

AKADĒMISKĀ DZĪVE

ACADEMIC LIFE

48. RAKSTU KRĀJUMS

2011/2012

SATURS

Dace Dzenovska

„Dānis” Latvijas laukos: mīti un pēcpadomju agrārā kapitālisma kritika

*Manipulatīvas un spekulatīvas darbības tiek
piedēvētas „dānim” kā kapitāla aģentam un arī kā
konkrētam cilvēkam. Varam analizēt savvērestības
teorijas, lai diagnosticētu plašāka
mēroga problēmas* 3

Ivars Pavasars

Bioloģiskās daudzveidības diskursa globālcetriskā pozīcija un Latvija

*Latvijā salīdzinājumā ar Rietumeiropu pētījumi rāda
būtiski atšķirīgu ekosistēmu dabiskuma pakāpi
un līdz ar to arī bioloģiskās daudzveidības
situāciju; neproporcionāls pārsvars ir globālcetriskam
diskursam* 16

Ieva Raubiško

Kas ir „labbūtība”, un kāpēc „labbūtība”? Ieskats labas dzīves izpratnē Latvijas laukos

*Jauns jēdziens „labbūtība” akadēmiskajā un
lietišķajā pētniecībā Latvijā. Iedziļinoties jēgā,
kas tiek piešķirta vietai, iespējams gūt plašāku
ieskatu lauku iedzīvotāju labas dzīves izpratnē
kopumā* 25

Agnese Cimdiņa

Lauku dzīves racionalitāte un kultūrsociālā iesakņotība

*No ienesīguma viedokļa nav ekonomiski racionāli
pašam alu darīt, kā rīkojas no alus brūža
netālu dzīvojošais zemnieks. Lai saprastu
ekonomiskās aktivitātes laukos, ir jāsaprot
to kultūrsociālais pamats* 35

Aija Priedīte

Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes starpdisciplinārā skatījumā

*Vai Pēteris Zelmenis, būdams Latvijas lauku
iedzīvotājs 2011. gadā, arī šodien uzskatītu savu
no tēvu tēviem grūti atgūto zemi par svētu, kura
jāizmanto atbilstoši mūsdienu prasībām
un vajadzībām?* 46

Klāvs Sedlenieks

Vai Cibiņš bija lāga zēns?

*Kontekstā ir sabiedrības struktūra, kura
nenovēršami veicina sacensības un individuālo
sasniegumu garu, mazāk uzmanības pievēršot
spējai un nepieciešamībai veidot miermīlīgu
un/vai sadarbspīgu sabiedrību* 60

<i>Edmunds Trumpa, Anna Stepiņa</i> Dažas piezīmes par jaunākajiem latgaliskās identitātes pētījumiem <i>Perfekti latgaliski runājoši teicēji apstiprināja, ka runā latviski un latgaliski, tomēr uz jautājumu „Vai latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas atsevišķas valodas?” apmēram 95% atbildēja noliedzīgi</i>	75
--	----

<i>Rasma Kārklīņa</i> Starpdisciplinārs skats uz Latvijas lauku vidi <i>Starpdisciplināritāte parādās līdz ar pētnieciskiem kopsaucējiem starp dažādiem apakšprojektiem, kā arī katrā individuālajā projektā, kurā projekta dalībnieki smeļas atziņas no kolēģu nozarēm</i>	82
--	----

<i>Ieva Plūme</i> Sabiedrības izpratne jaunlatviešu diskursā <i>Salīdzinot sabiedrības un kopienas raksturojumus, jāsecina, ka jaunlatviešu darbība norit kopienas apstākļos, lai gan tiecas to pāraugt tautas izveides centienos. Sabiedrības iedibināšana vēl atrodas aizmetnī</i>	91
---	----

<i>Lauris Liepa</i> Vadoņa mīts Latvijā: tiesiskā dimensija <i>Vadonisma ietekme politiskajā un tiesiskajā diskusijā Latvijā, visticamāk, saglabāsies kā neizūdošs elements Valsts prezidenta un valdības funkciju līdzsvarošanas meklējumos. Tā nav bīstama tiesiskā valstī</i>	101
---	-----

<i>Gunda Reire</i> Latvijas globālās ārpolitikas nākotne. Vai spējam domāt plaši? <i>Gaidāmā ES prezidentūra pastiprina Latvijas interesi par profilēšanas cilvēkdrošības jomā reģionālā un globālā līmenī. Cilvēkdrošība varētu kļūt par vienu no Latvijas prioritātēm ES prezidentūras laikā</i>	110
---	-----

APSKATI <i>Tālavš Jundzis</i> Pasaules latviešu zinātnieki pulcēsies III kongresā	119
---	-----

<i>Jānis Stradiņš</i> Visas studējošo mūžorganizācijas Latvijā zem viena jumta	120
--	-----

<i>Ainārs Lerhis</i> Patstāvīgs un kritisks līdzšinējā iztīrējuma caurlūkojums	123
--	-----

<i>Larisa Baumanē</i> Starptautiskajam ķīmijas gadam veltīta grāmata Latvijā	125
--	-----

<i>Ainārs Dimants</i> Esejas, versijas, vīzijas arī mediju praktiķiem	128
---	-----

<i>Vitālijs Zelčs</i> Alekša Dreimaņa piemiņai	130
--	-----

HRONIKA Akadēmiskā vienība Austrums	135
Akadēmiskā vienība Latvijā	137
Konkordija Valdemārija	138

Studentu biedrība Fraternitas Rusticana	139
--	-----

Studentu biedrība Šalkone	140
--	-----

IN THIS ISSUE	142
----------------------------	-----

„DĀNIS” LATVIJAS LAUKOS: MĪTI UN PĒCPADOMJU AGRĀRĀ KAPITĀLISMA KRITIKA

Dace Dzenovska ir ieguvusi doktora grādu sociālajā un kultūras antropoloģijā Kalifornijas Universitātē Berklijā (2009) un maģistra grādu sociālajā teorijā Ņujorkas Universitātē (2002). Pētniecības intereses saistītas ar nacionālismu un liberālismu, mobilitāti un migrāciju, politisko iztēli un praksi, kā arī postsociālisma un postkoloniālisma problemātiku. Pirms pievēršanās akadēmiskai karjerai strādājusi ANO Attīstības programmā Latvijā un Ņujorkā.

Raksturvārdi: agrārais kapitālisms, mobilitāte, postsociālisms, mīti, ārzemju investīcijas Latvijas laukos.

„Dānis” kā metafora

Kāda pagasta novadpētniecības muzeja darbiniece, kuru sauksim par Ainu un ar kuru runājam par lauku tukšošanu, t. i., par cilvēku aizplūšanu uz pilsētām vai ārzemēm, uzsvēra, ka „daba nemīl tukšumu”. Viņas brālis, tāpat kā daudzi citi šajā pagastā un citur Latvijā, esot pārdevis zemi dāņiem: „Dāņi ienāk, un vietējie mūk prom. Zeme palētinās. Vienīgie līdzekļi ir dāņiem. Tā ir šī gadsimta kolonizācija.”

Līdz ar šo pasmago apsūdzību „dāņu” vai ārzemju kapitāla klātbūtne Latvijas laukos kļuva par nozīmīgu autorei pētnieciskā darba sastāvdaļu¹. Šajā pētnieciskajā darbā

analizētas mobilitātes prakses Latvijā vēsturiskā un mūsdienu skatījumā, kā arī ar tām saistītās sociālās, politiskās un ekonomiskās dzīves izmaiņas noteiktās lauku teritorijās. Pētnieciskā darba sākumā pastiprināta uzmanība tika pievērsta iedzīvotāju aizplūšanai no laukiem uz pilsētām un/vai uz ārzemēm, taču etnogrāfiskā lauka darba gaitā iegūtie dati rosināja skatīt mobilitātes prakses plašāk². Pirmkārt, radās secinājums, ka nevar

² Šis raksts tapis kā daļa no antropoloģiska pētījuma, kas balstīts uz tādām pētniecības metodēm kā ilgstošs līdzdalīgais novērojums, dziļas intervijas, neformālas sarunas. Antropoloģiskiem pētījumiem raksturīgi, ka pētījuma gaitā tiek modificēts un precizēts problēmjautājumu loks, jo etnogrāfiskā pieeja atklāj iepriekš neparedzamas tendences un prakses. Vēl viena antropoloģiskiem pētījumiem raksturīga īpašība – pētniecības gaitā antropologi iegūst detalizētu informāciju par cilvēku privāto dzīvi, kā arī par sociālajām, politiskajām un ekonomiskajām attiecībām pētniecības vietās. Šādas informācijas publiskošana var radīt nepatīkamas sekas un tādējādi tiek uzskatīta par zinātniski neētisku. Līdz ar to konkrētās pētniecības vietas paliks nenosauktas. Arī visi personvārdi mainīti, lai saglabātu anonimitāti.

¹ Autore izsaka sevišķu pateicību Ivaram Pavasaram, ar kuru veikta kopīgas lauka darba ekspedīcijas, kā arī diskutēts par datu interpretāciju un secinājumiem. Liels paldies Ievai Raubiško un Aijai Priedītei par raksta lasīšanu un komentēšanu, kā arī pārējiem projekta *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* pētniekiem par stimulējošām diskusijām.

apskatīt tikai vienvirziena mobilitāti; jāskata dažādu mobilitātes prakšu mijiedarbe. Piemēram, nevar skatīt tikai cilvēku aizplūšanu no laukiem; jāpievērš uzmanība arī tiem, kuri, dažādu apsvērumu vadīti, ierodas dzīvot vai strādāt konkrētās vietās. Otrkārt, secināju, ka jāanalizē ne tikai cilvēku, bet arī lietu un prakšu mobilitāte, jo cilvēki nepārvietojas vieni paši. Viņi ceļo kopā ar kapitālu, tehnoloģijām, zināšanām un savu pasaules redzējumu. Tādējādi nonācu pie slēdziena, ka pētījumā par mobilitātes praksēm un to ietekmi nepieciešams analizēt arī „dāņu” vai ārzemju investīciju plūsmu lauksaimniecībā un ar tām saistīto prakšu kopumu (zemes iegāde, apstrāde, darba attiecības, lauksaimniecības produktu realizācija, saskarsme ar pašvaldību, saskarsme ar vietējiem iedzīvotājiem utt.).

Turklāt ārzemju investīcijas laukos kļuvas par karstu diskusiju tematu konkrētos pagastos un novados, kā arī presē³. Sevīšķi ievērojamas diskusijas bijušas saistībā ar cūku nobarošanas fermu izveidi vai paplašināšanu. Vairums projektu, kuru mērķis bijis uzsākt vai paplašināt cūkaudzēšanas fermas, sastapušies ar asu vietējo iedzīvotāju un dažreiz arī pašvaldību pretestību. Taču lietas būtība neslēpjas tikai cūku fermās un no tām izrietošajos vides piesārņojuma riskos, kas visbiežāk tiek piesaukti, protestējot pret cūkaudzēšanas fermu izveidi. Intervijās iegūtie dati rāda, ka bieži vien neizpratni un pretestību rada ārzemju kapitāla klātbūtne kā tāda un ar to saistītās saimniekošanas un ražošanas prakses⁴. Piemēram, Aina, turpinot

³ Āboliņa, Zālīte 2011; Tafelberga 2011; Tomšone 2010a; Tomšone 2010b; Novicka 2010; Skovgords-Rasmusens 2010; Dieziņa 2010; Rimšāns 2008; Kalniņa 2007.

⁴ Šeit un turpmāk tekstā jēdziens „ražošanas prakses” attiecināts uz ekonomisku darbību kopumu, kurš virzīts uz peļņas gūšanu un kura ietvaros tiek ražota un pārdota lauksaimniecības produkcija. Jēdziens „saimniekošanas prakses” attiecināts uz prakšu kopumu, kas ietver ražošanas prakses, bet arī ētiski vērtētas darbības, t. i., savlaicīgu un kārtīgu ražas novākšanu, rūpes par zemi un apkārtējo vidi u. c. Respektīvi, ražošanas prakses attiecas uz ekonomisku darbību (sk. Weber 1978, 64), savukārt saimniekošanas prakses attiecas uz

savu stāstījumu, man paskaidroja, ka „dāņi saimnieko pavisam savādāk nekā vietējie. Dāņiem jau vienalga, kad sēt, kad plaut, jo viņi ražu var arī nenovākt. Viņiem maksā tik lielas subsīdijas, ka raža ir otršķirīga”⁵.

Neizvērtējot šo apgalvojumu pamatojumu, Aina meklē skaidrojumu neizprotamajām saimniekošanas praksēm. Viņa spriež, ka dāņiem peļņa acīmredzot nav nepieciešama, jo viņiem pietiek ar atbalsta maksājumiem par zemes iegādi un apstrādi. Pētniecības gaitā tika konstatēts, ka ne tikai Aina, bet arī daudzi citi lauku iedzīvotāji uzskata, ka ārzemnieki, kuru Latvijā reģistrētās firmas pērk, īrē un/vai apstrādā zemi Latvijā, saņem papildu maksājumus no savām valdībām⁶. Turklāt tā uzskata ne tikai lauku iedzīvotāji, bet arī pašvaldību darbinieki, skolotāji un pat Saeimas deputāti. Droši var apgalvot, ka Latvijas sabiedrībā valda uzskats, ka tieši papildu atbalsts veicina dāņu lauksaimnieku vēlmi un iespējas iepirkt zemes ārpus savas valsts un ka tādējādi zeme bieži tiek iepirkta nevis tās apsaimniekošanas nolūkā, bet gan lai ģenerētu peļņu, izmantojot labvēlīgus atbalsta mehānismus. Šādi uz „dāņiem” vērsti diskursi pilnībā neievēro vietējo starpniecību

integrētu prakšu kopumu, kas saistīts ar lauku iedzīvotāju izpratni par labu dzīvi.

⁵ Ainas teiktais sasauca ar intervijām citās Latvijas vietās, kur arī tika apgalvots, ka „dāņi nenovāc ražu”. Līdzīga informācija parādījās presē, kad *Latvijas Avīze* ziņoja, ka Kurzemes pusē saimniekojošā firma SIA *Artis JP* nenovāca sīpolus un atstāja tos guļam uz lauka. Tuvāk sk. Lēvalde 2008. Dažs labs lauku iedzīvotājs teicās tos novācis, lai taču neatstātu sīpolus pūstam – nu gluži kā spēlē *Ferma* portālā *Draugiem.lv*.

⁶ Šeit atkal intervijās dzirdētais saskan ar medijos izskanējušo. Piemēram, zemiece Dace Pastare un viņas vīrs Andris žurnālistei Annai Novickai stāsta, ka viņus uztrauc iespējamā ārzemnieku invāzija Latvijas laukos: „Viņus balsta viņu zemē, tāpēc ienākumi ir divreiz lielāki, un arī algu viņi spēj maksāt divreiz lielāku,” piebalso Andris. „Tas mani tracina, jo tā nav veselīga konkurence. .. Es tiešām ļoti uztraucos par ārzemnieku ienākšanu Latvijā. Sīkumi viņus neinteresē, bet lielāki gabali gan. Vēl arī latviešu skaudība – labāk pārdot zemi ārzemniekam, nekā savējam,” vīru papildina Dace.” Novicka 2010, 20.

lomu ar lauksaimniecību saistīto nekustamo īpašumu tirgū. Šī loma ir bijusi nozīmīga, sevišķi lauksaimniecības zemju iepirkšanas sākumposmā ap 90. gadu beigām un 21. gadsimta sākumu⁷.

Paši dāņu lauksaimnieki apgalvojumus, ka viņi saņem papildu atbalstu no savas valsts, sauc par nepamatotiem mītiem un nedaudz ironiski piebilst: „Ja jūs zināt, kur mēs varam dabūt papildu maksājumus, lūdzu, pasakiet mums arī!”⁸ Gan dāņu lauksaimnieki, gan biznesa konsultanti, kuri palīdz ārzemju investoriem saskarsmē ar likumdošanu, vietējo varu un iedzīvotājiem, pauž uzskatu, ka Latvijas lauku iedzīvotāji izplata baumas un nepārbaudītus faktus skaudības, nezināšanas vai pat etniskas diskriminācijas dēļ⁹. Biznesa konsultāciju firmas pārstāve intervijā šī raksta autorei stāstīja par kādu bitenieku Zemgales pusē, kurš esot bremzējis ārzemju investoru projektu, kas ietvēra gan cūku fermas paplašināšanu, gan graudu audzēšanu. Sākotnēji bitenieks izteicis pretenzijas, ka lauki tiek migloti ar ķīmiskām vielām, kas dezorientē un saindē bites. Taču, jo vairāk no ārzemju investoru puses tikuši piedāvāti pretargumenti (piemēram, lauki tiek migloti vakarā, kad bišu saimes jau atgriezušās stropos), jo grūtāk biteniekam bijis pamatot savu nostāju, līdz beidzot tas izteicis „patieso” pretestības iemeslu: „Viņiem nav jāsaimnieko mūsu valstī, mēs negribam būt vergu tauta!”¹⁰

⁷ Šis aspekts pelnījis padziļinātu izpēti, kam, jācer, būs iespējams pievērsties nākotnē.

⁸ Tieši ar šādu tekstu man nācās saskarties intervijās ar diviem dāņu lauksaimniekiem. Tas pats teksts parādījās nesenā *Latvijas Avīzes* intervijā ar vairākiem dāņu lauksaimniekiem. Sk. Tomsons 2010b. Tas, protams, liecina, ka arī dāņu lauksaimnieku vidū notiek diskusijas par šo jautājumu, un to gaitā veidojas kolektīvi viedokļi.

⁹ Tomsons 2010b; Kalniņa 2007.

¹⁰ Jāpiebilst, ka raksta tapšanas brīdī Latvijā bija zināms vismaz viens gadījums, kad kāda firma ar dāņu kapitālu bet vietējiem darbiniekiem apmigloja laukus dienas laikā, no kā cieta apkārtējo bitenieku saimes. Sk. Tomsons 2010a. Šī gadījuma atstāstu nācās dzirdēt vairākos pagastos. Parasti tas tika izmantots kā pierādījums vispārīgākam apgalvojumam, ka dāņi miglo laukus, nedomājot par apkārtējiem biznesiem un vidi. Šis gadījums ilustrē

No dāņu uzņēmēju un biznesa konsultantu perspektīvas bitenieka patiesais bažu iemesls ir neracionāls un aizspriedumains saimnieciskais nacionālisms, kas Latvijā parādās ne tikai attiecībā uz investīcijām lauksaimniecībā, bet arī uz cita veida investīcijām uzņēmējdarbībā. Tā, piemēram, Latvijas medijos nesen pievērsta pastiprināta uzmanība tam, ka lielāko Latvijas firmu – piemēram, *Latvijas balzama* un šokolādes fabrikas *Laima* – īpašnieki ir, varētu būt vai nesen bijuši ārzemju investori. *Dienā* publicēts Laimas Muktupāvelas komentārs, kurā autore apšauba, vai ārzemnieki spēj vai vēlas ražot kvalitatīvu produkciju Latvijas tirgum, jo viņi neražo „savai tautai”, bet gan „tiem tur latviešiem”¹¹.

Taču pretstats starp faktiem un emocijām vai racionāliem argumentiem un neracionāliem aizspriedumiem nepalīdz skaidrot, kādēļ Latvijas sabiedrībā tik spēcīgi iesakņojies uzskats, ka aiz dāņu lauksaimnieku investīcijām slēpjas kaut kas ja ne gluži nelikumīgs, tad noteikti klaji netaisnīgs. Šajā rakstā apsvērta iespēja, ka lauku iedzīvotāju un pat augsti stāvošu amatpersonu sazvērestības teorijas par dāņu un citu ārzemnieku investīcijām un saimniekošanu Latvijā skatāmas ne tikai kā dažādu neracionālu aizspriedumu radīti mīti, bet gan arī kā kritisks diskurss par pēcpadomju agrāro kapitālismu un integrāciju Eiropas Savienībā. Jāpiezīmē, ka šāds kritisks diskurss nebūt nav jāuztver kā vērstis vienīgi uz valsti vai Eiropas Savienības institūcijām; tas var un tam vajag pievērsties arī pašu līdzdalībai tagad kritizēto procesu veidošanā un veicināšanā. Turklāt uz iegūto datu pamata iespējams apgalvot, ka aizvien izplatītākais apzīmējums „dānis” ir nevis – vai *ne tikai* – aizspriedumu un etniskas diskriminācijas

mediju iedarbību, kā arī tendenci vispārināt, pamatojoties uz vienu piemēru. Taču raksta recenzēšanas un rediģēšanas posmā klajā nāca līdzīgs incidents Limbažu pusē. Ziedoši rapšu lauki tika apmigloti ar neatļautu preparātu, rezultātā cieta simtiem bišu saimju tuvākā apkārtnē. Lai gan šo gadījumu vēl izmeklē, medijos atkal izskan skaļi apgalvojumi, ka dāņi indē bites ātras peļņas gūšanas nolūkos. Tuvāk sk. Graudiņš 2011.

¹¹ Muktupāvela 2011.

simbols, bet arī metaforiska figūra; figūra, ar kuras palīdzību tiek personificēti grūti pārredzami procesi, kuru rezultātā Latvijas lauku iedzīvotāji uzskata, ka viņi atrodas nevienlīdzīgos apstākļos salīdzinājumā ar ārzemju investoriem. Tādēļ šajā rakstā vārds „dānis” lietots pēdējās, atgādinot lasītājam, ka autoras pētniecības partneri šo vārdu lieto ne tikai kā etnisku stereotipu, bet arī kā metaforu, kas apzīmē ar ārzemju investīcijām saistītu problēmu loku¹².

Šāds arguments izriet no etnogrāfijā balstītiem novērojumiem, kuri aprakstīti turpmākajās raksta sadaļās, taču tas atrodams arī antropoloģiskajā literatūrā. Antropoloģiskā pētniecība ilgstoši analizējusi tautas skaidrojumus par dažādiem modernās pasaules procesiem, kuri tradicionālajiem antropoloģijas pētniecības objektiem – ne Rietumu kopienām – šķituši nepārredzami un dīvaini¹³. Šādi skaidrojumi no funkcionālisma perspektīvas ievieš kārtību haotiskā un bieži nesaprotamā pasaulē. Taču funkcionālisma perspektīva pieņem, ka pastāv lietu patiesais skaidrojums, kurš vienkārši nav pieejams vietējiem iedzīvotājiem. Tā arī mūsu gadījumā vairāki dāņu lauksaimnieki un biznesa konsultanti uzsvēra, ka Latvijas lauku iedzīvotājiem nav pietiekamu zināšanu par ekonomiskiem procesiem, kas savukārt ierobežo viņu spēju adekvāti interpretēt dāņu lauksaimnieku klātbūtni un saimniekošanu, tā vietā piedāvājot dažādus mītus, kas savietojas ar lauku iedzīvotāju neracionālo un emocionāli iekrāsoto pasaules redzējumu. Taču jādistančējas no funkcionālisma perspektīvas, jo tā liedz skatīt tautas skaidrojumus kā vēsturiski specifiskas prakses, kuras analizējamās pašas par sevi, tā vietā uzsverot šo prakšu strukturāli noteikto lomu. Līdz ar to piemērotāka šķiet pieeja, kuru demonstrē Maikls Tausigs (*Michael Taussig*) 1977. gada rakstā par plantāciju kapitālisma attīstību Kolumbijā. Analizējot Kolumbijas zemnieku „ideoloģisko reakciju”

uz plantāciju kapitālismu, M. Tausigs spriež, ka vietējo iedzīvotāju redzējumā par ekonomiskām praksēm saizmējama plantāciju kapitālisma ražošanas modalitātes kritika. Piemēram, Kolumbijas zemnieki uzskatīja, ka viņi var palielināt savu produktivitāti plantācijās, noslēdzot vienošanos ar sātanu. Taču zemnieki to nekad nedarīja, ja strādāja savos laukos vai savu kaimiņu laukos. Tā vietā, lai skatītu šādus ticējumus un prakses kā ignorances rezultātu, M. Tausigs argumentēja, ka ar šo ticējumu palīdzību zemnieki pretstatīja izmantojamo vērtību (*use value*) un apmaiņas vērtību (*exchange value*), t. i., „pretstatīja dabisku vajadzību apmierināšanu un neierobežotu dzīšanos pēc peļņas un kapitāla akumulāciju”¹⁴.

Tā arī šajā rakstā rosināts apsvērt iespēju, ka Latvijas lauku iedzīvotāju sazvērestības teorijas spēj mums pastāstīt ko vairāk nekā tikai to, ka cilvēki mēdz radīt mītus uz nezināšanas pamata. Iespējams, ka lauku iedzīvotāju runas par „dāņiem” skatāmas arī kā kritika, kas vērstā ne tikai pret konkrētiem cilvēkiem, bet arī pret tām praksēm – gan vietējām, gan starptautiskām –, kuras veido kapitālisma vidi Latvijas laukos. Šāds skatījums, protams, neatrisinās konfliktsituācijas, kuras veidojas ap konkrētām uzņēmējdarbības iecerēm. Tas nepalīdzēs investoriem ieviest noteiktus projektus vai lauku iedzīvotājiem samierināties ar ārzemju investoru klātbūtni vai zemes zaudējumu. Taču tas varētu palīdzēt veidot kopīgu diskursīvo telpu, kurā visi diskursa dalībnieki sāk skatīt situāciju integrēti, t. i., kā konkrētu prakšu, strukturālu apstākļu un nevienlīdzīgu varas attiecību mijiedarbi. Tas varētu palīdzēt identificēt dažādos faktoros, kuri veido ar ārzemju investīcijām saistīto problēmjautājumu loku, pievēršot uzmanību risināmām problēmām un distancējoties no nekonstruktīvā pretstata starp emocionāliem lauksaimniekiem un peļņu rausošiem „dāņiem”¹⁵.

¹² Antropoloģijā mēdz izmantot jēdzienu „pētniecības partneri”, lai apzīmētu tos cilvēkus, kuri tiek intervēti un kuri tādējādi līdzdarbojas pētniecības procesā. Sociālo zinātņu pētniecībā tiek izmantoti arī apzīmējumi „informanti” vai „respondenti”.

¹³ Taussig 1977; West, Sanders 2003.

¹⁴ Taussig 1977, 130.

¹⁵ Jāpiebilst, ka šis raksts tapis pētniecības procesa vidū, un tas nozīmē, ka tas skatāms kā problēmas un tās iespējamo skatījumu iezīmējums, kas tiks modificēts un precizēts turpmākā darbā.

Kapitāla kustība

Kāda Vidzemes pagasta zemnieks Raimonds pirms vairākiem gadiem paņēma kredītu, nopirka tehniku, taču, kad iestājās krīze, nevarēja veikt kredīta maksājumus. Bankas atsavināja iepirkto tehniku; zemi Raimonds pārdeva „dānim”. Agrāk lauku iedzīvotāji neesot apzinājušies zemes vērtību un „pārdevuši zemes dānim par sviestmaizi” – tā Raimonda kaimiņš Jēkabs –, tagad vairs neesot citu iespēju un atkal jau „dānis dabū zemi par sviestmaizi”. Jēkabs un Valters – abi tuvākie Raimonda kaimiņi – šad tad redzot, kā „dānis” brauc garām ar savu tehniku. „Ritenis vien ir lielāks par mani,” nosmej Jēkabs. „Viņš atbrauc, izdara visu darbu uzreiz un aizbrauc.” Nevienš gan pašu „dāni” neesot redzējis un nepazīst arī viņa strādniekus. Jēkabs stāsta, ka „dānis” esot nopircis daudz zemes šinī pusē, taču pats dzīvojot kādā Latvijas lauku pilsētā. Iespējams, viņš esot pieņēmis kādu vietējo pārvaldnieku, bet Jēkabs nezina, kurš tas varētu būt. Kā varam secināt no Jēkaba stāstījuma, „dāņa” klātbūtne ir jūtama, taču pats „dānis” ir neredzams, gandrīz vai mitoloģiska būtne.

Literatūra, kas analizē kapitāla plūsmas un pievērš kritisku skatu kapitāla akumulācijai un ekspansijai¹⁶, mēdz aprakstīt kapitālu kā abstraktu, bezpersonisku¹⁷. Kapitāla ekspansija pāri valstu robežām tiek skaidrota ar strukturālu nepieciešamību attīstīt biznesu konkurētspējas nolūkos¹⁸. Pēc šāda skaidrojuma „dānis” ir kapitāla aģents – kapitālists, kurš rīkojas saskaņā ar kapitāla loģiku. Šķietami, ka šāds skatījums parādās arī Latvijas lauku iedzīvotāju naratīvos, kur „dānim” bieži vien tiek piedēvēta ekonomiska, pat spekulatīva un ekspluatatīva rīcības motivācija – gūt ātru peļņu, neraizējoties par vietējās vides uzturēšanu, attīstību, saimniekošanas

praksēm. „Visa peļņa aiziet uz Dāniju, cūkas uz Krieviju, pie mums paliek tikai mēsli,” – tā Kurzemes puses aktīvisti¹⁹.

Tomēr, kā parāda ar ārzemju kapitālu saistīto prakšu analīze Latvijas laukos, kapitāls nav abstrakta vienība, kas pārvietojas pati no sevis. Kapitāla kustība saistīta ar vēsturiski specifiskām praksēm, ieskaitot konkrētus cilvēkus, kuri veic investīcijas un pārvietojas kopā ar savu kapitālu. Vairāku tā saukto „dāņu” firmu īpašnieki dzīvo un strādā Latvijā, ir nodibinājuši ģimenes, runā latviski un līdzdarbojas vietējā dzīvē. Viņi ir iestājušies mednieku klubos, sponsorē vietējos kultūras pasākumus un šad tad aprunājas ar saviem kaimiņiem par saimniekošanu un sadzīvošanu. (Jāpiebilst gan, ka tieši komunikācija starp dāņu lauksaimniekiem un vietējiem iedzīvotājiem mēdz būt visvājākais ķēdes posms: lauku iedzīvotāji gaida, ka jaunie kaimiņi nāks ar viņiem iepazīties, savukārt ārzemju investori domā, ja kādam viņu darbība radīs problēmas, tie nāks pie viņiem. Līdz ar to dažos gadījumos veidojas siena, kuru neviena no pusēm nevēlas vai nav spējīga pārkāpt.) Dāņu lauksaimnieku motivācija pārvākties uz Latviju, dibināt firmu un uzsākt lauksaimniecības biznesu ne vienmēr bijusi tikai ekonomiska Maksa Vēbera (*Max Weber*) izpratnē (t. i., peļņas gūšana), lai gan nenoliedzami, ka ekonomiski faktori bijuši ļoti nozīmīgi. Vienlaikus, kā liecina intervijas, biznesa apsvērumi mijiedarbojas ar vēlmi turpināt nodarboties ar lauksaimniecību apstākļos, kad Dānijā tas vairs nav bijis iespējams zemes vai darba trūkuma dēļ, ar vēlmi radīt iespēju saviem bērniem nodarboties ar lauksaimniecību, kā arī ar piedzīvojamu meklētāja garu – piemēram, daži draugi, apceļodami Padomju Savienību 80. gadu beigās, nonāca pie secinājuma, ka viņi gribētu veidot biznesu Latvijā.

¹⁶ Piem., Harvey 2010.

¹⁷ Sk. Silvijas Janagisako (*Sylvia Yanagisako*) kritiku par šādu pieeju, analizējot ģimenes uzņēmumus Itālijā: Yanagisako 2002.

¹⁸ „Capitalists are always producing surpluses in the form of profit. They are then forced by competition to recapitalize and reinvest a part of that surplus in expansion. This requires that new profitable outlets be found.” Harvey 2010, 26.

¹⁹ Pēc Maksa Vēbera (*Max Weber*) sociālās rīcības klasifikācijas, ekonomiska rīcība (*economic action*) ir rīcība, kuras mērķis ir apmierināt utilitāras vajadzības peļņas ģenerēšanas nolūkos. Šajā definīcijā ļoti nozīmīgs ir peļņas motīvs, jo darbība, kas vērsta uz patēriņa vajadzību apmierināšanu, nav ekonomiska darbība. Sk. Weber 1978, 64.

Gadījumos, kad dāņu lauksaimnieki dzīvo uz vietas un ir saskarsmē ar apkārtējiem, viņi tiek uztverti kā konkrēti cilvēki ar konkrētām rakstura iezīmēm, taču publiskās un politiskās diskusijās šie lauksaimnieki mēdz pārvērsties par „dāņiem”, figūrām, kuras reprezentē nevienlīdzīgas attiecības un iespējas. Tajā pašā laikā ir investori, kuri tik tiešām paliek neredzami un tādējādi vieglāk pakļaujas abstrakcijai, kuras rezultātā veidojas „dānis”, kura motivācija ir tikai un vienīgi peļņas gūšana. Šie investori mēdz iepirkt apstrādājamus laukus vairākās vietās. Viņi paši fragmentāri uzturas kādā Latvijas pilsētā vai pat savā mītnes zemē, saimniekošanu uzticot vietējam firmas direktoram un/vai no Dānijas ievestam menedžerim – agronomam. Viņu vārdā ar pašvaldībām runā vietējie priekšstrādnieki vai „puspriekšnieki”, kā tos ironiski sauc vietējie iedzīvotāji.

Kā redzams, kapitāla plūsmas veidojas no noteiktu cilvēku dažādi motivētas rīcības, kuru ietekmē strukturāli apstākļi un kura savukārt rada strukturālas dabas sekas. Šī mijiedarbe vērojama arī lauku iedzīvotāju izmantotajā metaforā „dānis”, kura kļuvusi par daudzšķautņainu apzīmējumu, kas ietver plašu problēmjautājumu loku: nevienlīdzīgu kapitāla pieejamību, nevienlīdzīgus konkurences apstākļus, atšķirīgas saimniekošanas prakses, distancētas attiecības ar vietējiem iedzīvotājiem un pašvaldību. Apzīmējums „dānis” bieži tiek izmantots, lai komentētu lauku attīstības tendences Latvijā – „tagad jau viss pieder „dānim”” –, taču tiek attiecināts arī uz konkrētiem cilvēkiem, tādējādi uz piederības pamata ne tikai atšķirot šos cilvēkus no citiem, bet arī netieši saistot viņus ar aktuālu un saasinātu problēmjautājumu loku. Tā, piemēram, kāds mazs puisītis, kura māte ir latviete, taču tēvs dānis – Latvijā dibinātas lauksaimniecības firmas īpašnieks –, bērnu-dārzā tiek vienkārši dēvēts par „dāni”, ar to apzīmējot ne tikai viņa izcelsmi, bet arī viņa saikni ar dāņu investīciju klātbūtni Latvijas laukos. Šādos gadījumos jēdziens „dānis” pamatoti tiek uztverts kā negatīvas stereotipizācijas izpausme.

Šī daļējā redzamība – no vienas puses, konkrēti cilvēki, no otras puses, grūti pārredzami procesi – arī iespaido to, kā cilvēki

uztver ārzemju kapitāla klātbūtni Latvijas laukos un skaidro ar to saistītās darbības un saimniekošanas prakses. Lai identificētu uz pieredzi balstītos un kultūrvēsturiskos resursus, kurus cilvēki izmanto savos skaidrojumos, raksta turpinājumā pievēršimies konkrētiem piemēriem, kas saistīti ar zemes iepirkšanas un atbalsta maksājumu jautājumiem.

„Mēs paši jau viņiem to zemi pārdodam”

Par to, ka Kaspars „pārdeva zemi dāņiem” un tagad to pašu zemi no viņiem irē, dzirdēju Kurzemes pusē, kur dzīvo Kaspara māsiņa. Māsiņa pieminēja Kasparu neformālā sarunā, kurā pieskāramies arī jautājumam par „dāņu” klātbūtni Latvijas laukos. „Mēs paši jau viņiem to zemi pārdodam. Mums tas toreiz bija ļoti izdevīgi. Tad jau nezinājām, ka būs tāda krīze. Nebūtu pārdevuši, jo tagad īre jāmaksā,” tā Kaspars²⁰. Kaspars un viņa ģimene pārdeva zemi, lai tiktu vaļā no kredītiem. Tad ar naudu, ko saņēma par zemes pārdošanu, maksāja par tās pašas zemes nomāšanu, jo zemes īpašnieks zemi neapstrādā, bet tikai tur īpašumā. Pārdodot zemi, Kaspars un viņa ģimene risināja tā brīža situāciju. Šķita, ka tagadne turpināsies arī nākotnē²¹. Kasparam nebija ilgtermiņa attīstības plānu; galvenais bija atdot parādus un turpināt cīnīties. Kaspars spriež:

„Viņiem arī Dānijas valsts maksā subsīdijas par to, ja viņiem svešā zemē ir zeme. Viņiem tas darījums ir izdevīgs. Dānija jau ar to paplašinās. Ja latvietis kaut kur citur nopirktu zemi, tad nevienam tas neinteresētu. Visa valsts ir izpārdota, gandrīz dāņu īpašums.”

²⁰ Pētījums parāda, ka latviešu „lielie zemnieki” mēdz nomāt zemi, lai paplašinātu savu darbību, kurpretim dāņu lauksaimnieki mēģina zemi pirkt un nomāt, kad nav iespējams zemi nopirkt. Par „lielajiem zemniekiem” tiek uzskatīti tādi, kuri apstrādā 300–500 hektārus. Vietās, kur autore veica pētniecības darbus, firmām ar dāņu kapitālu vidēji pieder 1500 līdz 3000 hektāru zemes.

²¹ Par kredītiem un temporalitāti sk. Beliaev, Dzenovska 2009.

Kaspars skaidri apzinās atšķirību starp Eiropas Savienības atbalsta maksājumiem un papildu atbalstu, ko dāņu lauksaimnieki, viņaprāt, saņem no savas valdības: „Mēs apsaimniekojam zemi, mēs jau esam tie, kas saņem Eiropas Savienības atbalsta maksājumus, ne jau viņi.” Viņš arī nedomā, ka dāņi pirkuši zemi, lai ar to spekulētu. Uz jautājumu, vai dāņi varbūt ir pirkuši zemi, sagaidot, ka zemes cenas nākotnē celsies un zemi varēs pārdot par izdevīgu cenu, Kaspars atbild:

„Kas vairs viņiem par tādu naudu to zemi pirks? Toreiz maksāja 1000 lati par hektāru.²² Gan jau, ka paši strādās. Es esmu dzirdējis – nezinu, cik tur tās taisnības –, ka esot tādi dāņi, kuri apstrādā zemi, iesēj auzas, dabū Eiropas Savienības naudu un tad iear tās auzas iekšā. Un tās auzas jau aug kā nezāle. Tad viņiem nākamā gadā nekas nav jādara, un tās auzas aug atkal nākamgad. Mēs, latvieši, kaut ko tādu redzot, mēs te visi pakritīsim ar sirdstrieku. Vectēvi kapā apgriezīsies.”

Jautāts par to, vai viņš tiešām domā, ka dāņu lauksaimnieki saņem kādus papildu maksājumus par to, ka iepērk zemi un iedibina saimniecības Latvijā, Kaspars saka: „Viņi jau nebūtu nākuši, ja neko nesaņemtu. Viņi paņēma lielu kredītu, tagad tas jānomaksā. Tad viņiem piederēs zeme un tad viņi varēs darīt visu ko. Atkal ņemt kredītu un darboties. Tagad jānomaksā kredīts.”

No Kaspara teiktā var secināt, ka viņš izmanto savu pieredzi attiecībā uz kredītsaistībām un atbalsta maksājumu nozīmi lauksaimniecībā, lai skaidrotu, kā un kāpēc dāņu lauksaimnieki pērk zemi. Kaspara interpretācijā dāņu lauksaimnieki iepirkuši zemi Latvijā, nevis lai pelnītu no ražošanas, bet gan no atbalsta maksājumiem. Tātad sākotnēji „dānis” ir zemi iepircis, jo „viņam maksā, ja svešā zemē ir zeme”. Tad, kad atmaksās kredītus, tad varēs saimniekot lielos apjomos, lai saņemtu ES subsīdijas.

Kad par šo pašu situāciju pastāstīju Mortenam, kuram pieder cūkaudzētava un

²² Zeme tika pirktā „treknajos gados”. Pirms „treknajiem gadiem” zemes cena bijusi pat Ls 50–100 par hektāru. Tad gan „dānis” esot dabūjis zemi par sviestmaizi.

graudaudzēšanas firma Latvijā, viņš izteicās, ka zemes pircēji droši vien ir investori, kas domā, ka zemes cenas celsies: „Viņi to zemi tur un ir vienkārši ieinteresēti necelt izmaksas.” Šis skaidrojums atšķiras no Kaspara perspektīvas. Kaspars uzskata, ka investīcijas veiktas, lai būtu tiešs ieguvums – Dānijas valsts atbalsta maksājums, t. i., tīra peļņa, kura neaudzē kapitālu, ja to atkal neiegulda. Kaspars uzskata, ka šo peļņu „dānis” iebāž kabatā un izmanto Kaspara maksāto nomas maksu, lai segtu kredītu. Kaspara skatījumā, ja „dānis” vēlēšies vēl nopelnīt, viņš droši vien sāks saimniekot pats, lai varētu saņemt ES subsīdiju maksājumus. Savukārt Mortena skatījumā investīcijas veiktas, lai kapitāls vēl vairāk audzētu kapitālu. Citiem vārdiem sakot, peļņa kā nākotnes kapitāls radīsies no tā, ka zemi varēs pārdot par lielākām cenām. Mortens vadās pēc klasiskās izpratnes par kapitāla akumulāciju, ko apstiprinājusi viņa pieredze Dānijā, kur, pēc viņa vārdiem, notikusi lēna agrārā kapitālisma attīstība.

Edmunds, kurš pārstāv starpniecības firmu, kura palīdzēja dāņiem uzpirkt Kaspara zemi un tagad palīdz šos īpašumus apsaimniekot, pievienojas Mortena vērtējumam un kompetenti spriež par kapitāla ekspansiju. Viņš skaidro, ka Dānijā notikusi „evolucionāra un vienmērīga lauksaimniecības attīstība”, kas radījusi nepieciešamību pēc kapitāla ekspansijas apstākļos, kad Dānijā to vairs nav bijis iespējams izdarīt. No Mortena un Edmunda teiktā, kā arī no citām intervijām var secināt, ka dāņu investori interpretē savu un savu kolēģu rīcību pēc klasiskās kapitālisma attīstības teorijas (t. i., kapitāls evolucionāri attīstās un meklē, kur audzēt kapitālu), to savietojot ar savām vēsturiski un kulturāli specifiskajām vēlmēm – piemēram, uzsverot, ka „katra lauksaimnieka sapnis ir sākt no nekā”, vai to, ka nepieciešams paplašināties ne tikai biznesa attīstības dēļ, bet arī tāpēc, lai bērniem būtu kur saimniekot²³.

²³ Lai apgalvotu, ka dāņu investori tik tiešām savā rīcībā vadās no klasiskām ekonomikas teorijām, būtu jāveic padziļināta lēmumu pieņemšanas procesu un firmu darbības analīze. Pašlaik var secināt, ka dāņu investori interpretē savu rīcību šī rāmja ietvaros, taču tas nav vienīgais noteicošais faktors. Dāņu investoriem ir

Latvijas lauku iedzīvotāji izmanto *citās zināšanas*, lai skaidrotu savu vai dāņu investoru darbību. Šeit es izmantoju antropologa Fredrika Barta (*Frederick Barth*) izpratni par zināšanām kā substantīvu apgalvojumu, izplatīšanas mediju un sociālo institūciju artikulāciju, ar kuras palīdzību cilvēki tiek socializēti kā zinoši subjekti ar specifisku pasaules redzējumu²⁴. F. Barta zināšanu definīcija sniedzas aiz tā zināšanu korpusa, kas ietverts mācību grāmatās, enciklopēdijās un vārdnīcās, uzsverot, ka zināšanu problemātika attiecas uz visu, ko cilvēks izmanto, lai interpretētu pasauli un tajā darbotos²⁵. Tātad, ņemot vērā, ka daudzi Latvijas lauksaimnieki apguvuši zināšanas par ekonomiku nevis skolas solā, bet praksē, var secināt, ka viņu zināšanas ir viņu pašu pieredzes un pēcpadomju telpā dominējošās ekonomiskās ideoloģijas un ekonomisko prakšu mijiedarbes rezultāts. Padziļinātai diskusijai par pēcpadomju agrārā kapitālisma specifiku šajā rakstā neatliek vietas, taču iespējams iezīmēt dažus to veidojošus faktorus. Pirmkārt, pēcpadomju telpu raksturo kapitāla trūkums. Finanšu kapitāls reti ticis audzēts klasiskā izpratnē. Sākotnējo kapitālu ieguva tie, kuri radīja sev iespēju pārņemt padomju laika ražošanas līdzekļus, tos izmantojot, lai radītu papildu kapitālu. Šie ražošanas līdzekļi parasti bija tehnika, kas ļāva apstrādāt tikko mantojumā atgūto zemi. Tie, kam šādu iespēju nebija, vēlāk paļāvās uz dažādiem grantiem, atbalsta maksājumiem un kredītiem, kas kļuva par galvenajiem ienākumu avotiem, tādējādi ietekmējot arī ražošanas procesus, kapitālisma attīstības tendences un

lauku iedzīvotāju zināšanu bāzi²⁶. Atkarība no atbalsta maksājumiem ir tik tiešām ievērojama. Daudzās zemnieku saimniecībās un piemājas saimniecībās apgalvo, ka vispār nevarētu nodarboties ar lauksaimniecību, ja nebūtu atbalsta maksājumu. Daudzas saimniecības neplāno savu darbību uz ražošanas bāzes, bet gan vadoties pēc pieejamiem vai nākotnē prognozējamiem projektiem, grantiem un maksājumiem. Šādos apstākļos, kad zemnieku saimniecisko darbību virza atbalsta loģika, zemniekiem grūti iedomāties, ka dāņu lauksaimnieki tik tiešām mēģina pelnīt ar ražošanu. Tiek izdarīts secinājums, ka intensīvā lauksaimniecība tiek veikta, lai ar vērienu apgūtu Eiropas naudas. Visbeidzot, pēcpadomju agrārā kapitālisma veidošanos Eiropas Savienības integrācijas kontekstā raksturo jauno dalībvalstu nevienlīdzīgās pozīcijas salīdzinājumā ar vecajām ES dalībvalstīm. Šeit sevišķi jāuzsver krasās atšķirības attiecībā uz lauksaimniecības subsīdijām²⁷. Lielais atbalsts vecajām dalībvalstīm vājina jauno dalībvalstu konkurētspēju, kā rezultātā tādas valstis kā Polija un Latvija importē aizvien vairāk lauksaimniecības produkcijas.²⁸

Pēcpadomju agrārā kapitālisma veidošanos vienlaikus ietekmējusi arī kultūrvēsturiski atšķirīgā izpratne par lauku dzīves telpu, ieskaitot zemi. Piemēram, lauku iedzīvotāji ne vienmēr raugās uz zemi kā uz ražošanas līdzekli. Kā norāda nekustamo īpašumu starpniekfirmas pārstāvis Edmunds: „Mums būtu bijis vajadzīgs liegums [zemes pirkšanai] uz dažiem gadiem, lai apzinātos

svarīgi arī turpināt ģimenes tradīcijas un/vai piepildīt profesionālos sapņus.

²⁴ Barth 2002, 3.

²⁵ Turpat, 1f. F. Barta pieeja tikusi kritizēta par tās plašumu – ja zināšanu problemātika sniedzas ārpus formālā zināšanu korpusa, kā to var atšķirt, piemēram, no kultūras? Sal. Geertz in Barth 2002, 1. F. Barts atbild, norādot, ka zināšanas attiecas nevis uz darbību kopumu, bet uz to informācijas un prakses bāzi, kas padara zināma veida rīcību iespējamu. Turklāt viņš pārliecinoši norāda uz etnogrāfiskas pieejas nepieciešamību, uzsverot, ka nav iespējams iepriekš definēt, kas ir zināšanas un kā tās cirkulē, neanalizējot specifiskas zināšanu radīšanas un izmantošanas prakses.

²⁶ Par spekulāciju ar kredītiem, atkarību no kredītiem un ar to saistīto izjūtu par laika ritumu sk. Beliaev, Dzenovska 2009.

²⁷ Latvijā zemnieki saņem ap 90 eiro par hektāru, toties Grieķijā līdz pat 650 (GAIN 2010). Interesanti, ka nevienlīdzīgajā sadalījumā parasti tiek vainotas vecās dalībvalstis, taču vienā intervijā kāds zemnieks apgalvoja, ka vainojami mūsu pašu lauku attīstības speciālisti, kuri rosināja zemniekus ziņot par zemāku ražu, kad tika kalkulēti atbalsta maksājumi. Doma esot bijusi tāda – ja tiek reģistrēta zemāka raža, tad atbalsta maksājumi būšot augstāki, taču sanācis pavisam otrādi. Neesmu paspējusi šo apgalvojumu pārbaudīt, tādēļ pašlaik atstāju to parindēs kā vērā ņemamu iespēju.

²⁸ GAIN 2010.

zemes vērtību. Tad būtu tā: kad viņi [dāņi] būtu varējuši nopirkt, tad arī vietējie būtu apzinājušies zemes vērtību.”²⁹ Runājot par to, ka jāapzinās zemes vērtība, Edmunds norāda uz nepieciešamību apzināt zemes kā ražošanas līdzekļa ekonomisko vērtību, jo pēcpadomju periodā tikusi privileģēta zemes politiskā un ētiskā vērtība. Par to, ka Latvijas lauku iedzīvotāji nebūt neuzskatīja zemi tikai un vienīgi par ražošanas līdzekli, liecina pēcpadomju perioda zemes atgūšanas tendences. Kā norāda Tālis Tisenkopfs, 90. gadu sākumā vairums lauku iedzīvotāju vēlējas atgūt zemi, lai atjaunotu vecvecāku īpašumus³⁰. Mazāks procents lauku iedzīvotāju vēlējas apstrādāt zemi, lai izdzīvotu pēc kolhozu sabrukuma, un tikai 8% apsvēra lauksaimniecības biznesa uzsākšanu³¹.

Visu šo faktoru kopums ir radījis situāciju, kurā vietējiem zemniekiem ir daudz grūtāk konkurēt ar ārzemju investoriem. Kā izteicās kāds zemnieks Kurzemes pusē, „tagad varētu pirkt zemi, bet vairs nav ko pirkt”. Arī Edmunds uzsver, ka „spēles noteikumi nav latviešiem labvēlīgi, jo tas pats dānis ar savu mātes firmu saņem vairāk Dānijā. Investori ienāca šeit kā pie indiāņiem – parādīja, pamācīja. Citādi zeme stāvētu tukša, bet atnāk dānis un paceļ ražošanu. Viņš saņem nomas maksu, nomaksā nodokli, un visa pārējā nauda aiziet prom, Latvijā nepaliek. Pozitīvi ir tas, ka tā zeme, kas būtu tukša, tiek attīstīta. Bet nauda tāpat aiziet pie mātes firmas”³².

²⁹ Šeit Edmunds komentē faktu, ka ārzemnieki, lai gan nevar pirkt zemi kā fiziskas personas, šo liegumu var itin veikli apiet, nodibinot firmu Latvijā. Ārzemju investors ir vienīgais valdes loceklis, un, lai arī zeme viņam formāli nepieder, praktiski tā viņam pieder gan.

³⁰ Tisenkopfs 1999, 416.

³¹ Turpat. Šo apliecina arī autore intervijas ar Centrālās zemes komisijas darbiniekiem un arhīvu izpēte. Zemes atgūšanas tendences liecina, ka Latvijas iedzīvotāji sākotnēji domāja par zemi kā par ģimenes vērtību un iztikas avotu un tikai vēlāk sāka domāt par zemi kā par ražošanas līdzekli.

³² Edmunds gan kritiski izsakās arī par vietējiem zemniekiem: „Lauku cilvēkam dažreiz ir pilnīgi vienalga. Viņš ar to savu naudu – viņam vienalga, vai dānis vai kaimiņš – būs slikti. Bet kurš tev traucē? Kāpēc tev jāpārdod zeme un pēc tam jānodzēras?”

No minētā varam secināt, ka tieši atšķirīgās vēsturiskās pieredzes, kuras veidojušās nevienlīdzīgos politiskos un ekonomiskos apstākļos, ietekmē Kaspara un Mortena atšķirīgās zināšanu bāzes un interpretācijas ietvarus (*interpretive frames*)³³. Iedzīvinot klasiskās ekonomikas teorijas, Mortens uzskata, ka Kaspara zemes pircēji vēlas nopelnīt ar zemes uzpirkšanu un pārdošanu, t. i., spekulējot ar zemi. Savukārt pēc savas pieredzes, kuru lielā mērā ietekmējusi uz grantiem, projektiem un atbalsta maksājumiem balstīta lauku ekonomika, Kaspars uzskata, ka zemes pircēji spekulē nevis ar zemi, bet ar atbalsta maksājumiem. Šajā gadījumā zemes pircēji neriskē ar savu kapitālu, jo nodrošinās pret risku ar valsts atbalsta maksājumiem, kuri viņiem ir pieejami, bet Kasparam ne. Savukārt pret kredītu slogu zemes pircēji nodrošinās ar Kaspara nomas maksājumiem. Kaspara skatījumā „dānim” nav jāuztraucas par konkurētspēju, kuras dēļ būtu jāpaplašina bizness vai jāveic inovācijas. Viņa konkurētspēju nodrošina jau izaudzētais kapitāls, valsts atbalsts, kā arī nākotnē sagaidāmie ES subsīdiju maksājumi.

Vai jūs brauktu uz Dāniju, ja jums nemaksātu?

Kā redzams, investīciju jautājums ir cieši saistīts ar jautājumu par atbalsta maksājumiem. Iepriekšējā sadaļā pievērsāmies tam, kā tiek interpretētas ārzemju investīcijas Latvijas laukos. Šajā raksta daļā dziļāk analizēsim atšķirīgās zināšanas – F. Barta izpratnē –, kas ietekmē to, kā lauku iedzīvotāji un paši ārzemju investori uztver vienu no visizplatītākajiem mītiem Latvijas laukos – ka dāņi saņem papildu maksājumus no savas valdības.

Kā jau norādīts, neskaitāmās intervijās tika izteikti minējumi, ka dāņi saņem papildu maksājumus par zemju iepirkšanu Latvijā, kā arī par sava biznesa pārceļšanu uz citu vietu, ieskaitot Latviju³⁴. Vēl tiek spriests,

³³ Goffman 1986.

³⁴ Šādu viedokli atbalsta arī Latvijas Cūku audzētāju asociācijas priekšnieks, piesaucot Eiropas Savienības Regulu 1857/2006, ka zemnieki var saņemt atbalsta maksājumus, ja viņi

ka dāņi, iespējams, saņem kādas nodokļu atlaides Dānijā vai arī pavisam izdevīgus kredīta nosacījumus, kas padara viņus daudz konkurētspējīgākus nekā vietējos zemniekus. Cik autorei izdevies noskaidrot no oficiāliem un publiski pieejamiem avotiem, kā arī intervijās ar ārzemju investoriem³⁵, pirms Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai Dānijas lauksaimniekiem bija iespējams saņemt atbalstu no Industrializācijas fonda jaunattīstības valstīm kredītu vai paju iegādes formā. Šis fonds Latvijā atbalstījis 31 projektu, no kuriem aktīvs ir tikai viens, taču kredīta nosacījumi nebija īpaši viegli – 6,5% likme, un kredīts jāatdod sešos gados. Kā stāstīja lauksaimniecības biznesa konsultanti, kuri palīdz ārzemju investoriem saskarsmē ar Latvijas likumdošanu, pašvaldībām un vietējiem iedzīvotājiem, 90. gadu sākumā Dānijas lauksaimniekiem bija pieejami eksporta veicināšanas atbalsti: ražotnēm eksportējot savas zināšanas un tehnoloģiju, varēja saņemt nodokļu atlaides. Pašreiz šāds atbalsts nav pieejams. Turklāt nodokļu atlaides, kuras Dānijas lauksaimnieki var saņemt, ja pārdod savus īpašumus Dānijā un iegulda līdzekļus saimniecības nodibināšanā kādā citā valstī, Latvijā strādājošie dāņi nevar izmantot, jo viņi neiegādājas zemi kā privātpersonas, bet gan kā firmas³⁶. Attiecībā uz zemes apstrādi Dānijas pilsoņi, kuri apstrādā zemi Latvijā, saņem tādas pašas subsīdijas kā Latvijas zemnieki. Šajā gadījumā Latvijā strādājošie Dānijas pilsoņi izjūt to pašu nevienlīdzību starp vecajām un jaunajām dalībvalstīm, ko izjūt Latvijas zemnieki.

Taču Latvijas laukos uzskats par to, ka dāņi saņem kādus sevišķi ienesīgus papildu maksājumus, ir kļuvis par patiesību, kuru nevar līdz galam pārbaudīt (jo „kas gan mums teiks patiesību”) un kura iedzīvotāju prātos apstiprinās, vērojot dāņu investoru saimniecības prakses, kā arī klausoties uzticamu cilvēku stāstītajā. Kāda Latgales pagasta

savu biznesu pārceļ no vienas vietas uz otru. Sal. Rimšāns 2008. Autorei nav zināms, vai kādi no Latvijā strādājošiem lauksaimniekiem tik tiešām ir saņēmuši šādus maksājumus.

³⁵ Paldies Viesturam Vēverim par palīdzību šajā lietā.

³⁶ Tomsone 2010b.

pārvaldes darbiniece Rita stāsta, ka skolotāja bērniem skolā māca, ka dāņi saņem papildu maksājumus no Dānijas:

„Neies taču skolotāja bāzt batonus ausīs. Ja jau skolā tā stāsta skolotāja... Viņa ļoti augstu kotējas. Viņai jau varbūt kāds samaksājis, bet nu nē... man liekas, ka tie dāņi nerunā līdz galam. Vai tad bērniem kaut ko tādu stāstītu...”

Izdzirdusi no manis, ka dāņu lauksaimnieki noliedz šādu informāciju, zemiece Anna piebalso: „Loģiski, dāņi paši nepateiks. Skolotāja bērniem tā māca, jo viņai kursos tā mācīja.” Pagasta pārvaldes darbiniece Rita mēģina šķetināt sarežģītu situāciju: „Bet jūs padomājiet – vai jūs... es vienmēr caur sevi laižu... vai jūs brauktu uz Dāniju, ja jums par to nemaksātu?” Kad intervijā piedāvājam skaidrojumu, ka Dānijā nav pietiekami zemes, tādēļ arī lauksaimnieki meklē zemi ārpusē, Rita atbild: „Bet ko tad viņi ākstās? Kāpēc viņi paņem zemi un neapstrādā? Ne viņi miglo, ne baro zemi.”³⁷

Pēc brīža Rita zvana Lauku atbalsta dienesta darbiniecei, kura arī esot meklējusi atbildes uz šo sarežģīto jautājumu. Viņa noskaidrojusi, ka te, Latvijā, dāņi neko papildus nesaņem, bet vai kaut kas nākot no Dānijas, to esot grūti pateikt. Jautāta, kāpēc cilvēki runā, ka nāk, Lauku atbalsta dienesta darbiniece saka: „Nav dūmi bez uguns.” Vietējās avīzes žurnāliste piebilst, ka „ārzemnieki pērk lielos apjomos, tādēļ cilvēkiem liekas, ka tur ir kaut kas netīrs”.

Dāņu lauksaimnieki apgalvo, ka šie visi ir mīti, kas sākušies ar kāda bezatbildīga *Dienas Biznesa* žurnālista publikāciju. Viņuprāt, ja kāds tik tiešām vēlētos noskaidrot patiesību, to viegli varētu izdarīt, pārbaudot firmu dokumentus. Tā kā neviens to nav mēģinājis darīt, tad skaidrs, ka visas baumas nāk no skaudības, kas gan raksturīga ne tikai latviešiem, bet arī dāņiem. Lauksaimnieki stāsta, ka tādēļ Dānijā visi lauksaimnieki mēģinot

³⁷ Interesanti, ka šinī gadījumā dāņu lauksaimnieki tiek apsūdzēti par zemes neapstrādāšanu, kurpretim citos gadījumos viņi tiek kritizēti par pārāk intensīvu zemes apstrādi un miglošanu.

turēties vienādā līmenī – nedrīkst būt ne labāk, ne sliktāk kā kaimiņam.

Kad lauksaimniecības biznesa konsultantiem tiek pastāstīts par Latgales skolotāju, viņi iesaka skolotājai „vienkārši piezvanīt uz vēstniecību, bet ir ieaudzināts nezvanīt”. Taču skolotāja ir pārliecināta – ja viņa piezvanīs uz vēstniecību, patiesu atbildi tā arī nesaņems. Vairums lauku iedzīvotāju uzsvēra, ka oficiāli patiesība nav pieejama vai, pareizāk sakot, tas, kas rakstīts papīros, neatbilst tam, kas notiek dabā. Līdz ar to patiesā informācija nāk pa neformāliem ceļiem un to grūti pārbaudīt. Tā arī Kurzemes puses aktīvisti, kuri mobilizējās cīņā pret cūku fermu paplašināšanos, savās prezentācijās uzsvēra negodīgu konkurenci, kura radusies papildu atbalsta maksājumu dēļ, taču, lai nekompromitētu savu informācijas avotu, atteicās paust, kur ņēmuši datus. Noslēpumainība attiecībā uz nevienlīdzīgās konkurences apstākļu cēloņiem raksturo ne tikai lauku iedzīvotāju, bet arī augsti stāvošu amatpersonu redzējumu. Kāds ilggadējs Saeimas Zemes komisijas loceklis teica, ka oficiāli Dānijas amatpersonas un diplomātiskie darbinieki noliedz jebkādu informāciju par papildu maksājumiem, taču neformālās sarunās pie galda atzīst, ka tādi tomēr esot.

Varam secināt, ka oficiāli sniegta un publiski pieejama informācija neapstiprina lauku iedzīvotāju aizdomas, ka dāņu lauksaimnieki saņem papildu maksājumus. Taču kā skaidrojama mītu noturība? No vienas puses, iepriekš pieejamais atbalsts – piemēram, atbalsts Dānijas uzņēmējiem, kuri veido savu biznesu jaunattīstības valstīs, – baro apgalvojumus, ka dāņu lauksaimnieki turpina saņemt papildu maksājumus vai arī saņēmuši vienreizējus maksājumus par to, ka iepirkuši zemes ārpus Dānijas. No otras puses, Latvijas lauku iedzīvotāji skaidrojumus smeļas savā vēsturiski veidotajā izpratnē par varu. Latvijas lauku iedzīvotājiem grūti pieņemt skaidrojumu, ka ekonomiski procesi, nevis konkrēti cilvēki vai valdības vainojami pie tā, ka viņi un dāņu investori atrodas nevienlīdzīgās pozīcijās. Padomju gados veidojusies izpratne par varu iedibināja uzskatu, ka aiz visiem procesiem stāv partija, ka nekas jau tāpat vien nenotiek. Pēcpadomju gadu

korumpētība un oligarhu darbība tikai apliecināja, ka aiz katras darbības, aiz katra notikuma meklējams „kāds”, kurš manipulē ar līdzekļiem un ar cilvēku prātiem.

Lai gan pats notikumu skaidrojums ir vēsturiski specifisks, vēlme konkretizēt un pat personificēt grūti pārredzamus procesus nav unikāla. Globālo plūsmu kontekstā gan ekspertiem, gan „parastajiem cilvēkiem” ir grūti saprast kopsakarības, kas rada konkrētas situācijas. Eksperti specializējas savās jomās, kurpretim „parastie cilvēki” mēģina lokalizēt un bieži vien personificēt varu. Antropologi, kuri analizējuši dažādas savvērestības teorijas, norāda, ka „sazvērestības teorija mīt spriedzē starp mīklainiem, slēptiem spēkiem un rīcībaspēju”³⁸. Ketlīna Stjuarte (*Kathleen Stewart*) un Sandra Hārdinga (*Sandra Harding*) norāda, ka „sazvērestību teorijas uzrunā vēlās modernās bažas par varas/zināšanu nodevību – šaubas par cēloņiem un sakarībām starp cilvēku darbību un sarežģītiem sociāliem notikumiem; par „ekspertiem” un „ekspertīzi”; par „patiesību” un „jēgu” un „realitāti”; par lielajām metanaratīviem, kas deva mērķi un virzienu vēsturei...”³⁹

Ieejot sazvērestību teoriju pasaulē, ieejam trūkstošu detaļu pasaulē⁴⁰. Cilvēki izmanto sazvērestības teorijas tāpēc, ka sistēma paslēpj savas pēdas, tāpēc, ka vara ir neredzama, tāpēc, ka realitāti nav iespējams saskatīt. K. Stjuarte arī brīdina, ka, analizējot sazvērestības teorijas, nevajadzētu pieņemt, ka ir patiesā realitāte, kura vienkārši nav pieejama tiem, kas konstruē sazvērestības teorijas. Turklāt nav pat jābūt pārliecinātam poststrukturalīstam, lai apgalvotu, ka viena īsta patiesība nepastāv. Pastāv situētas perspektīvas, kuras norāda uz to, kādu realitāti izdzīvo konkrēti cilvēki konkrētās vēsturiskās situācijās⁴¹.

³⁸ Harding, Stewart 2003, 259.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Stewart 1999, 14.

⁴¹ Haraway 1991. Tas nebūt nenozīmē, ka šīs realitātes nav savstarpēji saistītas. Gan Kaspars, gan Mortens, protams, uztvēra, ka konkrēti zemes gabali tika pārdoti konkrētiem cilvēkiem. Taču atšķirās naratīvi, kurus Kaspars un Mortens veidoja ap šo zemes pirkšanas un pārdošanas aktu. Šie naratīvi tika veidoti uz Kaspara un Mortena atšķirīgās

Un pašlaik Latvijas lauku iedzīvotāji izdzīvo realitāti, kuru veido nevienlīdzīgas varas attiecības starp dažādām Eiropas Savienības valstīm, kuru interpretāciju savukārt iekrāso padomju un pēcpadomju gados gūtā vēsturiskā pieredze.

Zināšanu trūkums vai vērā ņemama kritika?

Kā jau minēts attiecībā uz kapitāla plūsmu, šķietami abstrakti procesi nekad nav tikai un vienīgi abstrakti. Aiz tiem stāv noteiktas prakses un noteikti cilvēki. Tādējādi Latvijas iedzīvotājiem ir pamats uzskatīt, ka nevienlīdzīgi apstākļi nerodas „dabisku” ekonomisku procesu rezultātā. Taču, ņemot vērā, ka „sistēma slēpj savas pēdas”, konkrētās prakses, kuras radījušas šādus apstākļus, ir grūti identificējamās. Rezultātā manipulatīvas un spekulatīvas darbības tiek piedēvētas „dānim” kā kapitāla aģentam, taču arī kā konkrētam cilvēkam.

Dāņu lauksaimnieki, amatpersonas un biznesa konsultanti uzskata, ka šāds skaidrojums ir nezināšanas un aizspriedumu sekas:

„Latvijas sabiedrībā ir zems izglītības līmenis un izpratne par ekonomiskām lietām. Cilvēki ir pilni ar iedomām, ka dāņi atnākuši bendēt, izmantot un aiziet atpakaļ... Svešais netiek pieņemts tāpēc, ka lauksaimniecība Latvijā ir dzīvesveids, nevis uzņēmējdarbība. .. Latvijā notiek apzināta etniska diskriminācija. Viņam vienkārši negribas to ārzemnieku; viņš ir pilns ar emocijām. Jānoskaidro

pieredzes bāzes un tālāk ietekmēja Kaspara un Mortena rīcībbspēju.

patiesais bažu cēlonis [neracionāli aizspriedumi] un ar to tad arī jāstrādā, jo citādi cilvēki izplata mītus, neizpratni un nezināšanu.”⁴²

Pēc etnogrāfisko datu analīzes redzams, ka dāņu lauksaimnieki un biznesa konsultanti darbojas diskursīvā telpā, kura balstīta uz pretstatu starp racionālām zināšanām un neracionāliem aizspriedumiem un kura veidojusies citā vēsturiskā kontekstā, kur valda cita veida izpratne par kapitālisma attīstību. Viņuprāt, ja Latvijas lauku iedzīvotāji un pašvaldību pārstāvji būtu labāk ekonomiski izglītoti un atvērtāki savā domāšanā, viņi neizplatītu mītus un neliktu šķēršļus uzņēmējdarbības attīstībai lauksaimniecībā. Taču Latvijas lauku iedzīvotāju teiktais liek apsvērt vēl vienu iespēju: vai viņu vēsturiskā pieredze un no tās izrietošā dāņu lauksaimnieku darbības izpratne un vērtējums nesniedz kritisku ieguldījumu pēcpadomju agrārā kapitālisma analīzē? Gribētos ierosināt, ka tā vietā, lai norādītu uz lauku iedzīvotāju redzējuma nepilnībām, būtu jāapsver, kā varam analizēt viņu radītās savērestības teorijas, lai diagnosticētu plašāka mēroga problēmas⁴³. Iespējams, ka būtu vērts ieklausīties lauku iedzīvotājos ne tikai lai noskaidrotu „patieso [neracionālo] bažu cēloni” vai lai saprastu, kā dzīvo un domā mazais cilvēks, bet arī lai kritiski izvērtētu ekonomiskos procesus, kuri veidojuši dzīves un darba telpu Latvijas laukos pēdējos 20 gados.

Raksts tapis ar ESF projekta Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu.

⁴² Citāts no intervijas ar biznesa konsultāciju firmas pārstāvi.

⁴³ Harding, Stewart 2003, 262.

VĒRES

- Āboliņa, A.; Zālīte, I. (2011) Kā Latvija gaida investorus? *Diena*. (26.04.2011.)
- Barth, F. (2002) An Anthropology of Knowledge. *Current Anthropology*, 43, 1, 1–18.
- Beliaev, A.; Dzenovska, D. (2009) Some Reflections on the „Global” Crisis in Latvia. *Newsletter of the Institute of Slavic, Eastern European, and Eurasian Studies*, 26, 2, 3–6.
- Diežiņa, S. (2010) Mīti tracina sabiedrību: Intervija ar SIA Gaižēni direktoru Aleksu Rasmusenu. *Dienas Bizness*. Pieejams: <http://www.db.lv/citas-zinas/miti-tracina-sabiedribu-pilna-intervija.html> (15.03.2011.)
- Goffman, E. (1986) *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Northeastern.
- Global Agricultural Information Network (GAIN) (2010) EU New Member States Complain About Agricultural Subsidies: *GAIN Report PL1003*.
- Graudiņš, U. (2011) Cer pelnīt ar neatļautiem paņēmieniem. *Latvijas Avīze*. (20.07.2011.)
- Haraway, D. (1991) Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspectives. *Simians, Cyborgs, and Women: the Reinvention of Nature*. New York : Routledge.
- Harding, S.; Stewart, K. (2003) Anxieties of Influence: Conspiracy Theory and Therapeutic Culture in Millennial America. West, H.; Sanders, H. (eds.) *Transparency and Conspiracy: Ethnographies of Suspicion in the New World Order*. Durham : Duke University Press, 258–286.
- Harvey, D. (2010) *The Enigma of Capital and the Crisis of Capitalism*. Oxford : Oxford University Press.
- Kalniņa, I. (2007) Sabiedrība atkal iestājas pret ražošanas objektu. *Brīvā Daugava*. (11.10.2011.) Pieejams: http://www.bdaugava.lv/?kat=1&news_id=5160 (15.03.2011.)
- Lēvalde, V. (2008) Lielāko zemju īpašnieks ražu nepūlas novākt. *Dienas Bizness*. Pieejams: <http://www.db.lv/citas-zinas/lielako-zemju-ipasnieks-razu-nepul> (15.03.2011.)
- Muktupāvela, L. (2011) Laima un citas svētās govīs. *Diena*. (25.06.2011.)
- Novicka, A. (2010) Piena dumpinieki. *SestDiena* (06.02.2011.), 18–20.
- Rimšāns, J. (2008) Cūkkopības nozare Latvijā var bankrotēt. *Saimnieks*. (25.06.2008.) Pieejams: <http://www.saimnieks.lv/Lopkopiba/2875> (15.03.2011.)
- Skovgords-Rasmusens, A. (2010) Ir grūti, bet man ir ticība, ka šeit ir iespējams taisīt biznesu. *Agropols*. (19.03.2010.) Pieejams: <http://www.agropols.lv/?menu=28&newsid=93087&numurs=1106> (15.03.2011.)
- Stewart, K. (1999) Conspiracy Theory's Worlds'. Marcus, G. (ed.) *Paranoia within Reason: A Casebook on Conspiracy as Explanation*. Chicago : University of Chicago Press, 13–20.
- Tāfelberga, D. (2011) Cūkkopība iznīkst. *Kurzemnieks*. (23.04.2011.)
- Taussig, M. (1977) The Genesis of Capitalism Among a South American Peasantry: Devil's Labor and the Baptism of Money. *Comparative Studies in Society and History*, 19, 2, 130–155.
- Tisenkopfs, T. (1999) Rurality as a Created Field: Towards an Integrated Rural Development in Latvia? *Sociologia Ruralis*, 39, 3, 411–430.
- Tomsone, I. (2010a) Štrunts par bitēm, ka tik rapsis. *Latvijas Avīze*. (09.06.2010.)
- Tomsone, I. (2010b) Ārzemnieki – bieds Latvijai? *Latvijas Avīze*. (23.09.2011.)
- Weber, M. (1978) *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley : University of California Press.
- West, H. G.; Sanders, T. (2003) *Transparency and Conspiracy: Ethnographies of Suspicion in the New World Order*. Durham : Duke University Press.
- Yanagisako, S. J. (2002) *Producing Culture and Capital: Family Firms in Italy*. Princeton : Princeton University Press.

BIOLOĢISKĀS DAUDZVEIDĪBAS DISKURSA GLOBĀLCENTRISKĀ POZĪCIJA UN LATVIJA

Ivars Pavasars ir beidzis LU Ķīmijas fakultāti (1992), turpat ieguvis maģistra grādu vides ķīmijā (1993), aizstāvējis doktora disertāciju Linšēpingas (*Linköping*) Universitātē Zviedrijā (1999), Latvijā vairāk nekā desmit gadus strādājis vides konsultāciju jomā ar ietekmes uz vidi novērtējumu (IVN) un citiem praktiskiem vides pārvaldības jautājumiem uzņēmējdarbībā, ieskaitot ražošanu. Vairāku IVN un citu ziņojumu līdzautors.

Raksturvārdi: bioloģiskā daudzveidība, globālcentriskais diskurss, vides dabiskums.

Ievads

Apvienoto Nāciju Organizācija (ANO) bija pasludinājusi 2010. gadu par starptautisko bioloģiskās daudzveidības gadu¹. Turpinot šo iniciatīvu, 2010. gada decembrī ANO Ģenerālā Asambleja izsludināja veselu bioloģiskās daudzveidības dekādi no 2011. līdz 2020. gadam². Pildot uzņemtās saistības, Eiropas Savienība 2011. gada 3. maijā ir pieņēmusi jaunu, ambiciozu stratēģiju Eiropas bioloģiskās daudzveidības aizsardzībai, kas paredz apturēt bioloģiskās daudzveidības un ekosistēmu pakalpojumu zudumu ES līdz 2020. gadam³. Turklāt 2011. gadu ANO ir pasludinājusi par starptautisko mežu gadu, lai veicinātu ilgtspējīgu mežu apsaimniekošanu⁴.

Tādējādi šie vides jautājumi tiek īpaši aktualizēti visplašākajā starptautiskajā un globālajā līmenī. Uztraukums par bioloģiskās daudzveidības samazināšanos, kas pārņēmis Rietumu pasauli pēdējos 20 gados, ir attiecīgi iemiesojies arī Latvijas likumdošanā un valsts programmās. Tomēr cik aktuāla ir šī problēma Latvijā? Vai arī Latvijas lauku iedzīvotāji atzīst šādu globālu rūpi un ir gatavi aktīvi līdzdarboties, piemēram, bioloģiskās daudzveidības zuduma apturēšanā līdz 2020. gadam?

Raksta pamatideja radusies, vairākus gadus strādājot dažādiem IVN projektiem vides konsultāciju jomā un novērojot „pareizu” (t. i., it kā plaši akceptētu) vides aizsardzības argumentu salīdzinoši lielo spēku pretstatā cita veida argumentācijai, visbiežāk saimnieciskās darbības iniciatīvām. Arī to, ka ļoti bieži šāda viedokļa pamatotībai tiek lietotas atsauces uz ārzemju pētījumiem vai ES likumdošanu. Par labu bioloģiskās daudzveidības saglabāšanai pausts arguments ir labs piemērs šādam „pareizajam” argumentam jeb viedoklim, un šāda argumentācija var tikt pastiprināta, lietojot atsauces uz, piem., Bioloģiskās

¹ ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcija 2006.

² ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcija 2010.

³ Our life insurance, our natural capital 2011.

⁴ ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcija 2006.

daudzveidības konvenciju vai minētajām ANO iniciatīvām. Šajā kontekstā nākas sastapties arī ar dažādiem mītiem vai klišejiem. Piemēram, pat vides aizsardzības speciālistu vidū ir izplatīts viedoklis, ka vislabākais veids, kā aizsargāt dabu vai dabisko un līdz ar to arī bioloģisko daudzveidību, ir minimizēt vai vislabāk pilnībā izslēgt cilvēku un tā darbību (t. s. antropogēno slodzi) no attiecīgās vides. Tomēr daudzu sugu dzīvotspēja ir tieši atkarīga no cilvēku saimnieciskās darbības, un tā tieši veicina bioloģisko daudzveidību. Bez saimnieciskās darbības laukos Latvijā varam nonākt noplicinātā, vienmuļā un pārangušā lielmežā. Un, šķiet, lielā sabiedrības daļā dzīvs ir vēl kāds mīts – par Latvijas mežu izciršanu un to sagaidāmo bojāeju līdz ar visu bioloģisko daudzveidību.

Tādēļ šī raksta mērķis ir censties noskaidrot, kas ir šis „pareizais” (it kā plaši akceptētais) bioloģiskās daudzveidības aizsardzības viedoklis un cik adekvāts ir šī viedokļa argumentu spēks tieši Latvijas kontekstā. Šī mērķa sasniegšanai ir izmantota starpdisciplināras pētniecības metode, šajā gadījumā integrējot sociālās antropoloģijas un dabaszinātņu skatpunktus un pieejas. Pētījumā veiktas intervijas trīs Latvijas lauku novados, pa vienam Kurzemē, Vidzemē un Latgalē, kā arī apkopotu citu dabaszinātņu un sociālantropoloģisku pētījumu rezultāti, analizēti statistikas dati par zemes seguma veidu, kā arī izmantotas projekta semināru diskusijas.

Rakstā vispirms piedāvāju paraudzīties uz bioloģisko daudzveidību, iespējams, mazliet neierastā veidā – ne kā uz bioloģijas vai vides zinātnes objektīvām patiesībām, bet gan kā uz globālu diskursu, kur zinātniskie argumenti ir tikai daļa no tā kopējā satura. Šī raksta mērķim pietiekami, ja ar diskursu saprotam vispārinātu rakstisku un mutisku komunikāciju ilgstošā laika posmā. Tālāk piedāvāju caur dabzinātniskiem un statistiskiem datiem un faktiem paraudzīties uz bioloģiskās daudzveidības situāciju, vidi un tās dabiskumu Latvijā un arī aiz tās robežām. Un, visbeidzot, pašu lauku iedzīvotāju teiktais un tā analīze, kas ļauj izdarīt vairākus secinājumus saistībā ar šī raksta ievadā izvirzītajiem jautājumiem un apgalvojumiem.

Bioloģiskās daudzveidības diskursa pozīcijas

Jēdziens „bioloģiskā daudzveidība” kopš tā parādīšanās 20. gadsimta 80. gados ir kļuvis par globālā mērogā izplatītu, vadošu diskursu, ko lieto gan zinātnieki, gan vides aktīvistu, politiķi, plašsaziņas līdzekļi utt. Varētu pat teikt, ka tas kļuvis par sava veida publisko labumu, kura uzturēšanas, nodrošināšanas un veicināšanas vārdā tiek veiktas dažādas darbības dažādās sfērās⁵. Līdz ar to par bioloģisko daudzveidību starptautiskajā zinātniskajā literatūrā pieejams ārkārtīgi plašs un aizvien straujāk pieaugošs rakstu un pētījumu klāsts. Tajā pašā laikā bioloģiskajai daudzveidībai kā tādai nav precīzas definīcijas. Parasti tiek uzsvērts šī jēdziena plašums – no ģenētiskās un sugu daudzveidības līdz biotopu un ekosistēmu funkciju un struktūru daudzveidībai. Bioloģiskā daudzveidība nepastāv arī kā atsevišķa, nodalāma realitātes sastāvdaļa jeb, citādi sakot, tā neapzīmē dabaszinātnēm iepriekš nezināmu izpētes objektu⁶, resp., ja 20. gadsimta vidū nebija šāda jēdziena, tas nenozīmē, ka toreiz nebija pētniecības par sugām, to dažādību, īpatņu sastopamību, to ietekmējošiem faktoriem u. tml. Atzīta autoritāte sociālās antropoloģijas pētnieku vidū Arturo Eskobars (*Arturo Escobar*) analizē bioloģiskās daudzveidības jēdzienu kā diskursu⁷ un apgalvo, ka tas sniedzas daudz tālāk par zinātnes jomu. Šī diskursa t. s. tīklu veido starptautiskas organizācijas, nevalstiskās organizācijas (NVO), pētniecības institūti, dažādi eksperti, vietējās kopienas u. c. A. Eskobars identificē vairākas šī tīkla radītās diskursa pozīcijas un kā vienu no galvenajām izceļ t. s. globālcentrisko pozīciju, kuru pārstāv dominējošās starptautiskās organizācijas (piem., Pasaules Banka), t. s. globālo ziemeļu (jeb citiem vārdiem industriāli attīstīto valstu) NVO (piem., Pasaules Dabas fonds) un kuru atbalsta G7 valstis, – šī pozīcija centrējas ap Bioloģiskās daudzveidības konvenciju. Tā ir balstīta uz īpašu „bioloģiskās daudzveidības draudu” atspoguļojumu (sugu dzīvotņu izzušana, to fragmentācija, invazīvās

⁵ Dzenovska 2011.

⁶ Escobar 1998.

⁷ Turpat.

sugas u. c.) un piedāvā risinājumu komplektu jeb paņēmienus, kā rīkoties, lai tos novērstu. Citas identificētās diskursa pozīcijas pārstāv, piem., trešās pasaules valstu perspektīvu, kas, nenoliedzot globālcetrisko pozīciju, cenšas ielobēt savas intereses ar bioloģisko daudzveidību saistītos līgumos un stratēģijās; arī t. s. globālo dienvidu (jeb industriāli mazāk attīstīto valstu) NVO perspektīvu, kas uzskata globālcetrisko pozīciju par bioimperiālismu un veido nopietnu kritiku globālcetriskajai pozīcijai.

Pēc šī iedalījuma, bioloģiskās daudzveidības situācijai Latvijā būtu jāatbilst globālcetriskajā diskursa pozīcijā paustajām raizēm par tās izžušanu, jo Latvija ietilpst globālo ziemeļu jeb attīstīto valstu organizācijā – Eiropas Savienībā, ir pievienojusies Bioloģiskās daudzveidības konvencijai, kā arī likumdošanā un vairākos citos veidos pārņēmusi šīs pozīcijas nostādnes. Tomēr ekosistēmu dabiskuma pakāpes un bioloģiskās daudzveidības situācijas faktiskā atbilstība šai diskursa pozīcijai, manuprāt, ir problemātiska, un tālākajā raksta daļā ir parādīts, kādēļ. Šim nolūkam pievērsīšos vairākiem dabaszinātniskiem darbiem par bioloģisko daudzveidību, kā arī datiem kas parāda zemes segumu vai zemes lietojumu Latvijā, salīdzinot ar citām „tipiskām” attīstītajām Rietumeiropas valstīm.

Pētījumi Latvijas un Eiropas kontekstā

Aktuālākie un pilnīgākie dati par zemes izmantošanu Eiropā ir 2009. gadā visās ES valstīs Eurostat (Eiropas Kopienu Statistikas biroja) veiktais zemes seguma un zemes izmantošanas apsekojums LUCAS Agri-environmental Survey⁸, kurš atšķirībā no citiem līdzīgiem projektiem, piemēram, CORINE Land Cover, ir unikāls tajā ziņā, ka tiek veikts *in situ*, proti, situācija tiek novērtēta uz vietas, dabā, fiziski nokļūstot attiecīgajos ģeogrāfiskajos punktos. Respektīvi, dati nebalstās uz sekundāru informāciju (piem., uz lauksaimnieku sniegtu informāciju, satelītuzņēmumu interpretāciju bez apsekošanas dabā

u. tml.). Šī projekta rezultātā iegūtie zemes seguma dati par Latviju un salīdzinājumam par trim industriāli attīstītām „tipiskām” Rietumeiropas valstīm parādīti 1. tabulā.

1. tabula

Zemes seguma (Land Cover) 2009. gadā Eurostat veiktā statistiskā apsekojuma (LUCAS Agri-environmental Survey) rezultāti⁹, % no kopējās teritorijas

Zemes segums	Latvija	Nīderlande	Dānija	Vācija
Aramzeme	12	24	48	33
Meži	52	12	18	34
Krūmāji	2	1	1	1
Zālāji	25	38	22	23
Ūdeņi, mitrāji	5	11	3	2
Apbūve, mākslīgas teritorijas	2	13	6	7

Kā redzams šajā tabulā, tikai 12% Latvijas teritorijas tiek lauksaimnieciski apstrādāti kā aramzeme. Nīderlandē šādi tiek izmantota 1/4 valsts teritorijas, Vācijā trešdaļa, bet Dānijā gandrīz puse no visas valsts teritorijas. Vēl jāpievērš uzmanība apbūvētām un citām mākslīgām teritorijām (ēkas, ceļi, pagalmi, stāvlaukumi u. tml.) – Dānijā un Vācijā šādi ir izmantots proporcionāli trīs reizes vairāk zemes nekā Latvijā, bet Nīderlandē pat 6,5 reizes vairāk (kas ir arī augstākais rādītājs visā ES). Vienīgi zālāju un krūmāju platības, kas Latvijā kopā veido 27%, ir salīdzināmas ar Dānijas un Vācijas datiem (attiecīgi 23 un 24%), un tikai Nīderlandē zālāju ir vairāk (38%). Taču jāuzsver, ka zālāju platības Latvijā tiek izmantotas ekstensīvi, t. i., netiek intensīvi noganītas un papildus mēslotas, labākajā gadījumā tās tiek nopļautas. Ņemot vērā Eurostat klasifikācijas īpatnības, mūsu izpratnē krūmāju teritorijas Latvijā tomēr varētu būt apmēram par dažiem procentiem lielākas, kas pēc Eurostat metodikas 1.

⁸ Eurostat 2010.

⁹ Turpat.

tabulā klasificēti kā meži. Tādējādi var teikt, ka kvantitatīvi Latvijā ir ievērojami vairāk tādu teritoriju, kuras cilvēka darbība ietekmē mazākā mērā un attiecīgi vide kopumā ir salīdzinoši dabiskāka. Ir vērojamas arī kvalitatīvas atšķirības, kā jau minēts, piemēram, attiecībā uz zālāju ekstensīvu izmantošanu.

Lauksaimniecības zemju marginalizācija (pamešana) un vēlāka renaturalizācija (aizaugšana), kā arī vienlaicīga atsevišķu auglīgu teritoriju intensifikācija (arī apbūve lielu pilsētu tuvumā) ir raksturīga parādība Latvijā, kā arī kopēja tendence visā Eiropā¹⁰. Kā galvenie iemesli tam tiek minēti ekonomiskie faktori, t.sk. ES kopējā lauksaimniecības politika, kas padara izdevīgu maksimāli lielu ražu ievākšanu no potenciāli auglīgām teritorijām, bet mazāk labvēlīgu zemju apsaimniekošanu padara ekonomiski neizdevīgu vai neiespējamu. Tomēr, kā redzam no 1. tabulas datiem, Latvijā šī tendence ir izpaudusies daudz lielākā mērā.

Salīdzinot koksnes kopkrājas (kopējais augošas koksnes daudzums) izmaiņas Latvijas mežos (2. tabula), redzam, ka vēsturiski tā ir bijusi ievērojami mazāka. Svarīgi atcerēties, ka 20. gadsimta 30. gados meži Latvijā aizņēma tikai apm. 25% teritorijas – tātad divreiz mazāku platību nekā patlaban! Acīmredzami, ka bioloģiskā daudzveidība ir spējusi saglabāties arī tad, ja meža ir bijis būtiski mazāk. Kopš tā laika meža platības Latvijā ir pastāvīgi palielinājušās, un prognozes liecina par šīs tendences saglabāšanos. Arī Eurostat dati¹¹ liecina par lielāku koksnes daudzuma pieaugumu salīdzinājumā ar nocirsto apjomu gan Latvijā, gan citās Eiropas valstīs. Vidēji Eiropā pēdējos 20 gados mežu platības palielinājušās par 5%. Pēc Valsts meža dienesta datiem¹², vislielākais kopkrājas daudzums ir fiksēts 2010. gadā (sk. 2. tabulu).

2. tabula.

Mežu koksnes kopkrājas izmaiņas Latvijā¹³

Gads	Koksnes kopkrāja, milj. m ³
1938	175
1961	238
1988	432
1998	547
2004	573
2005	569
2006	571
2007	569
2008	569
2009	571
2010	576

Savukārt 18. gadsimta sākumā mežainums Vidzemes guberņā vēl bija tuvu 60%¹⁴, bet, ja cilvēki pilnīgi pamestu Latvijas teritoriju, tad praktiski visu teritoriju dabiski pārņemtu meži, atstājot bez tiem vienīgi purvus un ūdenstilpes¹⁵.

Tādējādi apgāzams būtu vēl viens mīts par mežu izciršanu Latvijā. Negatīvās atsaucsmes parasti rodas par kādu konkrētu kailcirti konkrētā vietā, kas varbūt tieši tur arī nav bijis labākais meža izstrādes veids. Mežu izciršana kā globāla problēma ir parādījusies galvenokārt tropisko mežu izciršanas dēļ, jo tropiskajos mežos atrodas 1/2 vai pat 3/4 visu pasaules augu un dzīvnieku sugu. Taču pēdējā laikā ir parādījušās ziņas, ka arī tropisko mežu izciršanas process ir apstājies¹⁶.

Līdzīgi statistikas datiem to pašu apliecina jaunākie pētījumi. Mežu ainavu struktūru pētījumi Ziemeļvidzemes biosfēras rezervātā prognozē tālāku meža zemju pieaugumu, izzūdot ekstensīvi apsaimniekotām lauksaimniecības zemēm¹⁷. Savukārt Z. Rendenijs pētījumā par Taurkalnes mežu masīvu ziņo par lapu koku pionierfāzes audžu

¹⁰ Penēze 2009.

¹¹ Forestry statistics 2009, 172.

¹² Pieejams: http://www.vmd.gov.lv/doc_upl/koksnes-apjoms-2010.pdf.

¹³ Turpat.

¹⁴ Zviedre 2007.

¹⁵ Cimdiņš 2001.

¹⁶ Foreign Policy 2011, 185, 26.

¹⁷ Lakovskis 2011.

dominanci agrāk izcirstajās platībās un intensīvu izcirtumu aizaugšanu, šādām platībām palielinoties par 51% kopš 1997. gada¹⁸. Šie procesi atspoguļo tādu meža platību pieaugumu, kas notiek dabiskas aizaugšanas rezultātā pretstatā kultivētai noteiktas koku sugas mežu atjaunošanai.

Pretēji šādām tendencēm satraucošus secinājumus par Rietumeiropas mežu dabiskumu izsaka pētnieku grupa, salīdzinot vairāku Eiropas valstu un Krievijas mežu dabiskumu¹⁹. Mirušās koksnes daudzums pētītajos Eiropas mežos (Nīderlande, Zviedrija, Somija, Polija), salīdzinājumā ar Krievijas (Sanktpēterburgas, Permas un Irkutskas) mežiem ir no 10 līdz pat 50 reizēm mazāks. Šeit un citur mirušās koksnes (trūdoši koki, atlūzas) daudzums tiek izmantots kā indikators meža dabiskumam. No otras puses, tas ir arī indikators neoptam mežam ar samazinātu saimniecisko vērtību. Dabisko meža teritoriju zuduma dēļ mežā dzīvojošu sugu samazinājums novērtēts kā 13–24% Nīderlandē, bet tikai 1–2% Sanktpēterburgas un Irkutskas apkaimē. Latvijas meži šajā pētījumā diemžēl nav ietverti, kaut arī autoru kolektīvā ir viens pētnieks no Latvijas Universitātes. Tomēr šie dati apstiprina iepriekš teikto par būtiski atšķirīgu dabisku ekosistēmu situāciju industriāli attīstītās valstīs un Austrumeiropā.

Apzinot starptautiskās recenzētās zinātniskās literatūras datubāzes par bioloģiskās daudzveidības pētījumiem tieši Latvijas vai Baltijas kontekstā, izdodas atrast vien atsevišķas publikācijas. It īpaši tas kontrastē ar lielo publikāciju skaitu par pētījumiem citās valstīs, ieskaitot jau pieminētās – Nīderlandi un Dāniju. Tomēr Latvijā ar šo tēmu ir saistītas vairākas disertācijas. Apskatot dažus piemērus par pētījumiem agrārājās un mežu ekosistēmās, kas ir divas galvenās Latvijas un lielākās Eiropas daļas sauszemes ekosistēmas, rezultāti neliecina par bioloģiskās daudzveidības globālcentriskajai diskursa pozīcijai atbilstošu situāciju.

Attiecībā uz mežu ekosistēmām, piemēram, D. Pilāte savā bioloģijas nozarē izstrādātajā disertācijas ievaddaļā norāda, ka

„Latvijā dabiskie meži ir saglabājušies daudz lielākās platībās nekā ekonomiski attīstītajās Eiropas valstīs”²⁰. Darbā pētīto gliemežu fauna Latvijā ir raksturota kā ļoti bagāta, un vislabvēlīgākie apstākļi gliemežu sugu dzīves apstākļiem ir noteikti platlapju un lapkoku pionierfāzes mežos (tātad tādos, kas var būt dabiski aizaugošanas zemes). Darbā arī konstatēts, ka mežsaimnieciskā darbība gliemežu sugu daudzveidību pētītajās vietās būtiski neietekmē.

Savukārt saistībā ar agrārājām ekosistēmām O. Keihs bioloģijas nozarē izstrādātajā doktora darbā ir pētījis griezes izplatību Latvijā²¹. Starptautiskā dabas un dabas resursu aizsardzības savienība (angl. *IUCN – International Union for Conservation of Nature*) ir atzinusi griezi par t.s. *gandrīz apdraudēto* sugu pasaulē, jo Rietumeiropā griežu skaits un to izplatības areāls samazinās kopš 19. gadsimta beigām. Tomēr O. Keiša darba rezultāti rāda, ka, salīdzinot ar 1980.–1984. gadu, griezes izplatība Latvijā ir ievērojami pieaugusi – 10 × 10 km kvadrātu skaits, kur konstatēta grieze, ir pieaudzis par 49% – un griezes populācijas skaits Latvijā vērtējams kā visaugstākais, kopš sākušies šīs putnu sugas pētījumi. Autors norāda, ka tādu pļavu apļaušana, kuras jau sākušas aizaugt, ir griezei labvēlīga biotopu apsaimniekošana, un iesaka bioloģiskās daudzveidības saglabāšanai agrovīdes pasākumu plānā paredzēt arī pļavu atjaunošanu un uzturēšanu.

Šie piemēri izvēlēti arī tādēļ, lai parādītu, ka, no vienas puses, atsevišķām sugām svarīgas ir meža ekosistēmas, taču vienlaikus citām sugām būtiska ir agrārā ainava, lauki un pļavas – tātad mežam atņemtās, cilvēku veidotās un ietekmētās, pusdabiskās ekosistēmas. Tādējādi absolūta taisnība nebūs ne tiem, kuri teiks, ka bioloģiskās daudzveidības saglabāšanai jāpasargā dabisks mežs un cilvēku te labāk neredzēt, ne tiem, kuri šai vietā vēlēšies redzēt nopļautu pļavu. Tas gan ir redzams šajos piemēros, gan arī citi mūsu un citu valstu zinātnieki uzsver dabisku ekosistēmu un bioloģiskās daudzveidības bagātību

¹⁸ Rendenieks 2011.

¹⁹ Wallenius et al. 2010.

²⁰ Pilāte 2007.

²¹ Keihs 2006.

Latvijā un Austrumeiropā kopumā²². Turklāt šie un arī daudzi citi pētījumi parāda, ka nepatīss ir viens no sabiedrībā eksistējošiem mītiem, ka vispareizākais veids vides aizsardzībai un „dabiskuma” saglabāšanai ir vienkārši izslēgt cilvēkus un viņu radīto ietekmi no konkrētās vietas.

Tādējādi gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi iepriekšminētie statistikas un pētījumu dati liecina par salīdzinoši lielo dabiskuma un daudzveidības pakāpi Latvijas lauku vidē un tendencēm tai paaugstināties, kā arī par to, ka situācija ir būtiski atšķirīga no Rietumeiropas situācijas. No tā droši vien iespējams izdarīt dažādus secinājumus, taču mans arguments būtu, ka tādējādi Latvijas vides dabiskuma un bioloģiskās daudzveidības situācija neatbilst tai Rietumu situācijai, kurā ir radies un attīstās iepriekš aprakstītais t. s. globālcentriskais bioloģiskās daudzveidības diskurs. Šīs neatbilstības dēļ nekritiska sekošana diskursa nostādņām ir radījusi neproporcionāli lielu, Latvijas situācijai neatbilstošu pārsvaru argumentiem par bioloģisko daudzveidību un vides aizsardzību pretstatā citiem argumentiem, piemēram, par saimniecisko attīstību. Vairākos gadījumos novērojama pat šo argumentu nepamatota (jau kā varas argumentu) lietošana gluži citu mērķu sasniegšanai. Viens no iemesliem šādi nekritiskai diskursa nostādņu pārņemšanai varētu būt spēcīga un adekvāta vietējā diskursa trūkums ar Latvijas situācijai atbilstošu un niansētāku argumentu svaru. Ja Latvijā trūkst kapacitātes šāda diskursa veidošanai, tad jo īpaši svarīgi ir kritiskāk raudzīties, adaptējot un izmantojot globālcentriskās pozīcijas nostādnes Latvijas situācijā.

Latvijas lauku iedzīvotāju attieksme

Vēlreiz atsaucoties uz raksta sākumā minētā sociālantropologa A. Eskobara pētījumiem²³, fundamentāla asimetrija bioloģiskajai daudzveidībai veltītajos rakstos ir vērojama, no vienas puses, starp moderno zinātni, ekonomiku un vietējo dabas izpratni un, no otras puses, praktiskajām darbībām

(praksēm), kuras tiek bieži pārprastas, jo vietējās zināšanas netiek saprastas to kontekstā jeb tiek pielāgotas tā, lai kalpotu Rietumu stila vides aizsardzībai. Līdzīgi nepietiekamu iedzīvotāju izpratni dabas aizsardzības veidošanā uzsver arī citi autori²⁴. Ko parāda Latvijas laukos veiktās intervijas?

Pētījumos, izmantojot intervijas, kas pievēršas dažādiem vides jautājumiem Latvijas laukos, ir konstatēta izteikti negatīva iedzīvotāju un ekspertu nostāja pret lauksaimniecības zemju aizaugšanu²⁵. Pētījumā par ainavu izmaiņu vērtējumu aizaugošās lauksaimniecības zemēs kā viens no spilgtākajiem interviju izteikumiem minēts: „Mežs aug mājā iekšā.. Tagad cūkas nāk līdz pašām mājām. Bet labāk mežs nekā nekopts lauks.”²⁶ Intervijās kopumā daudzi iedzīvotāji izsakās negatīvi par meža zvēru skaita pieaugumu²⁷.

Autora pētījumā tika veiktas intervijas trīs Latvijas novados, kuri tika izvēlēti pa vienam Kurzemē, Vidzemē un Latgalē, par t. s. stratēģiskās ietekmes uz vidi novērtējuma (SIVN) procesu, kas ietver plašu ar vides aizsardzību un plānošanu saistītu jautājumu loku. Pagasta pārvaldes vadītājs par SIVN procesu pagastā saka: „Vides novērtējums deva to, ka varēja dabūt daudzus projektus cauri. .. es [šeit] dzīvoju 44 gadus un strādāju šeit jau no 1985. gada. Novērojumi pēdējos 15 gados rāda, ka zeme netiek tik intensīvi izmantota kā kolhoza laikos. Tādēļ ir tā, ka mēs esam tik bagāti ar dabu, mēs tā augam, ka jūs pat nevarat iedomāties. Dzīvnieku pasaule ir savairojusies apkārt, un ir tik nenormāli liela, ka no rīta, izejot no daudzdzīvokļu mājas, priekšā buks ēd, vai lauku mājas pagalmā rokas mežacūka. Tad varat iedomāties, ka mēs esam jau tik pārbagāti no tās vides aizsardzības, ka no tā smokam jau nost.” Citā intervijā Eiropas nozīmes īpaši aizsargājamā teritorijā (t. s. *Natura 2000* tīkla teritorijā) pie ezera fiksēts viedoklis par mērķtiecīgu meža dzīvnieku skaita palielināšanu ar savtīgu mērķi padarīt medības interesantākas.

²⁴ Fischer, Young 2007; Fischer, Marshall 2010.

²⁵ Penēze 2009; Ruskule 2011a.

²⁶ Ruskule 2011a.

²⁷ Ruskule 2011b.

²² Sk. arī Stoate et al. 2009, Young et al. 2004.

²³ Escobar 1998.

Respondente, kas 42 gadus strādājusi pagastā kā galvenā agronome, sovhoza direktora vietniece, pagasta priekšsēdētāja vietniece un zemes ierīkotāja, uz jautājumu par SIVN procedūras lietderību atbild ar īsu izvērtējumu par saimniekošanas iespējām: „... pie mums ļoti .. kalnaina vide un .. akmeņaini lauki. .. nodarboties ar tādu kā lauksaimniecību mēs diez ko te nevaram. Un, piemēram, kur līdzeni lauki.. Viļānos, tur ļoti lielas ražas, bet pie mums te, kaut mēs tur i minerālmēsļus dodam, i mēslojam tos laukus, mums te tā nekas nesanāk. .. Nu tikai, ka tūrisms, ļoti tādi labi objekti ir tūrismam .. un tas .. kalns un tāda vide .. ļoti daudz ezeru pie mums. .. varbūt, ka ar medniecību.”

Pirmkārt, respondente nemaz nemēģina atbildēt par jautāto SIVN procedūru – iespējams, procedūras formālisma un nelietderības dēļ tai nav pat pievērsta uzmanība. Otrkārt, šķiet, intervijas tematam esot par vidi, atbildes saturs liecina, ka pareiza vide saistās ar tās lietderīgu izmantošanu, ka vērtība ir

zemes saimnieciskai izmantošanai. Bažas par kādu no vides aizsardzības jautājumiem neizskan arī turpmākajā intervijas gaitā. Bet uz tiešu jautājumu, vai ir kādas problēmas pagastā ar vidi, atbilde skan par apmežošanai neiezīmētām lauksaimniecības platībām teritorijas plānojumā: „... kuriem neiezīmēja, tie gribētu varbūt tagad apmežot, bet nevar, jo nav plānā ielikts.” Šajā kontekstā svarīgākais, ka problēmas ir gluži citas nekā saskaņā ar globālcentrisko bioloģiskās daudzveidības un vides aizsardzības diskursu. Apkopojot desmit interviju materiālus ar vadošiem darbiniekiem no trīs novadu deviņiem pagastiem stratēģiskā IVN kontekstā: jautājot par pašreizējām vides problēmām, nekur netiek minētas kādas „klasiskas” (globālcentriskas) vides problēmas, izņemot vienā gadījumā invazīvās sugas – latvāņu – pārliko savairošanos, kas gan vairāk attiecināms uz lauksaimniecības zemju neapstrādāšanu un aizaugšanu, nevis rūpēm par bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu.

Attēls

**Reklāmas plakāts Rīgā 2010. gadā. „Mežs: dabiskais sarūk. Mums tas rūp. Un tev?”
Labajā augšējā stūrī: Pasaules Dabas fonds sadarbībā ar..**

Salīdzinājumam: pētījumā Skotijā par iedzīvotāju izpratni par bioloģisko daudzveidību fokusgrupu diskusijā absolūtais vairākums dalībnieku bija vienprātis par to, ka neskarta daba (*wilderness*) Rietumeiropā vairs neeksistē²⁸: „Es domāju, mēs visi piekritīsim, ka Lielbritānijā vairs nekur nav atrodamā īsta neskarta daba; *Homo sapiens* un *nesapiens* ir bijis ikkatrā tās zemes pleķītī.” (*I think we would all agree that there is no true wildness anywhere in Britain, there has been Homo sapiens and non-sapiens on every bit of it.*)

Cieši saistīta ar lauksaimniecības zemju neapstrādāšanu un aizaugšanu ir arī lauku depopulācija un sociālekonomiskā degradācija kā kopēja tendence²⁹. Šajā rakstā dziļāk neanalizējot, tomēr pieminēšu, ka eksistē no šī viedokļa šķietami neoloģiska, bet izplatīta lauku iedzīvotāju noraidoša attieksme pret dažādiem lielākiem vai mazākiem saimnieciskās darbības projektiem, bieži pamatojumam izmantojot vides aizsardzības argumentus. Pat šķietami ekonomiski atpalikušos un depresīvos rajonos, neskatoties uz šādu ekonomisko situāciju, cilvēki lielākoties ieilst pret dažādu projektu attīstību un vēlas saglabāt vidi, kāda tā ir.

Paralēli šiem lauku iedzīvotāju viedokļiem eksistē arī globālcentriskā bioloģiskā daudzveidības diskursa pozīcijas aizstāvji. Pirmkārt, tā izpaužas valsts likumdošanā un oficiālajā vides politikā, kas savukārt smeļas vadlīnijas attiecīgajās ES politikas nostādņēs. Arī globālo NVO, kā, piemēram, Pasaules Dabas fonda (angl. *WWF – World Wildlife Fund*), ietekme ir jūtama, un vizuāls piemērs parādīts 1. attēlā kā *WWF* uzstādītais lielformāta reklāmas plakāts, kas bija apskatāms Rīgā 2010. gadā.

Uz iepriekš aprakstīto pētījumu, zemes seguma datu un interviju fona šis plakāts izskatās kuriozi. Tomēr vienlaikus tas lieliski apstiprina, kādu pozīciju Latvijā pārstāv *WWF*. Šķiet arī, ka tieši Rīgā ir lielākā daļa šīs globālcentriskās bioloģiskās daudzveidī-

bas diskursa pozīcijas aizstāvju, ko pārstāv zināma inteligences daļa.

Nobeigums un secinājumi

Var šķist, ka esmu bijis ļoti kritisks pret bioloģiskās daudzveidības diskursa globālcentrisko pozīciju kā tādu. Tomēr, kā rakstā parādīts, gan pētījumi saistībā ar bioloģisko daudzveidību, gan aprakstītie zemes seguma dati, gan arī interviju materiāls rāda būtiski atšķirīgu ekosistēmu dabiskuma pakāpi un līdz ar to arī bioloģiskās daudzveidības situāciju Latvijā (arī Austrumeiropā kopumā) salīdzinājumā ar Rietumeiropu, t. i., ar valstīm, kur ir radusies un attīstās šī globālcentriskā diskursa pozīcija. Turklāt Latvijas lauku dabiskums ne tikai nav apdraudēts, bet pat ir sagaidāms tā pieaugums.

Arī interviju materiāls norāda uz tendencēm, kuras nesaskan ar oficiālo vides aizsardzības politiku un parāda, ka lauku iedzīvotāju problēmas ir citas nekā saskaņā ar globālcentrisko bioloģiskās daudzveidības un vides aizsardzības diskursu.

Tādējādi, pastāvot šādām būtiskām atšķirībām, bet vienlaikus nekritiski pārņemot globālcentriskā diskursa nostādnes un gatavās formulas, veidojas neproporcionāli liels pārsvars bioloģiskās daudzveidības aizsardzības argumentiem pretstatā citai argumentācijai. Šādas disproporcijas apstākļos rodas iespējas lietot globālcentriskās pozīcijas argumentus veidā, kas nekalpo patiesi sabalansētai Latvijas un it īpaši tās lauku attīstībai, kur vieta atrastos arī cilvēkiem un viņu saimnieciskajai darbībai.

Pateicības

Izsaku pateicību prof. Aijai Zobenai un prof. Vitālijam Zelčam par ļoti noderīgiem komentāriem šī raksta tapšanas gaitā, kā arī projekta kolēģiem par rosinošām diskusijām un rakstiskiem un mutiskiem ieteikumiem.

Raksts tapis ar ESF projekta Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu.

²⁸ Fischer, Young 2007.

²⁹ Miglavs 2010.

VĒRES

- ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcija 61/203 (2006).
- ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcija 65/161 (2010).
- ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcija 61/193 (2006).
- Cimdiņš, P. (2001) *Limnoekoloģija*. Rīga : Latvijas Universitāte.
- Dzenovska, D. (2011) Privāta saruna.
- Escobar, A. (1998) Whose Knowledge, Whose nature?: Biodiversity, Conservation, and the Political Ecology of Social Movements. *Journal of Political Ecology*, 5, 53–83.
- Eurostat (2010) Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/lucas/introduction>
- Fischer, A.; Young, J. C. (2007) Understanding mental constructs of biodiversity: Implications for biodiversity management and conservation. *Biological Conservation*, 136, 271–282.
- Fischer, A.; Marshall, K. (2010) Framing the landscape: Discourses of woodland restoration and moorland management in Scotland. *Journal of Rural Studies*, 26, 185–193.
- Foreign Policy* (2011) In Box, 185.
- Forestry statistics (2009) European Commission. Luxembourg : Publications Office of the European Union. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KS-78-09-993
- Keišs, O. (2006) *Lauksaimniecības pārmaiņu ietekme uz griezes Crex Crex (L.) populāciju Latvijā: biotopu izvēle un populācijas struktūra: Promocijas darbs*. Rīga : Latvijas Universitāte.
- Lakovskis, P. (2011) *Ainavu struktūras attīstības scenāriji: Ziņojums*. Rīga : Latvijas Universitātes 69. zinātniskā konference, Zemes un vides zinātņu nozares sekcija.
- Miglavs, A. (2010) Projekta „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” 7. jūnija seminārs. Rīga.
- Our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020*. (2011) Brussels : European Commission. Pieejams: http://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/comm2006/pdf/2020/1_EN_ACT_part1_v7%5b1%5d.pdf
- Penēze, Z. (2009) *Lauku ainavas izmaiņas 20. un 21. gadsimtā: cēloņi, procesi un tendences: Promocijas darbs*. Rīga : Latvijas Universitāte.
- Pilāte, D. (2007) *Sauszemes gliemežu sugu daudzveidība mežā un to ietekmējošie faktori Latvijā: Promocijas darbs*. Rīga : Latvijas Universitāte.
- Rendenieks, Z. (2011) *Mežizstrādes faktors ainavas telpiskās struktūras izmaiņu procesos – Daudzseses piemērs: Ziņojums*. Rīga : Latvijas Universitātes 69. zinātniskā konference, Zemes un vides zinātņu nozares sekcija.
- Ruskule, A. (2011a) *Ainavas izmaiņas aizaugošās lauksaimniecības zemēs iedzīvotāju un ekspertu vērtējumā: Ziņojums*. Rīga : Latvijas Universitātes 69. zinātniskā konference.
- Ruskule, A. (2011b) Privāta saruna.
- Stoate, C. et al. (2009) Ecological impacts of early 21st century agricultural change in Europe – A review. *Journal of Environmental Management*, 91, 22–46.
- Wallenius, T. et al. (2010) Loss of habitats, naturalness and species diversity in Eurasian forest landscapes. *Ecological Indicators*, 10, 6, 1093–1101.
- Zviedre, A. (2007) *Mežierīcība Latvijā*. Rīga : V. elements.

KAS IR „LABBŪTĪBA”, UN KĀPĒC „LABBŪTĪBA”? IESKATS LABAS DZĪVES IZPRATNĒ LATVIJAS LAUKOS

Ieva Raubiško ieguvusi maģistra un doktora izglītību sociālantropoloģijā Oksfordas Universitātē. Pirms pievēršanās akadēmiskam darbam bijusi radio *Brīvā Eiropa* žurnāliste, strādājusi humānās palīdzības jomā Ziemeļkaukāzā. Kopš 2008. gada līdzdarbojusies antropoloģijas studiju programmu izveidē un īstenošanā Rīgas Stradiņa universitātē un Latvijas Universitātē. Pētnieciskās intereses: morāles antropoloģija, valsts un vara, impērija un perifērija, pēcpadomju telpa, Krievija, Ziemeļkaukāzs.

Raksturvārdi: labbūtība, laba dzīve, lauki, vieta, sociālā antropoloģija.

Šī raksta¹ mērķis ir rosināt diskusiju par jaunu jēdzienu „labbūtība” akadēmiskajā un lietišķajā pētniecībā Latvijā. Rakstā vispirms mēģināts izskaidrot labbūtības konceptu, analizējot tā izcelsmi un lietojumu starptautiskos un Latvijas pētījumos un parādot tā saikni ar citiem līdzīgiem terminiem, kā arī atšķirības starp dažādiem traktējumiem. Pēc tam autore pievēršas konkrētām labbūtības jēdziena izmantošanas iespējām, izklāstot tā definīciju un demonstrējot tā iespējamo noderību pētījumā *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas*.

Ierosmi labbūtības jēdziena izstrādei deva termina *well-being* plašais lietojums dažādos, pārsvarā attīstības jautājumiem vēltītos, akadēmiskos darbos un starptautiska un nacionāla mēroga politikas dokumentos

angļu valodā. Piemēram, Apvienoto Nāciju Attīstības programmas (ANAP) ziņojumos², kā arī starpdisciplināros pētījumos³ šis jēdziens pamazām aizstājis agrāk dominējušo *welfare* (labklājība). Šī salīdzinoši jaunā termina šķietamais ikdienišķums slēpj tādu daudznozīmību un interpretāciju dažādību, ka tā izmantošana dažbrīd ir apgrūtināta. Tomēr jēdziena potenciālais ražīgums – tas, ka labbūtība var būt vienojoša „platforma” vairākām cieši saistītām idejām un konceptiem, – atsver definēšanas grūtības. Lai labāk izprastu, kas (varētu tikt) domāts ar labbūtību, vispirms īsumā apskatīsim jēdziena intelektuālo vēsturi.

Labbūtība ētikas un ekonomikas krustcelēs

Labbūtība, ko varētu dēvēt arī par labbūšanu vai lab(u)dzīvošanu⁴, ietver divus

¹ Izsaku pateicību projekta zinātniskajai asistentei Margaritai Miķelsonei par palīdzību lauka darbā un empīrisko materiālu apkopošanā.

² Human Development Reports 1990–2010.

³ Gough, McGregor 2007.

⁴ Tā kā šis ir pirmais mēģinājums definēt labbūtību kā jaunu jēdzienu sociālo zinātņu jomā

pamataspektus: labumu apmierinošas/ērtas/ baudāmas dzīves izpratnē un labumu morāli pieņemamas/atzīstamas dzīves izpratnē. Pirmā nozīme vairāk saistās ar materiālo labklājību, savukārt otrā – ar izpratni par to, kāds ir labs cilvēks un kāda ir laba dzīve, kas šādam cilvēkam būtu jādzīvo. Šie divi skatījumi daļēji iezīmē arī divas nozīmīgas pieejas cilvēka dzīvei ekonomikā un filozofijā – utilitārismu un distributīvo taisnīgumu. Pirmā tiecas likt uzsvāru uz lietderību un indivīda vēlmju apmierināšanu, bet otrā – uz resursu/tiesību/iespēju vienlīdzīgu pieejamību visiem sabiedrības locekļiem. Šo divu nostāju sāncensība zināmā mērā izpaužas arī tautas attīstības (*human development*) jēdzienā, kas tika izveidots un ieviests ANAP paspārnē 20. gadsimta beigu pusē. Tautas attīstības skatījuma pamatā ir atziņa, ka indivīdu un sabiedrības labklājību nevar reducēt uz ienākumu līmeni, ko parāda, piemēram, iekšzemes kopprodukts (IKP) uz vienu iedzīvotāju, un ka tā ietver arī tādus nemonētārus lielumus kā, piemēram, veselības stāvoklis, izglītības līmenis, līdzdalības iespējas sociālpolitiskos procesos un daudzus citus. Tātad labbūtība ir daudzdimensionāla un tāpēc nav izsakāma ar vienu vienīgu – monetāru vai nemonētāru – rādītāju. Šī pieeja atspoguļojas arī ANAP izstrādātajos indeksos: Tautas attīstības indeksā (TAI), kas ietver ne tikai ienākumu uz vienu iedzīvotāju⁵, bet arī izglītības (paredzamā skološanās ilguma) un veselības (paredzamā mūža ilguma) rādītājus, TAI ar pievienotu nevienlīdzības rādītāju, Dzimumu nevienlīdzības indeksā un Daudzdimensionālajā nabadzības indeksā⁶.

Tautas attīstības koncepcijas izveidē vislielākā ietekme bijusi tā sauktajai „spēju” jeb „rīcībspējas” (*capabilities/capability*) teorijai, kuras pamatlicējs ir pasauleslavenais

indiešu ekonomists Amartija Sens (*Amartya Sen*)⁷. A. Sena teorijas centrā ir darbības stāvokļi (*functionings*) un spēja jeb rīcībspēja (*capability*). Darbības stāvokļus viņš definē kā dažādas lietas, ko cilvēks spēj darīt, un stāvokļus, ko cilvēks spēj sasniegt, vadot dzīvi – piemēram, būt paēdušam un veselam, cienīt sevi, būt sociāli iesaistītam⁸. Savukārt rīcībspēja viņa skatījumā ir brīvība baudīt dažādu darbības stāvokļu kombinācijas. Kā norāda A. Sens, rīcībspēja ir „darbības stāvokļu vektoru kopums, kas atspoguļo cilvēka *brīvību* dzīvot tādu vai citādu dzīvi”⁹ (autore un redakcijas tulkojums un uzsvērums), turklāt dzīvi, ko cilvēks uzskata par vērtīgu un ko ir pamats uzskatīt par vērtīgu. Labbūtība saskaņā ar A. Sena teoriju skatāma kā vērtīgu darbības stāvokļu kopums, un par cilvēka dzīves kvalitāti vismaz daļēji var spriest pēc viņa/-s spējas sasniegt labbūtību¹⁰. Viņš nemin būtiskākos vai nepieciešamākos darbības stāvokļus un arī nepiedāvā specifisku labas dzīves definīciju, tādējādi norādot uz dažādu dzīves vīziju iespējamību un atstājot vietu daudzveidīgiem skaidrojumiem.

Atšķirībā no A. Sena šādu konkrētu labas dzīves definīciju izvirza otra redzamākā spēju teorijas proponētāja – amerikāņu filozofe Marta Nusbauma (*Martha Nussbaum*). Šī domātāja, kura sevi pieskaita pie neoaristotelisma virziena pārstāvjiem, uzsver, ka labas dzīves pamatā ir praktiskā prāta lietojums un daudzveidīgas, pilnvērtīgas un iejūtīgas attiecības ar citiem cilvēkiem¹¹. Darbā *Women and human development: the capabilities approach* (2000) viņa atkārtoti norāda, ka A. Sens tā arī nav minējis galvenās cilvēka spējas, ko būtu nepieciešams nodrošināt politiskā ceļā, un nāk klajā ar desmit galveno cilvēka funkcionālo spēju (*central human functional capabilities*) sarakstu. Tajā iekļautas šādas spējas: 1) dzīve/dzīvība (iespējas dzīvot pilnvērtīgu dzīvi, kas netiek pāragri pārtraukta); 2) veselība (ieskaitot pietiekamu nodrošinājumu ar pārtiku un

Latvijā un pētnieciskais darbs, ieskaitot empīriskā materiāla vākšanu Latvijas laukos, vēl turpinās, tad piedāvātais latviskojums un konceptuālais skaidrojums uzskatāms par sākotnēju ierosinājumu, kas tālākas izpētes, kritisku diskusiju un analīzes gaitā tiks precizēts un būtiski pilnveidots.

⁵ Kopš 2010. gada IKP indeksā aizstāts ar nacionālo kopproduktu (NKP) uz vienu iedzīvotāju.

⁶ Human Development Report 2010.

⁷ Sen 1993; Sen 1999; Sen 2000; Deneulin, Shahani 2009.

⁸ Sen 1999, 31.

⁹ Sen 1992, 40.

¹⁰ Qizilbash 1998, 53.

¹¹ Nussbaum 1995.

pajumti); 3) ķermeniskā neaizskaramība (brīva kustība, aizsargātība pret vardarbību, iespējas gūt seksuālu apmierinājumu un izdarīt reproduktīvas izvēles); 4) sajūtas, iztēle un domas (spēja iztēloties, domāt, rast dzīves jēgu un pašizpausties, lietojot gūto izglītību); 5) jūtas (spēja just saikni ar citiem cilvēkiem un apkārtējo pasauli, neciešot no bailēm, nemiera, ļaunprātīgas izmantošanas vai nolieguma); 6) praktiskais prāts (spēja nonākt pie labā izpratnes un kritiski domāt par savas dzīves veidošanu); 7) piederība kā (a) spēja iesaistīties dažāda veida sociālā saskarsmē, dzīvojot kopā ar citiem cilvēkiem, jūtot viņiem līdzīgu un iedziļinoties viņu dzīves situācijā, un (b) sociālās bāzes pieejamība, kas nodrošina pašcieņu un novērš pazemojumu, sniedzot katram iespēju būt cienījamam un līdzvērtīgam ar citiem bez rasistiskas, uz dzimumu balstītas, reliģiskas, etniskas vai cita veida diskriminācijas; 8) cieņa pret citu dzīvo radību un dabu kopumā; 9) spēle (spēja smieties, spēlēties, baudīt dažāda veida atpūtu); 10) spēja pārvaldīt un ietekmēt savu dzīves vidi (a) politiski – nodrošinot politisko līdzdalību – un (b) materiāli – nodrošinot vienlīdzīgas īpašuma tiesības un darba iespējas, kā arī aizsardzību pret nepamatotu īpašuma sagrābšanu¹². Šis ir pārstrādātais saraksts, kas tapis pēc diskusijām sievietu grupās Indijā un citviet, pēc pašas M. Nusbaumas raksturojuma tā ir „daļēja, ne visaptveroša labas dzīves koncepcija, morāla koncepcija, kas veidota tieši politiskos nolūkos”¹³ (mans tulkojums – Ie. R.).

M. Nusbauma nav vienīgā, kas mēģinājusi apkopot labas dzīves raksturlielumus. Līdzīgus kopsavilkumus piedāvājuši vairāki citi filozofi¹⁴, arī psihologi, ekonomisti, sociālās politikas un attīstības teorētiķi, kā alternatīvas spēju / rīcībspējas teorijai izvirzot, piemēram, universālo vērtību pieeju¹⁵ vai cilvēka vajadzību (*human needs/basic needs*) ideju¹⁶.

¹² Nussbaum 2000, 78–80.

¹³ Turpat, 77.

¹⁴ Griffin 1991; Grisez et al. 1987.

¹⁵ Schwartz, Bilsky 1987; Schwartz 1994; Schwartz et al. 2001.

¹⁶ Desai 1995; Max-Neef 1992; Qizilbash 1998; Ryan, Deci 2000; Sreeten 1981; sk. arī dažu šo

Šeit īsumā aplūkosim vienu no minētajiem teorētiskajiem priekšlikumiem, kam bijusi liela ietekme labbūtības akadēmiskajā un lietišķajā pētniecībā – Lena Dojala un Iana Gouza (*Len Doyal, Ian Gough*) darbu *A theory of human need*¹⁷. Viņi piedāvā hierarhisku un universālu cilvēka vajadzību modeli, nodalot trīs pakāpes: 1) aizsardzība pret nopietnu kaitējumu un tādējādi netraucēta sociālā iesaiste (dalība sabiedrībā) kā vispār-cilvēcisks mērķis; 2) veselība un personiskā (rīcības) brīvība kā divas pamatvajadzības¹⁸; 3) vairākas pakārtotas vajadzības, bez kurām nebūtu iespējama divu galveno vajadzību apmierināšana: pilnvērtīga pārtika un tīrs ūdens, atbilstoša pajumte, neapdraudēta darba vide, neapdraudēta fiziskā apkārtnē, droša dzimstības ierobežošana un dzemdības, atbilstoša veselības aprūpe, nodrošināta/neapdraudēta bērnība, fiziskā drošība, ekonomiskā drošība, atbilstoša izglītība. L. Dojals un I. Gouzs norāda, ka pakārtotās vajadzības tiek noteiktas, lietojot divu veidu zināšanas: akadēmiskās (dabas un sociālo zinātņu pētījumos iegūtās) un uz pašu pētīto cilvēku pieredzi balstītās zināšanas. Autori uzsver, ka sociālās politikas procesā jāņem vērā un jārod kompromiss starp abām šīm zināšanu jomām.

Labbūtības daudznozīmīgums

Iepriekš ieskicētās teorētiskās pieejas norāda uz bagāto intelektuālo kontekstu, kādā veidojies labbūtības jēdziens, kā arī netieši

pieeju salīdzinājumu: Saith 2001.

¹⁷ Doyal, Gough 1991.

¹⁸ Salīdzinot šo cilvēka pamatvajadzību apko-
pojumu ar M. Nusbaumas spēju sarakstu,
I. Gouzs norāda, ka viņa un kolēģa L. Doja-
la argumenti atspoguļo neokantisku pozīciju.
It sevišķi tas attiecināms uz viņu izvirzītajām
pamatvajadzībām – veselību un personisko
brīvību. Kā piebilst I. Gouzs, lai arī Imanuels
Kants tieši nerunāja par cilvēka vajadzībām,
viņš uzskatāmi parādīja, ka atbildīgas cilvēka
rīcības priekšnosacījums ir atbilstošas fiziskas
un mentālas spējas. Sk. Doyal; Gough 1991,
52–54; Gough 2002, 8. Interesanti, ka atšķirī-
gie filozofiskie skatījumi un no tiem izrietošās
teorētiskās pieejas nemazina M. Nusbaumas un
L. Dojala un I. Gouza spēju/vajadzību saskar-
smi un daļēju pārklāšanos.

iezīmē izaicinājumus, kas ar to saistīti. Piemēram, lai arī minētās teorijas rūpīgi iztirzā labas dzīves (vai labbūtības) priekšnoteikumus, tās bieži vien nedefinē pašu labbūtību, pieminot to vien garāmejojot kā pašu par sevi saprotamu mērķi vai stāvokli. Politikas dokumentos vērojama līdzīga tendence. Piemēram, 2010. gada ANAP Tautas attīstības pārskatā labbūtība, kas raksturota kā cilvēku reālo brīvību paplašināšana, lai nodrošinātu viņu uzplaukumi, minēta kā viens no trijiem tautas attīstības komponentiem līdz ar rīcībspēju un taisnīgumu¹⁹.

Savukārt dažādu zinātņu nozaru pētījumos, kuros teorētiskās nostādnes salāgotas ar empīrisku materiālu, labbūtība skaidrota gluži vai galvu reibinošā diapazonā. Šo dažādību parāda daudzie radniecīgie termini, kas vai nu netieši raisa asociācijas ar labbūtību, vai arī tiek minēti kā labbūtības sinonīmi, piemēram – dzīves kvalitāte, laime, dzīves līmenis/standarti, apmierinātība ar dzīvi (*life satisfaction*), labklājība vai sociālā labklājība (*social welfare*), subjektīvā labbūtība/labklājība (*subjective well-being*), laba dzīvošana (*well-living*), pārticība, vajadzību apmierināšana, spēju/rīcībspējas palielināšana, attīstība u. c. Vispārinot un neiedziļinoties nevienā no šiem skaidrojumiem, labbūtību var uzskatīt par abstrakciju, kas tiek attiecināta uz kādiem noteiktiem cilvēka dzīves stāvokļa jeb „būšanas” aspektiem²⁰. Labbūtības daudzšķautņainums vairs netiek apšaubīts, bet tas, kuras šķautnes un kādā veidā tiek vērtētas, jau ir dažādo zinātņu nozaru pārstāvju ziņā.

Kā ražīgus piemērus šeit var minēt Pasaules Veselības organizācijas (PVO) Dzīves kvalitātes grupas pētījumus, subjektīvās labbūtības analīzi psiholoģijas nozarē, kā arī laimes ekonomiku²¹. PVO Dzīves kvalitātes grupa definējusi dzīves kvalitāti kā „indivīdu izpratni par viņu dzīves situāciju attiecībā uz viņu mērķiem, gaidām, standartiem un rūpēm/interesēm viņu [kolektīvās] kultūras un vērtību sistēmas kontekstā”²² (autores tulkojums) un noteikusi sešas galvenās dzīves

kvalitātes jomas: fizisko, psiholoģisko, sociālo, vides, ekonomisko un garīgo. Bagātīgie psihologu pētījumi attīstījušies divās gultnēs: 1) hedonisma psiholoģijā, saskaņā ar to subjektīvā labbūtība sastāv no trīs kvantitatīvi izmēramiem komponentiem – apmierinātības ar dzīvi, pozitīvas noskaņojuma klātesamības un negatīva noskaņojuma trūkuma –, kas bieži vien tiek dēvēti par laimi²³; 2) eidemonisma psiholoģijā, kas uzsver cilvēciskā potenciāla (patiesā „es”) īstenošanu, apmierinot tādas universālas pamatvajadzības kā, piemēram, brīvība, attiecības un kompetence²⁴. Savukārt ekonomisti sākuši izmantot apmierinātības ar dzīvi/laiemes pašnovērtējumus lietderības noteikšanā, atkāpjoties no agrāk dominējušās demonstrētās izvēles (*revealed preference*) pieejas²⁵.

Ar labbūtību saistītā pētniecība Latvijā

Lai arī labbūtības jēdziens Latvijas zinātniskajā vidē līdz šim nav ticis lietots, konceptuāli šī tēma bijusi aktuāla jau kopš 90. gadu vidus, kad tika veidoti pirmie ANAP pārskati par tautas attīstību Latvijā. Šie ziņojumi atspoguļo iepriekš minēto nostāju, ka par labklājību nevar spriest tikai pēc ienākumu līmeņa un ka arī paplašinātais TAI tikai daļēji atspoguļo tautas attīstības gaitu. Pārskatos tiek runāts par materiālo/ekonomisko labklājību, fizisko un garīgo labklājību, individuālo un sociālo labklājību, arī par vispārējo labklājību un dzīves kvalitāti, kas nozīmes ziņā ir vistuvākā šajā rakstā iztirzātajam labbūtības jēdzienam. Īpaši jāuzsver 2004./2005. gada pārskats, kas veltīts rīcībspējai Latvijas reģionos²⁶. Tā teorētiskās nostādnes tieši sasauca ar iepriekš izklāstīto A. Sena rīcībspējas teoriju, kas nu jau kļuvusi par ANO tautas attīstības programmas idejisko kodolu, un daļēji arī ar M. Nusbaumas spēju teoriju. Tāpat jāmin arī Latvijas cilvēkkapitālam veltītais 2006./2007. gada pārskats,

¹⁹ Klugman 2010, 22.

²⁰ McGillivray 2007, 3.

²¹ Gough et al. 2007, 25–33.

²² WHOQOL Group 1995.

²³ Diener, Lucas 1999.

²⁴ Ryan, Deci 2001; Ryan, Deci 2008; Ryff, Singer 1998; Ryff, Singer 2000; Waterman 1993.

²⁵ Frey, Stutzer 2002.

²⁶ Zobena 2005.

kas atsevišķā sadaļā pievērsies iedzīvotāju vērtīborientācijai, pamatojoties uz plašu pētījumu par Latvijas cilvēku vērtībām²⁷.

Tomēr visciešākā saikne ar šeit izvērsto labbūtības tēmu ir 2006. gadā tapušajam pētījumam *Dzīves kvalitāte Latvijā*²⁸. Pētījuma autori uzsver trīs galvenos dzīves kvalitātes jēdziena elementus: objektīvos rādītājus, subjektīvo novērtējumu un indivīda rīcībspēju veidot sev atbilstošu dzīvi²⁹, piedāvājot šādu dzīves kvalitātes definīciju: „... cilvēku apmierinātība ar dzīvi, drošība par nākotni un spēja rīkoties – uzlabot dzīves apstākļus un sasniegt mērķus”³⁰. Pētījums sniedz daudzpusīgu dzīves kvalitātes analīzi, pievērsoties tādām tēmām kā veselība, nodarbinātība, risks, mājokļa apstākļi, etniskās un reģionālās atšķirības dzīves kvalitātē, bērnu un

jauniešu dzīves kvalitāte, dzimtes atšķirības labas dzīves veidošanā un labas dzīves konstrukcija plašsaziņas līdzekļos. Pētījuma autori gan iztīrā objektīvos dzīves kvalitātes rādītājus (iedzīvotāju ienākumi, nodarbinātības līmenis, mājokļu pieejamība), gan arī pievērs īpašu uzmanību cilvēku subjektīvajam dzīves vērtējumam, kā galvenās datu vākšanas metodes izmantojot iedzīvotāju aptauju, strukturētās un padziļinātās intervijas un ikdienas dzīves aprakstu apkopošanu. Pētījumā secināts, ka dzīves kvalitāte dažādās iedzīvotāju grupās uzlabojas nevienmērīgi, visaugstāko pieaugumu uzrādot starp izglītotajiem un turīgākajiem cilvēkiem, un ka dzīves uzlabošanās galvenokārt atkarīga no pašu indivīdu rīcībspējas, ko gan ietekmē tādi stratificējoši faktori kā izglītība, vecums, dzīvesvieta, mobilitāte, ienākumi u. c. Tāpat rezumēts, ka Latvijā trūkst efektīvu institucionālu mehānismu rīcībspējas veicināšanai³¹. Saskaņā ar pētījuma nolūkos 2005. gadā veikto aptauju vidējais apmierinātības ar dzīvi rādītājs Latvijā ir 6,1 balle 10 ballu skalā.

Kā redzams, labklājība un dzīves kvalitāte nav svešas tēmas Latvijas pētnieciskajā vidē. Bet kā šie jēdzieni atšķiras no šeit ierosinātās labbūtības izpratnes?

Labbūtības definīcija un starpdisciplināra pētniecība, un ko tai var dot sociālā antropoloģija

Nenoliedzot labklājības, dzīves kvalitātes un labbūtības jēdzienu saskarsmi un daļēju pārklāšanos, labbūtības traktējums pētījumā *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas* no pirmo divu jēdzienu lietojuma atšķiras gan teorētiski, gan metodoloģiski. Pirmkārt, labbūtības definējums ir plašāks: tas ietver gan labklājību (ar ko šeit tiek saprasta materiālā labklājība), gan dzīves kvalitāti (kas šeit tiek skatīta kā viena no labbūtības šķautnēm). Iedvesmojoties no starptautiska starpdisciplināra pētniecības projekta *Labbūtība attīstības valstīs (Wellbeing in Developing Countries – WeD)*,

²⁷ Zobena 2007. Šis pētījums izmantots arī vīzijas grupas darba ziņojumā *Cilvēks – sabiedrība – valsts – 2030: Uz vērtībām balstīta ilgtspējīga attīstība Latvijā*, kas piedāvā balstīt Latvijas ilgtspējīgu attīstību uz piecām pamatvērtībām: cieņa, izcilība, zināšanas, iesakņotība, bērni. Baumanis, Jaunzeme, Tisenkopfs 2007.

²⁸ Bela, Tisenkopfs 2006. Pētījums sasauca ar Eiropas Dzīves kvalitātes (EDZK) apsekojumiem, kurus 2003. un 2007. gadā veicis Eiropas Fonds dzīves un darba apstākļu uzlabošanai (*Eurofound*) – sk. <http://www.eurofound.europa.eu/areas/qualityoflife/index.htm>. EDZK apsekojumi pievērsas septiņām pamatjomām: 1) ienākumiem, dzīves līmenim un nabadzībai, 2) subjektīvajai labbūtībai, 3) darba un privātās dzīves līdzsvaram, 4) ģimenes dzīvei, 5) mājokļu un apkārtējās vides situācijai, 6) veselībai un veselības aprūpei, 7) sabiedrības kvalitātei. Savukārt īpašā apsekojumā par subjektīvo labbūtību Eiropā, kas tapis, izmantojot otrā EDZK apsekojuma datus, uzsvars likts uz vispārējās apmierinātības ar dzīvi rādītājiem. Sk. Watson et al. 2010.

²⁹ Bela, Tisenkopfs 2006, 12.

³⁰ Turpat, 18. Pētījumā rodama atsauce arī uz daudz izvērstāku dzīves kvalitātes definīciju, ko ierosinājis Tālis Tisenkopfs: „Dzīves kvalitāte ir cilvēku apmierinātība ar dzīvi, drošība par nākotni un spēja rīkoties (rīcībspēja) – veidot, ietekmēt un uzlabot savus dzīves apstākļus, sasniegt mērķus, realizēt ieceres. Dzīves kvalitāti veido nepieciešams un pietiekams objektīvo rādītāju (ienākumi, darbs, izglītība u. c.), subjektīvo rādītāju (pašsajūta, apmierinātība u. c.) un rīcībspējas (aktivitātes, prasmju u. c.) kopums. Sk. Meņšikovs 2006, 153.

³¹ Bela, Tisenkopfs 2006, 417f.

kas no 2002. līdz 2008. gadam padziļināti pievērsās dažādiem labbūtības aspektiem Bangladešā, Etiopijā, Peru un Taizemē, ierosinu šādu definīciju: labbūtība ir cilvēka dzīve sabiedrībā [cilvēka būšana/dzīvošana kopā ar citiem cilvēkiem], kuras gaitā tiek apmierinātas cilvēka vajadzības, un cilvēkam ir iespēja jēgpilni īstenot savus mērķus un baudīt pietiekamu dzīves kvalitāti³².

Tāpat kā *WeD* pētnieki, projekta *Savs kaktiņš, savs stūrītis* dalībnieki skata labbūtību gan kā *stāvokli*, gan kā *procesu*, kas apvieno un ietver trīs būtiskas cilvēka eksistences šķautnes – objektīvos apstākļus, subjektīvo dzīves uztveri un sociālo jeb attiecību dimensiju. Labbūtības stāvokļi veidojas nepārtrauktā sociālu, politisku, ekonomisku un kultūras procesu mijiedarbē, kuros cilvēks piedalās kā sociāla būtne³³. Objektīvo apstākļu un to subjektīvā vērtējuma sasaiste atzīta arī iepriekš minētajos dzīves kvalitātes un citos pētījumos, taču šeit gribētos īpaši uzsvērt trešo būtisko faktoru, proti – gan objektīvais, gan tā subjektīvā izpratne veidojas sociālā vidē (sabiedrībā) un cilvēku nojēgumu rāmjos.

Kā trāpīgi uzsver *WeD* autori, tieši *jēgpilnums, jēgas veidošana* ir vienojošā saite starp vajadzībām, resursiem un dzīves kvalitāti kā svarīgu mērķu sasniegšanas rādītāju: „Tieši nojēgumu sistēmas, kas veidojas attiecību procesos sabiedrībā, nosaka, ko dažādi cilvēki [sabiedrības locekļi] var vai nevar izdarīt ar to, kas viņiem ir. Piešķirot jēgu cilvēka „darīšanai”, tas, kas cilvēkam pieder un tas, ko viņš ar to dara, kļūst par „būšanu” [stāvokli].” (mans tulkojums – Ie. R.)³⁴ Ja pieņemam, ka jēgas veidošanai un jēgpilnumam ir tik liels svars, tad labbūtības pētniecība kādā konkrētā sabiedrībā nav iedomājama bez analītiskas pievērsšanās kultūrsociāli veidotiem nojēgumiem šajā sabiedrībā. Dinamiska nozīmju un nojēgumu veidošana

un uzturēšana dažādās kultūrās/sabiedrībās izsenis bijusi viena no sociālās antropoloģijas stiprajām pusēm, un tā var sniegt būtisku pienesumu arī labbūtības analīzē mūsdienās. Antropoloģiska pieeja dod iespēju iedziļināties un izprast nojēgumus (idejas, vērtības u. c.) un ar tiem saistītās sociālās normas, kas nav nedz zinātniski „objektīvas”, nedz personiski „subjektīvas”, bet ir sociāli pieņemtas kā „iepriekšdotas”, pašas par sevi saprotamas un kam labbūtības izpratnē un sasniegšanā nav mazāks spēks kā objektīviem rādītājiem un dziļi subjektīvām izjūtām. Tas, kādus mērķus cilvēki uzskata par jēgpilniem, vērtīgiem un tāpēc sasniedzamiem, ir atkarīgs ne tikai no objektīviem materiāliem apstākļiem, bet pat vēl vairāk no konkrētā sabiedrībā valdošiem nojēgumiem.

Antropoloģiskai interesei par sociālkulturāli veidotām izpratnēm ir vēl viena būtiska priekšrocība, proti – tās palīdz samērot abstrakto ar specifisko, piepildot attālinātus teorētiskus jēdzienus ar konkrētu saturu un nereti tos arī papildinot, uzlabojot vai pat apgāžot. Atgriežoties pie *WeD* pētnieku inspirētās labbūtības definīcijas, kas tiešā veidā atsaucas uz iepriekš izklāstīto cilvēka vajadzību teoriju³⁵, kā piemēru varētu minēt (rīcības) brīvības (*autonomy*) jēdzienu. Brīvība, ko L. Dojals, I. Gouzs un arī psihologs Roberts Raians (*Robert Ryan*) definējuši kā vienu no divām universālām cilvēku pamatvajadzībām, nebūt nav jāuztver kā neoliberāla pozīcija, kam nav nekā kopīga ar tradicionālām sabiedrībām, ja uz brīvību paskatās ar šo sabiedrību acīm. Rīcības brīvība un ar to saistītā pašvērtība vai pašcieņa dažādās sabiedrībās var tikt izprasta ļoti dažādi un var atspoguļot ļoti atšķirīgas normas un robežas sevis un citu attiecībās. Tomēr tas nenozīmē, ka brīvību, lai arī cik dažādi skaidrotu, nevarētu uztvert kā kaut ko visām sabiedrībām piemītošu un tāpēc izmantot kā universālu elementu labbūtības izpratnē³⁶.

Antropoloģisks skatījums vienlaikus ļauj konstruktīvi apšaubīt vai problematizēt valdošos diskursus, piemēram, parādot, ka

³² Sk. <http://www.welldev.org.uk/research/aims.htm>. Dzīves kvalitāte šai definīcijā skaidrota kā cilvēku apmierinātība ar viņiem svarīgu mērķu sasniegšanas gaitu.

³³ Gough et al. 2007, 5.

³⁴ Turpat, 24. Tādējādi *WeD* grupa rosina atdalīt „darīšanu” no „būšanas”, ko Amartija Sens apvienojis darbības–stāvokļa (*functioning*) jēdzienā (Gough et al. 2007, 24).

³⁵ Viens no teorijas autoriem I. Gouzs ir arī *WeD* grupas dalībnieks.

³⁶ McGregor 2007, 331f.

rīcībspēja un radošums nav neapšaubāmi pozitīvi raksturlielumi un ka to pieprasīšana no indivīda, neņemot vērā strukturālo nevienlīdzību un tās radīto pēctecību, nav pamatota. Šāda nostāja ignorē to, ka noteiktu apstākļu, dzīves biogrāfijas dēļ ne visiem cilvēkiem piemīt radoša rīcībspēja un varbūt pat nepiemīt ticība radošuma un brīvības ideālam. Balstoties uz Latvijas laukos novēroto, var izteikt pieņēmumu, ka, piemēram, laukos dzīvojoša jauna sieviete ar pamatskolas izglītību un vairākiem bērniem, ļoti iespējams, saredzēs daudz mazākas iespējas radoši formulēt un īstenot savus mērķus nekā viņas vienaudze pilsētniece, kura ieguvusi augstāko izglītību un stažējusies ārzemēs. Antropoloģiska analīze dod iespēju „no apakšas” un „no iekšpusēs” raksturot tādus kvantitatīvos datus balstītus apgalvojumus kā, piemēram, to, ka cilvēkiem ar zemāku izglītību ir zemāka apmierinātība ar dzīvi.

Šeit jāizklāsta sociālantropoloģijas atšķirīgā metodoloģiskā pieeja labbūtības un arī citu jautājumu pētniecībā. Sociālantropoloģijas „firmas zīme” jeb pamatmetode ir lauka darbs, kas ietver līdzdalīgo novērojumu. Lauka darbs ir ilglaicīgs (tas ilgst no dažiem mēnešiem līdz pat vienam diviem gadiem, ko bieži papildina atkārtoti īsāki lauka darba periodi), tajā parasti iekļautas arī citas metodes, piemēram, padziļinātās intervijas, dzīvesstāstu vākšana, mikroaptaujas u. c. Sekojot antropoloģijas tradīcijām, arī labbūtības pētniecība Latvijā notiek, veicot lauka darbu dažos izvēlētos novados. Ilgstoša uzturēšanās vai atkārtoti braucieni uz noteiktām vietām Latvijas laukos dod iespēju apzināt, vai un kā vispārējas (nacionālas, reģionālas) tendences izpaužas noteiktā kontekstā. Tādējādi kopēju objektīvu rādītāju analīze tiek papildināta ar detalizētiem vietējo sociālekonomisko apstākļu un vēsturiskā konteksta aprakstiem un citu izvēlētajās kopienās vērojamo subjektīvo un kolektīvo tendenču un procesu analīzi. Kas attiecas uz labbūtības izpratnē tik svarīgo nojēgumu analīzi, antropoloģisks lauka darbs, kurā vietējiem iedzīvotājiem sākotnēji netiek prasīts strukturēti atbildēt uz jautājumiem par konkrētām vērtībām un konkrētām dzīves jomām, ļauj izvērtēt, kādas idejas, vērtības un normas dominē vietējās kopienās un

cik stipri praksē izpaužas iezīmes, ko uzrādījušas, piemēram, plašākas socioloģiskas aptaujas. Antropologs mēģina izzināt labbūtību, gan vērojot, gan iesaistoties dzīves procesā („būšanā” ar citiem), kura gaitā tiek formulēta un sasniegta vai nesasniegta labbūtība.

Protams, antropoloģiskā pētniecībā un it īpaši labbūtības iztirzājumā, kas liek uzsvāru uz tādām netveramām lietām kā vērtības vai ideāli, pastāv risks apmaldīties subjektīvo uzskatu dažādībā un netikt galā ar apkopošanas un salīdzināšanas grūtībām. Tomēr, veicot dziļu kvalitatīvu pētījumu, priekšplānā dažbrīd izvirzās tēmas, kas ir kopējas ļoti dažādiem indivīdiem un tādējādi liecina par dažām vienotām vērtību izpratnes līnijām. Kā viena no šādām kopējām tēmām jeb „vērtību punktiem” laukos iezīmējusies *vieta*. Nobeigumā īsumā ieskicēšu vietu kā vērtību, kam, manuprāt, ir svarīga nozīme labbūtības izpratnē laukos. Lauka darbā gūto materiālu apkopšana gan vēl ir sākuma stadijā, tāpēc šeit izklāstītie novērojumi uztverami kā ierosinājumi tālākai izvērtēšanai, nevis kā gala secinājumi.

Vieta kā vērtība

„Te ir tā mana vieta, to es te tā jūtu” – Ilona, kāda Kurzemes novada iedzīvotāja.

Pētījuma gaitā vietas nozīmību laukos uzsvēruši dažādu paaudžu cilvēki ar atšķirīgu sociālo statusu un materiālās labklājības līmeni. Lai ieskicētu vietas izpratni, sniegti trīs dažādu Kurzemes piejūras novada iedzīvotāju portreti.

Jaurīte ir mazliet vecāka par 40 gadiem. Kopā ar vīru Arni viņa saimnieko piemājas saimniecībā ar 13 slaucamām govīm. Viņiem piederošas un īrētās zemes platība kopā veido apmēram 30 hektārus. Jaurītei un Arnim ir trīs bērni (20, 18 un 16 gadus veci), kā arī piecpadsmitgadīgs „audzūbērns” – kaimiņienes dēls, ko viņi pieņēmuši darbā pie sevis. Jaurītes un Arņa vecākais dēls ieguvis vidējo izglītību un izlēmis palikt laukos un strādāt vecāku saimniecībā. Vidējā meita, kura arī palīdz vecākiem saimniecībā, pēc vidusskolas beigšanas paredzējusi iegūt profesionālo medicīnisko izglītību tuvējā pilsētā, jaunākā

meita vēl mācās vidusskolā. Ģimene sākusi atjaunot māju, kuras pamatus iegādājās kopā ar zemi. Tomēr darba vēl ļoti daudz, un tam nepieciešami lieli līdzekļi, tāpēc celtniecības darbus ģimenes locekļi pārsvarā veic paši, lēni un pamazām, pārsvarā mitinoties tuvējā dzīvoklī.

Jautrīte izvadā mūs pa kūti, stāsta par ikdienas darba ritmu, ko nosaka govju slaukšana no rīta un vakarā, apraksta savas govīs – „meitenes”, kā viņa tās sauc. Katrai govij ir savs raksturs, un tāpēc vajadzīga sava pieeja.

„Par lauku dzīvošanu nesūdzos – esmu pilnīgi apmierināta,” saka Jautrīte. „Mēs visu darām paši. [...] Visu mūžu esmu nodzīvojusi kopā ar lopiem – pie gotiņām, ar cūciņām, zirdziņiem, aitiņām. Un es nevaru iedomāties [dzīvi pilsētā] – man viena diena ir par maz pilsētā, bet divas dienas – jau par daudz.”

„Kā ir par daudz pilsētā?” – „Mani nogurdina gaiss.”

„Gaiss ir citādāks?” – „Pilnīgi. Gaiss ir tāds... piesārņots.”

„Un te?” – „Svaigs. No rītiem, kad tu pamosties, izej laukā, tas svaigais gaiss, kad tevī ieplūst iekšā... Te ir vissvaigākais gaiss visā Latvijā.”

Vēlāk vaicājam Jautrītei, vai laukos dažbrīd nav garlaicīgi.

„Nē. Viss kas notiek. Interesantākais ir tas, kas notiek laukā. Govis – kā viņas nāk mājās...”

Jautrīte stāsta par bezdelīgām, kas nedzīvo jebkurā vietā, tikai tādā, kur laba aura, par stārķiem un dzervēm, kas drīz sāks pulcēties pelķēs uz lauka lielos baros pa 50–60, lai lidotu prom. Pirms vairākiem gadiem, iekams Jautrīte ar vīru sāka attīstīt piensaimniecību, palielinot govju skaitu no divām līdz vairākām, viņa, apstākļu dzīta, izmēģināja laimi Īrijā, lasot sēnes pie kāda saimnieka. „Pabiju gadu prom, bet otrreiz es vairs nebrauktu,” saka Jautrīte. „Tāpēc, ka te ir manas mājas. Te ir manas mājas,” viņa atkārto.

Sanita ir 22 gadus veca. Viņai ir ap 30 gadu vecs draugs, kurš strādā gaterī. Viņiem ir kopīgs bērns, bet precējušies viņi nav. Sanitai ir astoņu klašu izglītība, patlaban viņa plāno pabeigt devīto klasi kaimiņu

novada vakara vidusskolā. No kaimiņienes Sanita dzirdējusi, ka tiem, kuriem nav pamatskolas izglītības, varētu būt problēmas ar dažādu valsts pabalstu saņemšanu. Sanita nelasa avīzes vai žurnālus, viņa teic, ka informāciju galvenokārt iegūst no cilvēkiem apkārt, vairākkārt minot savu kaimiņieni.

Pēc astotās klases pabeigšanas Sanita īsti nekur nav strādājusi, jo bijis jāauklē bērns. Tagad viņa iesaistījusi tā dēvētajā „simlatnieku” programmā (pēc stipendijas samazināšanas no 100 līdz 80 latiem šo darba iespēju gan būtu pareizāk dēvēt par „astoņdesmitlatnieku” programmu). Papildus Sanita strādā fermā, neoficiāli palīdzot mammai – aizstājot mammu nedēļas nogalēs. Sanita slauc govīs, mazgā govīm tesmeņus un dara citus darbus. Šis darbs viņai šķiet viegls – vieglāks par matemātiku vai ķīmiju. „Kas tad tur sarežģīts, to jau esmu darījusi no bērna kājas. Tas man arī labāk patīk nekā laukā ravēt,” saka Sanita. Uz jautājumu, vai viņa plāno braukt projām, Sanita atbild: „Nē, tepat ir labi. Tā ir mana vieta, tāpat kā sunim suņa būda.” Sanita piemetina, ka nekur jau nevarot aizbraukt, jo nezinot valodu.

Alberts ir 41 gadu vecs lauksaimnieks. Viņš saimnieko divās saimniecībās – viena ir viņam piederoša bioloģiskā saimniecība ar 40 gaļas lopiem, otra – viņam nepiederoša saimniecība ar 12 slaucamām govīm. Tās darbu Alberts organizē, nodrošinot darbu slaucējai. Kopumā Alberts apsaimnieko tuvu pie 90 hektāriem zemes. Alberts piestrādā algotu darbu par sagādnieku, bet Inta strādā ēdināšanas kompleksā tuvējā pilsētā. Pa ziemu Alberts ar Intu vairāk mitinās dzīvoklī pilsētā, lai gan Albertam pilsētā nepatīk dzīvot. „Tur ir garlaicīgi, nav, ko darīt,” viņš saka. Albertam patīk sēņot. 20 kilometru attāļās jūras vietā Alberts dod priekšroku tuvējam dīķim, ko iztīrījis kopā ar kaimiņmāju iedzīvotājiem. Albertam ar sievu Intu ir divi bērni – 20 gadus vecā meita studē Rīgā, bet 17 gadus vecais dēls mācās kaimiņu novada vidusskolā, plāno iegūt izglītību Lauksaimniecības universitātē un dzīvot un saimniekot laukos. Dēls prot daudzus lauku darbus, ieskaitot kombaina un traktora vadīšanu, un ir būtisks atspajds Albertam saimniecībā.

Mūsu saruna notiek Alberta dzimtas mājās, kas celtas 1914. gadā. Pirms desmit gadiem Alberts tās izremontēja. Mājas piederēja Alberta tēva tēvam, kurš bija lielsaimnieks. „Zirgi viņam bija krutākie šajā galā, strādnieki arī, pats arī mīlēja kaut ko darīt, šiverēties,” Alberts saka. Kolektivizācijas laikā mājas izdevās saglabāt vectēva īpašumā, pēc tam tur dzīvoja Alberta tēvs ar ģimeni. Sarunas beigās Alberts atzīst, ka gribētu nodot mājas un saimniecību savam dēlam. „Kaut kam jau tā ir jānodod, citādi tas viss tiks notrallināts,” viņš saka.

Šie trīs fragmentārie stāsti norāda uz Latvijas lauku iedzīvotāju bagātīgu un daudznozīmīgu vietas uztveri. „Palikšana savā vietā” nav saistīta tikai ar iespēju trūkumu, kā varētu šķist Sanitas gadījumā, vai tieši otrādi – ar iespēju esamību, kā to varētu secināt no Alberta stāsta. Vieta nozīmē arī

piederību (savai zemei un dzimtai), pēctecību, būšanu dabā un dzīvošanu saskaņā ar dabas ritmiem. Vieta ne tikai sniedz iespējas izdzīvot, bet arī liek justies labi un tādējādi uzskatāma par vienu no pilnvērtīgas dzīves elementiem. Iedziļinoties vietas daudznozīmībā, jēgā, kas tai tiek piešķirta, mēs varam gūt plašāku ieskatu lauku iedzīvotāju labas dzīves izpratnē kopumā.

Rezumējot varētu teikt, ka, neskatoties uz teorētisko piesātinātību un no tās izrietošajām neskaidrībām, labbūtības jēdziens šķiet daudzsološs analītisks instruments, kas varētu lietī noderēt ne tikai akadēmiskajā pētniecībā, bet arī politikas veidošanā.

Raksts tapis ar ESF projekta Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu.

VĒRES

- Baumanis, R.; Jaunzeme, Ž.; Tisenkopfs, T. (2007) *Cilvēks – sabiedrība – valsts – 2030: Uz vērtībām balstīta ilgtspējīga attīstība Latvijā*. (09.2007.) Pieejams http://www.latvija2030.lv/upload/cilveks_sabiedriba_valsts_2030.pdf (28.12.2008.)
- Bela, B., Tisenkopfs T. (red.) (2006) *Dzīves kvalitāte Latvijā*. Rīga : Zinātne.
- Deneulin, S.; Shahani, L. (2009) *An introduction to the human development and capability approach: Freedom and agency*. London, Sterling, VA : International Development Research Centre.
- Desai, M. (1995) Poverty and capability: Towards an empirically implementable measure. *Poverty, famine and economic development: The selected essays of Meghnad Desai*, 2. Aldershot, UK, Vermont, USA : Edward Elgar, 185–204.
- Diener, E.; Lucas, R. E. (1999) Personality and subjective well-being. Kahneman, D.; Diener, E.; Schwarz, N. (eds.) *Well-Being: The foundations of Hedonic psychology*. New York : Russell Sage Foundation, 213–229.
- Doyal, L.; Gough, I. (1991) *A theory of human need*. Basingstoke : Macmillan Education.
- Frey, B.; Stutzer, A. (2002) What can economists learn from happiness research? *Journal of Economic Literature*, 40, 402–435.
- Gough, I. (2002) *Lists and thresholds: Comparing our theory of human need with Nussbaum's capabilities approach: Draft Paper for conference Promoting Women's Capabilities: Examining Nussbaum's Capabilities Approach*. Cambridge, St. Edmund's College.
- Gough, I.; McGregor, J. A. (2007) *Wellbeing in developing countries: From theory to research*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Gough, I.; McGregor, J. A.; Camfield, L. (2007) Theorizing wellbeing in international development. Gough, I.; McGregor, J. A. (eds.) *Wellbeing in developing countries: From theory to research*. Cambridge : Cambridge University Press, 3–43.
- Griffin, J. (1991) Against the taste model. Elster, J.; Roemer, J. E. (eds.) *Interpersonal comparisons of well-being*. Cambridge: Cambridge University Press, 45–69.
- Grisez, G. et al. (1987) Practical principles, moral truth, and ultimate ends. *American Journal of Jurisprudence*, 32, 99–151.

- Human Development Reports* (1990–2010) Pieejams: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/>.
- Klugman, J. (ed.) (2010) *Human Development Report: The real wealth of nations: Pathways to human development*. New York : Palgrave-Macmillan.
- Max-Neef, M. (1992) Development and human needs. Ekins., P.; Max-Neef, M. (eds.) *Real life economics: Understanding wealth creation*. London : Routledge, 97–213.
- McGillivray, M. (2007) Human well-being: Issues, concepts, and measures. McGillivray, M. (ed.) *Human well-being: Concept and measurement*. Basingstoke : Palgrave-Macmillan, 1–22.
- McGregor, A. (2007) Researching wellbeing: From concepts to methodology. Gough, I.; McGregor, J. A. (eds.) *Wellbeing in developing countries: From theory to research*. Cambridge : Cambridge University Press, 316–350.
- Meņšikovs, D. (2006) Dzīves kvalitāte Daugavpilī. Bela, B.; Tisenkopfs, T. (red.) *Dzīves kvalitāte Latvijā*. Rīga : Zinātne, 153–179.
- Nussbaum, M. (1995) Aristotle on human nature and the foundations of ethics. Altham, H. E.; R. Harrison, R. (eds.) *World, mind and ethics: Essays on the ethical philosophy of Bernard Williams*. Cambridge : Cambridge University Press, 86–131.
- Nussbaum, M. (2000) *Women and human development: Capability approach*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Qizilbash, M. (1998) The concept of well-being. *Economics and Philosophy*, 14, 51–73.
- Ryan, R. M.; Deci, E. L. (2000) The darker and brighter sides of human existence: Basic psychological needs as a unifying Concept. *Psychological Inquiry*, 11, 319–338.
- Ryan, R. M.; Deci, E. L. (2001) On happiness and human potentials: A review of research on Hedonic and Eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141–166.
- Ryan, R. M.; Deci, E. L. (2008) Hedonia, Eudamonia, and well-being. *Journal of Happiness Studies*, 9, 1–11.
- Ryff, C. D.; Singer, B. (1998) The contours of positive human health. *Psychological Inquiry*, 9, 1–28.
- Ryff, C. D.; Singer, B. (2000) Interpersonal flourishing: A positive health agenda for the new millennium. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 30–44.
- Saith, R. (2001) Capabilities: The concept and its operationalisation. *QEH Working Paper 66*. University of Oxford.
- Schwartz, S.; Bilsky, W. (1987) Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550–562.
- Schwartz, S. (1994) Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values? *Journal of Social Issues*, 50, 19–45.
- Schwartz, et al. (2001) Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 519–542.
- Sen, A. (1992) *Inequality re-examined*. Oxford : Clarendon Press.
- Sen, A. (1993) Capability and well-being. Nussbaum, M. C.; Sen, A. (eds.) *The quality of life*. Oxford : Oxford University Press, 30–53.
- Sen, A. (1999) *Development as freedom*. New Delhi : Oxford University Press.
- Sen, A. (2000) A decade of human development. *Journal of Human Development*, 1, 1, 17–23.
- Streeten, P. et al. (1981) *First things first: Meeting basic human needs in the developing countries*. World Bank Publication : Oxford University Press.
- Waterman, A. S. (1993) Two conceptions of happiness: contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 678–691.
- Watson, D.; Pichler, F.; Wallace, C. (2010) *Second European Quality of Life Survey: Subjective well-being in Europe*. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities.
- WHOQOL Group (1995) The World Health Organization Quality of Life Assessment (WHOQOL): Position paper from the World Health Organization. *Social Science and Medicine*, 41, 1403–1409.
- Zobena, A. (red.) (2005) *Latvija: Pārskats par tautas attīstību 2004/2005: Rīcībaspēja reģionos*. Rīga : ANO Attīstības programma, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Zobena, A. (red.) (2007) *Latvija: Pārskats par tautas attīstību 2006/2007: Cilvēkkapitāls: Mans zelts ir mana tauta?* Rīga : LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

LAUKU DZĪVES RACIONALITĀTE UN KULTŪRSOCIĀLĀ IESAKŅOTĪBA

No 1998. līdz 2009. gadam **Agnese Cimdiņa** ieguvusi bakalaura, maģistra un doktorantūras izglītību sociālantropoloģijā Bergenā Universitātē Norvēģijā. Studijas uzsākusi LU Filoloģijas fakultātē (1994) un Voldas augstskolā Norvēģijā (1997). 2003. gadā stažējusies *Chr. Michelsen* pētniecības institūtā Bergenā un vadījusi Hordalandes imigrantu un bēgļu padomes sekretariātu Bergenā. No 2004. līdz 2009. gadam bijusi stipendiāte un lektore Starptautiskā mārketinga fakultātē Olesunnas (*Alesund*) augstskolā Norvēģijā. Atgriezoties Latvijā, iesaistījusies kultūras un sociālās antropoloģijas studiju programmu izveidē RSU un LU. A. Cimdiņas tulkojumā iznākusi pirmā kultūras un sociālās antropoloģijas mācību grāmata latviešu valodā (sk. Ēriksens 2010). A. Cimdiņas pētniecības pamatintereses saistītas ar ekonomikas praksēm, reģionālo un rurālo attīstību, tradicionālā un modernā mijiedarbī, starpkultūru izpratni un starptautiskās uzņēmējdarbības sociokulturāliem aspektiem. Patlaban A. Cimdiņa pētī saimniekošanas veidus un vietējās attīstības stratēģijas Latvijas laukos.

Raksturvārdi: kultūrsociālā iesakņotība, ekonomiskā efektivitāte, standartizācija, bioloģiskā saimniekošana, alus, antropoloģija.

Labāk manū iesaliņu ciema cūkas apēdušas...

Kāds Piebalgas apkaimes lauku attīstības entuziasts stāsta, ka uzņēmējdarbības vidē novadā esot graužoša. Nekādu dižo patērētāju uz vietas neesot, taču gars novadā neesot nošļucis, katrs lepojoties ar savu zemes stūrīti, un brīvas zemes faktiski nemaz neesot. Vietējais alus brūzis darbojas, taču piebaldzēns atzīst:

„Izdevīgāk būtu ražotni novietot tur, kur ir patēriņš, [tātad] pie Rīgas. Jā, alus brūzis pieder vietējiem, taču izejvielas vietējā apkaimē praktiski nerodas. Galvenā izejviela, kas tiek ņemta no šejienes, ir ūdens. Vietējie graudi netiek izmantoti, jo augsne neatbilstot – kalni, lejas, neko jēdzīgu nevarot izaudzēt. Mums te vairāk lopkopība. Graudus brūzis iepērkot no Vācijas, jo alus miežiem lielām partijām ir jābūt ar vienādu kvalitāti. Pretējā gadījumā šķirnes alu nevarot dabūt

vienādā garšā. Un Vācija, kur ražo vienādos apjomos vienu šķirni, varot to nodrošināt. Bet graudus, ko ar kuģi vai vilcienu ievē Rīgā, turpat taču būtu izdevīgi arī pārstrādāt, nevis vest uz attālu lauku novadu pa briesmīgiem ceļiem, lai pēc tam no tiem gatavoto alu atkal vestu atpakaļ uz Rīgu patērēt. Ekonomiski racionāli jau tas nav, taču cepuri nost brūža īpašniekiem, kas mūsu novadu nepamet!”

Ekonomiski racionāli no ienesīguma viedokļa arī vairs nav pašam alu darīt, kā rīkojas no alus brūža netālu dzīvojošais zemnieks, Līgodienū gaidot. Alus darīšanas tehnoloģija ir laikietilpīga un komplicēta. Tai gatavoties jābūt apmēram gadu iepriekš. Mieži ir jāizaudzē, jānovāc, jāizkaltē, iesalam domātie mieži ir jāizdiedzē, un no iesala iemērķšanas līdz tā gatavībai alus izbrūvēšanai vien pietuveni mēnesis. Iesala gatavošanai nepieciešams speciāls mikroklimats, telpas un inventārs. Kad alus ir izbrūvēts, līdz Līgodienai tam būtu jānostāvas mucā desmit vai vismaz piecas dienas. Šajā procesā ieguldīto laiku un resursus zemnieks neapbrēķina, jo ne jau peļņai viņš audzē miežus un apiņus un no tiem brūvē alu.

Kad viņš atnāca no krievu armijas, krusttēvs izstāstījis, kā alus brūvējams, izmantojot dabisko vidi un savas saimniecības resursus. Šogad zemnieks alu dara jau 35. reizi. Maisā ieber iesalu tā, lai tas nebūtu pilns, lai iesalam būtu, kur briest. To aiznes uz dīķi, kur tas 24 stundas mirkst. Tad maisu sapurina, lai graudi nesabriest tā, ka ūdens cauri neiet un nesakeras tā, ka gaiss kaut kur paliek iekšā. Pēc tam 36 stundas maisu tur dīķa malā. Ja saule spīd, tad maisam uzmet kaut ko virsū, lai tas saulē nepārkarst. Pa to laiku maisā jau parādās pirmie sakņu asniņi un šur tur var tādus kā baltumus redzēt. Tad iesalu nes uz klona vai pagrabā, kur to izklāj sprīdi biezā kārtā. Iesals nedrīkst būt ne par mitru, ne par sausu – jābūt tā, lai graudi nesāktu vīst. Iesalam uzklāj virsū maisa drēbi, taču tā nedrīkst būt smacējoša, jo iesals var arī nosmakt. Vienu gadu bijušas ļoti lielas problēmas – maijā uznācis karstums kā jūlijā un pagrabā palicis silts. Iesalam jābūt vēsā vietā, tādā pagraba temperatūrā. Un tad, jo ilgāk iesals aug, jo labāk un vienmērīgāk izaug. Augšana rit kādas trīs četras dienas, un pēc tam iesalu liek kaltēties, piemēram, pirtī uz lāvas. Ja ir labs laiks un ļoti karsta saule, tad var arī saulē ātri izkaltēt – tāpat kā siens izžūst, arī iesals ātri izkalst. Bet, ja ir mitrs laiks, tad esot diezgan traki – pirtī daudz kurinot, nav gaisa apmaiņas. Kad iesals ir izkaltis, tad tas jāsamal – to mājās var izdarīt. Un tad sākas tecināšana – tā ir nepārtraukta darbība kādas 12 stundas. Zemnieks pats piemetina, ka „par to var ilgi un dikti stāstīt, jo tas ir aizraujošs process. Mēs vēl arvien metam plīti nokarsētos akmeņus tajā alus putrā iekšā, un tad tas alus tā kā maigāks paliek. Parasti sanāk tādā medus krāsā. Bet tas arī atkarīgs no labības un dažādām mēness fāzēm.. Neviens līgotājs nav smādējis.. Nevaru iedomāties Līgosvētkus bez sava alus.”

70. gadu sākumā tajā pašā apvidū kāds jāņutēvs no domas vien, ka sanāks līgotāji un viņam nebūs alus, ko pacienāt, Līgovakarā savā mājā pakāries. Šis jāņutēvs pratis brūvēt sevišķi garšīgu un dzidru alu, pasniedzis to stikla traukos, lai izjustu ne tikai alus garšu, bet redzētu arī, kā alus puto un dzirkstī. Kad, iedami no mājas uz māju, tuvējo māju ļaudis bijuši salasījušies jau diezgan lielā pulkā, visi

devušies uz šo sētu, kur „Alu, alu Jāņu tēvs! Tev ir mieži tīrumā...” skanēs ar sevišķu pacēlumu. Tas viss bijis vairāk sirds nekā vēdera priekam, kā apliecina šajā novadā dziedātā līgodziesma:

„Labāk manu iesaliņu ciema cūkas apēdušas, līgo, līgo

Nekā manu alutiņu bez dziesmām nodzēruši, līgo, līgo.”

Kad Jānis bijis kļuvis vecs un brūvēšana viņam vairs nav bijusi pa spēkam, viņš bija izlīdzējies ar pirkto alu, ko viņam piegādājis audzudēls. Tolaik arī alus Latvijā bijis deficīts, sevišķi ap Jāņiem, un audzudēlam nav izdevies savu solījumu – atvest alus kasti – izpildīt, bet Līgo vakaru bez alus vecais saimnieks nav varējis pārdzīvot.

Tāpat kā alus darīšana, arī Latvijas lauku pirts rituāls ir process, kurā vairāk tiek dots, nekā gūts. Pirtniece no Vidzemes apgalvo, ka nekādā gadījumā negribētu savu pirti izreklamēt un izīrēt lustēties gribētājiem, jo pirts ir svēta vieta – ar to nopelnīt nav mērķis:

„Vai tad es savu darbu maz varu naudā aprēķināt – slotu griešanu, kaltēšanu, pirts kvēpināšanu, kurināšanu, pirts garīna bijāšanu, pāršanu un arī no enerģētiskā viedokļa – atfīrīšanu un spēcīnāšanu – tas viss ir vairāk atdots nekā iegūts.. Ne tās pirtnieka prasmes un laiks, kas tiek veltīts pirts rituālam, ne tas, kas pirtī tiek iegūts, ir naudā aprēķināms.”

Alus darīšana savā saimniecībā un latviešu pirts rituāls ir tikai dažas no latviešu lauku sētas praksēm, kas nepakļaujas tirgus ekonomikas loģikai. Šī raksta mērķis ir izaicināt racionāli instrumentālo saimniekošanas izpratni, norādot, ka ekonomikas attīstības vadlīnijām un programmām, kas orientētas uz lauku modernizāciju, produktivitātes veicināšanu un vienotu saimniekošanas standartu ieviešanu, bieži vien jārisina kompleksas attiecības, kuras sakņojas vietējā kultūras kontekstā un sociālajā vidē. Iztirzājot kultūrsociālās iesakņotības jēdzienu, rakstā tiks argumentēts, ka attiecībām, kurās sakņojas lauksaimnieku prakses un lēmumi, ir kultūrkonstruētas nozīmes. Ekonomiskās darbības un saimniekošanas veidus vada kultūrkonstruētas pārliecības par savu un citu identitātēm, par noteiktām vērtībām, par apkārtējo

sociālo vidi un dabu, par dzīvesvietu, par pēctecību, par veidu, kā saimniekot, un par to, ko nozīmē laba dzīve. Tas ļauj domāt, ka ekonomikas prakšu un saimniekošanas veidu analīzes pamatā būtu jābūt kultūrkonstruēto vērtību, sociālo saišu un tajās ietvertu nozīmju aktualizācijai un ka saimniekošanas racionalitāte ir definējama plašāk par tirgus ekonomikas un ekonomiskās efektivitātes diktētajiem parametriem.

Teorētisko refleksiju par to, kā izprast saimniekošanas prakses, papildinās empīriski piemēri no piecām Vidzemes lauku saimniecībām. Ieskats saimniekošanas specifiskā gūts ilga lauka pētījuma gaitā 2010. un 2011. gadā, uzturot ciešu kontaktu ar lauksaimniekiem, veicot dziļās intervijas un novērojot un uzklusot viņus ikdienas darba gaitās. Jānorāda, ka pētījums turpinās un ka raksta apjoma dēļ šeit aplūkota tikai neliela daļa no līdz šim gūtajiem ieskatiem un problēmjautājumiem. Raksta empīriskais materiāls atspoguļo pētīto lauksaimnieku viedokļus un izpratni.

Tikums, attiecības un peļņa

Aplūkojot sabiedrību un ekonomiku kā nedalāmas vienības, P. Burdjē raksta, ka sociālā pasaule visā pilnībā ir klātesoša ikvienā ekonomiskā darbībā¹. Sociāls skatījums uz ekonomiskām praksēm nav jaunums. Par ekonomisko prakšu sociālo un morālo raksturu no dažādām pozīcijām sprieduši gan sengrieķu, gan Rietumeiropas filozofi savos traktējumos par cilvēka dabas divējādību, gan, cita starpā, tādi sociālo zinātņu klasiķi kā E. Dirkems, K. Markss un M. Vēbers un, nostiprinoties kultūras un sociālās antropoloģijas zinātnei, arī daudzi antropologi.

20. gadsimta vidū jautājumu par ekonomisko prakšu sociālo būtību aktualizēja Karls Polaņi², ieviešot sociālās iesakņotības (*embeddedness*) jēdzienu. K. Polaņi, dēvēts gan par vēsturnieku, gan ekonomistu un antropologu, apgalvoja, ka ekonomikas, kurās nav tirgus attiecību Rietumu kapitālisma izpratnē (*non-market economies*), ir cieši sasaistītas ar sociālām institūcijām un

radniecības saitēm pretstatā tirgus ekonomiskām, kurās šāda saikne ir izplēnējusi. Viņa galvenais arguments bija šāds: agrākās ekonomikas aktivitātes bija iedarinātas sociālajās attiecībās, proti, reciprocitāte, pārdales likumi un sociālie pienākumi bija daudz izteiktāki nekā tirgus attiecības, taču kapitālismā situācija izvēršās pretēja – sociālās attiecības sāka diktēt ekonomiskais aprēķins, industriālā revolūcija izmainīja visus saskarsmes un transakciju veidus un padarīja tirgus ekonomiku sociāli neiesakņotu (*disembedded*) jeb atrautu no sociālajām attiecībām.

Apgalvojot, ka šķirtne starp iesakņotu un neiesakņotu ekonomiku ir fundamentāla moderno sabiedrību izpratnē³, un nošķirot sociāli iesakņoto no sociāli neiesakņotās ekonomikas, K. Polaņi atbalso sociāli evolucionistisko domu, kurā transformācija no sociāli iesakņotas uz sociāli neiesakņotu ekonomiku norāda uz pāreju no premodernas uz modernu ekonomiku un līdz ar to uz ekonomisko pārmaiņu un attīstības dimensiju. Taču viņa skatījums tomēr drīzāk ir metodiskas ievirzes, proti, kā pētīt un izprast ekonomiku, nevis kā to labāk veidot un organizēt.

K. Polaņi definē⁴ divas ekonomikas jēdziena nozīmes: *formālā* (racionālā lēmumu pieņemšana un formālā ekonomika) un *substantīvā* nozīme (iztikas sagāde, kas norit cilvēka dabīgās un sociālās vides mijiedarbībā). Viņš apgalvo, ka šīm divām ekonomikas pamatnozīmēm nav nekā kopīga, jo „vienā valda prāta, bet otrā dabas likumi”⁵. Tikai moderno Rietumu vēstures gaitā abas nozīmes pārtapušas vienā, jo tikai modernajā kapitālismā ekonomikas substantīvā nozīme tika apvienota ar racionālo formālo ekonomikas loģiku, kuras pamatā ir individuālā labuma maksimizēšana⁶. Taču sabiedrībās, kurās tirgus ekonomika nedominē, ir sastopams ārkārtīgi plašs citu institūciju spektrs, kurās ir iesakņoti cilvēku iztikas veidi⁷, un šīs ekonomikas nevar pētīt un izprast ar tādām analītiskām metodēm, kuras ir atkarīgas

³ Polanyi 1968b (1957).

⁴ Polanyi 1968.

⁵ Turpat, 140.

⁶ Turpat.

⁷ Polanyi 1968.

¹ Bourdieu 2005, 3.

² Polanyi 1957 (1944).

no specifisku tirgus ekonomikas elementu klātbūtnes, proti – Rietumu ekonomikas zinātnes instrumenti nevar tikt izmantoti, pētot sabiedrības, kurās nav tirgus attiecību Rietumu kapitālisma izpratnē.

K. Polaņi līdz mūsdienām tiek uzskatīts par vienu no pārliecinošākajiem neoklasiskās ekonomikas kritiķiem⁸. Ekonomikas antropologi turpina oponentēt ekonomistiem, viņu pieeju ekonomisko prakšu pētniecībā uzskatot par etnocentrisku un pārāk šauru, ignorējot kultūras nozīmi ekonomiskajās rīcībās un apstākļus, kas veido cilvēku dzīvi⁹. Pieņēmums, ka cilvēka rīcības skaidrojums ir rodams „racionālajā, pastāvīgajā un neatlaidīgajā savtīguma apmierināšanā”¹⁰, ir palicis par centrālo doktrīnu ekonomikas teorijā, proti, ka cilvēka rīcību vislabāk izskaidro tiekšanās pēc peļņas vai individuāla labuma gūšanas¹¹.

K. Polaņi idejas tika kritizētas, tomēr ietekmēja vairākus sociālo zinātņu pēctecus, un četrus gadu desmitus vēlāk sociologa M. Granovetera¹² režijā lika pamatus modernās ekonomikas socioloģijas nostiprināšanai¹³. To, ka ražošanas un apmaiņas prakses sabiedrībās bez tirgus ekonomikas ir spēcīgi saliedētas ar sociālajām un ka modernizācijas gaitā tās kļuvušas daudz autonomākas, M. Granoveters izvērta par sociālajās zinātnēs vispārpieņemtu viedokli. Ekonomika tiek skatīta kā no sabiedrības dzīves arvien atdalītāka un atšķirīgāka sfēra, kur ekonomiskās transakcijas vairs nedefinē sociālie un radniecības pienākumi, bet gan racionāli individuāla ieguvuma aprēķini¹⁴. Atsaucoties uz K. Polaņi šķirtni starp sociāli iesakņotu un sociāli neiesakņotu ekonomiku, M. Granoveters apgalvo, ka antropologiem ir pārāk socializēta (*oversocialized*) izpratne par cilvēka rīcību, bet ekonomistiem nepietiekami socializēta (*undersocialized*), un sauc tās par divām galējām nostājām¹⁵, un viņam piebalso

citi sociologi¹⁶. M. Granoveters pats iet vidusceļu un mudina domāt, ka sabiedrībās, kurās nav tirgus attiecību Rietumu kapitālisma izpratnē, ir vairāk instrumentālu darbību, nekā antropologi atzīst, savukārt tirgus ekonomikās ir vairāk sociāli iesakņotu prakšu, nekā ekonomisti pieļauj¹⁷.

Pēdējo divdesmit gadu laikā sociālās iesakņotības jēdziens ne tikai antropoloģijā, bet arī socioloģijā ir bijis fundamentāls ekonomisko procesu izpratnē¹⁸, taču tiek mīkstināts striktais dalījums starp pirmskapitālisma un kapitālisma ekonomiskajām attiecībām, kur pirmās ir iesakņotas un otrās – ne. Tāpat kā K. Polaņi koncepcijā, tas norāda uz „nesaraujamu saikni starp aktoru un viņa sociālo vidi”¹⁹, bet tā nozīme ir paplašinājusies, ekonomiskos lēmumos norādot ne tikai uz sociālo, bet arī uz to kulturālo, politisko, kognitīvo un ideoloģisko struktūru un nenoliedzot, ka kultūrsociālās iesakņotības tendences ir spēcīgas arī modernās tirgus ekonomikās Rietumu kapitālisma izpratnē.

Pieņēmums, ka kultūra un sociālās attiecības spēcīgi ietekmē ekonomisko rīcību, ir veidojis pamatīgu teorētisko platformu, lai apšaubītu uz individuālismu, lietderību un ieguvuma racionalitāti orientētās neoklasisko ekonomistu studijas un izstrādātu alternatīvu pieeju ekonomikas pētniecībai. Tomēr ekonomikas sociālās iesakņotības pētījumos līdz šim reti atvēlēta liela vieta tam, ko antropologi sauc par „kultūru”²⁰; tajās viss ir drīzāk sociālā struktūra, grupas un institūcijas nekā simboli, nozīmes un paražas²¹. Liela daļa zinātnieku uzsvēruši diādiskās saites starp sociālo un ekonomisko sfēru, skatot tās no augšas un nesniedzot dziļāku ieskatu to mijiedarbībā²². Viena lieta ir atzīt, ka sociālai iesakņotībai ir spēcīga ietekme uz ekonomiskām praksēm mūsdienās, bet cita – identificēt

⁸ Lie 1991.

⁹ Wilk, Cligget 2007.

¹⁰ Buckley, Chapman 1998, 34.

¹¹ Buckley, Chapman 1998.

¹² Granovetter 1985.

¹³ Krippner 2001.

¹⁴ Garsten, de Montoya 2004.

¹⁵ Granovetter 1985, 1f.

¹⁶ Krippner, Alvarez 2001.

¹⁷ Granovetter 1985.

¹⁸ Beckert 2003; Granovetter 1985; Lie 1991; Krippner, Alvarez 2007; Krippner 2001; Krippner et al. 2004.

¹⁹ Beckert 2003, 769.

²⁰ Wilk, Cligget 2007.

²¹ Sonnino 2007.

²² Gudeman 2001.

saiknes, ideoloģijas, stratēģijas, rīcības un rezultātus, kas šo iesakņotību atspoguļo.

Piemēram, lai izprastu saimniekošanas veidu iesakņotību, būtu svarīgi jautāt, kāpēc cilvēki vispār paliek saimniekot laukos? Kāpēc viņi ražo to, ko nepārdod tirgū? Kāpēc uzņēmējdarbībai neizdevīgās vietās tiek uzturēta ražošana un darbavietas, kā piemērā ar alus brūzi? Kā lokalitāte, attiecības ar dabu un lopiem, radniecība un citas sociālās institūcijas mijiedarbojas un palīdz izskaidrot pakalpojumu, preču vai apmaiņas modeļus un rituālas attiecības konkrētā sabiedrībā? Un kā lauksaimnieki reaģē uz pārmaiņām, kas uzspiestas no augšas ekonomiskās attīstības vārdā, cīnoties par kultūrkonstruētām vērtībām un ģenerējot specifiskus rīcības modeļus?

Kultūra ekonomikā

Kultūrsociālās iesakņotības jēdziens, protams, nav vienīgais, kas izskaidro ekonomisko un sociālo attiecību saliedētību. Kopš nozares pirmsākumiem antropologi aplūkojuši šīs attiecības, pievērsoties reciprocitātei un tūlītējām vai novēlotām apmaiņām, kuras balstās uz sociālajām saitēm. Piemēram, K. Gregorijs²³ iedala ekonomiku dāvanu un preču sistēmā: pirmajā dominē reciprocitāte, otrajā tirdzniecība. Preču apmaiņa veido attiecības starp apmainītajiem objektiem, bet dāvanu apmaiņa veido attiecības starp subjektiem jeb dāvanu²⁴ mainītājiem, kuri vēlas nevis pašu dāvanu, bet gan personiskās attiecības, ko veido dāvanu apmaiņa²⁵. Dž. Parijs un M. Blohs²⁶ apgalvo, ka dāvanu un preču apmaiņa ir divas saistītas, tomēr nodalītas transakciju sistēmas, kas vairumā sabiedrību pastāv līdzās. Vienā sfērā ir transakcijas, kas saistītas ar ilgtermiņa sociālo attiecību un sociālās kārtības reproducēšanu, bet

otrā – īstermiņa transakcijas, kuras saistītas ar individuālo ieguvumu, konkurenci un komerciālo pasauli, kas parasti tiek raksturota kā preču apmaiņa svešinieku starpā²⁷. Vienā tiek uzturētas sociālās un morālās saistības, bet otru nosaka racionāla kalkulēšana.

Tātad atšķirība starp dāvanu un preču apmaiņu ir cieši saistīta ar atšķirību starp sociāli iesakņotu un sociāli neiesakņotu ekonomiku – tās norāda uz attiecībām cilvēku starpā un mijiedarbību starp morāli, kultūrā balstītām pārliecībām un ekonomisko aktivitāti tradicionālās sabiedrībās pretstatā ekonomikas modernizācijas un aprēķina racionalitātei. Pretstatā pirkšanai un pārdošanai kultūrsociālās iesakņotības pozīcija antropoloģijā parasti tiek saistīta ar morāla rakstura ekonomiku un dāvanu apmaiņu tāpēc, ka tā ietver ciešu mijiedarbību starp kultūrsociāliem tikumiem un ekonomisko aktivitāti. Tā atspoguļo, kā tradīcija, ieradums un sabiedrības spiediens liek aktoriem maza mēroga sabiedrībās pielāgoties vietējām normām un kopēja labuma idejai uz individuālas peļņas rēķina. Kā norāda H. Everss²⁸, tirdzniecība un peļņa ir izaicinājums organiskās zemnieku kopienās, kuras ir balstītas uz savstarpēju solidaritāti. Peļņas gūšana neiekļaujas komūnas ētikā, kur preču vērtība drīzāk ir atkarīga no to izmantojamības nekā no apmaiņas vērtības, par kādu to varētu realizēt tirgū²⁹.

Latvijas laukos, kur ir ienākusi neolibērālā sistēma un tai atbilstošais kapitālistiskais saimniekošanas modelis, spilgti izpaužas dažādi kultūrsociālās iesakņotības aspekti un daļjumu iesakņotā un neiesakņotā ekonomikā aizstāj dinamiskas attiecības starp ekonomiskās efektivitātes un sociokulturālās iesakņotības loģiku. Šāda dinamika visspilgtāk vērojama mazās un vidējās saimniecībās, kuras nav primāri vērstas uz ražošanu tirgum un grūti pakļaujas birokrātiski noteiktajiem saimniekošanas standartiem, kas, pēc daudzu saimnieku domām, neatbilst vietējai videi. Lai šos saimniekošanas veidus izprastu, ir nepieciešams skaidrojums par to, kādēļ

²³ Gregory 1982.

²⁴ Dāvanas antropoloģijas teorijā nav uztveramas tikai kā lietas un produkti, bet arī kā pakalpojumi, izlīdzēšana, svinības, ceremonijas u.tml. – kā pilnīgi sniegumi (*prestation totales*). Sk. Mauss 1990 (1923); Ēriksens 2010.

²⁵ Gregory 1982.

²⁶ Parry, Bloch 1989.

²⁷ Turpat, 24.

²⁸ Evers 1994.

²⁹ Luetchford 2005.

ikkatra no stratēģijām ir pieņemta un kādos apstākļos tas noticis.

Kur palikt Latvijas brūnajām?

Pabeidzot tehnikumu, Vidzemes lauksaimnieka meita cīnījās ar divējādām izjūtām: palikt laukos vai aizbraukt. No vienas puses, palikt negribējās, bet, no otras puses, bija sajūta, ka nevar atstāt to, kas paaudžu paaudzēs izveidots. No bērniecības viņa bija redzējusi vecākus bez brīvdienām strādājam piensaimniecībā. Viņa stāsta:

„Redzēju, cik smags un nenovērtēts tāds darbs ir. Tāpēc man pašai nekādu lopu arī nav, taču pamest šo vietu es nespēju. Vairs jau nav padomju laiki, kad tavai piemājas produkcijai ir noiets un vienmēr būs kāda samaksa pretim. Tas ir tāds baigais pievilksnās spēks, ar veselo saprātu to nevaru izskaidrot – tā ir dzimtas māja, pret kuru tu jūti pienākumu, no kuras tu nevari aiziet un pamest.”

Apzinoties smago darbu piensaimniecībā un ienākumu neprognozējamību, māte necentās meitu pierunāt palikt, atzīdama:

„Jā, es jau biju mulķe, ka paliku šeit. Tad, kad vecaimātei kaut kas notika, es nācu palīgā vienu, divus mēnešus, tad jau bērni sadzima. Nosolījos sev, nu labi, vēl vienu gadu. Un tā jau 35 gadi ir pagājuši. Tomēr šķiet, ka laukos šodien ir drošāk. Zeme dod drošības sajūtu.”

Abas lauksaimnieces – gan māte, gan meita – izsakās, ka peļņas nolūkos neatmaksājas turēt naturālo saimniecību. Taču abas uzskata, ka tieši tādu cilvēku, kas veido vidi, kuriem ir divas trīs govīs un kuri taisa biezpienu un sieru mājās un dzīvo dabiskā un ekoloģiski tīrā vidē, ir ļoti maz palicis, un tas lauku videi esot visgraužošākais:

„Ar iestāšanos Eiropas Savienībā un visu to birokrātiju pazuda tie, kuriem ir viena, divas vai trīs govīs. Tā visa dokumentācija ir attiecināma arī uz piemājas saimniecībām. Un viena tantiņa to visu nevar.. Viss, kas nav standartā, nedarbojas un top aizliegts. Dabīgs piens tiek aizliegts. Tagad pat ar desmit govīm skaitās stipri maza saimniecība, tiek spriests, vai tādas vispār ir vajadzīgas, jo neesot taču ekonomiski rentabli.

Ar Eiropas Savienības regulām mēs pilnīgi esam sevi pazaudējuši. Tur neviens neizdala mūsu īpatnības, mūs visus iebāž standartā, un projekti rosina saimniekot tā, kā Latvijas apstākļos nekad nav saimniekots.. maksā vairāk tam, kurš audzē Kalifornijas sliekas, nevis tam, kurš tur piena lopus. Un tad vēl tādas netradicionālās kultūras kā austersēnes. Cik tonnas mēs tās austersēnes apēdīsim? Bet tās esot jaunās iespējas Latvijas laukos. Tās ir svešas lietas, par viņām tiek iztērēti līdzekļi, bet viņas neiedzīvojas, jo mums ir savas tradīcijas, sava mentalitāte, savas klimata īpatnības..

Un vienu brīdi bija ārprāts ar tām savvaļas govīm. Mūsu piena govīs lai sadzenam mežā un atstājam tur! Tās savvaļas govīs jau neieveda no ārzemēm, mūsu pašu govīm ielaida savvaļas bulli, lai tās savvaļas govīs saražotu. Ieveda galvenokārt tos dažus cilts materiālus – tīršķirnes bulļus. Un ziemā, kad mīnus 35 grādi un sniegs līdz padusēm, tik daudz mūsu Latvijas brūno gotiņu apmira. Ja tev ir sirds, tu nevari uz to noskatīties – tās govīs sadzīt mežā un atstāt, zināt, kā govīs tur mokās, jo neviens viņu neslauc un teļš nespēj izzīst, un viņai tur viss iekaist. Tā govīs taču uzreiz nepaliek par meža govī. Tā arī sākās tā visa gaļas lopu padarīšana. Un tā saucas jaunu iespēju saskatīšana. Un mums pārmet, ka mēs nedomājam racionāli un tās neizmantojam. Latvijai taču tik daudz piena nevajagot, un, ja par to nemaksājot, vajagot taču meklēt alternatīvus saimniekošanas veidus.. Es nekad neko tādu ar savām govīm nedarītu. Kaut arī piena lopkopība ir ļoti resursus prasosa, jo tur vajag kūti un slaukšanas zāles un tu esi tajās saistībās uz ilgu laiku.. uz gaļas lopkopību, kas neprasa tik daudz resursu, es šādā veidā pāriet nevarētu.”

Abu zemnieču stāstītājā redzams, ka ekonomisko dzīvi veido ne tikai peļņas kalkulācija un sociālās attiecības, bet arī kultūras nozīmju, priekšstatu un vērtību slāņi. Ekonomisko prakšu kultūrsociālo iesakņotību var izprast, izzinot iemeslus, kāpēc aktori iesaistās ražošanas un pārdales attiecībās, un kā aktoru motivācija no dzīšanās pēc ātra ekonomiska ieguvuma tiek novirzīta uz rūpēm par lopiem un apkārtējo vidi un attiecību

bagātināšanu caur uzticību un reciprocitāti savā vidē.

Zemieču stāstītais atspoguļo arī, ka lielā mērā ekonomikas organizēšana notiek ārpus tirgus loģikas caur politiskiem mehānismiem un standartiem, un šīs attiecības piešķir precēm vērtību citādāk nekā tirgus attiecības³⁰, pieprasījums tiek veidots arī mākslīgi, kā piemērā ar Kalifornijas sliekām. Ekonomika var būt organizēta vairākos veidos, un konkrēts preču apgrozījums nav vienīgais iemesls, kāpēc ekonomiskās darbības tiek vai netiek veiktas. Ekonomists ir tas, kurš liek domāt, ka ekonomika nozīmē tirgus attiecības, rakstā T. Koponens³¹ un demonstrē, ka sociālās vērtības, kas precēm pievieno „ekonomisko vērtību”, nav vienveidīgas, bet gan ir stipri kontekstuālas. Viņš apšaubā pieņēmumu, ka tirgus noteiks, kas ir labs un kas ir slikts un ka tirgus modelē mūsu rīcību pēc iespējas atbilstošāk tīri konkurētspējīgam tirgum. Tas ļauj domāt, ka mēs nevaram vērtēt saimniecības prakses pēc to konkurētspējas tirgū vien.

Zemieka sēta, daba, pasaule

Paplašinot K. Polāni³² un M. Granovettera³³ argumentu par sociālo iesakņotību, T. Koponens norāda, kā sociālās attiecības regulē subjektīvās vērtības, kas informē aktoru par prakšu „pareizību” vai „nepareizību” institucionalizētu normu ietvaros. Arī viņš pēta, kā aktoru ekonomiskās prakses sakņojas sociālajās attiecībās un vērtībās, taču nevis pievērsoties ražotājam, bet gan lietu radīšanai un vietām, kurās tās tiek radītas³⁴. Šādu pieeju viņš balsta A. Apaduraja³⁵ un I. Kopytofa³⁶ teorētiskajās atziņās, ka prece ir caur un caur socializēta lieta³⁷ un ne tikai. Ražošana ir arī kultūras un kognitīvs process: preces un produkcija tiek ražota ne tikai no materiāliem kā lietām, bet arī no materiāliem

kā ar kultūrnnozīmēm apveltītām lietām. Aktori „iekodē lietām jēgu un nozīmi”³⁸, un vērtība nav ekonomiskās, bet gan kultūrsociālās dzīves komponents un aspekts³⁹.

Lai saprastu, kāpēc konkrētas vērtības tiek pieņemtas un atzītas, ir jāsaprot loma, kāda tām ir sociālo un kultūrkonstruēto attiecību uzturēšanā. Drīzāk kultūra, nevis ekonomiskā efektivitāte un ekonomiskais lietderīgums vedina cilvēkus izvēlēties vienu vai otru praksi, stratēģiju vai precī. Piebalgas novada bioloģiskā lauksaimnieka stāsts, cita starpā, trāpīgi ilustrē šo viedokli:

„Atceros, kad pagastā strādāju, plānojām lauksaimniecības teritorijas, un priekšnieks man saka: „Zini, šitais mežiņš jācērt nost, te būs liels vienlaidus lauku masīvs.” Es saku: „Kāpēc vidū nevar palikt viens smuks meža pudurītis? Kāpēc tajā kalnājā dzīties iekšā ar nociršanu, tur mežam tieši būtu jāaug!” „Nē,” viņš saka, „tas mežs tur neaug, kad mēs sāksim miglot un darboties, mežs nokaltīs.”

Mēs paši arī neesam bijuši pasargāti no kļūdīgas domāšanas. Lauksaimniekam visu laiku skolā māca, ka tik un tik minerālmēslu vajag, lai tik un tik produkcijas iznestu, lai apjoms būtu. Es sākumā lietoju minerālmēslus pamazinātājās devās, bet vienalga tās bija četras tonnas minerālmēslu. Būfība es indēju zemi. Tagad strādāju pilnīgi bez minerālmēsliem un ķīmijas. Mēs neizejam uz naudas pelnīšanu. Strādājam priekš sevis, priekš dabas, priekš prieka, priekš pašpietiekamības .. nepārdzīvojam, ka, šādi saimniekojot, nevaram tūkstošus nopelnīt..

Necērtam mežā kailcirtes, cērtam tikai izlases veidā. Tagad diezgan daudz baļķi izcirsti, bet mežā nevar pateikt, ka vispār cirsti koki. Mēģinām to dabas daudzveidību saglabāt. Vidējais lauka lielums ir viens hektārs. Audzējam tajos dažādas kultūras – griķus, vasaras kviešus, rudzus, miežus, auzas, zirņauzas. Un tad vēl mājas dārzeņu dārziņš un kartupeļi, un tas viss tiek ik pa gadam mainīts. Tā kā agrāk senčiem bija augseka, tā mums augseka tagad arī ir.

³⁰ Koponen 2002.

³¹ Turpat, 563.

³² Polanyi 1944; Polanyi 1968.

³³ Granovetter 1985.

³⁴ Koponen 2002.

³⁵ Appadurai 1986.

³⁶ Kopytoff 1986.

³⁷ Appadurai 1986, 6.

³⁸ Turpat, 5.

³⁹ Koponen 2002; Kopytoff 1986.

Pie katra lauka ir dīķītis. Tur krupītis, vardīte, tritoniņš, spāres un visādi kukaiņi. Un Kolorādo vaboles mums nevairojas. Pa kādai Kolorādo vabolei jau ir, bet tās visu laiku ierobežo kaut kādi dabīgie ienaidnieki, kas nāk no ūdens, no meža vai no blakus dzīvā lauka.. Tur, kur miglo, aiziet bojā ne tikai tās vaboles, bet arī viņu dabīgie ienaidnieki. Bet kad ir aktivizēti šie dabas procesi, tur aug viss. Tur atlido tas stārķis no Āfrikas, tur pārstaigā tas kukainītis, tas viss kaut ko atstāj, un augsne no tā barojas.

Zivju gārnis atnāk pie tava dīķa un zvejo zivis. Saskaņā ar Eiropas regulām būtu pareizi tur izlikt kaut kādus atbaidītājus un varbūt pat kādreiz medīt, bet ja to lauku apstrādā tā, ka tajā laukā ķīvīte var ligzdot, viņa staigā pa tavām vagām un Kolorādo vaboles lasa un, savus bērniņus sargādama, aizden zivju gārni no tā dīķa projām. Ar arklu brauksi vai kultivatoru, vai sējmašīnu, līdz diviem metriem ķīvīte pielaiž traktoru klāt! To ligzdiņu var uzmanīgi apbraukt, un tas putniņš turpina tajā laukā perēt. Vai, teiksim, ķīri iemetas dīķī, tas nenozīmē, ka nu visām zivīm beigas! Mazā dīķī viņi nevarētu būt, bet lielā dīķī viņi izķer mazās nezāļu zivtiņas, mazās mailītes. Un tanī pašā laikā ķīri gan to ūdeli mēģina padzīt, jo viņi ir agresīvi, gan to zivju gārni aizden projām. Un visa šī ietekme nostrādā – jo to sugu ir vairāk, jo viena suga nevar palikt invazīva. Tāpat taču ir lauksaimniecībā. Ja mēs ejam uz vienu sugu, vienu kultūru, momentā veidojas kaut kādas dabīgas invazīvas sugas, kas piemērojas apstākļiem, un sākas miglošana viņu ierobežošanai. Ja dabā ir dažādas kultūras un dažādas ietekmes, tad var iztikt bez šādas ierobežošanas. Un tā mūsu senči ir mācējuši šo visu izmantot. Bet tas, redz, grāmatās nav ierakstīts. Un kāpēc mēs nevaram šīs vērtības un dabas gudrības aizstāvēt? Tāpēc, ka lielus apjomus šādi ir grūti saražot, un tas neatmaksājas. Gan politiķi, gan tie, kas vada lauksaimniecību, ir orientēti uz lielu, globālu saimniekošanu. Nelaieme ir tā, ka Saēimas deputāti, visādi gudrinieki, kas spriež par lauksaimniecību, uz šitādu saimniecību nekad nav braukuši, viņi vispār uz laukiem nebrauc – bet šādas saimniecības ir jāredz, lai saprastu ar piemēriem dabā.

Bioloģiskā saimniecībā zemnieka sēta ir ass, kas griež atjaunoties spēju, un tur ir viss – tavs lops, tava kūts, tava zeme, tavs redzējums.. Tu redzi, kurā laukā grieze griež, negribēsi viņu nopļaut, kamēr tā griezīte ligzdo. Mēslojums no tavas kūts aizsniedz katru lauku. Lielās saimniecībās ar šādu pieeju ir grūti saimniekot. Tos kūtsmēslus pa 100 hektāriem jau neizvadāsi. Un tas paralizē to bioloģisko saimniekošanu. Bet valstiski bieži vien tiek runāts: mūsu latviešiem tāda mentalitāte, redz, viņi jau negrib, neuzņemas paplašināties. Vienā ziņā var teikt, ka mēs strādājam vecmodīgi, taču mēs esam pašpieciešami un nodrošinām sevi ar visu nepieciešamo, saimniekojot ekoloģiski tīri. Taču birokrātija liedz mums dzīvot. Noteikumi patiesībā ir tik birokrātiski, ka cilvēks nevar strādāt pēc labākās sirdsapziņas.

Man ir ļoti svarīgi lauku apstrādāt tā, lai viņš būtu vizuāli skatāms, es domāju par ainavu, arī ikdienā kokus cērtot, pat domāju, lai tur putns varētu ligzdot. Un es atpūšos, apskatoties, kas tur atlidojis un kā viņš tur dzīvo. Tas ir mans brīvais laiks, par ko es esmu gandarīts. Mēs septiņas paaudzes šo zemi esam kopuši un mīlējuši. Tas mani piesaista šai vietai. Daba piesaista, ainava .. un tas interesantākais, ka to ainavisko, to dabas daudzveidību, to ražošanu, dzīvesveidu un izdzīvošanu var apvienot, un nepaliek tukša vieta aiz tevis.”

Vai ekonomiskā efektivitāte ir attīstības pamats?

Ekonomistus nodarbina tas, kā tirgi virza uz peļņas vairošanu orientētus aktorus, bet antropologus nodarbina, kā aktora priekšstati, sociālās attiecības un pienākumi ietekmē viņa ekonomiskos lēmumus⁴⁰. Izdevīguma un racionalitātes definīcijas antropoloģijā tiek skatītas kā kultūrspecifiskas, tādēļ, analizējot saimniekošanas veidus, vairāk uzmanības tiek pievērsts to kultūrsociālai orientācijai, nevis izvēles racionalitātei no ekonomiskās efektivitātes viedokļa.

⁴⁰ Ortiz 2005.

Ekonomikas terminoloģija un modeļi nav spējīgi aprēķināt un atspoguļot cilvēku uzvedību – starp teorētiskiem modeļiem un praksi pastāv sistēmiskas nesaskaņas, aktori konsekventi veic izvēles citādāk, nekā to paredzējuši ekonomiskie modeļi⁴¹. Aktori taču nemitīgi nekalkulē, bet ķeras pie praktiskām stratēģijām vai rīkojas saskaņā ar savu saprašanu, godīguma un situācijas izjūtu. P. Burdjē uzsver, ka tikai ļoti īpašs etnocentrisma veids, kurš izliekas pieņemam, ka universālists pastāv, var mūs vedināt piedēvēt aktoriem universālu noslieci uz ekonomiski racionālu rīcību, ignorējot jautājumu par rīcības kultūr-sociālajiem apstākļiem⁴².

Protams, ka cilvēki meklē arī efektīvus izmaksu risinājumus, taču ļoti uzticas pārmantotām praksēm⁴³. Šādu tendenci apstiprina arī kognitīvā antropoloģija, kurā tiek uzsvērtā apgūto un novēroto prototipu nozīme aktoru izvēlēs un rīcībās⁴⁴. Alternatīvas prakses ieviešot sabiedrībā, veiksmes gadījumā tās varbūt pārņems arī citi sabiedrības „pionieri” un šī jaunā prakse pakāpeniski izplatīsies nākamajās paaudzēs. Tomēr cilvēku rīcību nenosaka izmaksu efektivitāte kaut vai tādēļ vien, ka cilvēkiem ir ierobežotas spējas apstrādāt informāciju un izvērtēt dažādas korelācijas un kovariācijas: tas ir saistīts gan ar cilvēka atmiņas specifisko raksturu, gan cilvēku iztēles dotībām un spēju vai nespēju veikt precīzus novērtējumus⁴⁵. Tikai daži lauksaimnieki precīzi zina, cik daudz labības viņi ir ievākuši sezonas laikā, kad bijis tieši tikpat daudz nokrišņu kā šajā sezonā⁴⁶. Lai prognozētu lietaino dienu skaitu un aprēķinātu optimālo apsējamo zemes platību vai aprēķinātu alus darīšanas un pirts rituāla procesā patērēto laiku un resursus, būtu jāveic ilglaicīgi novērojumi, akurāti pieraksti un aprēķini. Taču izmaksu un ieguvuma aprēķināšana reti ir šo procesu sastāvdaļa.

Vairāki antropologi skaidri iezīmē argumentu par prakšu sociālo un kulturālo

iesakņotību: prakses nerodas izdevīguma aprēķina rezultātā, bet gan sociālā pēctecībā⁴⁷. Aktori seko citu līdzaktoru rīcības modeļiem un pieredzēm un tām, kurām paši gājuši cauri. Tas ļauj secināt, ka ekonomiskās prakses ir iedarinātas ne tikai sociālekonomiskajās attiecībās, bet arī dziļākos esības slāņos, kas veido mūs par cilvēciskām būtnēm.

Kaut arī K. Polaņi rosinātais pretstats starp iesakņotām un neiesakņotām ekonomiskām praksēm ticis kritizēts, arī viņa pēcgājēji šo nošķirumu pilnībā nav nolieguši. Novērojumi lauku saimniecībās liek apšaubīt pieņēmumus par neiesakņotu ekonomiku un robežšķirtni starp ekonomiskām un kultūr-sociālām attiecībām. Atsevišķa ekonomikas sfēra, „kurā valda savi likumi”⁴⁸, būtībā nepastāv. Vairākas saimniekošanas prakses nav pakļaujamas tirgus modeļiem, jo tirgus loģika un ekonomiskā efektivitāte nav dominējošas šajās praksēs. Šie saimniekošanas veidi nav atraujami no vērtību sistēmām, pienākuma apziņas, ideoloģijām, kultūrkonstruētiem priekšstatiem, no labbūtības izpratnes – tā ir klātesoša katras ekonomiskās stratēģijas un rīcības aizkadrā.

Līdzīgi kā citi „mazāk attīstīti” pasaules reģioni, Latvijas lauki tiek iegrožoti attīstības programmās un stratēģijās, par stratēģisko mērķi izvirzot reģiona ekonomisko izaugsmi un attīstības veicināšanu. Ir radīts milzīgs institucionāls tīkls (sākot ar starptautiskām organizācijām un beidzot ar iekšzemes attīstības aģentūrām), kam jānodrošina aparāta funkcionēšana un jādefinē attīstības telpa⁴⁹, kurā tiek iekļauta makroekonomiskā politika, integrēta lauku attīstība, lauksaimniecību modernizēšana un saimniecību pārstrukturēšana. Par lauksaimnieciskās ražošanas apjomu un ekonomiskās efektivitātes palielināšanu kā potenciālu lauku attīstības dzinuli runā gan mediji, gan paši lauksaimnieki, bažījoties par nezināmajiem nosacījumiem savai turpmākajai darbībai.

⁴¹ Bourdieu 2005.

⁴² Turpat.

⁴³ Henrich 2002.

⁴⁴ Strauss, Quinn 1994.

⁴⁵ Henrich 2002.

⁴⁶ Turpat.

⁴⁷ Ortiz 2005; Douglas, Isherwood 1987; Strauss, Quinn 1994; Henrich 2002.

⁴⁸ Polanyi et al. 1968 (1957), 124.

⁴⁹ Escobar 2005.

Taču vadlīnijas un programmas, kas orientētas uz lauku modernizāciju un produktivitātes veicināšanu, bieži vien nerisina kompleksās attiecības, kuras sakņojas vietējā kultūras kontekstā un sociālajā vidē. No ārpuses iniciētās programmas ietekmē šo attiecību dinamiku, un ir grūti prognozēt, kādas sekas ilgtermiņā viena vai otra aktivitāte atstās uz vietējās kopienas dzīvi. Tas ļauj domāt, ka to, cik veiksmīga būs ekonomikas attīstība lauku reģionos, visticamāk, noteiks nevis politiķu un attīstības programmu vadlīnijas un lauksaimnieciskās ražošanas efektivizēšana, bet gan vietējo, ekonomiski aktīvo lauku iedzīvotāju izpratne par saimniekošanas veidu jēgpilnību.

Visas ekonomiskās darbības, pat tās, ko ekonomisti prezentē kā tīri ekonomiskas, ir kultūrsociālas, tādēļ universāla racionalitātes mēraukla tām nav piemērojama – šīs prakses balstās ne tikai uz politikas vadlīnijām un ienesīguma aprēķiniem, bet arī uz kultūrkonstruētiem priekšstatiem, ekspektācijām, vērtībām un sociālajām attiecībām. Tādēļ, lai saprastu ekonomiskās aktivitātes laukos un to transformēšanas iespējas un nepieciešamību, ir jāsaprot šo prakšu kultūrsociālais pamats.

Raksts tapis ar ESF projekta Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu.

VĒRES

- Appadurai, A. (1986) Introduction: Commodities and the Politics of Value. Appadurai, A. (ed.) *The Social Life of things. Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge : Cambridge University Press, 3–64.
- Beckert, J. (2003) Economic Sociology and Embeddedness: How Shall We Conceptualize Economic Action? *Journal of Economic Issues*, 37, 3, 769–786.
- Bourdieu, P. (2005) *The Social Structures of the Economy*. UK, USA : Polity Press.
- Buckley, P. J.; Chapman, M. (1998) Economics and Social Anthropology: Reconciling Differences. Buckley, P. J. (ed.) *International Business: Economics and Anthropology, Theory and Method*. UK : Macmillan Press, 24–57.
- Douglas, M.; Isherwood, B. (1978) *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption*. Harmondsworth : Penguin.
- Escobar, A. (2005) Imagining a Post Development Era. *Anthropology of Development and Globalization: From Classical Political Economy to Contemporary Neoliberalism*. London : Blackwell Publishers, 341–352.
- Evers, H. D. (1994) The Trader's Dilemma: a Theory of the Social Transformation of Markets and Society. Evers, H. D.; Schrader, H. (eds.) *The Moral Economy of Trade: Ethnicity and Developing Markets*. Edinburgh : Edinburgh University Press.
- Ēriksens, T. H. (2010) *Mazas vietas – lieli jautājumi: Ievads sociālantropoloģijā*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Garsten, C.; de Montoya, M. L. (2004) Introduction: Exploring Cultural Processes in the Global Marketplace. Garsten, C.; de Montoya, M. L. (eds.) *Market Matters: Exploring Cultural Processes in the Global Marketplace*. Hampshire, New York : Palgrave Macmillan, 1–23.
- Granovetter, M. (1985) Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91, 3, 481–510.
- Gregory, C. A. (1982) *Gifts and Commodities*. London : Academic Press.
- Gudeman, S. (2001) *The Anthropology of Economy: Community, Market, and Culture*. UK : Blackwell Publishing.
- Henrich, J. (2002) Decision Making, Cultural Transmission and Adaptation in Economic Anthropology. Ensminger, J. *Theory in Economic Anthropology*. Walnut Creek etc.: Alta Mira Press, 251–296.
- Koponen, T. M. (2002) Commodities in Action: Measuring Embeddedness and Imposing Values. *The Sociological Review*, 50 (4), 543–369.
- Kopytoff, I. (1986) The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process. Appadurai, A. (ed.) *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge : Cambridge University Press, 64–95.

- Krippner, G. R. (2001) The Elusive Market: Embeddedness and the Paradigm of Economic Sociology. *Theory and Society*, 30, 775–810.
- Krippner, G. K.; Alvarez, A. S. (2007) Embeddedness and the Intellectual Projects of Economic Sociology. *Annul Review of Sociology*, 33, 11, 219–240.
- Krippner, G. et al. (2004) Polanyi Symposium: a Conversation on Embeddedness. *Socio-Economic Review*, 2, 109–135.
- Lie, J. (1991) Embedding Polanyis Market Society. *Sociological Perspectives*, 34, 2, 219–235.
- Luetchford, P. (2005) Economic Anthropology and Ethics. Carrier, J. G. (ed.) *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham, Northampton : Edward Elgar, 390–405.
- Mauss, M. (1990 (1923)) *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. New York : Routledge.
- Nafziger, W. E. (2006) *Economic Development*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Ortiz, S. (2005) Decisions and Choices: the Rationality of Economic Actors. Carrier, J. G. (ed.) *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham, Northampton : Edward Elgar, 59–78.
- Parry, J.; Bloch, M. (1989) Introduction: Money and the Morality of Exchange. Parry, J.; Bloch, M. (eds.) *Money and the morality of Exchange*. Cambridge University Press, 1–33.
- Polanyi, K. (1957 (1944)) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston : Beacon Press.
- Polanyi, K. (1968 (1957)) The Economy as Instituted Process. Dalton, George (ed.) *Primitive, Archaic and Modern Economies: Essays of Karl Polanyi*. New York : Anchor Books, 139–175.
- Polanyi, K.; Arensberg C. M.; Pearson, H. W. (1968 (1957)) The Place of Economies in Societies. Dalton, George (ed.) *Primitive, Archaic and Modern Economies: Essays of Karl Polanyi*. New York : Anchor Books, 116–139.
- Sonnino, R. (2007) Embeddedness in Action: Saffron and the Making of the Local in Southern Tuscany. *Agriculture and Human Values*, 24, 61–74.
- Strauss, C.; Quinn, N. (1994) A Cognitive / Cultural Anthropology. Borofsky R. (ed.) *Assesing Cultural Anthropology*. USA : McGraw-Hill, 284–301.
- Wilk, R. R.; Cligget, L. C. (2007) *Economies and Cultures: Foundations of Economic Anthropology*. USA : Westview Press.

SAVS KAKTIŅŠ, SAVS STŪRĪTIS ZEMES STARPDISCIPLINĀRĀ SKATĪJUMĀ

Aija Janelsiņa-Priedīte dzimusi 1942. gadā Rīgā. 1987. gadā Stokholmas Universitātē aizstāvēta *Dr. phil.* disertācija *Als die Bäume sprechen konnten. Zur Funktion des Bildes in Kārlis Skalbes Märchen. Ein Beitrag zum europäischen Kunstmärchen* (*Kad koki runāja. Literāro gleznu lietojums Kārļa Skalbes pasākās. Pienesums Eiropas literārajām pasakām*). 1990. gadā iegūtas docenta tiesības Stokholmas Universitātē (docentūras priekšlasījuma tēma *Folklore och generationskonflikt. Exempel från en modern lettisk roman* (*Folklorā un paaudžu konflikts. Piemēri no Ilzes Indrānes romāna „Zemesvēzi dzirdēt”*)). 1980.–1991. gadā latviešu valodas lektore Hamburgas un Stokholmas Universitātē. 1991.–1994. gadā Baltu valodu katedras vadītāja Stokholmas Universitātē. 1994.–2006. gadā Latviešu valodas apguves valsts programmas/aģentūras direktore. Sešu grāmatu, vairāk nekā 50 zinātnisku rakstu un ap 100 publicistisku rakstu autore.

Raksturvārdi: starpdisciplināritāte, literatūra, dziļās intervijas, lauku iedzīvotāji, konfliktu risināšana, jēgpilna dzīve.

Ievads

Eiropas Sociālā fonda (ESF) projektam par Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijām un kultūrvides pārmaiņām pētījuma autori ir devuši daudznozīmīgu, latviešu kultūras vēsturē labi pazīstamu papildvirsrakstu, proti, Jāņa Purapuķes garstāsta nosaukumu *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*. Pētnieku grupai šis nosaukums šķita piemērots un labi atpazīstams, kas katram Latvijas iedzīvotājam, kam nāktos saskarties ar šo projektu, skaidri norādītu, ka projekts saistīts ar Latvijas lauku kultūrvidi un ētiskiem priekšstatiem. Taču nācās smagi vilties. Pirmkārt, daudzi Latvijas iedzīvotāji vispār nezina, no kurienes šis spārnotais izteiciens cēlies, šādi zaudējot kontekstu, otrkārt, lasītāju interpretācijas par šī papildvirsraksta lietojumu sniedz no nievājošas smīkņāšanas līdz pat pārmetumiem par šīs rindkopas gandrīz vai

zaimojošu lietojumu¹. Šajā rakstā mēģināšu izklāstīt, ka Jāņa Purapuķes garstāstā slēpjas ļoti nozīmīga daļa no mūsu vēstures un kultūras izpratnes līdz pat mūsu dienām.

Metode

J. Purapuķes garstāsta analīze ir atsevišķs pētījums no paredzētās monogrāfijas, kurā tiks aplūkoti pēc noteiktiem kritērijiem atlasīti latviešu romāni par lauku iedzīvotājiem no zemnieku brīvīšanas līdz mūsu dienām. Romāni netiek aplūkoti no literatūras vērtību vai estētikas viedokļa, bet kā informācijas nesēji par attiecīgo laiku un cilvēkiem. Šim nolūkam ir izveidots „jautājumu režģis”, caur kuru tiek lasīti atlasītie teksti.

Viena no iepriekš minētā ESF projekta kopīgām metodēm ir dziļās intervijas. Lai arī šajā projekta daļā varētu izmantot dziļo interviju metodi, kaut gan šeit informanti ir pabeigti literāri teksti, nevis dzīvi cilvēki, ir izveidots „jautājumu režģis”, kas sastāv no astoņiem jautājumu blokiem. Šie jautājumu

¹ Sal. Cimdiņa 1998, 118f.

bloki veido teksta starpdisciplināru skatījumu un nodrošina saikni ar pārējo pētnieku pētījumiem. Katrs no šiem blokiem aptver kādu no pārējo projekta pētnieku pētījuma pamatjautājumiem: 1) lauku iedzīvotāju sadarbība savā starpā un ar pašvaldībām; 2) lauku iedzīvotāji un vide; 3) lauku iedzīvotāju ekonomiskās problēmas un risinājumi; 4) kad un kāpēc lauku iedzīvotāji pārvietojas; 5) lauku iedzīvotāju attieksme pret citādo; 6) lauku iedzīvotāju vērtību un ētikas sistēma; 7) lauku iedzīvotāju konflikti un miermīlīgi risinājumi; 8) valodas lietojuma sociolingvistiskais aspekts. Papildus šiem jautājumu blokiem tiek arī pievērsta uzmanība galveno personu sabiedriskajam, sociālajam un ekonomiskajam stāvoklim.

Arī J. Purapuķes garstāsta analīzei izmantota šī metode, kas izskaidro, ka dažu bloku dziļo interviju analīzes ir īsas un aprautas, citas izvērstas un izsmeltošas, jo analīzes informanti, proti, teksti var sniegt tikai tekstā ietvertu informāciju.

J. Purapuķes garstāsts

J. Purapuķes garstāsts publicēts periodikā 1898. gadā un grāmatā 1904. gadā. Notikumi attiecas uz 19. gadsimta otro pusi, ko apstiprina garstāsta pēdīgajā lappusē neskaidri iezīmētie gadskaitļi uz personāža kapu krustiem. Pēc tiem spriežot, Pēteris Zelmenis, garstāsta varonis, ir dzimis 1827. gadā, viņa dēls Juris 19. gadsimta 50. gados, un dēls ar sievu miruši 19. gadsimta 90. gados.

Par J. Purapuķes garstāsta lauku vides iedzīvotājiem uzzinām krietni daudz. Atbilstoši attiecīgajam laikam tiek attēlota kā muižas, tā saimnieku un kalpu dzīve. Tiek pieminētas daudzas profesijas un sociālais stāvoklis sabiedrībā, piemēram, deputātu kalpi, puiši, meitas, gājēji, muižkungs un lielkungs, lielmāte, vagars, „stallmeisters”, modere², gans un ārsts.

Romāna intriga diezgan vienkārša. Pēteris Zelmenis, būdams kalps, ilgojas pēc sava kaktiņa, sava stūrīša zemes. No muižas viņš uz zināmiem noteikumiem saņem Pliko

plāvu, galīgi neapstrādātu zemes gabalu, ko viņš iekopj par priekšzīmīgu saimniecību (Vilkatīreļi) un, neskatoties uz daudzajiem skauģiem un nelabvēļiem, beigu beigās atpērk par dzimtu³. Viņa dēls Juris apprec bagātu kaimiņu saimnieku izlutināto meitu, kas Vilkatīreļu plaukstošo saimniecību savas nemākulības, nevīžības un slinkuma dēļ noved tuvu pie izputēšanas. Juris nespēj tikt galā ar savu mīļoto, bet nesakarīgo sievu un beigu beigās redz tikai vienu izeju, kā glābt tēva veikto darbu, – pašnāvību kopā ar sievu. Abi, braucot kamanās pāri ezeram, ielūst un noslīkst. Saimniecība tiek nodota Jura mātei un kalpam Antonam, kamēr Jura dēls pieaugs un spēs to pārņemt.

Garstāsta saturs šķiet tāds gaudens, sentimentāls, mazliet didaktisks „romāniņš”, taču, uzliekot tekstam „jautājumu režģi”, parādās pavisam cita aina.

Ko lasītājs uzzina par garstāsta personāžiem, viņu sociālo un tiesisko stāvokli un savstarpējām attiecībām?

J. Purapuķes garstāsts vēsta par Pētera Zelmeņa „karjeru” no deputātu kalpa līdz muižas stallmeisteram, no stallmeistara līdz turīgam saimniekam, kas savu zemi iepērk par dzimtu. Kad Pēteris Zelmenis, būdams muižas stallmeisters, sūdzas muižas vagaram, ka gribētu savu zemi, lasītājs no vagara atbildes uzzina, kā un ar kādiem nosacījumiem notiek zemes iegūšana:

„Nu, ja tev tik prieks uz savu stūrīti zemes, tad tik pieteicies laikā pie lielkunga, vēl šo pašu rudenī viņš atdos Pliko plāvu jaunu māju ietaisīšanai. Šoziem nolīda mežu visapkārt, un būvkoki jau arī sadzīti klajumā.

Tas ir droši. Ēkas būšot jāceļ pašiem jaunajiem saimniekiem, tāpat arī zeme jāiekopj, par to tie pirmos piecus gadus rentes nemaksātu, bet otros piecus gadus tikai div ar pus rubļi par pūrvietai aramās zemes.”⁴

Pēterī šī informācija izraisa nemieru, jo viņš uzzina, ka ir patiešām reālas iespējas

² Modere – muižas kūts pārzine. Latviešu konversācijas vārdnīca 1927–1940, 27574.

³ Nopirkt muižas zemi ar mantošanas tiesībām (autore skaidrojums – A. P.).

⁴ Purapuķe 1948, 33.

Īstenot savu sapni un tikt pie zemes. Viņš ilgi domā, kā rīkoties, ņemt vai neņemt piedāvāto zemi, un, ja jā, kur ņemt naudu? Taču vāgaram padoms gatavs, viņš pamāca:

„Vai zini, ko tev teikšu: man ir zināms cilvēks, kas tev maksās par tavu tagadējo vietu atkāpšanās naudu 50 rubļus; bet 50 rubļi ir laba nauda, ar to jau var kaut ko uzsākt. Bez tam, kaut ko no savas algas tu arī vēl atlicināsi, kas zin, drusku vēl piepalīdzēs arī pats lielkungs.”⁵

Pēc ilgas domāšanas Pēteris saņem un dodas pie lielkunga prasīt zemi. Lielkungs mēģina viņu atrunāt no šāda vieglprātīga soļa – bez kapitāla uzsākt jaunu saimniecību, taču Pēteris atbild: „Ko tur tik daudz domāt, bez grūtuma maizīte nekur neaug.”⁶ Pēc pieņemtā lēmuma Pēteris jūtas „kā laimīgi būtu izsprucis no zvēru sprosta”⁷ un gavilē, atkārtodams vārdus „Zemes īpašnieks – saimnieks!”⁸

Zemes iekopšana ir smags darbs, un ar rentes maksāšanu Pēterim iet ļoti grūti, klāt nāk visvisādas citas likstas – neražas, sausums, slimības, ugunsgrēks –, taču kādu jauku dienu, kādus 20 gadus vēlāk Pēteris pasludina sievai un dēlam, ka jauns saimnieks viņu mājas „iepircis par dzimtu”⁹. Īstenībā Pēteris pats ir mājas iepircis savam dēlam, bet atļaujas diezgan satraucošu joku, sakot, ka mājām būs jauns saimnieks. Šis „joks” izraisa sievā un dēlā lielu sašutumu, bet vienlaikus atklāj, kāda bija muižu prakse¹⁰:

„Juris pavisam nobālis un virslūpa rautās tam kā uz raudāšanu. – Bez pajumtes! – iešaujās viņam prātā. Kur paliks nespēcīgie vecāki, kas labāko mūža daļu šē pūlējušies, savus spēkus iztērējuši un visu darījuši, kas vien šē redzams?”

„Tā būtu briesmīga netaisnība!” viņš runā ar mokām, „briesmīga netaisnība! Jūs esat darījuši kūlaino vecaini par auglīgu druvu, sacēluši ēkas, sastādījuši kokus, un jūs varētu izmest laukā?”

Pēteris parausta plecus.

„Lielkunga vaļa. Mūsu darbs – viņa zeme. Mēs nevaram tam aizliegt pārdot zemi, kam patīk...”

„Bet likums, vai likums pielaiž tādu netaisnību?”

„Diemžēl, likums nespēj piebērt manas kabatas ar naudu. Vai lielkungs vainīgs, ka es nespēju Vilkatīreļus nopirkt?”¹¹

Beidzot Pēteris sievai un dēlam parāda pirkšanas līgumu, kas arī satur interesantu, tālaika realitātei atbilstošu informāciju. Iekoptie Vilkatīreļi tiek pārdoti par 12 000 rubļu, kas salīdzinājumā ar citiem toreizējiem pirkšanas līgumiem ir ļoti augsta cena¹². Pēteris ir muižai iemaksājis 1200 rubļu, tātad 10% no pirkšanas summas. Parāds jādeldē šādi:

- 1) 6000 rubļu kredītsabiedrībai 30 gados un
- 2) 4800 rubļu muižai 10 gados, maksājot 6% par nenomaksāto kapitālu un pats kapitāls^{13,14}.

Noteikumi ir bargi, bet skaidri, un Pēteris pretstatā vienam otram mūsdienu kredītņēmējam apzinās savas saistības.

Kāda ir viensētas saimnieka, saimnieces loma un rūpes, kādas ir attiecības starp saimniekiem un kalpiem?

Pēterim ar saimniekošanu neiet tik gludi, trūkst naudas rentes maksāšanai. Vairākkārt tēvs ar dēlu pārrunā, kur varētu ietaupīt. Juris ierosina kalpiem samazināt algas, jau tā esot augstākas nekā citur. Juris filozofē, ka saimniekam ar kalpiem jāturas kopā, taču Pēteris sūdzas par zūdošo darba tikumu.

¹¹ Purapuķe 1948, 115.

¹² Cenas lielums būtu izskaidrojams ar ļoti lielu zemes gabalu vai ārkārtīgi auglīgu zemi. Salīdzinājumam: 1875. gadā Kusas muiža tiek pārdota par 26 000 sudraba rubļiem. LVVA 218. f., 1. apr., 676. l., 42–43. 102 ha lielas mājas 1867. gadā – par 7313 sudraba rubļiem. LVVA 218. f., 1. apr., 676. l., 15 o. p.

¹³ Purapuķe 1948, 116.

¹⁴ Latvijas PSR vēsture 1986, 168; Balevica 1992.

⁵ Purapuķe 1948, 36.

⁶ Turpat, 39.

⁷ Turpat, 40.

⁸ Turpat.

⁹ Turpat, 115.

¹⁰ Ābers 1936, 176; Balevica 1992; Kozins 1958, 49.

Saruna šķiet vai noklausīta 2009.–2010. gada krīzes laikā. Juris saka:

„Kad jau saimnieks paliek nespēcīgs, tad jau kalpiem arī ļaunas dienas gaidāmas. Abiem jāturas kopā, un vienam otrs jāatbalsta.”

„Tā gan vajadzētu,” Pēteris krata domīgi galvu, – „bet tā nav. Vai visi saimnieki visgārām nesūdzas par strādnieku trūkumu? – Tagad visi grib būt kungī, saņemt lielas algas, bet strādāt tikai reti kāds vēlas. Tāpēc tad put saimnieki un put kalpi.”

„Jā, put; un tomēr vietām kalpi labāk diedelē un mirst badā, nekā iet par mērenu algu pie saimnieka.”

„Bēdīgi: caur tādu nebūšanu slīd vesela tautas labklājība uz zemi.”¹⁵

Līze, Pētera Zelmeņa sieva, ir laba saimniece, prot izrīkot meitas, taču, kad Līze slimst, meitas ir kā bez galvas, nezina, ko darīt. Līze pati iesaka Jurim precēt Griķēnu Rozāliju, kuras māte skaitās laba saimniece un tēvs krietns cilvēks, vai tad meita nevarēs iemācīties saimniekot. Taču te sākas Vilkatīreļu īstās nedienas. Rozālija nekā no saimniekošanas nesaprot un negrib saprast, viņa ir slinka, niķīga, nevērīga, izšķērdīga, meitas izrīkot nemāk, jo pati nesaprot, kas būtu jādara.

J. Purapuķe attēlo latviešu lauku saimniecības hierarhiju, kalpones nevar pildīt saimnieces lomu, jo neizjūt atbildību par saimniecību – ja vienu meitu ieceļ par priekšnieci, pārējās neklausā un saimniecība sabrūk. Bez saimnieces darbs neveicas, un Juris sāk pārdomāt, kā saimniekot, vai tomēr nebūtu labāk, ja Rozālijas vietā atkal saimniekotu māte. Atskaitot kalpu Antonu, pārējie kalpi tiek parādīti kā darba izpildītāji, bez savas iniciatīvas.

J. Purapuķes garstāstā uzzinām arī, ko kalpi un kalpones domā, viņu skatu uz saimnieku un saimnieci un pašu saimniekošanu. Saimnieks labā ražā redz labus ienākumus un labklājības augšanu, kalps tajā pašā ražā redz smagu darbu:

„Saimnieka acis līksmi noraugās uz rudzu lauku. Ir auguši, ir auguši – nav ko

¹⁵ Purapuķe 1948, 142.

žēloties. [...] Bet gājēju rokas neviļus saspiežas dūrēs, būs, būs ko svaidīties ap slajajiem stiebriem. [...] Un būs ļautiņiem tad maizīte, kas dod jaunu spēku cīnīties, – cīnīties, ciest un cerēt.”¹⁶

Pēteris un Līze garstāsta sākumā ir tā sauktie deputātu kalpi, nevis gājēji. Tomēr slikti, kad ir zīdains un nav, kur to atstāt, un darbs sauc. Līze ņem bērnu līdzī uz pļavu, kad iet pļaut, ceļā prātodama:

„Ai, cik grūta dzīve kalpiņam! – Zināms, var jau dzīvot, var – un jādzīvo ir, kur tad lai skrīen? – Maurēnu tēvs nav plēsējs, un deputātņieki ir taču daudz maz brīvāki nekā cieši puīši un meitas. No darba, zināms, nevar atsacīties, kad saimnieks sauc – jāiet, vai dzīvo vai mirsti, bet labums tas, ka vari pats savu maizīti ēst; neviens tev mutē neskatās, neviens kumosus neskaitīs. [...] Labi vēl, kad spēki klausā, kad kājas un rokas stipras; bet pienāk baltais vakars, uzbrūk nebaltā stunda [...] ko tad? Kā citādi ir tiem, kam pašiem savs stūrītis zemes...”¹⁷

Kā Līze, tā arī Pēteris, būdami kalpu kārtā, sapņo par savu zemes kaktiņu, zemes stūrīti, ar īpašu uzsvaru uz „savu”. Savs kaktiņš tiek uzsvērts kā pretstats „staigāšanai” no vienas mājas uz otru¹⁸. Sūriem vārdiem Līze tieši norāda uz šo sociāli necienīgo „staigāšanas” stāvokli, pieminēdama sava bērna likteni: „Vai lai viņš tāpat staigā no viena saimnieka pie otra kā mēs?”¹⁹

Kalpiem pastāvīgi trūkst naudas. Pēteris iet pie saimnieka lūgt avansu, jo puika slim. Saimnieks negrib dot, jo viens avanss jau iedots. Saimnieks ir nepacietīgs, viņam vajadzīgi strādnieki, taču Līze nav strādātāja ar slimu puiku. Saimnieks saka Pēterim, lai gādā citu strādātāju Līzes vietā. Tas Pēteri noved pie eksistenciālām pārdomām, ko lai dara, vai lai upurē savu bērnu saimnieka dēļ?

¹⁶ Turpat, 10.

¹⁷ Turpat, 11.

¹⁸ Sal. Cimdiņa 1998, 125; Lasmane 1998, 129–133. Interesanti, ka abas autores uzsver pretstatu savs – svešs, kamēr J. Purapuķem „savs” ir pretstats „staigāšanai”, „savs” ir miers un drošība.

¹⁹ Purapuķe 1948, 13.

Pēterim ar Līzi deputātu kalpu stāvoklī uzbrūk visādas likstas. Nosprāgst govjs, Pēteris pats smagi saslimst. Puiši saka saimniekam, ka lieta ar Pēteri nopietna, vajadzētu sūtīt pēc daktera, bet saimnieks visu vērtē naudā:

„Pie daktera – daktera – jums labi runāt!” viņš iekliedzas. – „Bet kas maksās dakteri, vai jūs? Un kas manus darbus darīs? – Viņam nav ne sarkana graša pie dvēseles, ko tad ņemsiet no viņa? Sivēns pārdots, govjs nosprāgusi, ko tad pārdosiet, sievu un bērnu? Jums viegli sacīt – vajadzētu braukt pēc daktera, bet man šis Pēteris ir par Dieva krustu uzlikts.”²⁰

Pēterim paliek aizvien sliktāk, Līzei izbeidzas visi krājumi, virsū mācas bads. Saimnieks viņus ilgāk negrib paturēt, tātad Līze paliek bez maizes, darba un pajumtes ar slimu vīru un mazu bērnu. Draudzē it kā esot daudz līdzjūtīgu cilvēku, taču, tā kā pie visiem kalpiem valda trūkums, kalpiem nevar palīdzēt un nevēlēšanās palīdzēt slimam cilvēkam attaisnojama ar likteni, ka „slimība ir Dieva sods”²¹.

Par Zelmeņiem apžēlojas muižas lielmāte, Līze kā nekā varot strādāt, varbūt var arī izārstēt Pēteri. Muižā dzīve abiem iet uz augšu. Pēteris kļūst par stallmeistaru un Līze par moderi. Pēteris ar muižas vagaru diskutē, kur kalpam ir labāk, vai muižā vai pie saimnieka. Beigu beigās Pēteris atzīst, ka nekur nebūs labi, ja nav sava zemes stūrīša, un vagars Pēterim iesaka griezties pie muižnieka un pieprasīt zemi.

Attieksme pret darbu

Attieksmi pret darbu J. Purapuķe rāda bagātīgi. Pats Zelmenis strādā kā zirgs, tāpat viņa sieva, arī dēls iemācījies labi strādāt. Tikai ar neatlaidīgu smagu darbu Pēteris tiek pie mājām, pārvar visas likstas un nelaimes. Taču par darbu kalpi domā citādi. Šo atšķirīgo pieeju rāda puiši Antons un Andrejs. Kamēr Antons ar apbrīnu runā par Pētera uzstrādāšanos no kalpa par saimnieku un Pēteri tur par priekšzīmi, tikmēr Andrejs

²⁰ Turpat, 28.

²¹ Turpat, 29.

Pētera panākumus uzskata par tīru veiksmi un laimi.

Kad Pēterim, saimnieka godā esot, no deg māja un klejo baumas, ka Pēteris izputēs, kalpi sāk viņu pamest. Starp saimnieku un kalpiem nav solidaritātes. Pēteris atceras, kā pašam gāja, kad bija kalps un domās nodarbojas ar „kalpu dzīves politiku”, mēģinādams izdomāt labākus apstākļus kalpiem (savu istabu, savu zemi un lopus utt.), pie viena sadalot atbildību, taču kalpi atbildību negrib uzņemties.

Kad kaimiņu Griķene ar meitu Rozāliju precību nolūkos atnāk uz Vilkatīreļiem ciemos un grib uzzināt, vai Juris dosies uz teātri, tad arī šajā sarunā nostāja pret darbu ieņem nozīmīgu vietu, un kārtīgam saimniekam teātris ir niekošanās:

„Pēteris viltīgi pavīpsnā. „Neesmu no Jura par teātri neko dzirdējis un man, tāpat kā mātei, arī negribēsies nieku dēļ tādu gaisa gabalu daudzies.”

„Ūja, kādi jūs iedomīgi! Vai tad darbā vien Juri dzīsat? Jaunekļiem vajaga atļaut savu brītiņu priekam lai. Jau tā pagastā par jums smejas, ka laikam gan no dēla nekas liels nebūšot iznācis, kad kalpa vietā mājās turot.”²²

Taču Pēteris nereaģē uz šo izaicinošo aizvainojumu un atbild: „Lai smejas, kam tīk, manam dēlam darbs kaklu nelauzīs.”²³

Kad Pēteris uz Jura vārda iepircis Vilkatīreļus par dzimtu, pārējie puiši ir skaudīgi, bet meitas uzlūko Juri ar cerībām.

Sabiedriskā dzīve un savstarpējā sadarbība

Sabiedriskā dzīve un savstarpējā sadarbība J. Purapuķes garstāstā nav pārāk izkopta. Jāņi tiek aprakstīti kā miera svētki ar labāku kumosu un agrāku iešanu pie miera. Fonā tiek pieminēts teātris un aprakstītas divas talkas. Viena ir jauna tīruma uzāršanai. Pēteris saskaita 15 arklus, kas dodas pie darba. Darbs sokas labi, un Pēteris nodomā, ka trijās dienās būs zeme uzarta. Otru talku Pēteris

²² Turpat, 119.

²³ Turpat.

sarīko, kad jānomaksā parādi. Pēteris pa ziemu pelna naudu, vedot balķus. Kad viņš redz, ka nevar viens tikt galā, sarīko talku. Trešajā gadījumā kaimiņu sadarbība notiek, kad viens kaimiņš iegādājas kuļmašīnu un atļauj citiem to lietot par maksu. Arī Pēteris piesakās un ir ļoti apmierināts ar rezultātu, taču ir neizpratnē un dusmojas par augsto nomas maksu. Visa minētā sadarbība ir iepriekš plānota un organizēta, taču draudzīga izpalīdzēšana tam, kas nonācis grūtībās, garstāstā neeksistē. Katram pašam ar sevi jātiek galā.

Attieksme pret vidi, dabu un kustoņiem

Attieksme pret vidi, dabu un kustoņiem izpaužas draudzīgā, gandrīz vai dievbijīgā sadzīvošanā. J. Purapuķe neaprunā cīņu ar dabu un dabas spēkiem, dabas uzvarēšanu, bet mierīgu līdzaspastāvēšanu, jo zeme ir svēta. Pēc Jāņu svinībām iestājas miers, visi noguruši apklust. Taču „... miers pie cilvēkiem, bet daba neguļ, viņa miera nepazīst. Dienvidu pusē paceļas biezi zilgani – iepeļēki mākoņi.”²⁴

„Pēteris stāv pie tā paša rudzu lauka, kuru tas vakar apbrīnojis, un viņam nāk virsū negaiss un vētra. „Žēlīgais Dievs! Krusa – briesmīga krusa!” un liekas, ka tas atrastos izrakta kapa malā.

„Dieva sods ir nācis pār tevi, tu, svētā zeme!”²⁵

Piesaucot Dievu, cilvēks grib novērst neatvairāmo, taču, kad viss noticis, ir jāatzīst, ka tas ir Dieva sods, jo cita izskaidrojuma nav. Jāsāk viss no jauna.

Zirgs ir zemnieka draugs un sabiedrotais darbā. Ievācoties jaunajā mājā, Pēteris uzrunā savu kaulaino zirgu sirsnīgāk nekā sievu:

„Nu, bērīt, saņemies – mums nebūs viegli,” viņš saka sirsnīgi un noglauda zirgam kaklu.”²⁶

Līzes attieksme: „... divi sivēni un gotiņa tiek ievietoti vēl tukšajā būdiņā. Pie tam ar viņiem apietas it kā ar augstiem un

dārgiem viesiem. „Mana brūnīte, mana mīļā gotiņa!” Līze mīlinājas, apķērusies govij ap kaklu un piespiedusi savu galvu pie viņas galvas.”²⁷ Sivēnus Līze uzrunā kā bērnus – par palaidņiem.

Daba nereti tiek personificēta, piemēram, pirmajā dienā Vilkatīreļos: „Mežs stāv visapkārt drūms un bargs kā cietumnieku uzraugs.”²⁸

Pārvietošanās

Pārvietošanās jautājumam J. Purapuķe pieskaras maz, tomēr ar lielu un būtisku nopietnību. Pārvietošanās no vienas dzīvesvietas uz otru tiek aplūkota ar lielu skepsi, gājēji atrodas viszemāk sociālo dzīves apstākļu skalā. Lai gan Zelmeņi nav gājēji, bet deputātu kalpi ar noteiktu dzīves vietu, arī Zelmeņiem nākas pārcelties. Kad Pēteris ilgstoši saslimst, kā glābiņš no debesīm Zelmeņiem ir lielmātes aicinājums pārcelties uz muižu. Taču Pēteris sirgst ar „savš kaktiņš, savš stūrītis zemes” sindromu un pastāvīgi atgriežas pie šī jautājuma. Pēc sarunas ar vagaru viņš uzrunā Līzi, taču Līzei vēl ir svaigā atmiņā grūtās dienas, pirms viņi nonāca muižā:

„...Kā būtu, Līz, kad mēs no šejienes aizietu?”

„Vai tev prāts, no tik labas vietas?” Līze nobijusies iesaucas.”²⁹

Kad Pēteris ir izlēmis doties uz Pliko pļavu, viņš par to paziņo Līzei. Līze ir šokā un vaimanā:

„Vai tam nu ir cilvēcis prāts, atstāt tik labu vietu un doties mežā iekšā, tuksnesī – postažā pēdējā, kur cits nekas neaug kā sūna un vilku kūla!”³⁰

Pāriešana uz Vilkatīreļiem nav tikai savas zemes, sava kaktiņa iegūšana, tā ir kā fiziska pārvietošanās uz citu vietu, uz citurieni, kā arī psiholoģiska un morāla pārvietošanās uz jaunu, svešu vietu ar daudziem nezināmajiem un nedrošību, ko Līze izjūt daudz asāk nekā zemes apmātais Pēteris. Kad Zelmeņi ir nonākuši Vilkatīreļos, Līze nejūtas lāga,

²⁴ Purapuķe 1948, 44.

²⁵ Turpat, 45.

²⁶ Turpat, 46.

²⁷ Turpat, 50f.

²⁸ Turpat, 48.

²⁹ Turpat, 37.

³⁰ Turpat, 42.

viņai ir tāda sajūta, it kā būtu nonākusi kādā tālā, svešā pusē. Līze stāsta Pēterim:

„Stāsta, ka tiem, kas aizgājuši uz svešu pusi, savas zemes kārodami, reti kādam labi klājoties. Tie vai nu pavisam nonīkstot, vai arī atnākot atpakaļ par nabadziņiem.”³¹

Šis pareģojums padara arī Pēteri domīgu, bet viņš ir tik dziļi pārliecināts par savu taisnību, ka atrod argumentus, lai atspēkotu Līzes sacīto. Pētera uztverē tiek izmainīta fiziska vieta, taču paliek morālais dzīves ietvars:

„Taisnība; bet mēs neesam svešā pusē. Mums paliek tā pati mūsu tēvu tēvu baznīca, tā pati skola, tā pati kapsēta, tā pati draudze un tas pats pagasts kā līdz šim.”³²

Kad pienāk tiesas pavēste par Pētera nesamaksātiem parādiem, Līze vaimanā: „Kādēļ mums vajadzēja šurpu plēsties? Ko tad esam saguvuši? Parādus, kaunu un nabadzību. [...] Kas tad te ir? – Plikā pļava bijusi, Plikā pļava paliks! [...] Kas mums muižā kaitēja.”³³

Līzei svarīga ir drošība – kad tā tiek apdraudēta, viņa ir ar mieru uzdot visu un doties atpakaļ drošībā. Līzei „savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” ir kā sapnis, Pēterim tas nozīmē slimību, apsēstību, par ko viņš ir ar mieru cīnīties līdz pēdīgai asins pilītei. Tādēļ Pēteris vienmēr atrod argumentus, kas attaisno viņa rīcību pat tad, kad ūdens smeļas mutē. „... domā, vai būtu labi, kad mēs visu to atdotum citam un paši klīstum pa pasauli no viena stūra uz otru?”³⁴

Ekonomiskie jautājumi

Pamatā viss garstāsts ir ekonomisko jautājumu risināšana. Taču, ja ekonomiku saista ar naudu, tad izceļas divas problēmas: parādi un kalpu algas. Vilkatīreļi tiek iekopti, lai būtu neatkarība – no saimnieka, no muižas, no citiem –, lai pastāvīgi būtu iztika un jumts virs galvas. Tā ir naturāla saimniecība, un skaidras naudas saimniecībā ir par maz, jo tā savukārt ir vajadzīga, pirmkārt,

lai nomaksātu gan rentes parādu muižai, gan hipotēku bankai, otrkārt, kalpu algām. Ja vēl ir papildu vajadzības, piemēram, jāiegādājas zirgi, kas nepieciešami lauku apstrādei, tad šādi izdevumi spiež saimnieku galīgi pie zemes.

Naudas iegūšanas avots ir ražas pārdošana, kas ir atkarīga, pirmkārt, no saimnieka čakluma un labas plānošanas, bet, otrkārt, arī no daudziem ārējiem apstākļiem, kurus saimnieks nevar iespaidot, piemēram, no klimata, laika apstākļiem, zemes auglības, kaitēkļiem, sērgām, slimībām u. c. Kad skaidrās naudas aprūkst, jāsāk domāt, kuri izdevumi var gaidīt. Rente muižai un bankas hipotēka noteikti nevar gaidīt, jo ar tiem saistīti eksistenciāli draudi. Jāgaida privātiem parādiem, piemēram, žīdam par zirgiem.

Pēteris vienmēr ir izmaksājis kalpiem algas laikā, bet, kad parādu nasta kļūst par lielu un viņš prasa kalpiem, vai nevarētu gaidīt ar algu izmaksu līdz rudenim, reakcija ir dažāda. Viens kalps ar mieru, cits tūlīt meklē jaunu saimnieku un liek Pēterim izmaksāt algu uzreiz. Seko ļoti sīki un interesanti Pētera saimniecības rēķini un aprēķini³⁵, no kā sastāv kalpa alga. Aplūkojot šo informāciju no ekonomiskā viedokļa, tā ir izsmeljošs izziņas avots par kalpa un saimnieka ekonomiskām attiecībām. Pirmkārt, šie rēķini rāda, cik svarīgi ne tikai saimniekam, bet arī kalpam ir zināt un saprast, kā aprēķināt darbu un arī graudā saņemto atalgojumu, kā arī, cik tas viss izmaksā skaidrā naudā. Otrkārt, šie aprēķini rāda, ka Zelmēnis ir ne tikai labs zemes apstrādātājs, bet arī saimnieciski domājošs „menedžeris” ar labu pārskatu par visiem ekonomiskiem darījumiem, kas notiek viņa saimniecībā. Treškārt, šie aprēķini lasītājam sniedz izsmeljošu informāciju par 19. gadsimta otrās puses lauku realitāti un izmaksām. Arī norēķinoties ar kalpu³⁶, kas viņu atstāj pirms līguma beigšanas, Pēteris neapjūk, jo uz mata zina, kas kalpam pienākas, kas ne. Kalps Andrejs prot rēķināt tikai sev par labu un apjūk no Pētera sīkajiem rēķiniem. Pēterim būtu laba izdevība apkrāpt kā vienu, tā otru kalpu, kuri neprot nedz reizināt, nedz

³¹ Purapuķe 1948, 47.

³² Turpat.

³³ Turpat, 96.

³⁴ Turpat, 97f.

³⁵ Turpat, 83f.

³⁶ Turpat, 93f.

dalīt, taču Pēteris ir godīgs saimnieks un visu aprēķina precīzi.

Muižas un bankas nomaksas ir ļoti smags slogs Pētera saimniecībai, un tās atkārtoti noved Pēteri situācijā, kad aptrūkst naudas. Nekas cits neatliek, kā kārtējo reizi samazināt kalpu algas. Šo nepatīkamo ziņu Pēteris saimei paziņo pēc pātariem, izmantojot Vecā Stendera līdzību par cilvēka locekļiem, kas nav gribējuši sastrādāties un gandrīz gājuši bojā. Saime līdzību labi saprot un tai piekrīt, tikai, kad runa par katru konkrētu personu un tās peļņu, uzskati atšķiras, daži ir ar mieru palikt pie Pētera, citi dodas meklēt jaunu saimnieku, citi turpina šaubīties, vai vērts palikt Pētera saimniecībā, un Pēteris atbild:

„Labi, [...] jūs domājat, ka mums gados iekrāsies no mājas nomaksām kapitāls. Ja spēsīm izmaksāt, tā arī būs. Bet vai caur to jums notiek kāda netaisnība? Vai mēs nesolījāmies jūsu algas paaugstināt samērā ar to, cik māja atmetīs vairāk peļņas? Kāpēc tad es nesūdzējos, kad maksāju katru gadu lielkungam nomu? Es pūlējos, strādāju un plēšos, un ievāko peļņu aiznesu lielkungam, kurš nekā nedarīja! Ja bij labs gads – man atlika, bij vājš gads – man pietrūka, bet jums nekā netrūka, jums bij arvien zināma jūsu alga. Es dažu gadu nopūlējos un nedabāju nekā par savām pūlēm, bet jums nekad nebij trūkums. Kā jūs gan domājat, vai jūsu darbs bij labāks par manu? Nē, un tomēr viņš tika labāk aizmaksāts. Kāpēc?...”³⁷

Vairums kalpu neizjūt solidaritāti ar saimnieka grūtībām, tikai retais ir ar mieru dalīties arī saimnieka bēdās. Izskan arī paša saimnieka pārliecība, ka uzticēties var tikai un vienīgi pats sev, gājēji nāk un iet:

„...Tev dēls, nebūs vieglas dienas,” Pēteris saka uz Juri, kad visi ir aizgājuši, – „Antons ar Salmiņu vēl ir no veca rauga, bet tu savā laikā pieredzēsi arī „jaunos” kalpus, kam mute līdz laidaram, bet darbs līdz karotei. [...] Tik tiem saimniekiem cerama nākamība, kas gribēs paši uz savām rokām pašauties: gājēju rokas ir nedrošs pamats.”³⁸

Taču nauda ienāk lēnām arī par ļoti labu ražu un sakrāt vajadzīgo parādu samaksas summu ir grūti. Rēķini, kā gribi, gali kopā neiet, lai atdotu parādus. Kad māja nodeg, nav tikai tiešie zaudējumi, bet arī parādi, kas velkas līdzī kā gara, smaga aste. Parādi noved Pēteri līdz pat tiesai.

Kad Juris ir pārņēmis saimniecību un viņa sieva Rozālija gandrīz izputina Vilka-tīreļus, neviens sliktam saimniekam negrib aizdot naudu. Juris ir spiests aizņemties naudu no kalpa, viņam ieķīlājot zirgus.

Attieksme pret citādo

Aplūkojot attieksmi pret citādo, jāatzīmē divas parādības: attieksme pret žīdiem (ebrejiem) un sociālām atšķirībām. J. Purapuķes lauku iedzīvotāji nav pozitīvi noskaņoti pret žīdiem. Kad Pēteris tirgojas par graudu cenām ar žīdu Simku, kāds no kalpiem saka: „Nestāsti, žīdiņ, niekus [...] tāpēc tev ar bāzda tāda apsvilusi, ka tik daudz melo.”³⁹ Par baļķu tirgotāju Joselsonu lasām: „Žīds Joselsons ir manīgs žīds.”⁴⁰ Kad Pēteris nonāk tiesas mājā, viņu uzrunā kāds paziņa:

„...Ar ko tad tev darīšana?”

„Ar Mausku.”

„Ar to nolādēto žīdu, to zagli?”⁴¹

Paziņa Pēterim iesaka:

„...Vai zini, Zelmen, kad tu gudrs esi, žīds tev var iepūst. Saki: Zirgus dabūju, naudu aizmaksāju – beigts!”

„Tad es būtu blēdis.”

„Kas tur par blēdību? Žīdu apcirpt nav grēks, viņš, pagāns, arī netur par grēku mūs laupīt un postīt. Tfu! Maitas pēdīgie! Kad viņi līdz ķimenēm izputētu, nelieši tādi!”⁴²

Nievājošu attieksmi pret zemniekiem rāda arī šķietami augstāku profesiju pārstāvji. Brūvera dēls Ringfelds, gribēdams sev piesaistīt Rozāliju, viņai saka: „... Un jūs tiešām esat vairāk pelnījusi nekā šo vienkāršo zemnieka dzīvi, šos nepiemērīgos apstākļus...”⁴³

³⁹ Turpat, 72.

⁴⁰ Turpat, 98.

⁴¹ Turpat, 99.

⁴² Turpat, 100.

⁴³ Turpat, 177.

³⁷ Purapuķe 1948, 146.

³⁸ Turpat, 147.

Kad Juris aizrāda Rozālijai, ka viņa izputina saimniecību un raksta vēstules mīļākam, Rozālija atbild: „[...] Tad tādas lietas tu par mani izperini? – Nu, sagaidāms tas bija! No rupjas un zemas dvēseles nav labāks nekā cerams. [...] Par ko tad īsti mani turi, par kalponi?”⁴⁴

Valoda

Sociālās atšķirības manāmas arī valodā, piemēram, uzrunās un neverbālajā izteiksmē. Ejot pie lielkunga izlūgties zemi, Pēteris muižkungu uzrunā par „žēlīgo lielkungu”⁴⁵ un projām ejot noskūpsta roku. Kļūstot Vilkatīreļos par saimnieku, Pēteris tiek uzrunāts par „Tīreļtēvu”⁴⁶, žīds viņu uzrunā „Tīreļsaimenikes”⁴⁷. Kad sagaida sev kādu labumu, kalps bučo pat vagaram roku. Kad Griķene ar Rozāliju atnāk pie Zelmeņiem precību nolūkos, māte saka meitai: „Meit, bučo Tīreļtēvam roku.”⁴⁸

„Rozālija uzmet ātrus skatus Pētera rupjajām rokām un sitas sāņus.

„Rokas bučošana nav modē,” Pēteris smejas, – „un īpaši sievietēm tas nepieklājoties. Mūsu melderis saka, ka tas esot vīriešu pienākums.”⁴⁹

Ļoti bieži tiek piesaukts Dievs, to dara pats Pēteris un arī Līze. Dieva jēdziena lietojumā saplūst kopā gan kristīgais Dievs, gan latviešu dieviņš, kā arī tīri frazeoloģisks dieva jēdziena lietojums. Daži piemēri:

Konteksts	Dieva jēdziena lietojums
Kad Pēteris ir slimis	„... vai tad kalpam kāds var palīdzēt? [...] Slimība ir Dieva sods!” ⁵⁰
Kad krusa vai sausums izposta ražu	„Dieva sods ir nācis pār tevi, tu, svētā zeme!” ⁵¹

⁴⁴ Purapuķe 1948, 183f.

⁴⁵ Turpat, 38.

⁴⁶ Turpat, 67.

⁴⁷ Turpat, 71.

⁴⁸ Turpat, 118.

⁴⁹ Turpat.

⁵⁰ Turpat, 28f.

⁵¹ Turpat, 45.

Konteksts	Dieva jēdziena lietojums
Kad Zelmeņi pārceļas uz Vilkatīreļiem un Līze strādā smagos darbus, Pēteris bezpalīdzībā saka:	„Sieviņ, sieviņ! Kam tu tā mokies? [...] Gan Dievs palīdzēs...” ⁵²
Pēteris izmēra kūts vietu un noliek katrā topošās kūts stūrī pa klucim	„... aizmet krustu priekšā, lai nu mīļais dieviņš nāk par palīgu!” ⁵³
Pēteris top kaulaināks, vājāks un bezspēcīgāks un lūdžas	„Dieviņ žēlīgais uzturi spēkus!” ⁵⁴
Pēteris uzplēš jaunu zemi	„Ja Dievs audzē, var izaugt maizītes pāris gadiem.” ⁵⁵
Kad dzīve atkal iet uz augšu	„...Kas uz to Kungu pajaujās, tas ne uz smiltīm dibinās!” viņš nosaka svinīgi. ⁵⁶ „... Lai Dievs dod, ka arī mieži tik labi birtu kā rudzi.” ⁵⁷
Kad parādi spiež	„Viss Dieva rokā [...] Pamēģināsim vēlreiz.” ⁵⁸ „... Ja Dievs palīdzēs, pēc nedēļas būs daļa darba pie cepļa padarīta.” ⁵⁹ „... Ja nu dieviņš labi uz laukiem paaudzē, kas zin, kautkādi cauri izkulsies.” ⁶⁰ „Lai Dievs dotu, ka tev, bērniņ, nekad nebūtu jāraud!” ⁶¹
Kad Juris pasaka, ka grib precēt Rozāliju, tēvs saka:	„Lai notiek Dieva prāts!” ⁶²
Kad vecā un jaunā saimniece sastrīdas, kalpone saka:	„Dievs to zina, Dievs to zina, kāds gals te tik būs.” ⁶³

⁵² Turpat, 50.

⁵³ Turpat, 57.

⁵⁴ Turpat.

⁵⁵ Turpat, 60.

⁵⁶ Turpat, 61.

⁵⁷ Turpat, 73.

⁵⁸ Turpat, 81.

⁵⁹ Turpat, 95.

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Turpat, 97.

⁶² Turpat, 152.

⁶³ Turpat, 166.

Konflikti un to risinājumi

Lai gan vecie Zelmeņi cenšas būt miermīlīgi ļaudis, apstākļi un Pētera raksturs izraisa viņu starpā asus konfliktus un pārpratumus. Konflikta cēlonis ir arī Zelmeņu vedekla Rozālija. Sākumā tie rodas starp Līzi un Rozāliju, bet aizvien pastiprinās arī starp Juri un Rozāliju, kā arī pārējo saimi. Citur garstāstā galvenais konflikta cēlonis ir vāgariņģu intrigas.

Sievas un vīra attiecības tiek attēlotas pēc noteiktas hierarhijas, kuras augšgalā stāv vīrs. Interesantu vietu šeit ieņem Zelmeņu vedekla Rozālija, kas nepakļaujas ne savam vīram, ne vīra vecākiem, ne tradīcijām. Taču Rozālijas emancipācija tiek attēlota kā caur un cauri negatīva: slinka, uzdzīves un „štātēšanās” kāra, viņa neprot saimniekot un pat nevēl gādāt par savu vīru un bērnu. Konflikti ar šo sievieti ir neizbēgami.

Līzei no Pētera ir bail. Jau pašā garstāstā sākumā, kad Jurītis ir slims, Pēteris draud Līzei, un tas Līzes bailes no vīra tikai palielina:

„„To ievēro Līz,” vīrs saka [...], „ja puisēns mirst, tad mēs esam šķirti ļaudis uz visiem laikiem. Kas tā par māti, kam bērns krīt no šūpuļa un, tā teikt, gandrīz no rokām, un viņa pie tam vēl visu to slēpj vīra priekšā.”

„Es nebiju vainīga... darbs... man bij bailes tev sacīt.”⁶⁴

Viens no lielajiem konfliktiem starp Pēteri un Līzi ir klasiskais komunikācijas trūkums laulāto starpā. Pēteris Līzei nestāsta par saviem plāniem pieprasīt zemi no muižas. Viņš ilgu laiku staigā apkārt domīgs un nerunīgs, pa naktīm neaig gulēt. Līze to ļoti pārdzīvo. Pēc neveiksmīgas sarunas uzsākšanas ar Pēteri Līze neveiksmē vaino pati sevi un klusībā nodomā:

„... Kam tad viņai vajadzēja būt tik ziņkārīgai, gan jau vīrs vēlāk pats izstāstīs visu, kas tam sirdi nospiež – vajag tikai paciesties. Un laulātie draugi šovakar nerunā vairs ne vārda.”⁶⁵

Kad Pēteris kādu nakti nenāk gulēt, Līze bailēs ir izmisusi un domā, ka vīrs no

viņas slēpj kādas lielas bēdas. Pēteris reiz ieminas, prasot sievai, kā būtu, ja aizietu no muižas, kas Līzi satrauc ne pa jokam, jo viņa negrib atstāt labo un drošo vietu muižā. Līzei nesakot ne vārda, Pēteris iet pie muižkunga sarunāt zemi. Kad sarunājās ar muižnieku par zemi, Pēteris gaviļē:

„„Zemes īpašnieks – saimnieks!” šie vārdi glaimo, viņi patīkami ausīm. Bet Līzei viņš vēl šo jauno vēsti nestāstīs; nē, kamēr kontrakts nebūs rokā. Nu, acis tad vecene iepletīs, par to nav ko šaubīties.”⁶⁶

Līzei bažas ar to nebeidzas. Pēteris par zemi neko nestāsta, toties pa vakariem un naktīm gatavo dažādus darbarīkus. Kad Līze prasa, ko viņš darot, atbildes ir ne šādas, ne tādas. Līze spriež: „Vīrietis ir kā caurs trauks, ne tu viņam zini gala, ne malas.”⁶⁷

Īsts konflikts rodas, kad vāgariņģis pavisam nejauši Līzei izstāsta par Pētera plāniem. „Līze uzbrūk kā negaiss Pēterim.”⁶⁸

„Ak tad tādēļ tā varenā rīkošanās, priekš tam tad tie arkli vajadzīgi!” viņa brēc asarām acīs, – „lai lāčiem un vilkiem varētu auzas sēt? Nu, kundziņ, šoreiz tu būsi pārrēķinājies – tu varēsi iet, es uz Sibīriju tev līdzī neiešu.”⁶⁹

Strīds saasinās, un Pēteris saka:

„„Tagad ir visprātīgākais, ka tu ciet kļusu; vai dzirdi?”

„Ak manu nedienu, nebalto stundiņu!” [...] Līze, raud, vaimanā un lokās, – „Tad tādēļ visa tā noslēpumainība? Labi jau gan zināja, ka muļķībām nepiekritīšu.”

[...] Neviļus Zelmeņu starpā ieviešas rūgtums un īgnums. Kāds nelabs nesaticības gars pār viņiem izpleš spārnus. Līze dara savus darbus klusa un izraudātām acīm ...⁷⁰

Juris apprec kaimiņu Griķeņu Rozāliju, un tagad konfliktiem nav nedz sākuma, nedz beigu. Rozālija nesaprot, ka saimniecība var plaukt, tikai pateicoties neatlaidīgam darbam. Viņa ir slinka un domā, ka saime pati var veikt visus lauku darbus. Rozālija nesaprot,

⁶⁶ Turpat, 40.

⁶⁷ Turpat, 41.

⁶⁸ Turpat.

⁶⁹ Turpat.

⁷⁰ Turpat, 42.

⁶⁴ Purapuķe 1948, 18.

⁶⁵ Turpat, 34.

ka saime ir jāizrīko. Pirmais konflikts ar vīramāti Līzi rodas Rozālijas neveiklības dēļ. Juris ir sašutis, ka Rozālija atsakās mātei palīdzēt. Izveidojas šāds dialogs, kur Rozālija lauž jebkādu pieklājības kodeksu:

„„Klausies, ko tas nozīmē?” Juris uzrunā sievu apspiestā, bet bargā balsī. – „Kādēļ tu neej mātei palīgā?”

„Kas man gar tavu māti par daļu?”

„Rozālij!”

„Klīdz vien, klīdz, bērniem vajaga izkliegties!”

„Sieva, tu aizmirsti, ka mana māte ir arī tava māte! Tu aizmirsti, ka manai sievai jā-klausa arī mana māte!”

„Kur tas stāv rakstīts?” Rozālija ļauni smejas.

„Vai tu esi prātu zaudējusi?” Juris sauc neizsakāmās dusmās un saķer sievu pie rokas. – „Nāc, es tev pavēlu!”

„Un es tev saku, ka neiešu. Laid vaļā mani! – tev būs reiz par visām reizēm zināt, ka neesmu tādēļ tevi precējusi, lai locītos priekš visām vecenēm, lai skrietu teļiem pakāļ un, kas zina, ietu arī govīs slaukt!”

„Tad tu arī nebūsi mana sieva!” Jaunais vīrs sauc, nespēdamas savaldīties.⁷¹

Rozālijas ienākšana Vilkatīreļos atstāj negatīvu ietekmi uz visiem.⁷² Uz īsu brīdi konfliktu miermīlīgs risinājums ir Rozālijas un Jura dēla, mazā Jānīša, piedzimšana. Visi ir laimīgi un priecīgi. Pēteris un Līze izlīgst ar Rozāliju, un Rozālija lūdz piedošanu vecajiem Zelmeņiem. Taču šīm straujajām pozitīvām izmaiņām seko tikpat straujas negatīvas. Pēteris pēkšņi mirst un uz nāves gultas liek Jurim zvērēt:

„„Zvēri man,” slimais uzsāk puspievērētām acīm, klusu un bargi, – „zvēri man, ka tu mūsu Vilkatīreļus kopsi, mīlēsi un nesamazinātos uzturēsi saviem pēcnācējiem, savam vecākajam dēlam, ja Dievs tam liek dzīvot! Zvēri, ka tu tos nenoputināsi un neapkrausi vieglprātīgi parādiem! Vilkatīreļu zeme ir

svēta! Zvēri, ka tu to uzskatīsi par Dieva dotu svētumu!”⁷³

Šajā zvērestā jau briest nākotnes konflikti. Taču Pēteris vēl nav aprakts, kad konflikti saasinās desmitkārt un Rozālija noņem Līzei visas mājas atslēgas. Atņemt saimniecei atslēgas ir simbolisks žests: kam tagad pieder vara. Līze to ļoti pārdzīvo. Juris ir sprukās, viņš žēlo māti, bet Rozālija prot visu notikušo vērst sev par labu: atņēmusi atslēgas tikai tādēļ, lai mātei būtu vieglas dienas, nebūtu jāstrādā. Rozālija pat panāk, ka Juris piekrīt un pierunā arī māti tēvu aprakt kapsētā, nevis Vilkatīreļos. Konflikts vēl saasina apstākļi, kad māte par visu tēva sakrāto naudu kā cieņas apliecinājumu nopērk tēvam metāla zārku.

Rozālija nav nekāda saimniece, nav priekšzīme saimei, nevar no rītiem piecelties, nevar savaldīt un norīkot saimi. Rozālija jau tā kašķīgās meitas sarīda vienu pret otru, mājās valda nesaticība un nolaidība. Rozālija pati greznojas, staigā pa ballēm, lasa romānus, par darbu nedomā nemaz un uzskata, ka nav precējusies, lai mocītos pa saimniecību.

Kādu rītu kalps Antons, satiekot saimnieku, iesaka Rozāliju padzīt, citādi saimniecībai gals. Juris ar grūtu sirdi dodas pie Rozālijas, kuru viņš tomēr vēl mīl. Juris mēģina risināt konfliktu ar labu, aicina Rozāliju nākt pie prāta, bet Rozālija viņu izsmej un abi vienojas, ka šķirsies, tikko būs atrasta jauna saimniece. Bet saimniecība ir uz izputēšanas robežas, Jurim jāaizņemas no kalpa nauda, lai nopirktu jaunus lopus, taču tie aiziet bojā Rozālijas neapdomīgās rīcības dēļ. Juris ir izmisis, prasa vecajam Antonam padomu, bet viņš Jurim ar Rozāliju pārmet izšķērdību. Juris lūdz Antonu vēlreiz aizdot naudu, taču Antons atbild, ka tas tikai ātrāk novedīsot pie ūtrupes un iesaka saimniecību nodot mātei.

Juri moka sirdsapziņas pārmetumi par tēvam doto zvērestu, par to, ka uzgrūdis uz mātes pleciem saimniecību tikai skaistās Rozālijas dēļ, no kuras viņš nespēj atteikties. Izmisums viņu dzen tik tālu, ka sāk domāt par pašnāvību. Greizsirdības un izmisuma

⁷¹ Purapuķe 1948, 159.

⁷² Sal. Cimdiņa 1998, 121, 124f.; Lasmane 1998, 131.

⁷³ Purapuķe 1948, 163f.

No tā mani neviens nevar aizdzīt, un ja man arī maizes pietrūktu, vismaz pajumte būtu arvienu.”⁷⁹

„... Bet ir tev pašam savs kaktiņš – neviens tevi netramdīs, neviens tev pakaļ neskatsies. [...] Nauda ir sniegs: uznāk karsta saule, – izkūst, izplūst un izžūst [...] zeme – tā nekūst, neiznīkst un neizput; zeme – viņa ir svētības krātuve. Viņā sakrājas tavš darbs, tavi sviedri un tavas asaras, sakrājas un tiek uzglabāti, lai vēlāk tev pasniegtu pelnīto atmaksu. Nē, zeme ir svēta! [...] Kas esi tu bez zemes, – kā bērns bez tēva un mātes, tekulis un bēgulis...”⁸⁰

Pēteris uzbur savu dzīves sapni – viensētu, kas tevi piesien uz mūžīgiem laikiem; tā ir stabilitāte un drošība, nevis tekuļošana un bēguļošana pa pasauli. Tātad atrast savu svētās zemes vietu pasaulē, pie kuras esi piesiets, un tur palikt⁸¹.

Zelmenis izjūt savu iekopto zemi kā daļu no sevis pašā, kas nav šķirama no viņa, kā arī viņš no tās. Kad vagars mēģina atpirkt kādu gabaliņu no Pētera iekoptās zemes, solot 100 rubļus, Pēteris skaidro vagaram, ka iekoptā zeme viņam tikpat mīļa kā sieva un dēls, un vai tad viņš kādu no tiem pārdotu par 100 rubļiem?

Otrs Zelmeņu sapnis ir izskolot Jurīti. Abi Zelmeņi uzskata, ka dēls noteikti jāsūta skolā, taču Līzei šķiet, ka tas tādēļ, lai Jurītim nebūtu jāstrādā tādi prasti un smagi darbi kā pašiem Zelmeņiem. Te Pēteris Līzei ieibilst, skaidrojot savu vērtību sistēmu jēgpilnai dzīvei:

„...Ne tik prasti kā mums?” viņš zoboja, „vai tu domā, ka viņa laikos Vilkatīreļu zemi izcilās ar zelta dakšiņām? Jeb vai tu domā, ka es Jurīti tādēļ gribu izskolot, lai viņš aizietu no šejienes projām, atdotu mūsu mājas svešiniekam un pats paliktu atkal bez sava kaktiņa, bez pajumtes, kā mēs reiz bijām? Ja tu tā domā, tad tu maldies. Vilkatīreļiem priekš katra Zelmeņa būs būt un palikt par svētumu. Viņi nedrīkst nākt svešinieku rokās, kamēr vēl kāds no mūsu saknes būs dzīvs. Vilkatīreļi ir rasiņāti mūsu sviedriem,

⁷⁹ Purapuķe 1948, 33.

⁸⁰ Turpat, 35.

⁸¹ Sal. Lasmane 1998, 132.

mēsloti mūsu spēkiem, mūsu dzīvības spēki ir pārvērtuši šo neauglīgo vecaini par auglīgām druvām.”⁸²

Juris saprot, kāds dārgums ir nodots viņa rokās, un viņš patiesi grib Vilkatīreļus kopt tālāk, piepildīt savu vecāku sapni. Taču Jurim ir arī otrs sapnis, viņa lielā mīlestība Rozālija, ko viņš redz kā saimnieci savās mājās un kas viņa mīļajiem vecākiem atvieglot dzīvi vecumdienās.

Bet Rozālijai ir cita vērtību sistēma, cita jēgpilna dzīve. Kad Juris viņai saka: „Es domāju, ka būs diezgan slinkots; iesim vecākiem palīgā, lai viņiem pie vecuma arī drusku vieglums tiek,”⁸³ Rozālija, kā no citas planētas Jurim pārjautā: „Ko mēs darīsim?”⁸⁴ Juris atbild: „Strādāsim sirsniņ!”⁸⁵ Taču Rozālija sapņo par teātri, grib iet uz ballēm: „Es gribu spīdēt, gribu likt sevi apskaut, vai tu saproti? Un Ringfeldam būs zaļam palikt no errastībām.”⁸⁶

Divas nesavienojamas vērtību sistēmas. Tikai, kad Juris to beidzot saprot, ir par vēlu. Viņš nevar savu vērtību sistēmu pārnest uz Rozāliju, nespēj vecākiem atvieglot vecumdienas, nespēj pat tēvu apglabāt lazdu pakalniņā, vēl trakāk, viņš nespēj pildīt tēvam doto zvērestu, jo nespēj atteikties no Rozālijas. Kas cits atliek, kā brīvprātīgi doties nāvē, ņemot līdzi Rozāliju.

Nobeigums

J. Purapuķes sentimentālais garstāsts patiesībā izklāsta ļoti nopietnas 19. gadsimta dzīves problēmas, dažādu vērtību sistēmu konfrontācijas. Arī pašlaik, 2011. gadā, Latvijas laukos risinās līdzīgas problēmas. Daudzas viensētas stāv pamestas, citās saimnieko pēdējie pēcteči. Sūri un grūti iegūtā zeme vai nu ar lieliem parādiem izpirkta no muižas, vai arī kā pēc Pirmā pasaules kara iegūta jaunsaimniecība lēnām, bet droši pazūd no Latvijas lauku ainavas. Vai latviešiem zeme vairs nav svēta? Vai varbūt, izceļot zemes

⁸² Purapuķe 1948, 70.

⁸³ Turpat, 155.

⁸⁴ Turpat.

⁸⁵ Turpat.

⁸⁶ Turpat, 156.

svētumu, latvieši ir uzbūruši ainu, kas aizmāļējusi sev pašiem acis, un zaudējuši veselo saprātu un realitātes izjūtu?⁸⁷ Vai varbūt mainījūs vērtību sistēmas? Kas notiks ar pamestajām viensētām? Vai mūsu senču sviedros un asarās iekoptos līdumus atkal klās „mūžamežs”? Vai tas ir vienīgais Latvijas lauku ekonomiskais risinājums?

J. Purapuķes lauku iedzīvotāji ir vai nu muižas kalpotāji, vai saimnieki, vai saimnieku kalpi, un vairumam viņa lauku iedzīvotāju dzīves mērķis ir atrast siltāku un drošāku vietīņu, kur dzīvot.

Skaidra lauku dzīves vīzija un stratēģija, kā to īstenot, veidojas tikai garstāsta galvenajam varonim Pēterim Zelmenim, proti, iegūt savu kaktiņu, savu stūrīti zemes, kura dabūšanai nevienas pūles nav par grūtu, jo šo zemi iemanto ja ne sev, tad saviem bērniem un bērnbērniem. Un šī iegūtā zeme ir svēta, tā ir jākopj, ar to ir jāsadzīvo jebkādos apstākļos, Zelmenis to mīl vairāk nekā savu sievu. Juris, lai gan būdams labs un gādīgs saimnieks, tomēr ir nodevējis, jo viņam „svēta” ir arī Rozālija, no kuras viņš nevar atrauties, līdz ar to viņš kļūst neuzticīgs „pamatsvētūmam”, zemei, un iet bojā⁸⁸.

Pēterim Zelmenim ir arī lauku attīstības stratēģijas. Viņš meklē jaunus ceļus, kā apgūt zemi ar mazāku fizisku piepūli; kad

māja nodeg, viņš meklē jaunas būvniecības metodes. Ieguvis zemi, viņš vienmēr rod kaut ko jaunu, kā labāk un drošāk izmantot savu svētumu. Zelmenis ir arī labs „biznesmenis”, viņš prot savu svētumu un tajā ieguldīto darbu aprēķināt skaidrā naudā, prot aprēķināt peļņu un zaudējumus, prot izdomāt inovatīvus paņēmienus, kā tikt pie naudas, kā risināt savas ekonomiskās problēmas.

Paveras jautājums, vai Pēteris Zelmenis, būdams Latvijas lauku iedzīvotājs 2011. gadā, arī tagad uzskatītu savu no tēvu tēviem grūti atgūto zemi par svētu, kura jāizmanto atbilstoši mūsdienu prasībām un vajadzībām? Jautājums paliek atvērts, ko Pēteris Zelmenis darītu šodien ar savu „svēto” mantojumu, kādas inovācijas viņš šodien tajā ieguldītu. Bet varbūt Pēteris Zelmenis 2011. gadā pārdotu Vilkatīreļus dāņiem un dotos uz Īriju lasīt sēnes? Vai izcīnītas zemes svētums ir lielāks nekā mantotās zemes svētums? Kāds ir savs kaktiņš, savs stūrītis zemes 2011. gadā? Vai tas ir tikai savs kaktiņš, vienalga kur, vai tas ir Latvijas zemes stūrītis? Šie ir daži no jautājumiem, kuriem projekta pētnieku grupa meklē atbildes.

Raksts tapis ar ESF projekta Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu.

⁸⁷ Cimdiņa 1998, 126.

⁸⁸ Sal. Lasmane 1998, 134.

VĒRES

Ābers, B. (1936) *Vidzemes zemnieku brīvīšana un 1819. g. 26. marta likums*. Rīga.

Balevica, L. (1992) Privātkapitāla loma Vidzemes zemnieku māju iepirkšanā (19. gs. otrā puse – 20. gs. sākums). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 49–73.

Cimdiņa, A. (1998) „Sava kaktiņa, sava stūrīša zemes” sakāma vārda tiesības jeb kāpēc šo stāstu neizlasīt līdz galam? *Karogs*, 12, 118–128.

Kozins, M. (1958) *Zemnieku kustība Latvijā XIX gs. 60. gados*. Rīga.

Lasmane, S. (1998) Savība/svešība: konstrukcija un dekonstrukcija. *Karogs*, 12, 129–136.

Latviešu konversācijas vārdnīca (1927–1940) Rīga.

Latvijas PSR vēsture: No vissenākiem laikiem līdz mūsu dienām (1986) Rīga : Zinātne, 1.

Purapuķe, J. (1948) *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*. Lībeka.

Švābe, A. (1958) *Latvijas vēsture 1800–1914*. Stokholma : Daugava.

VAI CIBIŅŠ BIJA LĀGA ZĒNS?

Klāvs Sedlenieks ieguvis *MPhil* grādu Kembridžas Universitātē (1999), pirms tam studējis Rīgas Medicīnas institūtā, Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē un Vītauta Dižā Universitātē (Kauņā, Lietuva), kur 1993. gadā ieguvis bakalaura grādu socioloģijā. Bijis *teacher fellow* Londonas Universitātes Slāvu un Austrumeiropas skolā (1995/1996) un kā Fulbraita stipendiāts stažējies Ņujorkas Pilsētas universitātes Pēcdiploma centrā (2004/2005). Pirmais Latvijas akadēmiskajā vēsturē sāka lasīt kursu sociālajā antropoloģijā 1993. gadā (RSU) un ir viens no Latvijas Antropologu biedrības dibinātājiem. Akadēmiskās intereses saistītas ar pilsoņu un valsts attiecībām (it īpaši Melnkalnē, par ko patlaban top doktora disertācija), korupciju, dzimtes, it īpaši maskulinitātes, tēmām. Patlaban strādā RSU par lektoru un LU par pētnieku un ir pievērsies miermīlības pētījumiem.

Raksturvārdi: miermīlība, antropoloģija, Poruks.

„Bālie zēni” kā latviešu uzvedības paraugs

Ekonomiskā un politiskā krīze, kuru Latvija līdz ar visu pasauli pārdzīvo jau kuro gadu, ir likusi uzdot jautājumus par to, kādā veidā Latvijas iedzīvotājiem vajadzētu paust savu acīmredzamo neapmierinātību ar notiekošo. Publikā un privātā līmenī tiek cilāti jautājumi – vai vajadzētu „iet uz pili ar dakšām” vai tomēr „pieklājīgā veidā” izmantot tikai likumos paredzētos mehānismus. Kaut arī Brīvības pieminekļa pakājē ir redzamas vairākas kauju un cīņas ainas, nereti izskan viedoklis, ka latviešiem nav raksturīgi skaļi un vardarbīgi protesti. Latvieši esot drīzāk miermīlīgi nekā vardarbīgi, viņi esot lēnprātīgi ziemeļnieki, nevis karstasinīgi dienvidnieki. Tāpēc Grieķijā un Francijā ielu gājieni ar grautiņiem, sadedzinātām automašīnām un regulārām sadursmēm ar policiju esot pašsaprotami, bet pie mums,

Latvijā, tas esot diezgan netipiski¹. Patiesi – vienīgais piemērs masveida vardarbībai ir 2009. gada 13. janvāra nekārtības Vecrīgā. Daļa komentētāju gan internetā, gan presē steidza nosodīt vardarbību kā nepieņemamu un Latvijā netradicionālu. Bet vai tiešām latvieši ir tik miermīlīgi, un, ja ir, tad cik dziļi mūsu kultūrā šādi miermīlības kodi ir ieslēpti? Miermīlības tēzes aizstāvji parasti atsaucas uz Jāņa Poruka „bālajiem zēniem”, kuriem tuvs ir arī Raiņa Antiņš, Annas Brigaderes Maija un tautasdziesmu liriskais tēls. Pat Lāčplēša varonība esot samērā cēla un – pat pagļēva, it īpaši Raiņa interpretācijā. Literatūra, protams, ne tuvu nav vienīgais avots, no kura kāda grupa var smelties ideālus, kam līdzināties. Tomēr tā dēvētā „obligātā literatūra”, t. i., lasāmviela, kura jāizlasa ikvienam valsts izglītības sistēmu izbrīdušam pilsonim, nenoliedzami ir iecerēta kā tieši apziņu veidojoša. Skolas jau

¹ Tā, piemēram, arodbiedrību līderis Pēteris Krīgers par grieķu un latviešu protesta akciju atšķirībām saka: „Tā tiešām ir mentalitāte, jo grieķi nekad nesēdēs pie Akropoles un nedziedās tautasdziesmas.” Sk. Rauhvargere 2010.

vismaz kopš apgaismības laikmeta ir sistēma, kuras uzdevums ir, lietojot Mišela Fuko terminu, „disciplinēt” – veidot pilsoni, kas būtu piemērots un atbilstu tam, ko valsts no šī pilsoņa gaida². Arī literārie darbi, kuri ir iekļauti latviešu literatūras obligātajā krājumā, teorētiski un praktiski iespaido latviešu domāšanas veidu. Skolā izlasītā un klasē analizētā literatūra turpmākajā dzīvē tiek izmantota, lai izprastu un skaidrotu gan savu, gan visas sabiedrības dzīvē notiekošo, kā to labi demonstrē Vieda Skultāne³. Ikdienas situācijās to var novērot bieži, kad cilvēki runā par sevi, salīdzinot pārdzīvoto ar dažādiem notikumiem, kas izlasīti grāmatās vai noskatīti filmās. Bērībā un jaunības dienās apgūtie teksti sniedz arī sava veida shēmas, pēc kurām domāt un rīkoties attiecīgajās situācijās. Turklāt šīs shēmas zināmā mērā ierobežo rīcības dažādību. Tā, piemēram, *Kauju pie Knipskas* izlasījušais hipotētiski varētu drīzāk rīkoties vai nu kā Cibiņš, vai arī kā Buņģis, nevis citādi.

Šajā esejā uzmanība pievērsta vienam no darbiem, kas samērā pastāvīgi atradies latviešu obligātajā literatūras sarakstā – proti, J. Poruka novelei *Kauja pie Knipskas*⁴. Pirmajā neatkarības periodā novele bija iekļauta 3. klases literatūras sarakstā 1921., 1922., 1928., 1930. un 1935. gada programmā, kā arī 1925. un 1926. gada 4. klases programmā⁵. Pēc kara novele obligātajā literatūras sa-

rakstos uz īsu mirkli parādās 10. un 11. klases literatūrā (1945., 1946., 1947. gadā), lai 1984. un 1986. gadā atgrieztos 4. klases lasāmsarakstos. Pēc neatkarības atjaunošanas J. Poruka novele nokļūst 5. klases literatūrā. Lai gan šie dati rāda oficiāli fiksētās programmas, nav izslēdzams, ka arī starplaikos *Kauja pie Knipskas* bija 3., 4., vai 5. klases skolēnu lasāmvielas sastāvdaļa⁶.

Cibiņš – stāsta galvenais varonis – ir viens no „bālajiem zēniem” un kā tāds pārstāv to latviešu literāro varoņu klāstu, kas it kā demonstrē miermīlīgas vērtības. Šajā analizē pieskarsimies ne tikai Cibiņa individuālajai rīcībai (jautājot – cik patiesībā miermīlīgs ir Cibiņš?), bet arī sabiedrības kopējai uzbūvei, jautājot – vai sabiedrība, kura tiek attēlota novelē, varētu tikt uzskatīta par miermīlīgu? Atbilde uz abiem jautājumiem ir līdzīga: nedz pats Cibiņš, nedz vide, kurā viņš pastāv, nav miermīlīgi vai miermīlību veicinoši. Cibiņa rīcībā vēl var redzēt miermīlības aizmetņus, bet novelē aprakstītās sabiedrības institucionālā uzbūve ir atbilstoša sabiedrībām, kas orientētas uz vardarbību un cenšas savus jaunos locekļus attīstīt agresijas virzienā. Tā kā novele vēl joprojām ir obligātajā literatūras sarakstos, bet sabiedrības uzbūve un izglītošanas principi daudzējādā ziņā līdzinās stāstā aprakstītajiem, esejas beigās šīs atziņas paplašinātas arī uz jautājumiem par mūsdienu Latvijas attīstības perspektīvām.

Kas ir miermīlīgas sabiedrības?

Var pieļaut, ka dažiem (bet varbūt pat daudziem) lasītājiem šāds apzīmējums „miermīlīgas sabiedrības” var šķist ņemts drīzāk no utopijas plauktiem nekā no realitātes. Varbūt pastāv miermīlīgi cilvēki, varbūt pat kāda cilvēku grupa, bet vai gan mēs varam teikt, ka veselas sabiedrības ir miermīlīgas? Antropologu pētījumi liecina, ka varam. Šeit gan jāpiebilst – kā daudzas citas lietas, arī

ta 1935. gada programmā 3. klasei, D. Rudzītis vēl varētu būt to lasījis, bet tā tikusi izņemta tikai vēlāk.

⁶ Paldies kolēģei Aijai Priedītei, kas ļāva autoram ieskatīties viņas apkopojumos par latviešu obligāto literatūru no 20. gadsimta 20. gadu sākuma.

² Foucault 1977.

³ Skultans 1998.

⁴ Analīzei izmantots teksts no www.letonika.lv krājuma, tāpēc citātiem nav standarta atsauces uz lappusēm. Šajā elektroniskajā tekstā, salīdzinot ar citiem izdevumiem, trūkst vienas epizodes, kur skolēni nerro žīda zirgu. *Letonika.lv* pārstāvis autoram skaidroja, ka elektroniskā teksta pamatā esot kāda pirms tam izdota versija, kurā šī cenzēšana jau bijusi paveikta. Raksta autoram nav izdevies pārbaudīt šo apgalvojumu patiesumu.

⁵ Hermanis Kreicers 1963. gada *Jaunajā Gaitā* raksta, ka K. Ulmaņa diktatūras laikā no skolu programmām izmesti „nīkuļi” Poruka bālie zēni. Tuvāk sk. Kreicers 1963. Divus gadus vēlāk, 1965. gada *Jaunās Gaitas* 55. numurā, publicētas lasītāju vēstules, kur kāds D. Rudzītis Detroitā norāda, ka esot beidzis ģimnāziju 1940. gadā, bet „bālie zēni” vēl esot bijuši programmā. Tā kā J. Poruka novele bija iekļau-

miermīlība ir relatīvs jēdziens. Tāpēc drīzāk jārunā par miermīlīgākām un vardarbīgākām sabiedrībām. Šajā ziņā šķērskultūru pētījumi⁷ rāda ievērojamas atšķirības. Pieņemot Zigmunda Freida domu, ka tieksme uz vardarbību ir dziņa (līdzīgi kā dzimumdziņa), ko var tikai uz laiku apspiest, bet kas vienmēr atrod izpausmes formas⁸, varētu sagaidīt, ka visi cilvēki visā pasaulē ir aptuveni vienādi vardarbīgi (vai arī tādi nav, bet tas rada citas psiholoģiskas problēmas, jo dziņa ir tikusi apspiesta). Ja par netiešo miermīlības rādītāju pieņemam slepkavību skaitu, tad šajā ziņā dažādās valstīs pastāv milzīgas atšķirības⁹. Tā, piemēram, Latvijā slepkavību skaits uz 100 000 iedzīvotāju ir aptuveni 7,7, Īslandē – ap 0,6, Norvēģijā – 0,8. Tajā pašā laikā Kolumbijā – 46,4¹⁰!

Sociālantropologu piezīmēs jau kopš šīs disciplīnas sākotnes 19. gadsimta vidū ik pa brīdim parādās norādes uz vienas vai otras kultūras pārsteidzoši miermīlīgo dabu. Tomēr miermīlībai kā izpētes objektam antropologi sāka pievērsties tikai 20. gadsimta otrajā pusē. Par pirmo rakstu krājumu, kas pievēršas miermīlībai, uzskatāma Ešlija Montagu (*Ashley Montagu*) 1978. gadā

izdotā grāmata *Mācoties neagresivitāti (Learning Non-Aggression)*¹¹. Krājumā septiņi antropologi apraksta prakses, kas vērstas uz agresijas mazināšanu un miermīlības veicināšanu septiņās dažādās „nerakstības”¹² sabiedrībās. Dažus gadus vēlāk parādās arī Signes Hovelas (*Signe Howell*) un Roja Vilisa (*Roy Willis*) rediģētais rakstu krājums *Sabiedrības mierā (Societies at Peace)*, kurā miera izpēte ir paplašināta gan aplūkoto sabiedrību ziņā, gan tematikas ziņā, cenšoties miermīlības jautājumu skatīt arī teorētiskajā aspektā¹³. 20. gadsimta 90. gados parādās vēl trīs nozīmīgi krājumi: Leslija Sponsela (*Leslie E. Sponsel*) un Tomasa Gregora (*Thomas Gregor*) rediģētais rakstu krājums *Miera un nevardarbības antropoloģija (The Anthropology of Peace and Nonviolence)*¹⁴ un minētā T. Gregora rediģētais rakstu krājums *Miera dabiskā vēsture (A Natural History of Peace)*¹⁵, kurā ir iekļauti ne tikai sociālantropologu, bet arī primatologa, psihologa un arheologa raksti. 1993. gadā iznāk arī Brūsa Bontas (*Bruce N. Bonta*) sastādītā anotētā bibliogrāfija *Miermīlīgie ļaudis (Peaceful Peoples)*, kurā apkopotas anotācijas par antropoloģiska rakstura literatūru attiecībā uz 47 dažādām sabiedrībām (vai ļaužu grupām – *peoples*), kurām, kā raksta B. Bonta, „ir izdevies izveidot harmoniskas sociālas struktūras, kas tiem ļauj bez vardarbības sadzīvot gan savstarpēji, gan ar citiem”¹⁶. Grāmatā apkopoti un īsi raksturoti vairāk nekā 400 darbi, kuros aprakstītas miermīlīgās sabiedrības. Sabiedrību iekļaušanu bibliogrāfijā noteica atbilstība vairumam nosacījumu, kuri minēti miermīlības definīcijā (sk. turpmāk). Šo darbu B. Bonta turpina arī tagad, uzturot interneta lapu (www.peacefulsocieties.org),

⁷ Šķērskultūru pētījumi ir tādi, kuros viens parametrs tiek analizēts dažādās kultūrās, t. i., šķērsām vai pāri vairākām kultūrām. Lai gan pierastāks izklausās termins „starpkultūru”, prievārds „starp” nav uzskatāms par piemērotu, jo parasti norāda uz attiecībām vai stāvokli starp (parasti) divām lietām vai parādībām – kā „starpkultūru kontakti” vai „starppersonu attiecības”.

⁸ Freud 1927; Freud 1950.

⁹ Valsts un sabiedrība vai kultūra nav viens un tas pats. Šajā gadījumā esmu izmantojis valsti kā vienību, lai demonstrētu pastāvošās atšķirības. Tas nenozīmē, ka pieminētās valstis iekšēji ir viendabīgas un katrs indivīds šajās valstīs ir vienādi vardarbīgs vai miermīlīgs, kā to labi demonstrē viena cilvēka pastrādātais slaktiņš visumā miermīlīgajā Norvēģijā šīgada 22. jūlijā.

¹⁰ Dati ņemti no ANO Narkotiku un noziegumu apkarošanas biroja mājaslapā pieejamās informācijas (<http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/homicide.html>). Tomēr atsevišķi avoti rāda atšķirīgus rezultātus. Vidējais šeit aprēķināts kā vidējais aritmētiskais rādītājs no datu tabulā pieejamajiem rādītājiem pa dažādiem gadiem un dažādiem avotiem.

¹¹ Montagu 1978.

¹² „Nerakstības sabiedrības” ir sabiedrības, kurās nav rakstu valodas. Šāds termins ir izmantots Montagu rediģētajā krājumā un atspoguļo antropologu vēlmi lietot terminu, kurš izvairītos no evolucionārā un etnocentriskā diskursa (t. i., piemēram, lietojot terminu „primitīvs” vai „mežonis”, kā to darīja 20. gadsimta pirmajā pusē).

¹³ Howell, Willis 1989.

¹⁴ Sponsel, Gregor 1994.

¹⁵ Gregor 1996.

¹⁶ Bonta 1993, 2.

kura veltīta miermīlīgo sabiedrību akadēmiskajiem pētījumiem un kurā apkopota informācija un brīvi pieejami zinātniskie raksti par 25 miermīlīgām sabiedrībām.

Miermīlība, kā iepriekš minēju, ir relatīvs jēdziens. Tādā gadījumā ir svarīgi saprast, kā no visām uz zemes eksistējošām cilvēku sabiedrībām šīs 25 vai 47 ir iekļuvušas miermīlīgo sarakstā. B. Bonta miermīlību (*peacefulness*) definē šādi:

„... situācija, kur cilvēku dzīvi raksturo relatīvi augsts starppersonu harmonijas līmenis; fiziskā vardarbība starp pieaugušajiem vai starp pieaugušajiem un bērniem un starp dzimumiem ir reta; ir attīstītas praktiski lietojamas stratēģijas, lai risinātu konfliktus un lai no tiem izvairītos; cilvēki pieliek pūles, lai izvairītos no vardarbības (kā, piemēram, kara) ar citām grupām; audzina savus bērnus, lai tie pieņemtu (*adopt*) miermīlīgu uzvedību; un viņiem ir stipra apziņa par sevi kā miermīlīgiem cilvēkiem.”¹⁷

No vienas puses, tātad pastāv vairāk vai mazāk objektīvi kritēriji, pēc kuriem mēs varam salīdzināt divas sabiedrības un teikt, vai tās ir vai nav relatīvi miermīlīgas. Tomēr klasifikācija un katalogizēšana nekādā gadījumā nav pētnieku mērķis. Nākamais solis ir noskaidrot, kas ir kopīgs šīm miermīlīgajām sabiedrībām un kādā veidā tās panāk relatīvi harmonisku sadzīvi. Cilvēki ne vienu reizi vien ir parādījuši savas spējas rīkoties izteikti vardarbīgi. Šī pieredze daudzus domātājus

un pētniekus ir vedinājusi uzskatīt, ka cilvēki „no dabas” ir agresīvi un ka agresivitāte ir normāla, sagaidāma un pat vēlama reakcija noteiktos apstākļos. Šis uzskats savukārt vedina uz populārā līmenī izplatīto domu, ka savstarpēja cīņa un sacensība, un tātad – arī vardarbība – ir ar savu funkcionālo nozīmi. Tas nozīmē, ka cīņa ir nepieciešama, jo tikai tā nodrošina „attīstību” (piem., populārais teiciens „strīdos dzimst patiesība”).

Viedoklis par savstarpējas cīņas un vardarbības nepieciešamību ir balstīts vienkāršotā evolūcijas procesa izpratnē. Kā jau 1902. gadā norādīja krievu biologs, par anarhisma caru dēvētais kņazs Pjotrs Kropotkins, Čārlza Darvina pieminētā mazāk piemēroto indivīdu un sugu iznīcināšana nav jāsaprot burtiski, bet gan metaforiski. Sliktāk pielāgoto īpatņu skaits ar laiku var samazināties, bet ne tāpēc, ka viņus fiziski uzveic labāk pielāgotie. Toties savstarpēju harmonisku, abpusēji izdevīgu sadarbību gan dabā, gan cilvēku sabiedrībā var novērot ik uz soļa un tieši sadarbība, saskaņā ar P. Kropotkinu, ir būtiskākais evolūcijas faktors. Vardarbīgs konflikts ir rets un salīdzinoši maznozīmīgs elements evolūcijas procesā¹⁸. Kaut arī P. Kropotkina viedoklis 20. gadsimta psihoanalīzes un indivīda studiju uzvaras gājienā tika nepelnīti aizmirsts, gadsimta beigās tas atkal kļuva interesants ekosistēmu pētījumu sakarā¹⁹. Arī antropoloģijā cilvēka evolūcijas skaidrotāji arvien vairāk sāk pievērst uzmanību cilvēku spējai savstarpēji sadarboties, nevis vēlmei vienam otru nogalināt²⁰. Cilvēku²¹ un primātu²² etoloģijas (uzvedības) pētnieki arī demonstrē uz sadarbību vērstās, altruistiskās darbības dziļās evolucionārās saknes. Tas tomēr nenozīmē, ka mūsdienu antropoloģijā dominētu Žana Žaka Ruso uzskats, ka cilvēks pēc dabas ir labs. Drīzāk tiek uzsvērtā cilvēka kapacitāte būt sabiedriskam, kooperatīvam un nevardarbīgam, un tā pastāv līdzās ar pretējo kapacitāti (nejaukt ar freidisko dziņu). Tomēr gan tajā gadījumā, ja

¹⁷ Bonta 1993, 4. Kā redzams, attiecībā uz vienu un to pašu cilvēku kopumu B. Bonta izmanto gan vārdu „sabiedrības” (*societies*) – kā interneta lapas nosaukumā, gan „ļaudis” (*peoples*), kā grāmatas nosaukumā, turklāt pieminot arī „grupas”. Arī šajā esejā salīdzinoši brīvi lietoti šie trīs termini, pieņemot, ka visas sabiedrības ir arī grupas, bet ne visas grupas ir sabiedrības. Arī valstu iedzīvotāji kopumā uzskatāmi par sabiedrību un grupu, kuras iekšienē var būt arī mazākas organiskas vai analītiskas vienības. Tomēr, manuprāt, šīs esejas kontekstā nav nepieciešams vilkt striktas terminoloģiskas robežas starp vienu un otru jēdzienu. Var pieņemt, ka lasītāji, tāpat kā autors, apzinās, ka grupa, sabiedrība, valsts un kopiena ir jēdzieni, kuri tikai daļēji ir sinonīmi un ka tie analītiskas nepieciešamības dēļ maskē dažādību, kas pastāv šo vienību iekšienē.

¹⁸ Kropotkin 2006.

¹⁹ Sponsel 1996, 99.

²⁰ Fuentes 2004.

²¹ Warneken, Tomasello 2009.

²² Waal et al 2006; Waal 1996.

piekrītam, ka cilvēki pēc dabas ir vardarbīgi vai gluži otrādi – ka viņi ir lādžīgi un miermīlīgi, ir būtiski noskaidrot, kādas citas iezīmes raksturīgas miermīlīgām sabiedrībām un kas raksturīgs vardarbīgajām.

1978. gadā Deivids Fabro (*David Fabbro*) izveidoja iezīmju sarakstu, kas raksturīgas nevardarbīgām sabiedrībām. Bez zemā agresijas līmeņa, kā raksta Fabro, šīm sabiedrībām piemīt šādas iezīmes: tās ir „mazas un atvērtas kopienas ar tiešu starppersonu interakciju”, tām ir egalitāra (uz vienlīdzību vērsta) sociālā struktūra, nozīmīga ir ģeneralizētā reciprocitāte (savstarpēja dalīšanās ar lietām un pakalpojumiem bez tieša „dots pret dotu” principa); sociālā kontrole un lēmumu pieņemšana pamatojas konsensā, turklāt šīs sabiedrības piekropj nevardarbīgas vērtības un enkulturāciju (kultūras apgūšanu un mācīšanu)²³. Fabro balstījās uz informāciju, kur miermīlīgas sabiedrības bija teju vienīgi nelielas mednieku un augu vācēju grupas. Tomēr pēdējo laiku pētījumi šīm sabiedrībām pieskaita arī daudz lielākas un sarežģītākas grupas. Tā, piemēram, Duglass Frajs (*Douglas Fry*) pie miermīlīgiem pieskaita arī īslandiešus un norvēģus (sk. iepriekš – šajās valstīs slepkavības ir ļoti reta parādība), bet B. Bonta – Ziemeļīrijas lauku iedzīvotājus. Tomēr daļa būtisku iezīmju raksturo visas miermīlīgās sabiedrības: tā ir izteikta tiecība uz egalitārismu gan ekonomiski, gan sociāli (ieskaitot dzimšu vienlīdzību), sabiedriskās harmonijas uzsvēršana gan bērnu audzināšanā, gan saskarsmē ar dažādiem sabiedriskās kārtības pārkāpumiem, tiecoties pēc harmonijas atjaunošanas, nevis vainīgā taisnīgas sodīšanas. Miermīlīgās sabiedrības arī aktīvi cenšas uzsvērt miermīlību kā vērtību gan saskarsmē ar savas grupas locekļiem, gan citu grupu locekļiem, bet vardarbība kā iespējamā rīcība tiek uzskatīta ne tikai par nepareizu, bet pat patoloģisku²⁴.

²³ Sponsel 1996, 108.

²⁴ Fry 2006, 63. Šajā ziņā norvēģu reakcija uz 22. jūlija asinspirti liecina par labu šīs sabiedrības ierindošanai pie miermīlīgajām. Agresīvas, stingras un sodošas reakcijas vietā norvēģi uzsvēra turēšanos kopā, savstarpējas rūpes un mīlestību. Kā rakstīja kāds *Twitter* komentētājs no Norvēģijas: „Viņš [t. i., slepkava] vēlējās

Salīdzinot vardarbīgās un miermīlīgās sabiedrības

Atšķirības starp vardarbīgu un miermīlīgu sabiedrību labi ilustrē divi pētījumi, kuriem šeit veltīsim vairāk uzmanības. Pirmais ir Robarčeku pētījums, kurā viņi salīdzina divas sabiedrības, kas ģeogrāfiski gan atrodas ļoti atšķirīgās vietās (Ekvadorā un Malaizijā), bet sociālās un ekonomiskās uzbūves ziņā ir pārsteidzoši līdzīgas²⁵. Pirmā no tām – Ekvadoras Amazones baseinā dzīvojošie vaorani (*waorani*) – uzskatāma par augstākā mērā vardarbīgu. Ap 60% no visiem nāves gadījumiem šajā sabiedrībā līdz pat 20. gadsimta 70. gadiem bija slepkavību rezultāts²⁶. Vardarbīgas uzvedības ziņā vaorani izceļas starp reģionā dzīvojošām, pēc citām iezīmēm un attiecībām ar apkārtējiem cilvēkiem līdzīgām grupām. Aplūkojot vēsturisko un politisko kontekstu (ieskaitot attiecības ar kolonizatoriem un imigrantiem), Robarčeki nāk pie secinājuma, ka tas nesniedz apmierinošu atbildi uz jautājumu, kāpēc vaorani ir salīdzinoši augsti vardarbīga sabiedrība, tāpēc galveno uzmanību pievērš motivācijas pusei, t. i., kādas vērtības, uzskati un sociālā struktūra veicina vardarbības pastāvēšanu.

Otrā Robarčeku apskatītā sabiedrība ir Malaizijas semaji (*semai*), kas, šķiet, ir visplašāk pazīstamā miermīlīgā sabiedrība. Bez kāda raksta par semajiem neiztieks neviens rakstu krājums, kas veltīts miermīlībai. Tā kā abas sabiedrības pēc sociālekonomiskajām iezīmēm ir ļoti līdzīgas, Robarčeki nolēma pārbaudīt, kādas vēl iezīmes raksturīgas vienai un otrai grupai, cenšoties atbildēt uz

naida revolūciju. Mēs atbildējam ar mīlestības revolūciju.” @postpacific (J. Erik Riley) (25.07.2011.)

²⁵ Robarchek, Robarchek 1992.

²⁶ Līdz 70. gadiem vaorani dzīvoja relatīvi nošķirti no apkārtējās pasaules, uzbrūkot visiem svešiniekiem un tādējādi faktiski kontrolējot lielas teritorijas. Augtais slepkavību skaits tomēr bija saistīts ne tik daudz ar ārējo grupu spiedienu kā ar vardarbību starp dažādām vaoranu grupām vai grupas iekšienē, arī ģimenē. Vēlāk samierināt vaoranus izdevās kristiešu misionāriem un, kā raksta Robarčeki, vaorani bija visai priecīgi samazināt nemitīgo vardarbību.

jautājumu, kāpēc tās tik ievērojami atšķiras attiecībā uz vardarbību.

Robarčeki secina, ka abas sabiedrības pēc politiskās un ekonomiskās uzbūves ir pārsteidzoši līdzīgas. Ekonomiskā ziņā abas ir līdzumu dārzkopji, kuri audzē vienus un tos pašus augus, medī un ķer zivis ar gandrīz identiskām metodēm un darbarīkiem. Abas sabiedrības politiski sastāv no nelielām kopas (*band*) tipa acefālām grupām, kurās ir aptuveni 100 cilvēku. Pēctecība abos gadījumos tiek noteikta pēc bilaterālā principa (par radiem tiek uzskatīti tuvinieki kā no mātes, tā tēva puses). Pat ārējo kontaktu ietekmētā pāreja no izkļiedētās paplašinātās ģimenes uz nukleāro ģimeni (sieva, vīrs, bērni) ir vienāda abās grupās. Korporatīvās radnieku grupas abās sabiedrībās ir nenozīmīgas. Abas ir izteikti egalitāras gan kopumā, gan starp dzimumiem. Nav lielas statusa atšķirības starp darbiem, ko dara vīrieši vai sievietes. Tāpēc nav arī izteiktu pārejas rituālu vai tā dēvēto „vīru māju”. Bērnus pieskata gan vīrieši, gan sievietes. Daudzsievība ir pieļaujama, bet reti abās sabiedrībās²⁷.

Attiecībā uz vides ietekmi Robarčeki novēroja, ka apstākļi ir tieši pretēji tam, ko nosaka tā dēvētās vides teorijas. Proti, vardarbīgie vaorani dzīvo vidē, kurā zeme ir daudz auglīgāka, meža zvēru un zivju daudz vairāk, proteīns tiek patērēts daudz vairāk, iedzīvotāju blīvums mūsdienās pēc rezervāta izveidošanas ir ¼ no semaju iedzīvotāju blīvuma, bet pirms tam bija pat 68 reizes mazāks. Arī vaoranu veselība (ja neskaita biežos čūsku kodumus) ir labāka nekā miermīlīgajiem semajiem. Tomēr, kā norāda Robarčeki, īsti fundamentālās atšķirības ir nevis fiziskajās un vides reālajās, bet gan „šo realitāšu kultūras konstrukcijās un šo konstrukciju sociālajās, psiholoģiskajās un uzvedības implikācijās”²⁸.

Šīs radikālās atšķirības attiecas uz veidu, kā semaji un vaorani uzlūko sevi pasaules kontekstā. Semaji uzskata, ka pasaule ir draudīga un mierīgo pastāvēšanu var viegli izjaukt. Uz tā dēvēto havajiešu radniecības terminoloģu balstītās attiecības starp radiem

liek citam citu uzskatīt par brāļiem un māsām. Kombinācijā ar bilaterālo pēctecību ikviens semajs pieder pie vairākām radu grupām, kuras ir plaši sazarotas. Konflikti gandrīz vienmēr tāpēc iesaista cilvēkus, kas vienā vai otrā veidā pieder pie tās pašas grupas, bet konflikts apdraud jebkuru grupu. Arī izpratne par pārdabisko aicina uz izvairīšanos no konflikta un sadarbības uzsvēršanu. Katram semajam ir radniecīgi gari, un zināšanas par tiem tiek nodotas no paaudzes paaudzē. Strīdi atbaida aizsargājošos garus.

Vaoranu pasaules uzskats ir gluži pretējs. Viņi neredz nekādas briesmas ārējā pasaulē, izņemot citu cilvēku uzbrukumus. Nekādi ļaunie gari viņus neapdraud, un nekādi labie gari tos nesargā. Vaorani liek lielu uzsvaru uz individuālismu un to, ka katram jā rūpējas pašam par sevi. Semaju galvenā rūpe ir dalīties ar visu, kas viņiem pieder, it īpaši ar pārtiku, bet vaorani gan dalās, tomēr pāri visam ir uzskats, ka pašam sevi jānodrošina vispirms. Šis uzsvars uz individuālismu, kā raksta Robarčeki, izpaužas, piemēram, tā, ka sievietes dzemdē vienas, čūsku sakostos biedrus mēdz atstāt vienus, lai tiek paši ar sevi galā, vecos, par apgrūtinājumu tapušos radus mēdz nogalināt viņu pašu mazbērni un uzbrukuma gadījumā katrs glābj savu ādu, pametot biedrus un pat bērnus likteņa varā²⁹ (jāņem vērā, ka uzbrucēji mēdz būt citi vaorani, t. i., bēgšana nenotiek tāpēc, ka viņi principā būtu pārāk bailīgi).

Robarčeki galvenokārt sava pētījuma kontekstā uzsver, ka dati apgāž uzskatus par ekoloģiskiem, ekonomiskiem un citiem vidē sakņotiem vardarbības cēloņiem. Savukārt šīs esejas sakarā būtiski ir pievērst uzmanību atšķirībām uzskatos par individualitāti un grupas nozīmi cilvēku dzīvē, pie kuras atgriezīsimies nedaudz vēlāk, runājot par *Kauju pie Knipskas*.

Otrs pētījums ir Džoanas Overingas (*Johanna Overing*) veiktais divu Amazones grupu – miermīlīgo piarou (*Piaroa*) un šavantu (*Shavante*) – salīdzinājums³⁰. Atšķirības starp šīm divām sabiedrībām gan ir lielākas nekā starp Robarčeku aprakstītajām.

²⁷ Robarček, Robarček 1992, 199.

²⁸ Turpat, 200.

²⁹ Turpat, 202.

³⁰ Overing 1989.

Dž. Overinga rāda, kā šavanti izceļ vīrišķības pārākumu pār sievišķību. Var runāt par vīriešu izteiktu dominēšanu šajā sabiedrībā. Tomēr šie vīrieši nepiedzimst „vīrišķīgi” (šavantu izpratnē). Vecāki, bet it īpaši tēvi, savos dēlos atbalsta vardarbīgu uzvedību („māca viņiem būt maziem tirāniem”³¹), arī pret māti; māca, ka vienmēr ir jāpastāv par sevi, darbojoties pēc „dots pret dotu” principa. Jau agrīnā vecumā bērni tiek nošķirti – zēni rotaļājas atsevišķi no meitenēm. Zēnu tapšanā par vīriešiem ir piecu gadu ilgus periods, kurā tie dzīvo nošķirti no pārējiem un savas ģimenes, nemitīgi izciešot dažādus pārbaudījumus, ko uzliek vecāki vīrieši. Šajā laikā jauniešiem jāiemācās gan darboties kopā kā komandai, gan pakļauties vecākiem vīriešiem. Apmācības perioda beigās notiek sarežģīts rituāls, kurā tiek uzsvēta vīriešu un sieviešu pasaļu šķirtība. Dž. Overinga uzsver, ka nošķirtības un opozīcijas princips ir ārkārtīgi būtisks šavantiem – gan starp vīriešiem un sievietēm, gan dažādām frakcijām un mojetātēm³², un šavanti to bieži uzsver arī rituālā veidā.

Ikdienā šavantu galveno pārtikas daļu veido sieviešu vāktie un audzētie dārzeņi. Tomēr vienīgo prieku no pārtikas dod vīriešu atnestais medījums. Veiksme medībās arī dod pamatu apkārtējo apbrīnai un paša mednieka lepnumam par paveikto: „... veiksmīgs mednieks nosviež savu medījumu sievietēm pagatavošanai un ar iestudētu nevērību dodas atgulties.”³³ Vīriešus kopumā raksturo „seksuāls kareivīgums”, straujums un modrība. Šavantu vīrieši, it īpaši jaunie kareivji, ir lepnī par sevi un savu skaistumu. Sieviešu loma tiek uzskatīta par nevērtīgu, un viņām tiek nemitīgi atgādināts, ka gadījumā, ja viņas pietuosies vīriešu slepenajiem rituāliem, tie viņas ne tikai izvaros, bet arī sakropļos.

³¹ Overing 1989, 85.

³² Mojetātes (no franču valodas vārda *moiety* – puse) ir komplementāru klanu pāris. Dienvidamerikas pamatiedzīvotāju sabiedrības bieži vien ir sadalītas divās mojetātēs – baltajā un sarkanajā. Viena no galvenajām strukturālajām funkcijām šīm grupām ir, ka laulību partnerim ir jābūt no pretējās mojetātes. Mojetātes kā grupas iesaistās arī dažādos rituālos pasākumos.

³³ Overing 1989, 83.

Piarou, kā raksta Dž. Overinga, ir pilnīgs pretstats šai uzvedībai. Šīs sabiedrības pārstāvji augstāk par visu vērtē spēju būt mierīgam un līdzsvarotam. Tāda veida uzvedība, kāda raksturīga šavantu vīriešiem, tiktu uzskatīta par paškontroles trūkumu. Vīrieši, kuri ir pārāk lielīgi un pašapzinīgi, tiek nosodīti līdzīgi kā pārāk seksuālas sievietes. Medījuma gaļas nozīme pārtikā netiek īpaši uzsvēta. Cieņā ir pārtika, kurā ir gan gaļa, gan sieviešu pagatavotais manioks, tādējādi uzsverot abu dzimumu nozīmi. Paša mednieka veiksmē tiek uzskatīta par mazsvarīgu. Tas tāpēc, ka pēc būtības, kā uzskata piarou, īstais mednieks ir zinšu turētājs *ruwatu*, kurš ar maģijas palīdzību dodas pazemē un pārvērš tur dzīvojošos iemītniekus augos un dzīvniekos, kas tiek nosūtīti uz virszemi. Tādējādi medībās svarīgas ir *ruwatu* zināšanas, nevis mednieka praktiskās iemaņas. Par *ruwatu* var kļūt ikviens – gan vīrietis, gan sieviete. Attiecīgās zināšanas tiek apgūtas salīdzinoši brīvā veidā. Zēniem un meitenēm gan tās ir dažādas, bet tāpēc neviens no viņiem netiek uz ilgu laiku nošķirts no pārējiem. Praktiskās iemaņas, kuras šavantu zēni apgūst īpašajā zēnu „skolā”, piarou zēni apgūst, nesteidzīgi sekojot pieaugušajiem, palīdzot viņiem darboties un citādi atdarinot pieaugušos. Kamēr šavantiem un citām Amazones vardarbīgajām sabiedrībām (piemēram, janoamiem) par ienaidnieku var kļūt teju ikviens kaimiņš vai pat radnieks, piarou uzskata, ka ienaidniekus vispār nekad nevar redzēt. Īstie ienaidnieki labākajā gadījumā parādās tauriņu (kas mēdz atnest nāvi, jo neviens piarou nemirst citādi, kā no maģijas) vai kādas citas būtnes veidolā. Tas nozīmē, ka cits piarou, lai tas būtu rads vai kaimiņš, nekad nevar kļūt par ienaidnieku.

Robarčeku salīdzinātās sabiedrības atšķirās galvenokārt pēc veida, kā tās redz sevi attiecībā pret apkārtējo pasauli, šeit jau parādās institucionālas un strukturālas atšķirības. Šavanti ir ne tikai kareivīgi, bet arī uzsver dažādas atšķirības sabiedrībā, kas ietekmē gan viņu pārtikas izvēli, gan rituālus, gan ikdienas dzīvi. Zēni tiek īpaši apmācīti, lai tie kļūtu noderīgi šādai dzīvei. Šim nolūkam tie tiek nošķirti no ikdienišķās dzīves uz ilgāku laiku, mācot viņiem saliedētību

un pakļāvību. Vīriešu fiziskajam spēkam un ķermeņa skaistumam ir liela nozīme. Nekas tāds nav novērojams pie miermīlīgajiem piarou, kas ne tikai uzsver dzimumu līdzsvarotību, bet arī cenšas minimizēt pārējās iespējamās dažādu grupu atšķirības sabiedrībā, uzsverot nevis individuālos ieguvumus, bet gan vispārējo mieru un līdzsvarotību (Dž. Overinga izmanto vārdu *tranquility*). Kamēr šavantu zēni tiek iedrošināti uz dažādām sacensībām, kuras nereti ir vardarbīgas, Dž. Overinga atzīst, ka vienīgais sports, kuru novērojusi pie piarou jauniešiem, ir kas līdzīgs badmintonam³⁴. Sacensību trūkums, starp citu, ir raksturīgs vairumam miermīlīgo sabiedrību.

Knipskas skola kā vardarbīgas disciplinēšanas institūcija

Kad esam šādi iepazinušies ar miermīlīgo un vardarbīgo sabiedrību raksturīgajām iezīmēm, varam pievērsties J. Poruka stāsta analīzei. Tomēr lasītājiem, kas nav saistīti ar antropoloģiju, varētu rasties jautājums – kā tad tā, kā ir iespējams salīdzināt sabiedrības, kas mitinās tropu mūžamežos, staigā apkārt gurnautos un par galveno lauksaimniecības instrumentu lieto rokamo nūju, ar mūsu, t. i., Latvijas, sabiedrību? Šāda salīdzinājuma iespējamība ir pašos antropoloģijas pamatos – tā dēvētajā cilvēces psihiskajā vienotībā. Šī vienotība izpaužas pieņēmumā, ka cilvēki visur pieder pie vienas sugas, to smadzenes ir fundamentāli līdzīgas un tie piedzimst ar vienādām garīgām spējām. Atšķirības ir vien cilvēku uzvedībā un attiecas galvenokārt uz to, ko cilvēki ir apguvuši un iemācījušies dzīves laikā. Tāpēc neatkarīgi no tā, kā cilvēki rīkojas vienā vai otrā sabiedrībā, šai rīcībai pamatā (vai ar to cieši saistīts – ja nepiekrītam, ka kultūra veidojas uz bioloģijas pamata, bet gan kopā ar to) ir vienāds bioloģiskais slānis. Līdz ar to šo uzvedību iespējams salīdzināt – neatkarīgi no tā, vai kaut ko dara latvietis vai šavants, vai vaorans, vai japānis. Tajā pašā laikā ikdienas lēmumi, kuri ir jāpieņem latvietim vai

šavantam (piemēram, vai ar kaimiņu tikai parunāt vai arī ņemt rokā cirvi), ir aptuveni vienādi. Rīcību motivācija, kā labi redzējām iepriekš minēto četru sabiedrību salīdzinājumā, gan var daudzējādā ziņā atšķirties, bet šīs atšķirības nosaka konkrētā kultūra, kura darbojas zināmā mērā sistemātiski, t. i., varam pieņemt, ka noteikti faktori ietekmē citus noteiktus faktoros tipiskā veidā. Tā, piemēram, miermīlīgās sabiedrībās reti ir novērojamas sacensību spēles, kamēr vardarbīgās sabiedrībās šādas spēles ir ļoti izplatītas.

Balstoties uz iepriekš izklāstītajiem apsvērumiem un miermīlīgo un vardarbīgo sabiedrību aprakstiem, varam mēģināt analizēt J. Poruka stāstu, lai noskaidrotu, vai, kā teikts šīs esejas nosaukumā, Cibiņš bija lāga zēns. Patiesībā jautājums ir plašāks, t. i., vai sabiedrība, kurā dzīvo Cibiņš un pārējie stāsta varoņi, vispār ir piemēroti miermīlīgai sadzīvei.

J. Poruka novele *Kauja pie Knipskas* ir sarakstīta 1897. gadā un stāsta par notikumiem kādā lauku skolā. Divi galvenie varoņi ir nabadzīga jumiķa dēls Cibiņš (īstajā vārdā – Jēkabs) un bagāta saimnieka dēls Buņģis (īstajā vārdā – Pēteris). Starp abiem zēniem briest konflikts, kas kulmināciju sasniedz sniega kaujas laikā. Miesās vārgais Cibiņš teju pieveic Buņģi, tomēr vēlāk cīņu līdz ar svārku piederību zaudē. Kaunēdamies šādā izskatā doties pie klasesbiedriem, Cibiņš cenšas nokļūt mājās, tomēr pa ceļam mežā aizmieg un nosalst.

Cibiņš

Skolās, apspriežot šo noveli, parasti tiek izcelta labā un ļaunā, bagātā un nabadzīgā cīņa, uzsverot Cibiņa miermīlīgo dabu un protestu pret ļauno, vardarbīgo pasauli. Nepārprotami, raksturojot Cibiņa darbību un domas, J. Poruks vismaz divas reizes norāda uz zēna miermīlīgo ievirzi. Pirmajā gadījumā Cibiņš pārdomā, vai ir vērts piedalīties sniega kaujā, jo viņam nav skaidrs, kāpēc šādas kaujas vispār notiek:

„Viņš vēl arvien šaubījās par vajadzību piedalīties pie kaudiņa.

³⁴ Overing 1989, 93.

„Kāpēc? ...” Cibiņš domāja, „kāpēc sviest biedram pa galvu, kamēr tas dabūn zilu aci vaj kamēr tam tek asinis iz deguna?...”

Otrajā gadījumā Cibiņš nonācis aci pret aci ar Buņģi kaujas laukā un domā, kā rīkoties tālāk:

„Viņš stāvēja Buņģim ļoti tuvu un vairs nesvieda, nezinādams, vaj sniegt Buņģim roku un derēt mieru, vaj savilkēt dūri un sist?...”

Bet viņš vēl nebija nevienam sitis - -”

Tomēr šīs miermīlīgās uzvedības pamati nav skaidri – vai Cibiņš vienkārši neizprot vardarbības nozīmi, vai arī viņam ir bail uzskāt ko jaunu – tas nav zināms. Neizskatās arī, ka viņam būtu kaut kas principā iebilstams pret vardarbību un ka viņš kaut vai nojaustu tās atgriezenisko raksturu vai principā nosodītu iespēju, ka viņš varētu kādam nodarīt pāri.

Vienlaikus cita epizode liecina, ka Cibiņš drīzāk nav spējis būt pietiekami apņēmīgs vai drosmīgs, lai iesaistītos vardarbībā. Iespējams, pastāvīgā bada sajūta viņu virza uz pasīvu depresiju, nevis aktīvu rīcību, lai kaut ko mainītu savā dzīvē. Kad zēns nokļūst reālā kautiņā, viņu pēkšņi pārņem „brīnišķas dusmas” – turklāt, kā var noprast no konteksta, šo dusmu trūkums Cibiņu ir jau kādu laiku nomācis:

„Cibiņš vēl nekad nebija otram sitis, nekad sajutis kaislīgas „cīņu jūtas”, kuņas bija viņa biedrus briesmīgi pārņēmušas. Viņš nodrebēja: tas bija kaŗš, ko viņš nupat redzēja...

Bet viņš vēl nebija nevienam sitis – viņu dienām, jā – jau gadiem mocīja. Un tad viņu pārņēma dusmas, brīnišķīgas dusmas: viņam vajadzēja kaŗot...”

Šī karošanas vēlme vēl vairāk pastiprinās, kad Cibiņš pamana nevienlīdzību – Buņģis iesviež piku pa vaigu neveiklajam pirmziemniekam Sapuliņam –, un Cibiņš iet sodīt vainīgo. Šī epizode drīzāk liecina, ka Cibiņš nav izteikti un pārliecināti miermīlīgs, bet gan „nepilnīgi vardarbīgs” un to pārdzīvo. Iespējams, ka citos apstākļos un citā sabiedrībā viņš būtu pārliecināti miermīlīgs, bet ne šeit. Viena no Cibiņa dominējošām emocijām ir kauns, kas beigu beigās liek viņam doties salā un naktī cauri mežam pie mātes. Galu galā, kauna dzīts, viņš iet bojā. Lai gan tas

nav skaidri uzsvērts noveles tekstā, ir diezgan ticams, ka Cibiņam ir ne tikai kauns par savu nabadzību, saplēsto svārku piedurkni, kauns pateikt skolotājam vai galdniekam, ka viņš ir izsalcis, bet arī kauns par to, ka viņš nespēj līdzīgi citiem skolas biedriem sajūst „cīņu jūtas”.

Līdz ar to attiecībā uz Cibiņa psiholoģisko portretu var atzīt, ka viņš gan ir lāga zēns, bet tāds ir drīzāk apstākļu spiests, nevis tāpēc, ka viņam būtu kāda miermīlīga pārlicība. Cibiņš sajūt nemitīgu, mokošu izsalkumu un acīmredzot tāpēc ir arī fiziski salīdzinoši vājš. Pie izdevības viņš ar prieku izjūt „brīnišķas dusmas”, kas viņu pārņem un liek rīkoties atbilstoši šajā sabiedrībā pieņemtajiem standartiem, t. i., tā, lai izpelnītos apkārtējo sajūsmu un apbrīnu, nevis izsmieklus, kas atkal varētu novest pie kauna jūtām.

Knipskas skola kā sabiedrības modelis

Jautājums par Cibiņu tātad ir salīdzinoši vienkārši atbildams. Tomēr paliek vēl otrs jautājums – par sabiedrību, kurā viņš dzīvo, – vai tā norāda uz kādām struktūrām, kas ļautu teikt, ka būtībā šī sabiedrība ir miermīlīga, bet daži nelāgi indivīdi (kā, piemēram, Buņģis) šo harmoniju grauj. Tādēļ ir lietderīgi salīdzināt šo pasauli, kuru attēlo J. Poruks savā novelē, ar iepriekš aprakstītajām miermīlīgajām un kareivīgajām sabiedrībām, cenšoties saprast, kurai no šīm grupām aprakstītā sabiedrība ir līdzīga. J. Poruka stāsts, protams, nav dzīve, bet ir uzskatāms par diezgan reālistisku. Tā kā pat visreālistiskākā etnogrāfija arī ir tikai fikcija, stāsta tekstu var itin labi izmantot kā šādu etnogrāfisku aprakstu. Tas nozīmē, ka analīzes vajadzībām var pieņemt, ka pastāv kāda vieta, kuru J. Poruks kā uzticams etnogrāfs ir aprakstījis, cik nu mācēdams objektīvi un patiesi. Tomēr nav liekama vienādības zīmi starp 19., 20. un 21. gadsimta latviešiem un novelē aprakstīto. Lai analizētu rakstnieka tēloto sabiedrību, aplūkosim atsevišķas tās iezīmes vai struktūras, kuras var attiekties uz vardarbības/miermīlības dimensiju.

Sociālā un ekonomiskā vienlīdzība

Attiecībā uz sociālo (ne)vienlīdzību – vispārējā tendence ir tāda, ka miermīlīgās sabiedrības parasti ir egalitārākas. Iepriekš pieminēto cilšu sabiedrību aprakstos gan tas nav izteikts, jo šāda tipa kopienās parasti valda egalitārisms gan sociālajā, gan ekonomiskajā ziņā. Tomēr miermīlīgās sabiedrības, kuras ir salīdzinoši kompleksas (piemēram, Īslande un Norvēģija), kā arī miermīlīgās kristiešu grupas (piemēram, menonīti vai amiši) lielu uzsvāru liek uz sociālo, dzimšu un ekonomisko vienlīdzību.

Šajā ziņā nav nekādu šaubu, ka J. Poruka novelē aprakstītā sabiedrība ir sociāli un ekonomiski nevienlīdzīga – patiesībā tieši fakts, ka viens no zēniem nāk no nabadzīgas, bet otrs no bagātas ģimenes, veido konflikta un traģiskā iznākuma fonu.

Mantiskā nevienlīdzība novelē aprakstītajā sabiedrībā ir cieši saistīta ar prestižu un sociālo hierarhiju. Buņģa statusu nodrošina nevis viņa personiskās īpašības, bet dažādas preces, ko viņš var demonstrēt saviem biedriem: vai tas būtu „piskara” saliekamais nazis vai papirosi, vai arī jauna cepure, čīkstoši zābaki vai vijole. Visas šīs lietas nozīmīgumu iegūst nevis to lietderīguma dēļ, bet gan kā instrumenti, lai pakāptos hierarhijā. Jaunu un vecu drēbju tēma vijas cauri visai novelei, katru reizi uzsverot sociālo nevienlīdzību, ko šo lietu (ne)esamība simbolizē.

Noveles sākumā Buņģis no mātes saņem tēva pirktu saliekamo nazi. Tam jābūt noteiktas firmas ražojumam („piskars”, t. i., zviedru *Fiskar*), jo acīmredzot cits zīmols neizraisītu tik lielu apkārtējo apbrīnu. Šo nazi Buņģis uzreiz lielīgi rāda izsalkušajam Cibiņam, kura uzmanību gan piesaista zīdenis. Vēlāk nazi apbrīno arī citi klases biedri, bet noveles beigās atklājas, ka nazi kāds ir nozadzis, par ko Buņģis apvaino Cibiņu, tādējādi vairodams pēdējā kaunu.

Arī apģērbs izraisa apkārtējo apbrīnu, savukārt tā trūkums rada Cibiņā kaunu un liek mukt no sabiedrības iespējamā izsmiekla.

Sabiedrībās, kuras uzsver vienlīdzību, bieži vien akcentē nepieciešamību dalīties ar visu, kas kādam pieder (sk., piemēram, aprakstu par miermīlīgajiem batekiem

Malaizijā³⁵. Arī iepriekš šajā esejā pieminētajām sabiedrībām dalīšanās ir ārkārtīgi nozīmīga. Īpaši raksturīgi tas ir uz miermīlību orientētajām grupām.

J. Poruka aprakstītajos notikumos ir vairāki gadījumi, kuros varētu sagaidīt dalīšanos: sākumā Buņģis strebļ zīdeni, kamēr Cibiņš kāri skatās; vēlāk līdzīga situācija ir, kad nosalušais un izsalkušais Cibiņš iegriežas apsildīties pie galdnieka, kurš tieši pašreiz ēd skābus kāpostus. Šķiet, ka galdniekam, kurš redz, ka Cibiņš ir gan izsalcis, gan nosalis, gan arī viņa drēbes ir saplēstas, pat prātā neieņāk, ka viņš varētu zēnam kaut kā palīdzēt. Nedz Buņģis, nedz galdnieks ēdienu Cibiņam nepiedāvā. Buņģa gadījumā māte gan tā kā vēlas padalīties ar ēdamo, bet beigās Cibiņš tik un tā pie ēdiena netiek. No aprakstītā redzams, ka nekādu morālu pienākumu palīdzēt otram vai dalīties šajā sabiedrībā nav. Iespējams, notiek pat otrādi – pret grūtībās nonākušo tiek izrādīta zināma cietsirdība, lai viņu „norūdītu”, tāpēc, līdzīgi kā Robarčeku aprakstītajā vaoranu gadījumā, tiek uzskatīts, ka ikvienam ir jārūpējas pirmkārt un galvenokārt par sevi.

Hierarhija un sacensība

Miermīlīgās sabiedrības parasti skatās negatīvi uz iespējamo hierarhiju, tāpēc tiek izstrādāti dažādi mehānismi, kuri šo hierarhiju mazina. Parasti tās ir sociālas normas, kas darbojas pret dažādiem izlēcējiem un lielībniekiem, kuri vēlas izrādīt (vai arī tikai potenciāli varētu izrādīt) savu pārkumu pār citiem (sk., piemēram, iepriekš aprakstītos piarou un Ričarda Lī populāro aprakstu *Ziemassvētku mielasts Kalahari*³⁶. Aprakstos par miermīlīgajām sabiedrībām bieži vien tiek minēts arī, ka tajās nav sacensību veida rotaļu. Savukārt vardarbīgajās sabiedrībās uz sacensību vērstās rotaļas ir daļa no sociālās stratificēšanas mehānismiem.

J. Poruka aprakstītā sabiedrība pilnīgi noteikti nav sociāli egalitāra – vertikāli organizētām struktūrām ir liela nozīme. Katram pulciņam skolā ir kāds vadonis un viņa

³⁵ Endicott 1988.

³⁶ Lee 1969.

sekotāji vai viņam pakļautie. Neliela politiska cīņa, piemēram, izvēršas attiecībā uz to, kurš būs „turku” vai „krievu” puses „ģenerālis” sniega kaujā. Buņģis vēlas kļūt par „krievu” vadītāju un tāpēc apdāvina vienu no saviem līdzgaitniekiem ar papirosiem. Pretī viņš iegūst zināmu prestižu un solījumu, ka viņš noteikti būs „krievu ģenerālis”. Šāda prestiža ekonomika un ar to saistīta dāvanu apmaiņa norāda uz mehānismiem, kuri tiek izmantoti, lai ieņemtu noteiktu vietu sociālajā hierarhijā. Pēc sekām tā ir citāda nekā dalīšanās jeb tā dēvētā vispārējā reciprocitāte³⁷. Buņģis papirosus dala ar noteiktu nolūku, lai palielinātu savu prestižu biedru acīs. Dalīšanās savukārt būtu orientēta uz vienlīdzības stiprināšanu.

Novelē novērojamas arī citas epizodes, kuras norāda uz dažādiem institucionalizētiem hierarhijas veidošanas mehānismiem, piemēram, izsmiešana un kaunināšana, savstarpēja sacenšanās un aktīva vardarbīga cīņa (kā tas notiek tumsā, kad darbā tiek laisti dvieļi ar galos iesietiem mezgliem).

Arī pati skolas dzīve organizēta hierarhiski – pāri visam ir skolotājs, kurš vada nelielo kopienu un kam acīmredzot ir gan liela vara, gan autoritāte. Skolēniem ir arī formāls līderis Rubulis, kuram kā „vecākajam un gudrākajam” uzticēti šādi tādi organizatoriski darbi (piemēram, iezvanīt stundu sākumu). Nakts kautiņu gadījumā Rubulis gan cenšas nomierināt aizsākto konfliktu, bet, kad tas neizdodas, paslēpjas, nevis aktīvi iesaistās.

Visi skolēni ir iedalīti divās lielās grupās, kuras slavenajā sniega kaujā reprezentē „turki” – jaunākie skolēni – un „krievi” – vecākie. Šīs pašas grupas arī ir teritoriāli nodalītas guļamtempā. No stāstījuma noprotams, ka starp abām nometnēm nemitīgi pastāv zināma spriedze, un konflikti tiek izspēlēti ne tikai sniega kaujās, bet arī naktīs ar dvieļu palīdzību.

Attiecības starp dzimtēm

Visos aprakstos par miermīlīgajām sabiedrībām dominē egalitāri uzskati par vīriešu un sieviešu vietu sabiedrībā – tas

³⁷ Sahlins 2004.

attiecas kā uz vienkāršām sabiedrībām, tā uz kompleksām³⁸.

J. Poruka aprakstītajā sabiedrībā dzimšu nevienlīdzība nav izteikti pamanāma, tomēr sabiedrība nenoliedzami ir patriarhāla. Buņģa attieksme pret māti ir visai nevērīga, redzams, ka māte pakļaujas viņam un citiem dzimtas vīriešiem. Mātes uzdevums ir rūpēties par bērniem, bet viņa pati lēmumus nepieņem un nekādi nespēj ietekmēt vīriešu rīcību, kā to liecina dialogs starp Buņģi (īstajā vārdā – Pēteri) un viņa māti, kura pat sodu nevar pati īstenot, cerot, ka to viņas vietā izdarīs skolotājs:

„Ko? Ernestam... Ja man tā cepure pašs, tad nu gan es viņu paņēmu... Ernestam cepuru diezgan. Tā jērene ziemā gluži laba, tikpat kā jauna. Un vasarā... viņam gluži branga vasaras cepure...”

„Dariet, kā zināt,” māte teic, „es tur nekā nevaru teikt, lai tēvs... Bet tu gan, Pēterīt, varētu ar savu cepuri vēl veselu gadu iztikt...”

„Jā, jā! Es arvien esmu tas sliktākais... Man nekā nevajag... Ernestam viss...”

Pēteris nosviež karoti un savelk dusmīgu seju.

„Nemācīšos, edz, ka nemācīšos!... Daudzīšos un bļaušu pilnā kaklā... I nieka cepures man nevar nopirkt...”

„Vui, dēliņ, kāds tu esi... skolotājs tevi lieliks kaktā...”

Skolā tomēr mācās ne tikai zēni, bet arī meitenes, un tas norāda uz zināmām tiesībām, kuras bauda gan vīrieši, gan sievietes. Novelē meitenēm gan ir margināla loma – neviena no tām pat nav nosaukta vārdā. Skolas meitenes parādās tikai dažās nelielās epizodēs. Visaktīvākā viņu rīcība redzama, kad Cibiņš

³⁸ Dalījums starp vienkāršajām un kompleksajām sabiedrībām attiecas uz sociālo institūciju daudzumu, nošķirtību un sarežģītību, it īpaši attiecībā uz politisko pārvaldi un ekonomiku. Šādam konceptuālam dalījumam ir zināma etnocentriska ievirze (jo, piemēram, attiecībā uz radniecības struktūrām tā dēvētās kompleksās sabiedrības ir ļoti vienkāršas salīdzinājumā ar vairumu „vienkāršo sabiedrību”), tomēr šajā gadījumā vienkāršības labad ievērojam šo klasifikāciju.

ir piekerts, ielūkojamies Buņģa pārtikas lādē, un dažas meitenes sāk par viņu ņirgāties (nav gan teikts, tieši kā). Pārējā laikā meitenēm ir izteikta otrā plāna loma.

No iepriekš teiktā kļūst diezgan skaidrs, ka sabiedrība, kuru apraksta J. Poruks, jau uzbūves līmenī ir daudz līdzīgāka vardarbīgām sabiedrībām nekā miermīlīgām. Tā ir uzbūvēta hierarhiski un ar izteiktu ekonomisko un sociālo nevienlīdzību gan starp bagātajiem un nabagajiem, gan starp vīriešiem un sievietēm, gan starp jaunākajiem grupas locekļiem un vecākajiem. Šīs nevienlīdzības attiecības gan nav akmenī iekaltas – nav, piemēram, nepārprotami skaidrs, ka „krieviem” ir jāuzvar „turki” vai ka sievietēm būtu jābūt subordinētā lomā. Šo pozīciju savstarpējās attiecības ik pa brīdim tiek pārbaudītas un varētu arī mainīties. Tas gan nenozīmē, ka hierarhijas princips kā tāds mainītos – vienīgi „turki” varētu uzvarēt „krievus”, tādā veidā nomainoties dominējošam spēkam. Pats dominēšanas princips saglabātos nemainīgs.

Šajā struktūrā vissvarīgākā nozīme acīmredzot ir pašai skolai kā institūcijai. Līdzīgi kā Dž. Overingas aprakstītajā zēnu pārejas apmācību periodā, kurā jaunie šavantu zēni tiek nodalīti no savām mājsaimniecībām un nosūtīti īpašā skolā, arī Knipskas skolas bērni ir izrauti no savām mājām un nosūtīti uz skolu. Arī Knipskas skolas bērniem šeit jāapgūst daudz vairāk zināšanu nekā tikai rakstīt un rēķināt. Šeit viņi mācās citu, svešu, iepriekš nepazītu līdzgaitnieku klātbūtnē pastāvēt par sevi un izcīnīt vietu sociālajā hierarhijā. Šo izglītības procesu vislabāk var redzēt Cibiņa tēlā: zēns ir izrauts no gādīgās mātes dievbijīgās paspārnes, neapmācīts dažādos sevis aizstāvēšanas paņēmienos, tiek iemests visai vardarbīgā situācijā. Kādu laiku, nemācēdams sevi aizstāvēt, neredzēdams jēgu iesaistei savstarpējās agresīvās rotaļās, Cibiņš balansē uz prestiža zaudēšanas robežas. Galu galā viņš „brīnišķās dusmas” tomēr atmet un viņš jau ir ceļā uz augstāku sociālu stāvokli. Tomēr šis mirklis ir pārāk īss, lai tam būtu kāds pozitīvs rezultāts.

Skola arī institucionalizē skolēnus. Tipiskā M. Fuko garā šeit tiek audzināti jaunie pilsoņi, kuri būs apguvuši ne tikai ķermeniskas zināšanas par to, kā pakļauties autoritātei

(skolotājam, varbūt arī vecākajam audzēknim), bet arī vismaz rudimentārā līmenī būs gatavi darboties komandā, viena līdera pakļautībā. „Krievu” un „turku” pretnostatījums ir kā atblāzma cariskās Krievijas vadības centieniem izveidot uz krievu valodas balstītu nācijvalsti³⁹. Šādai valstij disciplinēti un indoktrinēti pilsoņi būtu lieti noderīgi.

Tātad, salīdzinot ar Robarčeku un Dž. Overingas, kā arī citu autoru pētījumiem miermīlīgo un vardarbīgo sabiedrību jomā, var teikt, ka J. Poruka aprakstītā vide ir tipiski uz vardarbību orientēta: tai piemīt daudz šādām sabiedrībām raksturīgu iezīmju – gan strukturāli, gan ideoloģiski (zēni bieži ar sajūsmu apcer kautiņus). Arī paša Cibiņa tēla miermīlība ir diezgan apšaubāma. Faktiski institūcijas un paradumi (t. i., kultūra) šajā sabiedrībā ir orientēti uz vardarbīga, bet disciplinēta pilsoņa veidošanu.

Knipska, Cibiņš un mūsdienu Latvijas attīstības perspektīvas

Šajā mirklī varam sākt skatīties uz *Kauju pie Knipskas*, salīdzinot to ar vidi, kāda pašlaik novērojama Latvijā. Nenoliedzami, nav iespējams nolikt vienādības zīmi starp šīm divām sabiedrībām. Tomēr tikpat neapstrīdamas ir līdzības. Ikvienš, kurš ir gājis skolā pēdējo trīsdesmit gadu laikā (un noteikti arī ilgākā laika posmā), Knipskas skolas sadzīvīvē atpazīs epizodes no savas bērnības. Tur ir gan dališanās vecākajos un jaunākajos, gan turīgākajos un mazāk turīgajos, gan sociālā statusa iegūšana ar dažādu „zīmолотu” preču palīdzību, gan vairāk vai mazāk vardarbīgas sniega un citu „mīksto” ieroču kaujas, kuras nereti izvēršas arī nopietnākos pārbaudījumos, pārsistos degunos un zilās acīs.

Tomēr, kā pētījumu gaitā teju ikvienā intervijā nācies dzirdēt, „kura balle tad bez izkaušanās”? Vardarbība, it īpaši jaunībā, tiek uzskatīta par vispārējās izglītības sastāvdaļu. Jaunietis, kurš nav izgājis cauri vienai vai vairākām šādām epizodēm un nav iemācījies izdzīvot vardarbīgajā vidē, ir uzskatāms (saskaņā ar mūsdienu Latvijā izplatītu uzskatu)

³⁹ Anderson 2006.

par tādu, kas nav sagatavots „lielajai dzīvei”, kurā noteikti tiks lietotas visrupjākās metodes savstarpējā cīņā par izdzīvošanu. Šo attieksmi lieliski ilustrē mācītāja Jāņa Šmita (toreiz Saeimas Cilvēktiesību komisijas priekšsēdētāja) izteikumi par to, ka pēriens ir leģitīms un atbalstāms pedagoģisks līdzeklis⁴⁰.

Par spīti bieži uzsvērtajam principam „ne sunīti kājām spert, ne guntiņas pagalīti” kopējā izdzīvošanas un attīstības stratēģija nav vērsta uz miermīlīgu sadarbību. Vismaz kopš 19. gadsimta otrās puses, kad liela Latvijas iedzīvotāju daļa iepazinās ar marksistisko literatūru un evolūcijas teoriju, latviešu attīstības stratēģijas ir bijušas saistītas ar domu par cīņu, kuras rezultātā veidojas jaunas un labākas pasaules. Šāda vīzija ir bijusi iekļauta gan Raiņa dzejā un dramaturģijā, gan Kārļa Skalbes nepatīkā pret „laimīgās malas” pašapmierinātību. 20. gadsimta beigu pārmaiņu laikā šī izpratne tika apvienota ar mītu par brīvā tirgus konkurences apstākļiem, kuri teju vai maģiskā veidā novedīs pie dzīves apstākļu uzlabošanās. Kolhozu sadalīšana 90. gados daudzējādā ziņā bija balstīta uz principu, ka „kopus cūka nebarojas”, t. i., laba saimniekošana nav iespējama, kolektīvi sadarbojoties. Padomju laika ideoloģija kolektīvai saimniekošanai bija radījusi ārkārtīgi negatīvu pieskaņu. Kā intervijas laikā stāstīja kāda Kurzemes ciema pārvaldes vadītājs (t. i., bijušais „pagastvecis”): „Nākošajā dienā pēc lēmuma par kolhoza īpašuma sadalīšanu ferma izskatījās tā, it kā tūlīt būtu gaidāms karš. Viens nāca un lauza nost caurules, cits plēsa ārā vadus – it kā tie viņiem būtu dzīvības un nāves jautājums.” Kopējā sajūsmā par atgriešanos pie individuālās saimniekošanas ideāla šajā ciemā tika likvidēts arī bērnodārzs, kuru pagasts tagad kaut kā mēģina restaurēt. Vēlme turēties katram atsevišķi tiek pamatota ar mītisko „viensētas domāšanu”. Šī mīta izcelsme un (ne)atbilstība vēsturiskajai patiesībai ir atsevišķa raksta vērtā, tomēr svarīgākā ir vienpatības uzsvēršana kopā ar uzskatu par to, ka attīstība ir sasniedzama dažādu (iespējams, vardarbīgu) strīdu ceļā. Anekdotiski dati liecina par to, ka latviešiem nereti ir tendence uzsākt saziņu

ar nepazīstamiem cilvēkiem uzbrūkošā manierē. Tikai pēc tam, kad sarunu partneris ir apvainots un nedaudz profilaktiski aizskarts, emocijas norimstas, atskan atvainošanās un var sākties dialogs.

Cita veida ilustrācija šai agresīvajai vienpatībai ir daudzie niknie suņi, kuri tiek tolerēti visā Latvijā kā neizbēgams ļaunums. Nesen, iebraucot vienā no Piebalgas mākopām, mani sagaidīja četri suņi – sākot no pavisam sīka kranča un beidzot ar neliela teļa izmēra briesmoni. Suņi, no vienas puses, iespējams, aizbaida meža zvērus un cilvēkus, kas pastaigājas pa svešām sētām, bet, no otras puses, padara lauku mājas visai nepieejamas arī draudzīgi noskaņotiem cilvēkiem – ne viens vien kaimiņš izvairās iegriezties tādas mājas pagalmā, kurā saimnieko nepieciets nikns suns. Tomēr šādu suņu klātbūtne tiek uzskatīta par lauku sētas neatņemamu sastāvdaļu, bet sakosts kaimiņš – par kolaterālu bojājumu.

Vienlaikus nenoliedzamas ir grūtības, ar kādām saskaras Latvijas iedzīvotāji⁴¹, kad ir nepieciešama kolektīva darbība. Uzskats par to, ka latvieši ir miermīlīgi, noteikti nerodas no ikdienišķās pieredzes. Piedzēries vīrs nosit savu tēvu vai sieva – savu vardarbīgo vīru, vecāki piekauj bērnus, un diskotēkā bijušās draudzenes rauj viena otru aiz matiem pāri visam deju placim. Kā šovasar stāstīja jauns puisis kādā Vidzemes ciematā:

„Mūsu pagastā balles pēc [ieciēnīta vasaras koncerta] vairs nerīkos kautiņu dēļ. Pagājušajā vasarā tā gāja pa gaisu, ka tika izlauzti estrādes krēsli un soli. Dažus balles viesus dzērumā piekāva paši apsargi, kas bija nolīgti, lai uzturētu kārtību. Vēlāk izrādījās, ka piekautie ir apsardzes firmas priekšnieka

⁴⁰ Dzērve 2007.

⁴¹ Lai gan dalījums latviešu un nelatviešu kopienā Latvijā tiek ārkārtīgi plaši lietots, runājot par mūsdienu Latvijas sabiedrību no sociālā viedokļa, šādam dalījumam nav saskatāma liela jēga – gan strukturāli, gan vērtību un arī uzskatu un tradīciju ziņā Latvijas sabiedrība ir visai viendabīga. Lai gan *Kauja pie Knipskas* nenoliedzami ir etniski latviskās telpas sastāvdaļa, to tikpat labi var pieskaitīt bijušās Krievijas impērijas telpai, kas tādējādi ir radniecīga lielākajai daļai Latvijā mītošo kopienai.

draugi – sitējiem bija jāiet pie cietušajiem un jālūdz piedošana.”

Par ikdienas vardarbības klātbūtni liecina salīdzinoši augstais slepkavību skaits. Latvijas sabiedrības institucionālā uzbūve un uzskati par pareizo dzīvi acīmredzot pieļauj un veicina individuālu vardarbību, par kuras kulmināciju var uzskatīt slepkavību. Kolektīva pašorganizēšanās miermīļīgiem vai vardarbīgiem mērķiem acīmredzot nav tik izteikta šīs kultūras sastāvdaļa – vismaz patlaban.

J. Poruka novele *Kauja pie Knipskas* ilustrē dīvainu pretrunu, kādu Latvijas sabiedrības uzskatos nav mazums. No vienas puses, tiek uzsvērtā miermīlīga pasaules uzskata vērtība, iedzīvotāji, un it sevišķi skolēni, tiek aicināti mācīties no lēnprātīgajiem un it kā dzīvesgudrajiem antiņiem un bālajiem zēniem. Tajā pašā laikā šīs zināšanas tiek sniegtas kontekstā ar sabiedrības struktūru, kura nenovēršami veicina sacensības un individuālo sasniegumu garu, mazāk uzmanības

pievēršot spējai un nepieciešamībai veidot miermīlīgu un/vai sadarbīgu sabiedrību. Tas, ka tieši šāda, uz miermīlīgu sadarbību, nevis individuālistisku konkurenci orientēta sabiedrība ir visvairāk piemērota ilgspējīgai attīstībai, tiek atkal un atkal atgādināts dažādu pilsoniskās sabiedrības un it īpaši sociālā kapitāla teorētiķu (piem., Roberta Patnama vai Frensisa Fukujamas) darbos. Šajā esējā aprakstītās problēmas, it īpaši neapzinātā sabiedrības struktūra, kura ir orientēta uz vardarbību un nesadarbošanos, var stipri apdraudēt Latvijas cerības uz ilgspējīgu attīstību. Tomēr, lai novērtētu izglītības iestāžu uzbūves un sadzīves ietekmi uz bērnu un vēlāko pieaugušo vēlmi vai spējām miermīlīgi sadarboties un izvairīties no vardarbības, ir nepieciešami papildu pētījumi.

Raksts tapis ar ESF projekta Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu.

VĒRES

- Anderson, B. R. O. (2006) *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. New York : Verso.
- Bonta, B. (1993) *Peaceful peoples: an annotated bibliography*. Metuchen, New York, London : Scarecrow Press.
- Dzērve, L. (2007) Šmits par pāršanu runā miglaini, bērnu sargi norāda – likums to aizliedz. Pieejams: www.diena.lv (11.08.2011.)
- Endicott, K. (1988) Property, Power and Conflict among the Batek of Malaysia. Ingold, T.; Riches, D.; Woodburn, J. (eds.) *Hunters and Gatherers 2: Property, Power and Ideology*. Oxford, New York : Berg Publishers, 110–128.
- Foucault, M. (1977) *Discipline and punish: the birth of the prison*. New York : Pantheon Books.
- Freud, S. (1927) *The ego and the id*. London : L. & Virginia Woolf at the Hogarth Press, and the Institute of Psycho-Analysis.
- Freud, S. (1950) *Beyond the pleasure principle*. London : Hogarth Press.
- Fry, D. P. (2006) *The human potential for peace: an anthropological challenge to assumptions about war and violence*. New York : Oxford University Press.
- Fuentes, A. (2004) It's Not All Sex and Violence: Integrated Anthropology and the Role of Cooperation and Social Complexity in Human Evolution. *American Anthropologist*, 106 (6), 710–718.
- Gregor, T. (1996) *A natural history of peace*. Vanderbilt University Press.
- Howell, S.; Willis, R. G. (1989) *Societies at peace: anthropological perspectives*. London, New York : Routledge.
- Kreicers, H. (1963) Mīlētāji un nīdēji. *Jaunā Gaita*, 43. Pieejams: <http://zagarins.net/jg/> (04.07.2011.)

- Kropotkin, P. A. (2006) Mutual aid: a factor of evolution. *Peter Kropotkin*. Mineola, New York : Dover Publications.
- Lee, R. B. (1969) Eating Christmas in the Kalahari. *Natural History*, 78 (10), 14–22.
- Montagu, A. (1978) *Learning non-aggression: the experience of non-literate societies*. New York : Oxford University Press.
- Overing, J. (1989) Styles of manhood: an Amazonian contrast in tranquility and violence. Howell, S.; Willis, R. G. (eds.) *Societies at peace: anthropological perspectives*. London, New York : Routledge, 79–99.
- Rauhvargere, L. (2010) Viedokļi – Kāpēc latvieši nestreiko?... bet grieķi streiko par daudz? Pieejams: www.tvnet.lv (08.08.2011.)
- Robarchek, C. A.; Robarchek, C. J. (1992) Cultures of War and Peace: A comparative Study of Waorani and Semai. Silverberg, J.; Gray, J. P. (eds.) *Aggression and peacefulness in humans and other primates*. New York, Oxford : Oxford University Press, 189–213.
- Sahlins, M. D. (2004) *Stone Age Economics*. New York : Routledge.
- Skultans, V. (1998) *The testimony of lives: narrative and memory in post-Soviet Latvia*. London; New York : Routledge.
- Sponsel, L. E.; Gregor, T. (1994) *The Anthropology of peace and nonviolence*. Boulder : L. Rienner.
- Sponsel, L. E. (1996) The Natural History of Peace: A Positive View of Human Nature and its Potential. Gregor, T. (ed.) *A natural history of peace*. Vanderbilt University Press, 95–128.
- Waal, F. (1996) *Good natured: the origins of right and wrong in humans and other animals*. Harvard University Press.
- Waal, F. B. et al. (2006) *Primates and philosophers: how morality evolved*. Princeton, N. J. : Princeton University Press.
- Warneken, F.; Tomasello, M. (2009) The roots of human altruism *British Journal of Psychology*, 100 (3), 455–471.

DAŽAS PIEZĪMES PAR JAUNĀKAJIEM LATGALISKĀS IDENTITĀTES PĒTĪJUMIEM

Edmunds Trumpa ir baltu valodnieks, vadošais pētnieks. Dzimis 1968. gada 10. septembrī Viļņā. 2005. gadā Lietuviešu valodas institūta (Viļņa) un Vītauta Dižā Universitātes (Kauņa) kopējā doktorantūrā aizstāvējis promocijas darbu *Pelesas izlokšnes vokālās fonēmas un to varianti (Pelesos šnektos balsinēs fonemos ir jū variantai;* 2008. gadā izdota monogrāfija). Kopš 2005. gada Latvijas Universitātes Baltu valodu katedras (vēlāk – Baltu valodniecības katedra) docents. Vairāku lietuviešu dialektoloģijas mācību grāmatu, izdevuma *Baltu valodu atlants. Prospekts* (2009) līdzautors, 15 zinātnisko publikāciju autors. Interesējas par baltu valodu vēstures, areālās lingvistikas, dialektoloģijas un perifērijas izlokšņu jautājumiem.

Anna Stepiņa ir topošā literatūrzinātniece, zinātniskā asistente. Dzimusi 1986. gada 12. maijā Krāslavā. Filoloģijas zinātņu maģistre. Studē Daugavpils Universitātē doktora studiju programmā *Literatūrzinātne (salīdzināmā literatūrzinātne)*. Intereseļu lauks – literatūrzinātne un valodniecība.

Abi raksta līdzautori kā Daugavpils Universitātes pārstāvji 2010.–2012. gadā ESF projektā *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas*¹ veic pētījumu par dialektu un izlokšņu robežu izmaiņām.

¹ Informācija par projektu pieejama: <http://www.savskaktins.lv/> (15.08.2011.).

Raksturvārdi: latviešu valodas dialekti, latgaliešu valoda, valodas un dialekta atšķiršana, etniskā identitāte, lingvistiskā identitāte, mikroidentitāte.

Pēdējo gadu laikā vērojama humanitāro zinātņu pētnieku pastiprināta interese par latgalistiku. Šīs jomas pētījumu un publikāciju lielākais īpatsvars veltīts Latgales apgabalā dzīvojošo cilvēku etniskās un lingvistiskās identitātes problēmai, kas nav jauna, taču 21. gadsimta sākumā acīmredzot globalizācijas draudu iespaidā ir guvusi negaidītu, jaunu pavērsieni: zinātniskajās konferencēs,

dažos izdevumos tiešā un netiešā veidā tiek virzīts trešās baltu valodas – latgaliešu valodas – jautājums. Šī raksta mērķis – īsi novērtēt atsevišķas pētījumos izteiktās domas un iesaistīties diskusijās ar to autoriem, akadēmiskajā vidē veicinot interesi par identitātes problēmām.

1. §. Nekad pēdējos gadu desmitos (bet varbūt vispār) Latgales apgabals nav piedzīvojis tik lielu filologu uzmanību – to droši var nosaukt par latgalistikas uzplaukumu. Jaunākos pētījumus var saistīt pirmām kārtām ar starptautiskajām latgalistikas konferencēm

(pirmā no tām 2008. gadā notika Sanktpēterburgas Valsts universitātē, 2009. gadā – Rēzeknes Augstskolā, 2010. gadā – Greifswalder Universitātē, savukārt 2011. gada rudenī ceturtā konference paredzēta Poznaņas Universitātē). Divu latgalistikas konferenču materiāli publicēti humanitāro zinātņu žurnāla *Via Latgalica* pielikumos (turpmāk tekstā – LKM)², pašlaik tiek gatavots trešais izdevuma numurs.

Īpašas vērtības vērts ir *Via Latgalica* pirmā numura pielikums *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti* (turpmāk tekstā – VAPDR)³ – 2005.–2009. gadā Rēzeknes Augstskolā (sadarbībā ar Milānas-Bikoka Universitāti un Tartu Universitāti) veiktais apjomīgais (478 lappuses), ar bagātīgu kartogrāfisko materiālu ilustrētais sociolingvistikas pētījums, kas apkopo vairāk nekā deviņu tūkstošu aptauju rezultātus (kā apgalvo autori, pēc kvantitatīvajiem rādītājiem tas ir lielākais Eiropā). „Tas ir pirmais pētījums, kas tik visaptveroši atklāj Latgales iedzīvotāju valodu prasmi, lietojuma sfēras, attieksmi pret dažādām valodām un to funkcionalitāti lokālā un valsts mērogā, norāda uz reliģijas, tautības un valodas lomu identitātes paušanā,” visai pamatoti uzsver sastādītāji.⁴ Grāmatas nodaļās aprakstīta darba metodika, var iepazīties ar desmit projekta dalībnieku individuālajiem pētījumiem, anketu paraugiem un karšu zīmēšanas tehnoloģiju. Vienā nodaļā, kas ar pētniecību saistīta mazāk, atrodami J. Cibuļa raksti par *latgaļu* valodas beztiesiskumu, kā arī pievienoti Ministru prezidentam nosūtītie dokumenti par latgaliešu rakstu valodas saglabāšanu un ieteikumi izglītības, kultūras un valodas politikas veidošanai (līdzīga dokumentārā daļa ir arī LKM otrā laidiena beigās, kurā starp institucionālās sarakstes dokumentiem var atrast arī pētniecību par reģionālās valodas statusa piešķiršanu latgaliešu valodai)⁵. Savukārt VAPDR pielikumā ir ļoti vērtīgs faktogrāfiskais materiāls (anketu atbilžu apkopojumi

tabulās un atbilžu ilustrācijas krāsainās Latgales kartēs), kas ļaus to izmantot arī nākotnes pētījumiem.

2. §. Līdz šim nav izdevies atrast valodnieku rakstiskas atsauksmes vai zinātniskas recenzijas ne par abiem publicētajiem LKM laidieniem, ne par VAPDR, kaut arī šajās publikācijās ir skarti valodniecībai un valodas politikai ļoti būtiski jautājumi. Šis raksts nepretendē kļūt par recenziju, jo tai būtu nepieciešama cita diskusiju vide, piemēram, baltu valodniecības žurnāls *Baltistica* vai *Baltu filoloģija*, tomēr atļausimies izteikt savu viedokli, it īpaši tāpēc, ka mūsu ESF projekta *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas* pētījums par dialektu un izlokšņu robežu izmaiņām ir par līdzīgu tematiku – latgalisko izlokšņu stabilitāti.

Līdz 20. gadsimta beigām baltu valodniecībā ir dominējis viedoklis, ka ir saglabājušās divas dzīvās baltu valodas – latviešu un lietuviešu valoda – un to dialekti, turpretī minētajos izdevumos tradicionālās latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās (jeb nesēliskās) izlokšnes tiek sauktas par latgaliešu valodu. Atsevišķos LKM un VAPDR rakstos vēl pavīd vispārpieņemtais valodas paveida nosaukums latgaliešu rakstu valoda, tomēr vārds *rakstu* lielākoties ir vai nu izkritis, vai arī nomainīts uz terminu *literārā* (latgaliešu literārā valoda), kas pretendē uz plašāku nozīmi ‘latgaliešu kopvaloda’. Vēl radikālāk ir rīkojušies atsevišķu rakstu autori (piem., J. Cibuļš)⁶, latgaliešu valodu dēvējot par *latgaļu* valodu un uztverot gan valodu, gan etnonīmu par tieši mantotu no senās *latgaļu* cilts.

Šāds (mazliet svārstīgs) terminu lietojums acīmredzot nav nejaušība, bet apzināta autoru nostāja, stratēģija, kas attīstās, bet nav izveidojusies līdz galam. Pirmkārt, tādēļ, ka pēdējā laikā vispārīgās valodniecības praksē zūd stingri kritēriji valodas vai dialekta nošķiršanai, brīvāku viedokli atbalsta gan

² Latgalistikys kongresu materiali 2009; Latgalistikys kongresu materiali 2010.

³ Valodas Austrumlatvijā 2009.

⁴ Turpat, 8.

⁵ Latgalistikys kongresu materiali 2010, 204–227.

⁶ Cibuļš, J. (2009) Latvieši un latgalieši: viens likums – viena taisnība visiem. Valodas Austrumlatvijā 2009, 273–288.

atsevišķas zinātniskās institūcijas, gan daļa pētnieku (piem., Rēzeknes Augstskola sadarbības ar Merkatora izglītības centru⁷ Nīderlandē, kas pēta Eiropas Savienības reģionālo un minoritāšu valodu lomu ES izglītības struktūrā, ar Krievijas valodniekiem, kas nesen reanimējuši kopš 20. gadsimta 20. gadiem Krievijai raksturīgo latviešu un latgaliešu valodas šķiršanu⁸). Otrkārt, atbalstīt jēdzienu *latgaliešu valoda* atsevišķus pētniekus mudina pilsoniskā pozīcija: norūpējušies par latgaliskā valodas paveida iznīkšanu (šim bažām tik tiešām ir nopietns pamats), šī paveida glābšanas iespēju viņi saredz, tam piešķirot valodas statusu – valodai būtu lielākas funkcionalitātes un attīstības iespējas. Treškārt, vairāk nekā 250 gadus pastāv latgaliešu rakstu valodas tradīcija, daļēji balstīta uz Dienvidlatgales izlokšņu pamata, 20. gadsimtā sākušies un līdz šim turpinās latgaliešu rakstu valodas kodificēšanas (normēšanas) procesi. Joprojām ir dzīva un attīstās latgaliešu literatūra. Pastāv apzināti latgalisku dzīvesveidu izkopjoša sabiedrības daļa, kas rakstīto valodu nešķir no runātās, tātad uzskata, ka latgaliešu valoda var dzīvot pilnvērtīgu dzīvi. Ceturtkārt, LKM un VAPDR publicēto pētījumu rezultāti it kā apstiprina, ka pastāv gan latviskā, gan latgaliskā etniskā un valodiskā identitāte. Pētītajās teritorijās, kurās iekļauts vēsturiskais Latgales apgabals un atsevišķi pagasti ārpus tā, aptaujas rāda, ka par latvieti sevi uzskata 40,7%, par krievu – 25,9%, par latgalieti – 27% respondentu⁹. Dati par valodas lietojumu ļoti atšķiras, dažādās pakāpēs zina (sapro, lasa, runā, raksta): latviski 90,9%, krieviski – 93,5%, latgaliski – 62,1% respondentu¹⁰. Šie argumenti (īpaši tie, kas saistīti ar pašidentificēšanos) kopumā varētu būt par labu tam, ka latgalisko runas un

rakstu valodas paveidu varētu saukt par atsevišķu latgaliešu valodu.

Jebkurā gadījumā jāatzīst, ka pētījumu autori ir veikuši zinātnē vajadzīgu darbu, kurš iedvesmo ne tikai ar saviem apjomiem, bet arī ar tālejošām iecerēm.

3. §. Zinātnē diskusiju trūkumu vajadzētu uzskatīt par nevēlamu, patiesību var verificēt, izvērtējot ne vien pozitīvu, bet arī negatīvu viedokli. Jūtot cieņu pret apjomīgā pētījuma VAPDR veicējiem, tās pašas tēmas kontekstā (latgaliešu valoda vai dialekts?) par rakstiem valodniecības jomā jāizsaka arī kritiskas piezīmes.

VAPDR rakstos ir vērojams vājš tīri lingvistiskais ideju pamatojums (pirmajā LKM laidienā vienīgi A. Andronovs mēģina pamatot latgaliešu valodas atšķirības no latviešu valodas ar leksikostatistikās glotihronoloģijas metodi, nākamajā laidienā viņš analizē latgaliešu valodas izpētes līmeni un konstatē, ka tas ir diezgan augsts, līdz ar to ļauj veidot valodas, nevis dialekta šķirkli enciklopēdijā¹¹). Taču kopumā ir pilnībā ignorēti līdzšinējie darbi baltu valodniecības jomā, arī latgalistikā. Valodas pētījums bez valodas faktiem, bez to vēstures? Šis apstāklis padara pētījumu VAPDR mazliet deklarātīvu, paliek iespāids, ka autori, nediskutējami par tradicionālajiem uzskatiem A. Bilenšteina, J. Endzelīna, V. Rūķes, M. Rudzītes, A. Breidaka u.c. darbos (saskaņā ar tiem latgaliskās izloksnes iekļaujamas latviešu valodas augšzemnieku dialektā), bet tajā pašā laikā viscaur pieminējami terminu *latgaliešu valoda*, kas pirmoreiz tik plaši izskan zinātniskajās aprindās, nejut savu darbu kontekstu un pat nejuetas droši savos zinātniskajos uzskatos, aizbildinoties ar to, ka darbs ir sociolingvistisks. Izlasot VAPDR, var manīt, ka izcilais Latgales valodnieks A. Breidaks, kas savās

⁷ Lazdiņa, S.; Martens, H. F.; Šuplinska, I. (2009) Latgalīšu literāro volūda izgleiteibā. Via Latgalica 2009, 64–72. Nedaudz atšķirīga raksta versija angļu valodā pieejama: http://www.mercator-research.eu/research-projects/regional-dossiers/090603.regional_dossier_latgalian_in_latvia.pdf (15.08.2011.).

⁸ Sk., piemēram, Antona Breidaka raksta redakciju: Brejidak 2006.

⁹ Valodas Austrumlatvijā 2009, 331.

¹⁰ Turpat, 332.

¹¹ Andronovs, A. (2009) Latgaliešu literārā valoda leksikostatistikas gaismā. Latgalistikys kongresu materiāli 2009, 6–16; Andronovs, A. (2010) Lingvistiskās un kultūrvēsturiskās informācijas daudzums kā kritērijs valodas un dialekta atšķiršanā. Latgalistikys kongresu materiāli 2010, 7–14.

atziņās¹² bijis vistuvāk lingvistiskai latgaliešu valodas interpretācijai, rēzekniešiem nav pazīstams, vienīgi Tartu Universitātes profesoram K. Pajusalam un J. Cibuļam. Simptomātiski, piemēram, tas, ka J. Endzelīns VAPDR minēts vien divās vietās, raksturots pavirši un gluži noliedzošā kontekstā: „... J. Endzelīna valodniecības skolas piekritēji to [rakstu valodu] dēvē par dialektu...” (I. Brīvere)¹³; „... bēdīgi slavens Endzeļiņa jeb Endzelīna teiciens – runāt par latgaliešu valodu ir lingvistiski nepareizi un politiski bīstami – joprojām dzīvs” (J. Cibuļš)¹⁴. Šajā aspektā VAPDR studiju interesanti papildina publicistiskais J. Cibuļa raksts, kurā daži nievājoši izteicieni aizvieto faktus un grūti iekļaujas zinātniskā darba fonā, piem., par nelatgalisko Latviju: „caru laikos Krievijā tieši latgaļi saukti – lotyšy. Toties pārējie apkārt latgaļu zemēm – čuhņa”¹⁵; par palīdzības nesniegšanu drukas aizlieguma laikā: „mūsu kaimiņi baltieši .. nepakustināja ne pirkstu.., uzradās pat tādi baltieši – carisma pakalpiņi...”¹⁵. Kā jau minēts, J. Cibuļš latgaliešus sauc par latgaļiem, etnonīma izvēli pamatodams ar to, ka „nav pierādījumu, kurā vēstures brīdī tad ir beigusies latgaļu kultūra un sākusies viņu kā latviešu tautas sastāvdaļas kultūra”. Nekritiski domājot, balstoties uz faktu trūkumu, nevis uz onomastikas dotumiem, var viegli iesaistīties filoloģiskajā nomināciju spēlē (kursniekus saukt par kuršiem utt.). Uzmanības vērts ir vēl viens J. Cibuļa izteiciens: „Latgaliešu valoda tika degradēta par dialektu politisko apsvērumu dēļ.”¹⁶ Vai tad paši latgalieši tajā periodā, kad viņi vēl nebija ciešos sakaros ar pārējo apgabalu latviešiem, sevi nesauca par latviešiem, bet savu valodu par latviešu valodu? Sk. pirmo latgaliešu (latviešu valodas) gramatiku¹⁷, pirmos, sākot

ar *Gaismu*, latgaliešu preses izdevumus, kas pieejami arī internetā¹⁸.

4. §. Iedziļinoties VAPDR metodikā, faktu klasifikācijā un interpretācijā, pamānāmas vairākas nepilnības, kas varētu atstāt iespaidu uz sociolingvistikas pētījumu rezultātiem.

Pirmkārt, līdz galam nepaskaidrots un nesaprotams ir pētāmo vietu princips. Tas, ka 159 administratīvi teritoriālās vienības pēc līdzīga nacionālā sastāva tiek apvienotas 74 vienībās, varētu būt pareizi, tomēr dažreiz vienā vienībā iekļauti tādi pagasti, kas ir attālināti (nav kopējo robežu) vai arī pieder pie dažādiem vēsturiskajiem Latvijas apgabaliem. Piemēram (sk. VAPDR 1. tabulu)¹⁹, latgaliskā Barkavas pagasta teritorija ir apvienota ar dziļāk Latgalē ietiekušos Varakļānu pagastu, apejot pa vidu esošo Murmastienes pagastu. Savukārt šis pagasts ir apvienots ar Vidzemei piederošo Ošupes pagastu, ignorējot pa vidu esošo Barkavas pagastu un piekļaujot arī nelatgalisko Indrānu pagastu. Ilūkstes pagastam (vēsturiskajai Kurzemei) pievienots ne tikai Subates, Dvietes un Bebreņes, bet arī latgaliskais Liksnas un Vaboles pagasts. Pēfītas arī pilnībā ārpus Latgales esošās teritorijas (piem., krievvalodīgā Demene, Kalkūne, Vidzemes Lubāna). Tātad nav ievērots vēsturiskā Latgales novada robežu princips, kas varēja ietekmēt kopējos rādītājus. Kā liecina ESF projektā *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* 2010.–2011. gadā veikto ekspedīciju novērojumi, ārpus Latgales robežām, sākot jau ar pirmajiem kilometriem, ir gandrīz neiespējami atrast vietējos (ne dažādu iemeslu dēļ ieceļojušos) cilvēkus, kas sevi uzskatītu par latgaliešiem, bet ticamība, ka viņi runās latgaliski, arī kādā no sēliskajām augšzemesnieku izloksnēm, strauji krītas. Varbūt, ka VAPDR dati par nelatgaliskajiem pagastiem derētu pētījumam par cilvēku migrāciju.

Tomēr pārsteidz diezgan lielais (pēc personīgās pieredzes – gandrīz neticams) VAPDR norādītais latgaliešu un latgaliski runājošo procents atsevišķos pagastos,

¹² Piemēram, Breidaks 2007.

¹³ Brīvere, I. (2009) Valodas lietošanas diskriminācija un stereotipi. Valodas Austrumlatvijā 2009, 164.

¹⁴ Cibuļš, J. (2009) Latvieši un latgalieši: viens likums – viena taisnība visiem. Valodas Austrumlatvijā 2009, 287.

¹⁵ Turpat, 277.

¹⁶ Turpat, 276.

¹⁷ Skrinda 2008.

¹⁸ Pieejams: http://data.lnb.lv/digitala_biblioteka/laikraksti/index3.htm (15.08.2011.).

¹⁹ Valodas Austrumlatvijā 2009, 37–39.

piemēram, Vidzemes Lubānā, kur atrasti 16,9% cilvēku ar latgalieša identitāti, bet latgaliski prot pat 80,6% aptaujāto (no tiem pilnībā runā 36%, labi runā – 11,5%)²⁰. Salīdzinājumam: 2011. gadā Lubānā nedēļu ilgajā deviņu cilvēku ekspedīcijā ar grūtībām atradām tikai dažus vietējos teicējus, kas runāja ar atsevišķām augšzemnieku dialekta īpatnībām. Savukārt VAPDR apvienotajā Ošupes lingvistiskajā teritorijā, kur (ar stabili latgalisko Murmastienes pagastu) latgaliski runājošo jābūt vairāk, rezultāti ir pieticīgāki: tikai 3,3% latgaliešu, latgaliski zina tikai 37% aptaujāto (no tiem pilnībā runā 39%, labi runā – 13,3%)²¹. Toties 2011. gadā ekspedīcijās tur diezgan viegli bija atrast gan latgalisko, gan sēlisko izlokšņu pārstāvjus. Acīmredzot VAPDR ne vien vietas izvēles, bet arī pati aptauju metodika bijusi nepilnīga.

5. §. Galvenais diskusiju punkts – VAPDR aptauju veidošanas principi. Ieskatoties pētījumā apkopotajos anketēšanas rezultātos, noskaidrojas diezgan interesanta aina, salīdzinot tos ar oficiālajiem Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) datiem. Sastāpītas šādas Latgales apgabala lielāko tautību proporcijas 2009. gadā: latvieši – 44% (CSP) un 40,7% (VAPDR); krievi – 39,2% (CSP) un 25,9% (VAPDR); latgalieši – 0 (CSP) un 27% (VAPDR); poļi – 7,1% (CSP) un 1,5% (VAPDR); baltkrievi – 5,4% (CSP) un 3,5% (VAPDR)²². Ja ticēt VAPDR autoru apgalvojumam, ka respondenti pēc tautības izvēlēti līdzīgās proporcijās, kādas uzrāda CSP dati, šie skaitļi varētu liecināt, ka vairākums no 27% latgaliešu var arī nemaz nebūt tie, kam dzimtā valoda latviešu vai latgaliešu, kā par to savā rakstā nedaudz ieminējusies A. Kļavinska²³. Minēto latgaliešu procentu varētu veidot šāds CSP oficiāli norādīto tautību provizorisks samazinājums: latviešu – mīnus 3,3%, krievu – mīnus 13,3%, poļu – mīnus 5,6%, baltkrievu – mīnus 1,9%, citu tautību

pārstāvju – mīnus 2,9%. Tātad vairāk nekā trīs ceturtdaļas latgaliešu ir slāvu izcelsmes ļaudis. Šo rādītāju varētu pārbaudīt, ja anketās būtu iekļauts jautājums „oficiālā tautība pēc dokumentiem” (tas netika izdarīts). Cits paņēmieni – ja VAPDR būtu norādīta oficiālā tautību statistika pagastos, varētu vismaz secināt, kādā etniskajā vidē vērojama lielāka oficiālās un neoficiālās identitātes nesakritība.

Iespējams, pētījuma autori tomēr stingri neievēroja CSP proporcijas. Kā spilgtu piemēru var norādīt faktu, ka Daugavpilī tikai 16,6% aptaujāto sevi uzskata par krievu, 41,8% – latvieti, bet 25,2% – latgalieti²⁴. Tas nepavisam neatbilst reālajam etniskajam sastāvam pilsētā. Līdzīga neatbilstība parādās, arī aptaujājot respondentus Rēzeknē²⁵. Atšķirībā no citām anketas pozīcijām, atbildot uz jautājumu par etnisko identitāti („Jūs sevi uzskatāt par.”), nebija norādīta iespēja atzīmēt divus variantus. Pētījuma autori apzināti devuši respondentam vienu vienīgu iespēju. Tā kā jautājums nebija īpaši izvērsts, pastāv varbūtība, ka vārds *latgalietis* tika saprasts nevis kā tautības, bet kā apgabala iedzīvotāja nosaukums, kas pieņemams atšķirīgu tautību pārstāvjiem. Pētījuma rakstos (piem., S. Pošeiko)²⁶ parādās ziņas, ka šis ierobežojums tika pārkāpts, respondenti dažreiz norādījuši divas etniskās identitātes – *latvieša* un *latgalieša*. Interesanti, cik daudz tādu gadījumu ir bijis, kam par labu tika pieskaitīta vienīgā atbilde, jo statistikas tabulās varianti neparādās.

Var piebilst, ka pētījuma autori visus anketu rezultātus apkopojusi vienīgi procentos, nenorādot absolūtos skaitļus. Tie būtu ļāvuši vērot, cik viendabīgs ir materiāls – iespējams, respondenti nav atbildējuši uz visiem anketu jautājumiem.

Kļūst skaidrs, ka īpaši vērtīgi ir nevis vispārinātie un no konteksta izrautie statistikas

²⁰ Sal. Valodas Austrumlatvijā 2009, 344, 376, 378.

²¹ Turpat.

²² Turpat, 41.

²³ Kļavinska, A. (2009) Daudzvalodība Austrumlatvijā: Valodu lietojuma sfēras. Valodas Austrumlatvijā 2009, 151.

²⁴ Valodas Austrumlatvijā 2009, 344.

²⁵ Kļavinska, A. (2009) Daudzvalodība Austrumlatvijā: Valodu lietojuma sfēras. Valodas Austrumlatvijā 2009, 152.

²⁶ Pošeiko, S. (2009) Valodas loma identitātes veidošanā un saglabāšanā. Valodas Austrumlatvijā 2009, 142.

skaitļi, bet konkrētas anketas. Tās vislabāk varētu atklāt tipisko latgalieša portretu.

6. §. VAPDR autoriem nebija reālas iespējas ar anketām pārbaudīt spējas runāt latgaliski, nācās uzticēties norādījumiem par valodas / dialekta iemaņām. Jautājumu blokā par valodu zināšanām piedāvāts atzīmēt vairākas atbildes. 62,6% no visiem aptaujātajiem, kas pārzina latgaliešu valodu, šie procenti sadalās atkarībā no zināšanu līmeņa. Var arī pamanīt, ka tradicionāli latgaliskajos pagastos šī valodas paveida pratēju skaits ir procentuāli stipri atšķirīgs. Tomēr var apgalvot, ka minētais procents, ņemot vērā Latgales apgabala etnisko sastāvu, ir diezgan liels.

Vajadzētu izskatīt dažus šī jautājuma aspektus. Vai daudz pozitīvo atbilžu uz jautājumu, piem., „Vai jūs runājat latgaliešu valodā?“, var būt pietiekams pierādījums tam, ka pastāv atsevišķa (neatkarīga no latviešu valodas) latgaliešu valoda? Vai tas būtu zinātniski pamatoti? Vai daudz pozitīvo atbilžu uz paralēlo jautājumu, piem., „Vai jūs runājat latviešu valodā?“, būtu apstipriņošs papildu arguments tam, ka respondenti runā divās valodās? Gan jā – formālās atbildes to rāda, gan nē – jo anketas veidotas pēc nevienādiem un neskaidriem principiem. Interesanti, ka tajās anketās, kas attiecas uz valodu zināšanām, piedāvāta vairāku atbildes variantu iespēja, bet tajās, kas attiecas uz pašidentificēšanos (piem., „Jūs uzskatāt sevi par cilvēku, kurš runā.“) – tikai viena izvēles iespēja, kur atbilde *latviski* un *latgaliski* stingri nošķirta. Sanāk, ka šī nošķiršana *a priori* ir paredzēta un nolemta jau pētījuma plānošanas stadijā. Tāpēc būtu interesanti uzzināt, cik daudz cilvēku prot runāt gan latgaliski, gan latviski, cik skaidri viņi šos valodas paveidus šķir. Šis jautājums ir būtisks, ja tiek virzīta latgaliešu valodas kā atsevišķas valodas ideja, bet VAPDR autori anketās to nav iekļāvuši.

Ar VAPDR rezultātiem nācās iepazīties jau 2010. gadā, tie izraisīja lielu interesi. Kaut arī ESF projektā *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* ir paredzēti citi mērķi – noskaidrot lingvistiskās izlokšņu īpatnības Latgales rietumu pierobežā (Līvānu, Krustpils, Madonas, Varakļānu, Lubānas, Rugāju novadā) un

ne tik daudz sociolingvistikas rādītājus –, tomēr 2011. gadā, atsaucoties uz VAPDR publicētajiem faktiem, ar dažiem jautājumiem tika papildināta mūsu nelielā sociolingvistikas anketa. Blakus tādiem jautājumiem kā „Dzimtā valoda / dialekts, citas valodas / dialekti, ko teicējs: saprot / runā / lasa / raksta” tika iekļauts arī jautājums „Vai latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas atsevišķas valodas?”. Lūk, Līvānu, Atašienes, Barkavas, Ošupes un Murmastienes pagastā veikto interviju rezultāti: uz jautājumu par valodu prasmi visi 100% no 30 perfekti latgaliski runājošiem teicējiem apstiprināja, ka viņi runā divās valodās – latviski un latgaliski (galvenokārt *nepareizā izloksnē*) –, tomēr uz jautājumu „Vai latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas atsevišķas valodas?” apmēram 95% atbildēja noliedzoši, apstiprinot, ka „tas tā nav domāts, tā ir tā pati valoda” (sarunas par šo tēmu un komentāri ir ierakstīti diktofonā, tie varētu būt labs pamats zinātniskai publikācijai kas, iespējams, taps nākotnē). Domājams, ja VAPDR anketās šāds jautājums par latgaliešu un latviešu valodas šķiršanu būtu iekļauts, rezultāti atkarībā no etniskās identitātes būtu ārkārtīgi interesanti.

7. §. Ir vēl divas būtiskas lietas, diskutējot par identitātes problēmām, kas nav minētas rēzekniešu pētījumā.

Latviešu valodas areālās lingvistikas dotumi rāda, ka latgaliskās izloksnes un tām tuvās sēliskās izloksnes ir izplatītas tālu uz rietumiem aiz vēsturiskās Latgales robežām. Vismaz vecās paaudzes cilvēku valoda, kas netiek saukta par latgaliešu valodu (piem., *po prostu* Sēlijas Dignājā un Vidzemes Mētrieņā, malēniešu valoda Vidzemes Jaunlaicēnē), no lingvistiskā viedokļa ir tās pašas latgaliešu (augšzemnieku) valodas turpinājums. Šis apstāklis latgaliešu valodas piekritējiem, kas balstās tikai uz sociolingvistikas pētījumu datiem, izvirza grūti atbildamu jautājumu – kur būtu latgaliešu valodas dialektu robežas? Vai vienīgi iepriekš nosprausta pētījumu teritorija (Latgales vēsturiskais apgabals)? Un kā no latgalistikas viedokļa interpretēt šo līdzīgo valodas paveidu – latgaliskā un nelatgaliskā (sēliskā) – kopumu? Uz šo jautājumu

tuvākajā nākotnē atbildi varbūt dzirdēsim, tikai, protams, tam nepieciešama arī tīri lingvistiska (fonētiķa, leksikologa, gramatiķa) kompetence.

Visbeidzot vēl viens „sīkums”, kas saistīts ar VAPDR paustajām idejām. Pētījumā aplūkotas reģiona mēroga latgaliskās identitātes pazīmes, bet itin nemaz nav pievērsta uzmanība tam, ka latgalieša apziņā īstenībā daudz dzīvīgāks ir mazās vietējās identitātes fenomens, ko varētu saukt par mikrolokālo identitāti jeb mikroidentitāti. Tā izveidojās, pastāvot ne vien lielo vēsturisko apgabalu (Latgales), bet arī kultūrvēsturiskajām (muižu, draudžu, pagastu administratīvajām) robežām, kurās ir atrodama savdabīga pasaule ar īpatnējām identitātes pazīmēm, kas savā ziņā ir pat vairāk primāras salīdzinājumā ar plašo latgalisko identitāti.

Mūsu projekta *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* pētījuma gaitā tika novērots, ka daudzi vietējie vecās (pirmskara) paaudzes iedzīvotāji sevi uzskata par „vārkaviešiem”, „līvāniešiem”, „atašeniešiem”, lai arī jau sen nedzīvo Vārkavas, Līvānu vai Atašienes

pagastā (pagastu robežas ir mainījušās, tomēr viņi precīzi atceras, pa kuru grāvi, upīti, mežmalu tā ir gājusi). Turklāt viņiem ir savs normatīvās valodas etalons, ko viņi sauc par *vuorkavīšu, leivōnīšu* vai *atašuonu volūdu*. Kaut arī šīs paaudzes runātāji sevi uzskata par latgaliešiem, viņi bieži mēdz apgalvot, ka nerunā īstajā latgaliešu (resp. latgaliešu normatīvajā) valodā un – pats interesantākais – daži arī negrasās to mācīties kā trešo valodu (blakus latviešu literārajai un vietējai izloksnei). Tātad viņi ir ar dubulto (mikrolokālo latgalisko un latvisko) identitāti. Toties citādākas tendences raksturīgas latgaliski runājošiem jaunās (pēckara) paaudzes pārstāvjiem. Viņiem veco pagastu problēma ir sveša, turklāt migrācijas apstākļos viņu identitātes telpa paplašinājusies. Piesardzīgi var apgalvot, ka mikrolokālās identitātes zušana var veicināt plašākas reģionālās (Latgales) identitātes pastiprināšanos.

Raksts tapis ar ESF projekta Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu.

VĒRES

- Breidaks, A. (2007) Latgal'skij jazyk // dialekt. *Darbu izlase*, II. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 450–467.
- Brejdak, A. (2006) Latgal'skij jazyk. *Jazyki mira: Baltijskie jazyki*. Moskva : Academia, 193–213.
- Latgalistikys kongresu materiali, I. *Via Latgalica*. Humanitāro zinātņu žurnāls. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2009.
- Latgalistikys kongresu materiali, II. *Via Latgalica*. Humanitāro zinātņu žurnāls. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2010.
- Skrinda, O. (1908) *Latvišu wolūdas gramatika*. S.-Peterburg.
- Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti*: Humanitāro zinātņu žurnāla *Via Latgalica* pielikums. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2009.

STARPDISCIPLINĀRS SKATS UZ LATVIJAS LAUKU VIDĪ

Rasma Kārklīņa ir dzimusi un augusi Vācijā, kur arī ieguva pirmo akadēmisko grādu politikas zinātnē Berlīnes Brīvajā universitātē, vēlāk ieguva doktora grādu Čikāgas Universitātē ASV. Emeritēta politoloģijas profesore Iinoisas Universitātē Čikāgā, kopš 2010. gada ir LU projekta *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas* līdzstrādniece. Viņas jaunākā grāmata *The System Made Me Do It: Corruption in Postcommunist Societies* (M. E. Sharpe, 2005) ir tulkota latviešu, krievu, poļu, bulgāru un serbu valodā. Ir sarakstījusi divas grāmatas un daudz rakstu par pāreju uz demokrātiju un etnopolitiku bijušajā PSRS, Latvijā un citur. Plašākā biogrāfija atrodama grāmatā *100 Latvijas sievietes kultūrā un politikā* (red. Ausma Cimdiņa, LU Akadēmiskais apgāds, 2008).

Raksturvārdi: starpdisciplināritāte, pētniecisks kopdarbs, lauku vides attīstība.

Viens no projekta *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas* devumiem zinātnei ir tas, ka projekts izmanto starpdisciplināru pieeju lauku vides pētniecībā, vienlaikus iztīrājot, ko īsti šāda pieeja nozīmē.

Kā jau teikts projekta pieteikumā, kopējam projektam ir trīs galvenie mērķi. Pirmais ir izteikts virstēmā, proti, mēs pētām „Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas”. Abi pārējie projekta mērķi ir saistīti ar to, ka starpdisciplināra pētniecība mūsdienu zinātnē ir ļoti aktuāla un līdz ar to veicināma: projektā ir izveidota jaunu starpnozaru pētnieku grupa, kas ar savu darbu veicina starpdisciplināras metodoloģijas attīstību.

Kā sasniegt šo mērķi? Kas ir starpnozaru pieejas būtība un jēga? Starpdisciplināru pieeju var īstenot ļoti dažādi. Šajā gadījumā projektu īsteno šim mērķim izveidota zinātnieku

grupa Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes paspārnē. Desmit projekta pētnieki savā darbā apvieno piecu nozaru skatpunktus – politoloģijas, antropoloģijas, vides zinātnes, valodniecības un literatūrzinātnes. Kaut gan katrs pētnieks galvenokārt strādā pēc savas nozares principiem, viņš visnotaļ cenšas pārkāpt šauri disciplinārām robežām un savā analizē ņemt vērā citu disciplīnu aplūkotos problēmjautājumus un arī skatījumus¹.

Starpdisciplināra pieeja ir mūsdienu zinātnes dzinējspēks gan izglītībā, gan pētniecībā, bet tas, kā tieši īstenot starpdisciplināritāti, ir plaši diskutēts temats². Ir daudz dažādu viedokļu un metožu. Mūsu projekts savu pieeju ir veidojis pakāpeniski, kopdarba jautājumus diskutējot gan iknedēļas semināros, gan soli pa solim meklējot veidus, kā savus individuālos pētījumus pieskaņot kopējai

¹ Pateicos zinātniskajai asistentei Alisei Zaļakmentiņai, kā arī projekta kolēģiem par vērtīgiem komentāriem šā raksta tapšanā. Citi šī sējuma raksti papildina šeit teikto par projekta starpdisciplināro devumu.

² Greckhamer et al. 2008.

analīzei. Rezultātā starpdisciplināritāte parādās līdz ar pētnieciskiem kopsaucējiem starp dažādajiem apakšprojektiem, kopīgos vai pieskaņotos rakstos, kā arī katrā individuālajā projektā, kurā projekta dalībnieki smēļas atziņas no zinātņu nozarēm, ko pārstāv kolēģi.

I. Starpdisciplināras pieejas būtība un jēga

Projektā izmantota starpdisciplināra pētnieciskā pieeja: mēs integrējam zināšanas no vairākām disciplīnām, lai iznākamā sapratne būtu lielāka nekā vienkārši šo atsevišķo nozaru daļu kopējā summa. Aritmētiski izsakoties, mērķis ir, lai iznākums vai kopējā guvuma summa nebūtu klasiskais $1 + 1 = 2$, bet gan $1 + 1 = 3$. Īpatnējais papildu devums, papildu vienība „1” vai „pievienotā vērtība” rodas no radošās mijiedarbības starp atsevišķām projekta daļām. Kā tieši šī radošā mijiedarbība vai sinerģija veidojas, tuvāk paskaidrots turpmāk, bet kopumā var teikt, ka rezultātā katrs individuāla pētnieka apakšprojekts iegūst plašāku analītisku redzējumu un reizē rodas atsevišķi starpdisciplināri „produkti”. Apzināti lietoju šo pēdējo terminu, jo mūsdienā sabiedrība arī zinātni bieži vērtē pēc tā, ko tā „producē”. Arī pētījuma finansētāji prasa uzskaitīt taustāmus rezultātus, kas šajā projektā parādās kā vairāki raksti tieši par starpdisciplināritāti un reizē kā pētnieciskās grupas kopējais darbs.

Starpdisciplināritāte ir modē, taču zinātnieki to izprot ļoti dažādi, un par tās jēgpilnu izmantojumu veidojas daudz diskusiju. Viena izpratne ir tāda, ka starpnozaru pieeju lieto tādu jautājumu atbildēšanai, kas ir pārāk plaši, lai tos spētu skatīt tikai viena disciplīna, un tāpēc nepieciešama vairāku disciplīnu sintēze. Citējot kādu autoru: „Starpdisciplināros (*interdisciplinary*) pētījumus var definēt kā jautājumu atbildēšanas, problēmu risināšanas procesu vai tēmas attīstīšanu, kas ir pārāk plaša un kompleksa, lai to spētu attīstīt viena disciplīna vai viena profesija.”³ Lauku vides attīstība ir šāds plašs jautājums, ko jācenšas skatīt kompleksi.

³ Seipel 2005.

Starpdisciplināru pētījumu mērķis ir pētīt problēmas, kas pārsniedz disciplīnu robežas. Tikai lietojot papildinošus un kontrastējošus pasaules apskates veidus, var adekvāti tikt galā ar kompleksiem jautājumiem. Blakus centieniem plašāk atbildēt uz kādu pētāmu jautājumu starpdisciplināritāte pie reizes aplūko epistemoloģisko jautājumu, kā mēs zinām, ko zinām⁴? Tas nozīmē, ka, kopīgi strādājot, dažādo nozaru pētnieki cits citam kritiski jautā pēc skaidrojumiem, uz kādiem pamatiem viņi balsta savas metodes un secinājumus. Skaidrojumi dod jaunu izpratni gan vaicātajam, gan atbildētajam, jo katrs pētnieks ir spiests vienmēr no jauna pārdomāti formulēt savu pieeju un aizstāvēt tās nozīmīgumu.

Starpdisciplināritāte ir divu vai vairāku disciplīnu sintēze, kas veido jauna līmeņa diskursu un zināšanu apvienošanu. Mūsdienās starpnozaru pieeja attīstās visdažādākos veidos, ieskaitot gadījumus, kad saplūst dabaszinātnes ar kultūru. Interesantu piemēru tam ir radījusi latviešu matemātiķe Daina Taimiņa, kas kļuvusi slavēta ar to, ka risina ģeometrijas problēmas ar uzskatāmu trīsdimensionālu modeļu palīdzību, tos uztamorējot. Kaut gan mērķis ir matemātisks un līdzeklis ir rokdarbs, proti, tamborēšana, rezultātā redzam pievienoto vērtību, jo veidojas mākslas darbi. Dainas Taimiņas tamborētie ģeometriskie modeļi ir parādīti ģeometrijas mācību grāmatās un paralēli ir izstādīti vairākās starptautiski ievērojamās mākslas galerijās⁵.

Cits piemērs ir, ka tad, kad kodolfizikas zināšanas kombinē ar medicīnu, rodas jaunums vēža ārstniecībā. Starpdisciplināras pūles var radīt jaunas disciplīnas⁶. *Sava kaktiņa..* projektā tam labs piemērs ir vides zinātnieka līdzdalība, jo vides zinātne pati par sevi ir starpdisciplināra un ietver ķīmisko, bioloģisko, ekonomisko, politisko un citas pētniecības dimensijas⁷. Mūsdienās daudzas

⁴ Seipel 2005, 14, 110.

⁵ Personiska saruna; arī Zībārte 2010.

⁶ Choi, Pak 2006.

⁷ Projekta „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” semināra protokols 09.08.2010.

it kā savdabīgās zinātniskās disciplīnas jau ir veidojušās mijiedarbībā ar citām disciplīnām, mūsu projekta pētnieki šo procesu atkārtoti apzināti.

Angļu valodā nošķir *interdisciplinarity* un *multidisciplinarity*, šie vārdi nav sinonīmi. Latviski der nošķirt starpdisciplināritāti no multidisciplināritātes, kas norāda uz prievārda „starp” un salikteņu daļas „multi” atšķirīgo nozīmi. „Multi” attiecas uz vienkāršu divu vai vairāku disciplīnu pieeju paralēlu lietojumu, starp tām nav integrācijas. Disciplinārās perspektīvas nemainās, tās tiek salīdzinātas, piemēram, ja Džoto (*Giotto*) gleznu atšķirti pēta no mākslas vēstures vai no reliģijas vēstures un vēl citiem skatpunktiem. Multidisciplināras komandas locekļi mēdz strādāt kā neatkarīgi speciālisti, nevis kā interaktīvi mijiedarbes grupas locekļi, izņemot gadījumus, kad tie salīdzina savus darbus. Toties starpdisciplināritāte mēdz radīt jaunas zināšanu formas, jo tā sintezē saites starp disciplīnām koordinētā un saistītā kopumā⁸. Projekts *Savs kaktiņš*. atbilst abām pieejām, jo aptver gan integrētu, gan patstāvīgu un salīdzinošu pētniecību. Katram no desmit projekta pētniekiem ir savs patstāvīgs projekts un jautājumu loks, tomēr līdztekus veidojas kopsaucēji un integrēti darbi.

Tātad vairāku disciplīnu pieeju savienojuma mērķis ir skaidrot sarežģītās problēmas, radīt salīdzinājumus izpētes jautājumos, attīstīt daudzpusīgas definīcijas un pētniecības vadlīnijas. Līdzās šīm priekšrocībām daudzdisciplīnu komandas darbam ir savi riski, jo sevišķi tad, ja disciplināros redzējumus kopā sagrūž mākslīgi un formāli, neļaujot tiem integrēties pakāpeniskā radošā mijiedarbībā. Nopietns risks ir arī tas, ka, apskatot pārāk plašu jautājumu un „pētot visu”, vairs nepasaka neko⁹. Pretējā, stingri disciplinārā pieeja ir tā, ka pētnieks apzināti sašaurina pētāmo jautājumu loku, lai pārliecinoši un vispusīgi parādītu dažas atsevišķas sakarības, lai uz šo secinājumu pamata turpinātu pētīt nākamo precīzi definēto problēmjautājumu. Šajos gadījumos pētnieks nemēdz apgalvot, ka atklājis kādas plašākas nozīmīgas likumsakarības,

bet ka atklājumi izsaka precīzākus secinājumus par ierobežotu skaitu parādību. Līdz ar to katra pētniecības pieeja atšķirīgi risina sarežģītu jautājumu skaidrojumus: disciplinārā pieeja skatās šaurāk, toties dziļāk, bet starpdisciplinārā pieeja mēdz skatīties plašāk, taču brīžiem virspusīgāk. Projekta *Savs kaktiņš*. pētnieki cenšas apvienot abas pieejas.

II. Projekta starpdisciplinārās pieejas īstenošanas veidi

1. Kopējais teorētiskais pamats un tematiskais kopsaucējs

Galvenais veids, kā projekta pētnieki veido kopējo teorētisko pamatu ir, ka mēs apzināti parādām ļoti daudzās un dažādās novēroto parādību puses. Mēs visnotaļ uzsveram zinātnisko redzējumu plurālismu, ka nav vienas patiesības – tieši pretēji, cenšamies parādīt visdažādākās lauku vides šķautnes. Kritiska un reflektēta jautāšana ir būtiska pētniecības sastāvdaļa, un līdz ar to vērojams, ka arī tādu it kā skaidru projekta kopējo jēdzienu kā „vide” vai „attīstība” izpratne projekta gaitā mainās¹⁰. Jēdzienu un aiz tiem stāvošās realitātes izpratnes daudzšķautņainība ir būtisks projekta epistemoloģisks izejas punkts, un to apzināšana ir starpdisciplinārās pieejas spēks.

Pētījuma galveno tematisko kopsaucēju dažādo individuālo projektu starpā veido jautājumi par Latvijas lauku vidi, tās attīstību un to, kā iedzīvotāji pielāgojas strauji mainīgajai videi. Ir ierasts šos jautājumus pētīt no tīri saimnieciskiem skatpunktiem, bet tie jāskata kā plašu sabiedriski politisku un kultūrvides procesu lauks. Projektā par katru tematisko atslēgvārdu veidojas īpašs diskurss, katru no tiem definējam visnotaļ dažādi un plaši.

Tādējādi, piemēram, „vide” skatāma visplašākajā nozīmē – kā ekoloģiska sistēma un arī kā kultūras, sociālā, politiskā un saimnieciskā vide. Projekta diskusijas rāda, ka jēdzieni „vide”, „telpa” un „vieta” nav sinonīmi, un katra no vidēm, kurā cilvēki

⁸ Choi, Pak 2006, 351, 355.

⁹ Projekta semināra protokols 04.04.2010.

¹⁰ Projekta semināra protokols 01.02.2010, kā arī citas semināru diskusijas.

dzīvo, ir skatāma no ļoti dažādiem skatpunktiem. Politologs vidi skata kā administratīvu vienību ar savām pārvaldības struktūrām un procesiem, antropologs vērs uzmanību uz dažādām transakcijas telpām, kas var būt gan lokāli, gan reģionāli vai vēl plašāk skatāmas. Līdztekus gan antropologi, gan citu disciplīnu pārstāvji cenšas izprast, kādā kultūrvīdē dzīvo lauku cilvēki, ieskaitot viņu vērtību un garīgā mantojuma pasauli. To palīdz skaidrot analīze par savstarpējo saikni starp lauku literatūru, identitāti, ētiku un iedzīvotāju vides apziņu, ieskaitot izpratni par vides aizsardzību.

Tāpat diskutējam, kas īsti ir šīs vides iedzīvotāji, kādā veidā tradicionāliem lauciniekiem jāpieskaita ciematu un pagastu centru ļaudis vai pat pilsētnieki, kas uz laukiem dodas brīvdienās? Kā raudzīties uz studentiem vai īslaicīgu darbu meklētājiem lielās Latvijas pilsētās un ārzemēs? Kā runāt par individuālu cilvēku, ģimeņu vai veselu kopienu attīstības skatījumu un stratēģijām? Vai šīs stratēģijas ir apzinātas un pielīdzināmas uz papīra uzliktam plānam, un vai tās atsaucas vai pieskaņojas iespējām, ko sniedz politiskā un saimnieciskā vide, piemēram, Eiropas Savienības fondu piedāvājumam?

Vēl viens projekta atslēgvārds, ar kuru jāapietas uzmanīgi, ir sarežģītais jēdziens „attīstība”. Patlaban pasaulē nav vienotas izpratnes, kā lūkoties uz attīstību, kā to definēt. Tradicionālā izpratnē attīstības jēdziens ietver labklājības un dzīves līmeņa uzlabošanu, industrijas un lauksaimniecības modernizāciju, demokratizāciju, transnacionālo tirgu¹¹. Pēdējā laikā analītiķi arvien biežāk uzsver attīstības ilgtspēju. Ekonomiskā dimensija mēdz ieņemt lielu vietu vairumā definīciju. Mūsaprāt, ir maldīgi meklēt vienu vienīgu definīciju vai to vienpusīgi saistīt ar ekonomiski determinētu pasaules redzējumu¹². Tieši pretēji, runājot par tādu visai sabiedrībai un valstij svarīgu mērķi kā „attīstība”, pētnieku pienākums ir apzināt un uzrādīt atšķirīgas interpretācijas, kā to izprast,

kādi pretēji viedokļi pastāv un kā atsevišķas rīcības izvēles ietekmē konkrētas cilvēku grupas.

Attīstību ikdienas valodā mēdz saistīt ar pozitīvām pārmaiņām, kas vērstas uz izaugsmi. Tomēr jāapzinās, ka ikkatrā attīstībā blakus veiksmei parasti ir arī kādas negatīvas sekas. To var saukt par attīstības dilemmu: izvērtējot savus lēmumus par kādu attīstības virzienu vai prioritāti, ir jāsamēra gan ieguvumi, gan zaudējumi, un izvēle bieži ir smaga. Tā, piemēram, projekta dalībnieki, kas ir valodnieki, vēro, ka saimnieciski motivētu ļaužu pārvietošanos no viena lauku ciemata uz citu dažs labs respondents uzskata par pozitīvu tendenci, bet zaudējums ir tas, ka vietējais dialekts vai talku tradīcija iznīkst. Ja valsts ar Eiropas Savienības fondu līdzekļiem uzlabo reģionu ceļus, iedzīvotāji iegūst labāku transporta iespēju, bet zaudē daļu lauku ainavas un augu bagātības. Angliskais jēdziens *trade-off* spilgti izsaka izvēles dilemmas būtību. Kaut ko iegūstot, bieži arī kaut kas jānodod pretī vai jāzaudē. Mūsu projekta pozitīvais starpdisciplināritātes aspekts ir, ka uz šādu attīstības dilemmu veidošanos raugāmies ar dažādu disciplīnu acīm, kas palīdz saskatīt grūtu izvēļu dilemmas. Starpdisciplinārais skatījums vērs uzmanību uz daudziem dažādiem attīstības faktoriem, ne tikai uz saimniecisko ieguvumu, bet arī uz sekām dabas, kultūras un sociālpolitiskajā vidē.

Būtiski ir analizēt, kas ir attīstības mērķi un dzinējspēki. Vai attīstības mērķi ir tikai saimnieciska izaugsme vai arī labbūtība plašākā nozīmē¹³? Kas ir tas, kas veido iedzīvotāju mērķus un vērtības, cik liela nozīme to veidošanā ir lauku literatūrai, un kā garīgo mantojumu māca skolās? Runājot par attīstības dzinējspēkiem, jautājam, kāda loma ir kaimiņu un kopienu sadarbībai un tā

¹¹ Agneses Cimdiņas formulējums, sk. citviet šajā rakstu krājumā.

¹² Semināru diskusijas, piemēram, Dace Dzenovska, projekta semināra protokols 15.11.2010.

¹³ Šo jēdzienu projekta diskusijās ieviesusi pētniece Ieva Raubiško, kura to definē kā stāvokli, kad cilvēks var jēgpilni īstenot savus mērķus un baudīt viņa/viņas izpratnē apmierinošu dzīves kvalitāti. Tādējādi labbūtība ietver ne tikai sociālekonomiskos rādītājus, bet arī ētiskus ideālus/vērtības un ar tiem saistītas prakses. Labbūtība attiecas gan uz individuālo, gan uz kolektīvo izjūtu par dzīvi vai dzīves vērtējumu.

sauktajam sociālajam kapitālam, kas balstās uz savstarpēju uzticēšanos? Vai stereotipi par viensētas mentalitāti ir pamatoti, vai cilvēki saprot, ka, sadarbojoties talkās, līdzdarbojoties sabiedriskās apspriešanās savā vidē un citos veidos, var veidot kopēju labumu? Vārdu sakot, ja ar attīstību saprotam labāku dzīvi visplašākā nozīmē, tad arī tās izpratnei un veicināšanai jāpiesaista pēc iespējas plašāks redzējumu klāsts.

2. Izvērsti starpdisciplināri semināri

Kad vienā no projekta semināriem jau-tājām psiholoģijas profesorei Sandrai Sebrei: „Kā jūs saprotat starpdisciplināritāti?” – viņas atbilde bija, ka ”tās ir diskusijas starp dažādām nozarēm – tas ir tipiskākais, kā starpdisciplināritāte izpaužas. Sarunās ikviens no otra ietekmējas”¹⁴. Atbilde ļoti labi parāda vienu no galvenajām projekta prak-sēm, proti, iknedēļas izvērstus seminārus par kopējiem pētnieciskiem objektiem un jautājumiem. Kopīgi diskutējot, semināru dalībnieki pakāpeniski veido pētnieciskus kopsaucējus un reizē šķetina veidus, kā individuālos pē-tījimus vislabāk pieskaņot kopējai analīzei. Diskusijas turpinās arī elektroniskā sarakstē, notiek apmaiņa ar literatūru un rakstiem, tā-pat atsevišķi pētnieki sadarbojas, dodoties kopējos lauku darbos. Sinerģisko mijiedar-bību veido arī savstarpēja kolēģu rakstu un prezentāciju pārskatīšana, ieteikumu sniegša-na, kā arī atsaucē pašu darbos uz attiecīgu kolēģa domu vai secinājumu. Paralēli tam, ka trīs-gadīgā projekta gaitā individuālie projekta pētnieki savos darbos arvien intensīvāk ietil-pina starpdisciplināros aspektus¹⁵, veidojas divu vai vairāku autoru kopīgi referāti un raksti. Projekta noslēgumā papildus pare-dzētas vairāku autoru kopīgas monogrāfijas. Sadarbības un mijiedarbības gaitā īstenojas gan starpdisciplinārie pētījumi, gan projek-ta mērķos paredzētā „jaunā starpdisciplināra pētnieku grupa”.

Lai gan *Sava kaktiņa*.. pētnieku grupā iesaistīti vairāku disciplīnu pārstāvji, esam centušies stiprināt savu starpdisciplināro iz-pratni, uz semināra diskusijām aicinot vēl citu disciplīnu pārstāvjus¹⁶. Pieaicinot citus ekspertus, esam smēlušies jaunas idejas un reizē skaidrojuši un pieslīpējusi savu īpašo redzējumu uz lauku vides attīstību, piemē-ram, ka tautsaimnieciskos procesus nevar izprast tikai ar ekonomisko statistiku un ka „projekta pētnieki aicina paraudzīties uz ekonomiku kā jomu, kas ir cieši saistīta ar sabiedrību, kas savukārt ir cieši saistīta ar apkārtējo vidi”¹⁷. Semināru diskusijas ir kon-krēts veids, kā veicināt individuālu pētnieku meklējumus un kā jaunās idejas ietilpināt sa-vos pētījumos. Tā, piemēram, vides pētnieks Ivars Pavasars skaidro, ka sociālo antropolo-gu ietekmē ir modificējis savu agrāko pieeju ietekmes uz vidi izvērtējumam, tajā tagad papildus ietverot jautājumus par bioloģisko daudzveidību¹⁸.

Tā kā lauku temats projekta gaitā arī ir bijis gaužām aktuāls teātru izrādēs, filmās, izstādēs¹⁹ un dažādos mediju apskatos, esam ietekmējušies arī no šī sabiedriskā diskursa.

¹⁶ Diskusijas un konsultācijas ar darba semināra viesiem, citu disciplīnu pārstāvjiem: vides pē-tījumu ekspertēm Dr. G. Aistaru un A. Ozolu, ģeogrāfijas profesori Dr. A. Mellumu, sociālo zinātņu metodikas eksperti profesori Dr. B. Zepu, Nacionālā mutvārdu vēstures krājuma pārstāvē M. Zirni un M. Krūmiņu, Latvijas lauku forumu darbiniekiem A. Ād-leru un V. Kudriņu, profesoru A. Miglavu no Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūta, profesoru R. Ķīli par Stratēģiskās analīzes komisijas pētījumiem par lauku attīstību, LU asoc. prof. Dr. oec. V. P. Karnupu, socio-logiem T. Tisenkopfu, A. Zobenu un S. Šū-mani, LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes asoc. prof. P. Šķiņki, E. Rodi no *Rode & Weiland*, Dr. geogr. Z. Penēzi no LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes, doktorantūras studentu G. Sechi no Bari Tehniskās universitātes Itālijā, vēsturniekiem Dr. hist. G. Krūmiņu, Dr. hist. I. Lipšu un Dr. art. I. Vītoli.

¹⁷ Citāts no projekta pieteikuma.

¹⁸ Personiska saruna, sk. arī viņa rakstu šajā sējumā.

¹⁹ Piemēram, Andras Neiburgas un kolēģes video izstāde, kur parādīti lauku ļaudis, kā arī Jaunā Rīgas teātra izrāde *Melnais piens*.

¹⁴ Projekta semināra protokols 09.08.2010.

¹⁵ Raksta veidošanas laikā 2011. gada jūnijā projekts ir tieši pusē, jo beigsies 2012. gada decembrī.

Vairums mākslinieku runā par laukiem kā latviešu identitātei būtisku pamatu, kā neskartu, īstu un tajā pašā laikā zūdošu, izmirstošu vidi. Citējot režisoru Alvi Hermani: „Latvijas lauku tēma ir ļoti sāpīga.. īstenība ir vēl daudz bēdīgāka nekā izrādē..”; „šī (latviešu) tauta jau visa ir no laukiem.. nav tā, ka pilsētnieki skatās no distances, visiem ir saknes..”; „bijām pētniecības darbā pa laukiem..”; „...septiņi aktieri, kas tagad veido izrādi.. braukāja pa laukiem ar diktofoniem, ierakstīja..”; „tā izrāde jau arī ir rekviēms”²⁰. Jāpiebilst, ka sociālie zinātnieki uz situāciju skatās ar citām acīm, meklējot jaunas lauku vides attīstības iezīmes, kas ietvertas Raiņa teicienā „pastāvēs, kas pārvērtīsies”.

3. Pētniecības metožu saskaņošana

Būtiska loma mūsu pētījumā ir atvēlēta starpdisciplināras, savstarpēji papildinošas metodikas izstrādei un izmantošanai. Dažādu zinātņu nozaru pētniecības pieejas un nostājas šajā projektā ir uzskatītas par pētniecības bagātināšanas iespēju, nevis konkurenci. Starpdisciplināru projektu saliedētība veidojas arī no pētījumu metožu saskaņošanas un pat atsevišķu metožu pārņemšanas. Tas nozīmē, ka rodas iespēja vismaz daļēji integrēt datu vākšanu, kā arī veikt rezultātu salīdzinošās analīzes un sintēzes. Pētniekiem kopējs ir tas, ka visi izmanto galvenokārt kvalitatīvās metodes, savus secinājumus izsakot interpretatīvā, nevis statistiskā valodā.

Kopējs projekta *Savs kaktiņš..* metodiskais pamatprincips ir sākt pētīt ar domu, ka jāmeklē atbildes uz pagaidām tikai daļēji izvērtētiem jautājumiem un ka atbildes varam rast ar svaigu skatu uz lauku vides attīstību. Projekts koncentrējas uz „skatu no apakšas”. Šāds analītisks skatpunkts balstās uz pieņēmumu, ka plašais „skats no augšas”, kas mēdz koncentrēties uz lielāku teritoriju un sociālo grupu vispārējiem raksturojumiem un statistiskiem mērījumiem, pēc savas būtības neredz mikrolīmeni, kurā dzīvo lauku ļaudis un mazas kopienas. „Skats no apakšas” cenšas tvirt tieši šī mikrolīmeņa īpatnības un

statistiski grūti tveramas lietas, kā, piemēram, lauku iedzīvotāju dažādās pielāgošanās stratēģijas mainīgajai videi. Pētot, ko domā un dara cilvēki laukos, pievēršam uzmanību individuāliem uzskatiem par vidi un dabu, tās aizsardzību un attīstības iespējām, kā arī viedokļiem par valsts attīstības politikas lietderīgumu. Jāuzsver gan, ka arī pieejas „piezemētai” pētniecībai atšķiras. Kamēr antropologi vistiešāk cenšas izprast individuālu cilvēku viedokļus, politoloģei galvenais analītiskais fokuss ir kopienas, nevis indivīds, uzsvars ir uz kopienas vidi un mijiedarbību kopienas iekšienē. Sadarbības gaitā dažādo disciplīnu pētnieki vairāk apzinās, ka atsevišķu sabiedrisko procesu nozīmi var vērtēt atšķirīgi, vadoties pēc tā, no kura analītiskā līmeņa skatāmies. Tā, piemēram, no lauku kopienas vai visas nācijas viedokļa cilvēku aizceļošana uz ārzemēm bieži ir vērtēta kā zaudējums, toties no individuāla izbraucēja viedokļa ir ieguvums.

Metodoloģiski „skats no apakšas” parādās dziļo interviju, līdždalīgu novērojumu un citu intensīvu pētniecisko lauku darba metožu lietojumā. Projektā ir spēcīgi pārstāvēta antropoloģiskā pieeja, ko var raksturot ar aicinājumu „ieklausies savā vidē”. Papildinošs metodoloģisks kopsaucējs ir tas, ka rezultātus veido ne tikai empīriski un pragmatiski saskatītas parādības, bet arī tas, ka pētnieki savās analīzēs iekļauj pašu lauku iedzīvotāju subjektīvo uztveri, interpretācijas un vērtējumus. Analizējot ilgtspējīgas attīstības iespējas Latvijas laukos, projekta pētnieki mērķtiecīgi pievēršas individuāliem cilvēkiem un kopienām kā galvenajiem jēgpilnas attīstības virzītājspēkiem.

Starpdisciplināra pētījuma papildu devums ir, ka tas sniedz plašas iespējas lietot salīdzinājumus. Jau pats par sevi pētījums par vienu un to pašu tematu, bet ar atšķirīgu redzespunktu nozīmē, ka pētnieku grupa savās diskusijās un kopējā darbā visu laiku salīdzina. Papildus pētnieki lieto salīdzinājumus arī apzināti – gan kā metodi, gan kā analīzes ietvarus. Salīdzinājums dod iespēju gan vispārināt, kur tas ir pamatoti, gan atšķirt dažādas parādības un tendences. Rūpīgi salīdzinot atsevišķus lauku iedzīvotājus, kopienas un pat reģionus un jautājot par atšķirību

²⁰ Hermanis, A. (2010) Intervija Latvijas Radio 3, 10.04.2010., 9.40.

cēloņiem, varam precīzāk raksturot Latvijas lauku vidi.

4. Starpdisciplināritāte individuālos pētījumos

Kā jau minēts, projekts apvieno pārstāvjus no piecām nozarēm – politoloģijas, antropoloģijas, vides zinātnes, valodniecības un literatūrzinātnes. Lauku temats projekta gaitā ir bijis aktuāls ekonomistu un sociologu pētījumos, ko arī ņemam vērā, tiekoties semināros, tāpat atsaucoties uz publikācijām. Katrs individuālais pētnieks cenšas savā darbā pārkāpt šauri disciplinārām robežām un savā analizē ietilpināt citu disciplīnu uzrunātos problēmjautājumus un skatījumus. Šo pieeju ilustrē šajā *Akadēmiskās Dzīves* numurā ietvertie raksti, bet te daži papildu piemēri.

Viens kopējs temats, kas parādās vairāku projekta pētnieku darbos, ir lauku iedzīvotāju līdzdalības veidi un intensitāte dažādos sabiedriskos un sociālpolitiskos procesos. Pētām dažādu sapulču pieredzi, jo sevišķi to, kas notiek likumos noteiktās sabiedriskās apspriešanās, piemēram, kas saistītas ar ietekmes uz vidi vērtēšanu pirms dažādu projektu uzsākšanas. Kaut gan šī ir kopīga tēma vairākiem pētniekiem, tā veido īpašu fokusu Ivara Pavasara pētījumā *Vides plānošanas instrumentu pielietojums: veiksmes un neveiksmes*, kurā viņš pievērš pastiprinātu uzmanību vides plānošanas procedūrām un izmantoto vērtēšanas metožu efektivitātei saistībā ar objektīvo vides stāvokli. Kā ķīmiķis un vides eksperts viņš analizē, pēc kādiem kritērijiem der noteikt kāda saimnieciska projekta vai teritorijas plānojuma ietekmi uz vidi²¹, bet savu kolēģu ietekmē reizē pēta iedzīvotāju attieksmi pret vides jautājumiem un plānošanas procedūrām, kā arī līdzdalības nozīmi sabiedriskās apspriešanās. Šīs apspriedes savukārt ir politoloģisks pētījuma objekts Rasmus Kārklīņas analizē par pilsonisko līdzdalību un valsts un sabiedrības mijiedarbi lauku kopienās.

Attiecībā uz ietekmes uz vidi vērtēšanas procesu priekšplānā papildus izvirzās Ievas

Raubiško pētītais vērtību jautājums – kas ir dažādi izteiktās vērtības un kā tiek izdarīta izvēle starp simboliskām/tradicionālām vērtībām (piemēram, skaists dārzs) un taustāmām (ekonomisku labumu nesošām) vērtībām? Vēl viens būtisks aspekts ir iesaistīšanās sabiedriskos ietekmes uz vidi novērtēšanas pasākumos kā vērtība pati par sevi. Kāpēc vieni nāk uz apspriedēm, bet citi nenāk? Kāda ir motivācija sadarboties vai nesadarboties, un kā šī motivācija iespaido ietekmes uz vidi novērtēšanas darbības? Jautājums, kāpēc dažās sapulcēs ir ļoti vāja līdzdalība vai tās pat izceļas ar skaļiem protestiem, interesē gan sociālantropologu Klāvu Sedlenieku, gan politologi Rasmu Kārklīņu²². Cenšamies izprast, kas veicina īstu sabiedrisko līdzdalību un kas to kavē, kāda loma ir formāliem ietvariem, un uz kādām neformālām tradīcijām balstās lauku cilvēku pašorganizācija, piemēram, zaļos tirdziņos vai labdarības akcijās?

Turpinot tēmu par ietekmes uz vidi vērtēšanas procesu, jāpiemin antropoloģijā plaši lietotā līdzdalīgā novērojuma metode. No antropoloģiskā skatpunkta raugoties, ir labi ne tikai analizēt sabiedriskās apspriešanas, bet arī runāt ar atsevišķiem cilvēkiem, mēģinot izziņāt viņu vērtības un motivāciju. Šāda pieeja sasauca ar Aijas Priedītes pētījumā *Dzīve uz laukiem latviešu literatūrā no brīvvalstis laikiem līdz mūsdienām* piedāvāto literatūrā sastopamo ideālu analīzi, kur parādās tieši mikrovides aspekti: „Mēs visi dzīvojam mikro.” Šeit jānorāda uz saskarsmes punktiem starp „idealizēto Indrānu koku” vai ekoloģisko lauksaimniecības ražotni un vides stāvokļa analīzi, ko pētījumā varētu piedāvāt Ivars Pavasars, tajā pašā laikā nenorobežojoties „sausā objektīvismā”, bet gan pievēršot uzmanību tieši iedzīvotāju, uzņēmēju un dažādu institūciju pārstāvju attieksmei un prezentācijas spējām²³.

Katrs pētnieks savā analizē ņem vērā arī citu disciplīnu problēmjautājumus un skatījumus. Īpašā veidā to dara literatūrzinātniece Aija Priedīte, kā tas redzams arī šī sējuma rakstā. Aija ir teikusi, ka starpdisciplinārās grupas sadarbības sākumā kā

²¹ Projekta semināra protokols 05.01.2010.

²² Turpat.

²³ Turpat.

literatūrzinātniece jutās mazliet ārpus kopējā loka, bet drīz pārliecinājās, ka literatūra var būt ražens avots sociālajai pētniecībai. Diskusijās izkristalizējās, ka katram pētniekam „ir savi jautājumi un savs skatījums, un man radās starpdisciplinārs skatījums – no katra paņēmu noteiktus jautājumus”. Citējot pašu pētnieci: „Analizēju 15–20 romānus. Romāni atlasīti pēc noteiktiem kritērijiem. Skatos uz romāniem kā informācijas nesējiem, kas attēlo attiecīgā vēsturiskā perioda vidi un sabiedrību. Izveidoju jautājumu kompleksu jeb datubāzi, kas sadalīts nodaļās. Katru nodaļas tēmu veido pārējo kolēģu pētniecības projektu pamatjautājumi. Tādējādi veidojas starpdisciplināritāte. Jautājumu komplekss tiek veidots kā dziļo interviju metode. Tādējādi ar katru romānu tiek veidota dziļā intervija.”²⁴

Savukārt Edmunds Trumpa pētījumā *Dialektu un izlokšņu robežu izmaiņas* savā valodniecības jautājumu anketā ir iekļāvis atsevišķus citiem šā projekta pētniekiem aktuālus jautājumus, kurus uzdot respondentiem. Kamēr valodnieku interesē, kā mainās respondentu runa vietās, kur saskaras dažādu dialektu lietojums, atbildes uz kolēģu jautājumiem saturiski interesē citu disciplīnu pārstāvjus. Arī šajā pētījumā tiek aktualizēts vides jautājums: vidi var uzskatīt par objektīvu elementu valodas lietošanas praksē, un pētījums analizē objektīvā un subjektīvā elementa mijiedarbi²⁵.

Jaunā valodniece Anna Stepiņa savu pieredzi, kopā ar Edmundu Trumpu veicot intervijas ar Latgales dialektu runātājiem, izteikusi, virsrakstā liekot vārdus „kā valodnieks kļūst starpdisciplinārs”²⁶. Viņa norāda, ka valodnieks pētījuma gaitā kļūst liecinieks parādībām, kas saistās ar citām zinātnēm, tādējādi kļūstot starpdisciplinārs. Izlokšņu teksts, kas savākti ekspedīciju laikā, informanti dalās atmiņās par aizgājušajiem laikiem. „Ir ierakstīti dzīvesstāsti par izvešanu uz Sibīriju, par vāciešiem un krieviem otrajā pasaules karā. (...) Bieži sarunas interviju laikā pievēršas ekonomiskai un politiskai situācijai valstī.

Tiek skarti tādi jautājumi kā krīze, jauniešu aizbraukšana peļņā uz ārzemēm. Tādējādi valodnieks kļūst arī sociologs, jo atklājas viedokļi par notikumiem valstī un sabiedrībā, cilvēku vērtējums.”²⁷

Nobeigums

Starpdisciplināro pētniecības pieeju parasti lieto, kad pēta problēmas, kuras nevar atrisināt atsevišķās disciplīnās. Lai analizētu kādu plašu problēmu – lauku vides attīstības virzienus –, starpdisciplināritāti var izmantot divos veidos. Var lietot multidisciplināru pieeju, ko raksturo atsevišķu paralēlu pētījumu savirknējums, kuri cits citu papildina un veido pamatu salīdzinājumiem. Bet ideālā nozīmē starpdisciplināritāte ir kas vairāk: to raksturo radoša pētījumu mijiedarbība, saistīšana un pat saplūšana jaunās zināšanās vai disciplīnā, kā, piemēram, vides zinātnē. *Sava kaktiņa*.. projekts cenšas starpdisciplināritāti piekopt abās šajās atsevišķu pētījumu sasaistes izpratnēs.

Sinergiskā mijiedarbība projektā veidojas pakāpeniski un dažādos procesos. Atsevišķo disciplīnu pārstāvjus vieno pētnieciski kopsaucēji – gan tematika, gan teorētiskas un metodiskas pamatnostādnes. Projekta virstematā nosaka, ka pētījumu fokuss ir Latvijas lauku vides attīstība, savukārt noteiktas pētniecības aktivitātes koncentrējas ap vairākām tematiskām asīm. Visiem pētījuma dalībniekiem ir svarīgi lietot kopējus jēdzienus, kā „vide” un „attīstība”, vienlaikus to nozīmi izvērsti un kritiski izdiskutējot, savu izpratni pretstatot un reizē sasaistot ar kolēģu skatpunktiem. Tā, piemēram, kā politoloģe savu klasisko politisko zinātņu izpratni par vidi kā administratīvu vienību pārdefinēju daudz plašāka veidā, integrējot antropologu uzsvāru, ka ikkatrs indivīds dzīvo vairākās, brīžiem ļoti plašās transakciju vidēs. Viens šādas plašas vides piemērs ir moderno komunikācijas tehnoloģiju vide, kas interneta laikmetā ietver ne tikai saskari ar tuvu dzīvojošiem kaimiņiem, bet arī ar radiem, kas strādā līdārlīdētās vai ārzemēs. Lauku vide ir daudz kas vairāk nekā zināmās robežās iezīmēta

²⁴ Projekta semināra protokols 13.12.2010. un citreiz.

²⁵ Turpat, 05.01.2010.

²⁶ Stepiņa 2011.

²⁷ Turpat.

ģeogrāfiska telpa. Ja to apzinās, mainās arī uztvere par to, kā lauku cilvēki var veidot un jau veido savas personiskās un savas kopienas attīstības stratēģijas. Vienkāršs piemērs tam ir Jaunpiebalgas pašvaldības pasākumi, kas piesaista ļaudis, kuri vai nu agrāk dzīvojuši novadā, vai ar to saistās no jauna. Pašvaldības attīstības projekti aicina senos un jaunos novadniekus gan uz īpašiem svētkiem, gan ilgstošu atpūtu, gan uz līdzdalību saimnieciskos kopdarbos²⁸.

Starpdisciplinārai pētniecībai ir daudz priekšrocību. Tā parāda, cik dažādi un nozīmīgi ir atsevišķu pētnieku un iedzīvotāju analītiskie pieņēmumi, gan redzamie, gan neredzamie, un līdz ar to palīdz skaidrāk saskatīt gan zinātniskās, gan personiskās attīstības iespējas.

Raksts tapis ar ESF projekta Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu.

²⁸ Autores intervijas.

VĒRES

- Choi, B. C. K.; Pak, A. W. P. (2006) Multidisciplinarity, interdisciplinarity and transdisciplinarity in health research, services, education and policy: 1. Definitions, objectives, and evidence of effectiveness. *Clin Invest Med*, 29 (6) Pieejams: http://www.courseweb.uottawa.ca/pop8910/PDF%20Files/Choi_Multidisciplinary.pdf (12.05.2011.)
- Greckhamer, T.; Koro-Ljungberg, M.; Cilesiz, S.; Hayes, S. (2008) Demystifying Interdisciplinary Qualitative Research. *Qualitative Inquiry*, 14 (2), 307–331.
- Seipel, M. (2005) *Interdisciplinarity: An Introduction*. Pieejams: <http://www2.truman.edu/~mseipel/Interdisciplinarity.pdf> (12.05.2011.)
- Stepiņa, A. (2011) Kā valodnieks kļūst starpdisciplinārs. (24.01.2011.) Pieejams: <http://www.savskaktins.lv/savskaktins/zinojumi-iz-lauka/ka-valodnieks-klust-starpdisciplinars/> (14.05.2011.)
- Zībārte, I. (2010) Ar tamboradatu pārspēja datoru. *Ir* (10.–16.06.2010.), 36–39.

SABIEDRĪBAS IZPRATNE JAUNLATVIEŠU DISKURSĀ

Ieva Plūme (1973), *Mg. phil.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece, nodarbojas ar zinātnisko tēmu izstrādāšanu par 20. gadsimta 20.–40. gadiem antoloģijai *Ideju vēsture Latvijā*. Vairāku zinātnisko rakstu un starptautisku konferenču ziņojumu autore.

Raksturvārdi: jaunlatvieši, sabiedrība, kopiena, publiskā telpa, diskursa spriedze.

1. Metodiskā pieeja: sabiedrības un kopienas nošķirums

Mūsdienu diskusijās, kas skar sociālos jautājumus, parādās tendence lielāku uzmanību pievērst kopienai, atstājot malā klasiskās socioloģijas lietoto sabiedrības jēdzienu. Iespējamais cēlonis šādam pavērsienam meklējams diferencētajā un apjomīgajā informācijas plūsmā, kas skar daudzas praktiskās un teorētiskās jomas. Tādēļ, manuprāt, kopiena kā šaurāks un konkrētāks jēdziens nekā sabiedrība labāk izpilda tam uzlikto pienākumu – apzīmēt sociālās attiecības cilvēku starpā. Protams, jāņem vērā tas, ka kopienas jēdziena izvirzīšana priekšplānā ir saistīta ar kultūrantropoloģiskās pieejas dominanci teorētiskajos pārspriedumos.

Sabiedrības definējumus, pat atšķirīgos, parasti tiek minēti trīs pamatkritēriji:

- 1) sociālais tīkls;
- 2) piederības kritērijs;
- 3) organizācijas modeļu raksturojums.

Tā, piemēram, sociālo prakšu teorētiķa E. Gidensa (*A. Giddens*) aplūkojumā¹ jēdziens „sabiedrība” tiek skatīts divējādās nozīmēs – kā norobežota sistēma un kā sociāla apvienība (iekšēji augsti integrēta vienība). Sabiedrības izpratnē mijas norāde uz attiecībām starp indivīdiem un sabiedrību kā vienotu veselu. Mūsdienu teorijās plaši izplatīta tieksme attiecināt uz visiem sabiedrības kopumiem tās īpašības, kas raksturo modernās sabiedrības kā nāciju valstis ar precīzi noteiktām teritoriālām robežām, lai gan citiem vēsturē zināmiem sabiedrību tipiem šādu robežu nav. Sabiedrības pamatiezīmes E. Gidensa skatījumā² ir šādas: 1) saistība starp sociālo sistēmu un noteiktu darbības vietu (teritoriju); 2) normatīvi elementi, kas nosaka likumīgas tiesības uz attiecīgo darbības vietu; 3) vairākam sabiedrības locekļiem ir kopīga identitātes izjūta – tā var izpausties gan praktiskajā, gan diskursīvajā apziņā, lai gan tas neparedz vienprātību vērtību jautājumos.

¹ Gidenss 1999, 25.

² Turpat, 180f.

Sabiedrības jēdziens uzsver sociālo vienību sakārtojumu, kā arī izpratni par savrupu un ierobežotu veselumu ar evolucionisma un struktūrfunkcionālisma pieskaņu. Arī kopien raksturo sociālā sistēma, un tās balsts ir kopīgas intereses, vide un lokalitāte. Ar kopien parasti saprot ierobežotu cilvēku grupu, kas ir kulturāli viendabīga. To nosaka kopienas locekļu kopīgā etniskā, lokālā un reliģiskā piederība.

Jēdziens „sabiedrība” latviešu kultūrtelpā iegājis kopš 1891. gada, kad to pirmo reizi sāka lietot J. Kauliņš rakstā *Domās par vēsturi* krājumā *Pūrs*. Tomēr tas nebūt nenozīmē, ka šis jēdziens nav atrodams vēl pirms jaunstrāvnieku aizraušanās ar kolektīvisma idejām. Gluži pretēji – sākot no 19. gadsimta 60. gadiem, sabiedrības jēdzienu izmanto jaunlatvieši. Nozīmes un stilistiskās nokrāsas papildelementi, ar kuriem šajā gadījumā jāsaskaras, no vienas puses, parāda samērā pierastu ainu saistībā ar latviešu nacionālo pašapjēgsmi, bet, no otras puses, šī jēdziena nozīmju spektrs atklāj arī visai negaidītu pavērsienu. Atsegt, kāda loma ir nojēgumam „sabiedrība” jaunlatviešu pārspriedumos, ir šā raksta uzdevums. Lai izgaismotu sabiedrības izpratnes jēgveidojošo kontekstu, izmantosim raksta sākumā iezīmēto sabiedrības un kopienas nošķirumu.

2. Kultūra, vēsture un etniskums versus universālisms

Ap 1850. gadu Rīgā izveidojas latviešu nacionālistu pulciņš, kurā darbojas J. Kaktiņš, M. Cirītis, F. Mālberģis, J. Zvaigznīte un B. Dīriķis. Šajā laikā rodas ierosmes apsvērt nacionālās identitātes, kultūras un vēstures jautājumus. Šis tēmu loks ietver arī cilvēku kopā būšanas aspektus. Jaunlatviešu pamatdoma, kādēļ cilvēki veido sociālas struktūras, balstās vienatnes un kopā dzīvošanas ideju pretstatījumā. Šo metodoloģisko paņēmieni – **pretstatījumu** – noderīgi atcerēties, jo ar to nāksies ne vienreiz vien sastapties, meklējot jēdziena „sabiedrība” pēdas jaunlatviešu tekstos.

Izdzīvošanas dziņa ir tas praktiskais pamudinājums, ar kura starpniecību meklējama

sabiedrības sākotne, jo atsevišķa cilvēka pastāvēšana ir atkarīga no citiem. Vēl vairāk – kopība ar citiem ir dotība. Savukārt vārda „latvietis” nozīmes skaidrošana ir viens no paņēmieniem, kuru izmanto, lai pamatotu sociālās kopības iepriekš doto (aprioro) raksturu. Vārds „latvietis”, kas ir radies no vecvārda „lāt”, nozīmē ‘saderīgi dzīvot’³. Atis Kronvalds, viens no apgaismības sekotājiem, dabisko tiesību teoriju aizstāvis, izglītības reformu propagandētājs un jaunvārdu darinātājs, kurš savos darbos pauž laikmetīguma prasības, raksta:

„Cilvēki nav radīti, lai tie dzīvotu katrs savrupīgā vientulībā. Cilvēkiem klājas un vajaga dzīvot sadraudzēs jeb sabiedrībās, vai nu ģimnijās, vai pagastos, vai draudzēs, vai lielām lielās valstīs kopā saderošiem. Šī cilvēku īpašība nav vis no kaut kāda izgudrotāja izgudrota, bet tas ir mūsu dabīgi iedzimts tikums, viens Dieva dots likums, jo, tikai šo likumu izpildot, cilvēks var patiesi tapt par cilvēku, var panākt īstenu c i l v ē c ī b u. Viņu pārkāpjot, tas atklāst no cilvēcības un tuvojas lopībai, zvērībai.”⁴

A. Kronvalds uzsver ne vien sabiedrības kā socializētājas lomu, bet piešķir cilvēka dzīvei sabiedrībā universālisma pieskaņu, jo cilvēcība, viņaprāt, realizējama tikai kopībā. Savukārt pretstatījums *cilvēcība/lopība* atgādina *kultūras/dabas* nošķirumu apgaismotāju diskursā. Jaunlatvieši pārmanto no saviem priekšgājējiem vācu apgaismības idejas un sapludina tās ar „tautiskajiem centieniem”, kuru kodols ir „latviešu tautas nacionālā un saimnieciskā atdzimšana”⁵ un „latviešu nacionālā gara atjaunošana un nacionālās pašapziņas atdzimšana”⁶. Tieši tādēļ jaunlatviešu mērķis ir savas tautas izveide, kuras pamatbalsts ir nacionālā identitāte. Kā atzīmē J. Alunāns:

³ Alunāns 1931, 107.

⁴ Kronvalds 1937, 264. A. Kronvalda raksta *Kāds vārds par mūsu tautas skolām* pirmpublicējums *Baltijas Vēstneša Feļetona turpinājumā* (1887), Nr. 115, 120, 132, 138, 143, 149, 155.

⁵ Alunāns 1929, 18.

⁶ Turpat, 40, 50. Sk. J. Alunāna runu Tērbatas studentu vakarā ap 1855.–1856. gadu.

„Bet cilvēks, viens pats no citiem atšķiries uz ilgu laiku nevar pastāvēt: viņam biedrībās kopā ar citiem jādzīvo. Biedrības ir dažādas, tomēr kronis no visām biedrībām ir „valsts” un „tauta”. Valsts ir ļaužu biedrība, kas savas rektes un tiesas ar varu sargā.”⁷

Zīmīgi, ka jaunlatvieši runā par valsti, turklāt jēdzieni „valsts” un „tauta” netiek sapludināti, respektīvi, netiek lietoti kā sinonīmi. Vispārcilvēciskuma notis un sabiedrības apjēgsme kontrastē ar savas tautas kultūras elementu uzsvērumu, un tādēļ jaunlatvieši nevar iztikt bez savdabīgas **diskursa spriedzes**. Ar diskursa spriedzi šeit domāta pretēju un kontrastējošu elementu līdzāspastāvēšana vienas tēmas robežās.

No vienas puses, tiek akcentēta kopības veidošana ar visu cilvēci, no otras – kosmopolītisms tiek noliegts un priekšroka tiek dota nacionālām vērtībām. Par sabiedrošanos parasti uzskata tādu darbību, kas rosina piedalīties cilvēces kopdzīvē. Tā, piemēram, rakstā ar divdomīgu nosaukumu *Kur labi klājas, tur ir man mājas* J. Alunāns uzsver – ja ir nepieciešams, tad tēvzemi var pamest. Vēl vairāk, viņš paziņo, ka īstā dzimtene var būt vieta, „... kur mūs par biedrības locekļiem uzņem, kur mums patvērumu dod pret pāresītībām un netaisnībām un kur mēs iekšķīgu un ārīgu laimi varam atrast”⁸. Šajā gadījumā interesanta ir nianse – pie skaļi proponētās pārliecības par vajadzību attīstīt dzimto valodu, izglītību un kultūru, ko varētu definēt kā emocionālu vēlmi, – rodas doma par individuālam piemērotas (labākas? izdevīgākas?) sabiedrības izvēli, ko varētu uzskatīt par racionālu apsvērumu. Šādā pavērsienā diskursa spriedze parādās gan kā emocionālās, gan racionālās ieceres izvērsums.

Jaunlatvieši pārsvarā vērsas pie latviešiem – tiem, kurus vieno kopīga valoda, kultūra un lokālā piederība. Protams, netiek uzrunāti arī vācbaltieši, bet rakstu saturs vienmēr saistīts ar latviešu kopienas tiesībām un nacionālās identitātes problemātiku. Ņemot vērā šos apsvērumus, jādomā, ka

19. gadsimta vidusposms latviski runājošajā kultūrvidē drīzāk iezīmējas vairāk kā kopienas, ne sabiedrības laiks. Jaunlatviešiem ir jāpaveic sarežģīts uzdevums – jāsniedz ierosme kopienas attīstībai, vienlaikus mēģinot pārkāpt pašu nospraustajām robežām un aplūkot kopienas jautājumus plašākā kontekstā. Jāatceras, ka viena no sabiedrības izpratni veidojošām dimensijām ir pretstatījums (*kopība/vienatne, cilvēceba/lopība*), kura pamatā ir negācija, tieši tādēļ izpildīt minēto uzdevumu nebūt nav viegli – grūtākais ir līdzsvarot atšķirīgos un kontrastējošos impulsus. Turklāt pretstatījums šajā gadījumā drīzāk ir ierobežojošs, jo ar tā starpniecību var lieliski skaidrot un izprast vārdu jēgu, bet sistēmiskums un stabils sociālais tīkls, kas ir konceptuāli sabiedrības pamatkritēriji, netiek realizēti. Nojēgums „sistēma” šeit tiek saprasts tā etimoloģiskajā nozīmē no sengrieķu vārda *systema* – ‘no daļām kopā saliktais, veselais’. Manā skatījumā šī diskursa nomalēs mītošā iecere – radīt sabiedrības aprises – tomēr „neturas vienkopus” un līdz ar to neveido veselumu. Lai gan kopienas robežu paplašināšanas nolūki ir samērā uzskatāmi. Trāpīgi tos demonstrē K. Valdemārs *Rīgas vēstulēs*:

„Pilsētas iedzīvotāju sastāvs jau tālu aizgājis aiz pilsoņu šaurajām robežām. Par labu šim iedzīvotāju vairumam, kas nepieder pie noslēgtās pilsoņu sabiedrības, es esmu licis savai spalvai runāt šinīs vēstulēs, nedomādams ne par kādām tautību atšķirībām: šinī iedzīvotāju vairākumā ir gan vācieši, gan krievi, gan latvieši, gan igauņi. Es vienādi stāvu par visiem, vēlos visiem vienādas un līdzīgas tiesības bez kādas tautu atšķirības.”⁹

Autors izmanto sabiedrībai konceptuāli tuvās pilsētas un pilsoņa kategorijas, lai runātu gan par tiesībām, kurām vajadzētu piemist visiem vienādā mērā, gan par noslēgto pilsētas sabiedrību. Jāņem vērā, ka tolaik parastie rīdzinieki nepiederēja pie ģildēm un cunftēm, līdz ar to viņiem nebija tiesību piedalīties to lēmumu pieņemšanā, kas skar pilsētas dzīvi. Tieši 19. gadsimtā notiekošie industrializācijas procesi paplašina izpratni par pilsoņiem – tie vairs nevar būt saujiņa ļaužu ar izcelsmes un ekonomisko kapitālu,

⁷ Alunāns 1933, 41f. J. Alunāna raksta *Valsts jeb tautas saimniecība* pirmpublicējums *Pēterburgas Avīzēs* (1862), Nr. 18, 1. lpp.

⁸ Alunāns 1931, 166.

⁹ Valdemārs 1865, 58.

bet gan daudz plašāks kopums – visi tie, kuru dzīves un darba vieta ir pilsēta. Tādā nozīmē K. Valdemārs lieto jēdzienu „pilsētas sabiedrība”¹⁰. Savukārt jēdzienu „sabiedrības iekārta” un „sabiedrības pārvalde” izmantojums norāda uz sistēmiskuma ieskaņām lokālās kopienas izpratnē¹¹. Protams, ir pietiekami daudz neskaidru jēdzienu, kuru lietojums netiek atrunāts, piemēram, vārdu salikums „sabiedrības jautājumi” un „sabiedrības intereses”¹². Varam vien minēt, vai ar to ir domāta kultūras kopība un ekonomiskā izaugsme vai kas cits.

Kā jau teikts, jaunlatvieši ne vien tiecas piešķirt plašāku skanējumu sociālajai dzīvei, bet lielākoties proponē tēvzemes stiprināšanas darbu un asi nostājas pret kosmopolitismu¹³. Nacionālie elementi veido to vienojošo stīgu, kas nepieciešama kultūras kopšanā, par ko, piemēram, liecina Krišjāņa Barona dzeja¹⁴. Piederības izjūta ciltij, tautai un valstij tiek īstenota caur kopības apzināšanos un motivētu rīcību. Tas saistīts ne vien ar kultūras kopību, bet arī ar sociālekonomisko izaugsmi, kurai jaunlatviešu gadījumā ir svarīga nozīme. Vienojošā loma ir idejai par to, ka kopīga saimniecība ir lieta, kurā jābiedrojas visai tautai¹⁵. Šajā kontekstā tiek runāts ne vairāk, ne mazāk kā par ekonomisko kapitālu¹⁶.

Jāteic, ka ne vien kopienas un etniskuma diskursā pastāv atšķirīgas kategorijas – darbs tēvzemes labā, nacionālās kultūras uzsverums, ekonomisko tiesību izcīnīšana, došanās svešumā, pilsoņa izpratnes paplašināšana, kopība ar cilvēci –, bet šie kontrastējošie elementi rodami pat viena autora izteiktajās domās. Iespējams, te uztaustāms latviešu

Dullā Daukas sindroms – vēlme ieraudzīt arvien jaunus apvēršņus un bailes pamest ierasto krastu, jo starp pierasto vidi un aiziešanu jābūt kam stabilam, kaut kam, uz ko var paļauties un kas paliks pat tad, ja esi devies svešumā. Jaunlatviešu sniegtā atbilde nestabilitātes gadījumā ir nacionālā kultūra. Protams, neaizmirsīsim, ka 19. gadsimta Eiropa dzīvo zem nacionālisma zīmes, un šīs tendences ir izpaužas arī Latvijas kultūrtelpā.

Par iezīmīgiem uzskatāmi aicinājumi rakstīt latviešu tautas vēsturi, kas liecina par vēlmi radīt nacionāli nozīmīgu vēstījumu. Ar šādu uzsaukumu 1886. gadā pie skolo-tājiem, žurnālistiem un rakstniekiem vērsās A. Kronvalds¹⁷, bet 1890. gadā K. Valdemārs izsaka ideju veidot tautas hroniku¹⁸. Nacionāls vēstījums ir stāsts, kas būtu pašu latviešu rakstīts un apliecinātu kopīgo vēsturi, nevis izgaismotu atsevišķu cilšu tēlus. Tiek minēta Vidzeme un Kurzeme, kas jāappraksta, bet Latgale atrodas noklusējama laukā – par to K. Valdemārs nemin ne vārda.

Tieši mitoloģija ir prizma, caur kuru būtu veidojama vēstures apziņa. Par to liecina rakstu nosaukumi *Veco latviešu stāsti par ūdens plūdiem*, *Veco latviešu ticība par ūdeņu gariem*, *Dievi un gari, kādus vecie latvieši citkārt cienījuši*, *Par veco latviešu bērēm*, *Vēl kas par veco latviešu ieradumiem*, *Kāzas pie veciem latviešiem*¹⁹. Tautas vēstures pazīšana ir cieši saistīta ar nācijas emocionālo kultūru – attieksmi un rīcību, kuras motīvi meklējami sevis kā indivīda atpazīšanā caur kopīgo un sevis izjušanā šajā kopībā. Nemītīgie atgādinājumi²⁰ rakstīt tautas vēsturi pamatojas, piemēram, J. G. Filtes (*Fichte*) darbā *Runas vācu nācijai* (1808), kas liecina par klasiskās vācu filozofijas ietekmi latviešu kultūrainavā.

Būtisks kopības veidošanas instruments ir dzimtā valoda, kurai veltīti daudzi

¹⁰ Valdemārs 1937, 72, 155.

¹¹ Turpat, 72, 147, 149.

¹² Turpat, 132f.

¹³ Kronvalds 1935, 85f. Pirmpublicējums *Baltijas Vēstneša Feļetona turpinājumā* (1887), Nr. 191. Tā ir A. Kronvalda *Runa 1871. gada 23. janvārī*, kas teikta Tērbatas latviešu literārajā vakarā.

¹⁴ Barons 1928, 33f. Barona dzejas krājums aptver no 1865. līdz 1865. gadam rakstīto.

¹⁵ Alunāns 1933, 72f.

¹⁶ Valdemārs 1936, 256f. K. Valdemāra raksta *Asociācijas* pirmpublicējums atrodams *Pēterburgas Avīzēs* (1862), Nr. 18.

¹⁷ Kronvalds 1987, 60.

¹⁸ Valdemārs 1890, 72.

¹⁹ Alunāns 1931, 77–169. Šo J. Alunāna rakstu pirmpublicējumi atrodami 1859. gada *Mājas Viesī*.

²⁰ Kronvalds 1935, 58–62. Sk. A. Kronvalda rakstu *Tēvzemes mīlestība*. Pirmpublicējums pēc autora nāves *Rotā* (1886), Nr. 49, 491.–493. lpp., Nr. 50, 499.–502. lpp.

jaunlatviešu darbi – gan par vārdu darināšanu, gan etimoloģijas skaidrojumi. A. Kronvalds izsaka visaptverošu apgalvojumu:

„Mēs, kas ar skaidru apziņu savu iegūto izglītību, savu spēku, savu dzīvību ziedojam savas tautas labā, mēs turamies cieši un uzticīgi pie tēvu valodas un savas tautības, un sevišķi tagad tos ne par kādu naudu nevaram pārdot, tādēļ ka – mums nevar dot neko citu vietā, kas būtu tikpat svarīgs un cienīgs mūsu tautas civilizācijas interešu ziņā.”²¹

Šo izteikumu var uztvert kā vienu no jaunlatviešu refleksijām par savu uzdevumu un vietu nācijas izveidē. Bet jāievēro, ka arī šajā ziņā pastāv savdabīga spriedze, proti, valodas izmantojumā. Raksts *Tautiskie centieni* oriģinālā rakstīts vācu, ne latviešu valodā un iznāca Tērbatā 1872. gadā. Darbs tapis kā atbilde uz laikraksta *Zeitung für Stadt und Land* 1871. gada 23. oktobrī 246. numurā ievietoto rakstu. Vai šeit nav saskatāma vēlme pierādīt savu pastāvēšanu ne tik daudz sev pašiem kā citiem? To varētu uzskatīt par centieniem noskaidrot sev svarīgus jautājumus ar pretstatījuma palīdzību, kura kopsaucējs ir nošķīrums mēs/jūs. Un cits, ne mazāk būtisks jautājums – vai latviešu tautiskie centieni ir kopapziņas apliecinājums vai vienkārši skanīgs apgalvojums, lai parādītu, ka nacionālā pašapziņa ir vērtība, kas ir latviešiem noderīga? Par ko šī vārdkopa liecina? Ja „... latvieši nav nekas ne vairāk, ne mazāk kā t a u t a”²², tad, iespējams, tam var piekrist, jo nacionālie elementi – valoda, etniskā piederība, lokālais novietojums – liecina par kopības veidošanas pamatprincipiem. Latviešu pienākums ir modināt un kopt tautības apziņu – tāda ir raksta galvenā ideja. Bet vai šai tautai piemīt kopapziņa sabiedrības nozīmē? Par to jāšaubās, jo tas, ka samērā daudz tiek minēti jēdzienu salikumi „mēs, latvieši”, „tautiskā apziņa”, „mūsu tautības apziņai atmostoties”, tomēr neliecina par stabilu strukturālu sakārtojumu sociālajās attiecībās. A. Kronvalds iestājas par latviešu tiesībām uz nacionālu izglītību, sludina humānismu un kultūras izplatību dzimtajā valodā. Tādēļ, ja ņem vērā sākumā minētos sabiedrības

definīcijas pamatkritērijus, varam runāt par sociālā tīkla veidošanās sākotni un piederības izjūtu, savdabīgu emocionālo elementu uzsvērumu, lai panāktu gluži racionālus rezultātus – kultūras un ekonomisko neatkarību. Bet nevar runāt par vienotu organizāciju sabiedrības izpratnē. Arī pats A. Kronvalds, šķiet, šaubās par kopapziņas klātbūtni tālāka sociālajās attiecībās un domā drīzāk par nākotnes uzdevumiem, jo raksta šādi:

„... kad katrs ar miesu un dvēseli iestāties par visiem un visi par vienu, tas ir: kad šauras „es” apziņas vietā pamodīsies plašākā kopības apziņa, kas novadīs tautības apziņu pilnīgā un jaukā darbībā.”²³

Lai gan *Tautiskie centieni* ir paredzēti kā pretreakcija vācu laikrakstā izskanējušam viedoklim, tomēr jaunlatvietis demonstrē kopapziņas paraugstundu, apgalvojot, ka vāciešu un latviešu intereses vienā valstī ir kopējas, nevis šķirtas²⁴. Un, manuprāt, šāds pāvērsiens kārtējo reizi uzrāda diskursa spriedzi, jo kā iespējams savienot tik atšķirīgas vēlmes – rast nacionālo pašapziņu un emancipēt kultūru, vienlaikus apvienojot intereses ar tiem, kurus izmanto kā pretējo pāri nošķīrumā *savējie/svešie*? Klasiskajā gadījumā kopienas ietvari ir pietiekami viendabīgi, lai īstenotu jaunlatviešu ieceres. Bet sabiedrība strukturāli paredz lielāku dažādību un salīdzinoši plūstošākas robežas, tādēļ kopiena ar tās strikti etnisko un lokālo izpratni ir vieglāk izmantojama apvienošanās tieksmēm.

Kā redzam, jaunlatviešu pārspriedumos sastopamies ar etniskuma, vēstures un kultūras pašapjēgsmes jautājumiem. To arī varētu uzskatīt par pamatu jaunās nācijas sociālās apziņas veidošanā. Sabiedrības jēdziens ienāk arī kultūras, vēstures un valodas diskursā, kaut arī parādās kā blakus tēma saistībā ar universalisma un cilvēces idejām. Sabiedrībai atvēlēta nomale, ne centrālā promenāde, un šis koncepts izpilda papildinoša elementa funkcijas.

²¹ Kronvalds 1935, 20.

²² Turpat, 15.

²³ Turpat, 55.

²⁴ Turpat, 47.

3. Komunikatīvais aspekts publiskās telpas strukturēšanā

Jaunlatvieši ir tie, kas ne vien nodarbojas ar uzsaukumiem un aicinājumiem, bet paši sevi izjūt kā aicinātājus – viņu darbība ir apzināta un reflektējoša. Tai piemīt publisko telpu strukturējošas iezīmes. Jaunlatvieši, kuru izcelsme ir saistīta ar lauku vidi, veido komunikatīvas saiknes starp laukiem un pilsētu, inteligenci un citām sociālajām grupām, nodarbojas ar komunikācijas telpas paplašināšanu.

1848. gadā Ēdolē notiek pirmās publiskās bibliotēkas dibināšana. Ierosmes rīkot lasīšanas biedrības un bibliotēkas izskan pārpārēm²⁵. 1856. gadā nāk klajā laikraksta *Mājas Viesis* pirmais numurs, 1860. gadā tiek izdots rakstu krājums *Sēta, daba, pasaule*, savukārt 1862. gads iezīmīgs ar *Pēterburgas Avīžu* izdošanu.

A. Kronvalds rakstā *Karš miera laikos* (1872), runājot par brīvību un pašnoteikšanos, atzīst, ka dažādu ideju piekritēji nodarbojas ar ideoloģijas veidošanu, sava viedokļa paušanu un veicināšanu caur ģimenes, izglītības, skolas baznīcas un laikrakstu institūcijām²⁶. Apgaismības un izglītības veicināšanas aicinājumu, valodas un savas vēstures apzināšanas centienu, inteligences uzdevumu apzināšanas starpā izskan uzsaukums kopt publisko telpu – rakstīt laikrakstos, lasīt tos, sanākt biedrībās un aktīvi tajās darboties. Tieši sabiedriskā telpa – skola, baznīca un teātris – ir tā, kurā jāievieš pārmaiņas, jo tikai tādā veidā cilvēki iegūs jaunas zināšanas un brīvi paudīs uzskatus.

²⁵ Sk. K. Valdemāra rakstus laika posmā no 1853. gada līdz 1890. gadam: *Vārdi par grāmatām* (1853), *Grāmatu krātuves (bibliotēkas) latviešu tautai* (1880), *Kā un kur būtu jāietaisa grāmatu krātuves?* (1881), *Ģimeņu grāmatu krātuves* (1890) *Sal. Rītausmas raksti* 1984, 50, 59–61, 64–67, 72–73. Arī populārzinātniskā rakstu krājuma *Sēta, daba, pasaule* pirmajā izdevumā minēts, ka latviešiem jādibina zinātniskas un arodnieciskas biedrības, vajag rūpēties par priekšlasījumiem, sapulcēm, kongresiem, kur savas vajadzības pārrunāt. sk. Alunāns 1929, 81; Alunāns 1931, 65; Kronvalds 1987, 267.

²⁶ Kronvalds 1987, 32.

Minētie piemēri liecina par 19. gadsimta vidū izplatītu tendenci – veidot publiskās telpas centrus, kuros notiktu domu un ideju apmaiņa: vai tie būtu tādi kultūras, politiskās un sociālās dzīves veidotāji un atspulgi kā laikraksti, vai arī tās būtu konkrētas vietas, kurās pulcēties – biedrības un bibliotēkas.

Intriģējošs šajā sakarā ir J. Alunāna izmantotais jēdziens „publiskis”, kuru viņš lieto, lai skaidrotu ar socialitāti saistītās parādības. Viņaprāt, „publika” apzīmē visus cilvēkus bez kārtas un vecuma nošķirtuma, savukārt „publiskis” nozīmē to, kas visiem piederīgs, – kopīgi uzskati, ievirzes un intereses²⁷.

Publiskā telpa sniedz iespēju piedalīties kopīgu jautājumu apspriešanā un iezīmē vienu no būtiskākajiem priekšnosacījumiem sociālās realitātes strukturēšanā²⁸. Šajā rakstā nojēgums „publiskā telpa” tiks lietots, lai apzīmētu noteiktu cilvēka darbības sfēru.

Koncepta „publiskis” izcelsme saistīta ar latīņu *publicus*, kas nozīmē ‘atvērts’, ‘atklāts’, ‘pieejams’; ‘tāds, kurā var piedalīties daudzi vai visi’. Ričards Senets (*Richard Sennett*) tematizē jēdziena „publiskis” dažādās izpratnes un parāda²⁹, ka laika gaitā tā nozīme tikusi saistīta ar Senās Grieķijas agoru, ar Romas *res publica*, kurā publiskās ceremonijas, rituālie kontakti un dalība militārās skatēs bija pilsoņa pienākums. Tāpat jēdziens „publiskis” ticis saprasts saistībā ar kopīgo labumu, ar atvērtību vispārējai apskatei un rūpīgai pārbaudei, ar to apzīmētas attiecības plašā cilvēku lokā.

Sociālie teorētiķi un filozofi ir vienprātis, ka „publiskā telpa”, tāpat arī „publiskā sfēra”, ir metaforisks apzīmējums, ko lieto, lai aprakstītu kopīgu uzskatu un pārliecību

²⁷ Alunāns 1933, 72. Sk. J. Alunāna rakstu *Tautas saimniecība*, kuru viņa brālis Indriķis Alunāns laida klajā 1867. gadā, trīs gadus pēc autora nāves.

²⁸ Par sociālo realitāti kā sociālo faktu konstrukcijām, kas veidojas saskaņā ar nozīmju piešķiršanu un simboliskām darbībām, tuvāk sk. Collin 1997. Tā, piemēram, sociālās realitātes fragmenti ir noteikts dzīves stils, apģērbs, mēbeļu izkārtojums un izvēle, ēdiens, radniecības sistēmas. Sk. nodaļu *Symbolic action in modern society*, 170–173.

²⁹ Sennett 2002, 3, 16–17.

mijiedarbību, kā arī kopīgu zināšanu un interešu klātbūtni sabiedrībā³⁰. Savukārt Nensija Freizere (*Nancy Fraser*) apgalvo, ka publiskā telpa ir sfēra, kurā sabiedrībā var cirkulēt informācija, idejas un debates un kurā veidojas politiskais viedoklis³¹.

Par publiskās telpas aizsākumiem mūsdienu izpratnē uzskata 17.–18. gadsimtu, kad Rietumu sabiedrība transformējās no feodālām sistēmām ar striktu monarhijas kārtību modernās nacionālvalstīs ar industriālu ekonomiku. J. Hābermāss (*Habermas*), runājot par publiskās sfēras strukturālajām izmaiņām, lielu nozīmi piešķir periodiskās preses attīstībai un drukāto materiālu izplatībai, tādējādi uzsverot komunikatīvās darbības teorijas un diskursa ētikas izstrādnes kā godprātīgas un demokrātiskas sarunas veidošanos par kopīgo normu un kopīgās dzīves aspektiem³². Publiskā telpa ir svarīgs instruments uzskatu veidošanā. Laikraksti un žurnāli ataino pašrefleksiju nacionālās identitātes un sabiedrības izpratnē, lai arī sabiedrības sakarā tas norisinās marginālā līmenī.

1870. gadā A. Kronvalds apraksta gadījumu, kad Labdarības biedrība palīdz bāreņos palikušiem bērniem tikt pie audžuģimenēm³³. Šajā gadījumā biedrība ir tā, kas veido institucionalizētu pamatu, lai risinātu noteiktas sabiedrības funkcijas, lai gan sabiedrības izpratne vēl nav izveidojusies. Vietā ir jautājums – vai parādība pastāv, pirms tā nosaukta, citiem vārdiem, vai kaut kas sāk pastāvēt tikai tad, kad tam dots atbilstošs apzīmējums, vai tomēr ir tā, ka noteiktas parādības eksistencei nav nepieciešama jēdzieniskā dimensija? Respektīvi, vai var izdarīt secinājumu, ka latviešu kultūrtelpā 19. gadsimta vidus un beigu posmā pastāv sabiedrība, ja notiek dažu sabiedrības funkciju institucionalizācija kā šajā piemērā par savstarpēju palīdzību? Drīzāk šo laika posmu varētu uzskatīt par starpposmu, noteikta sociālā tīkla izveides sākotnējo stadiju, kad

līdzās tādām institūcijām kā skola, baznīca un valsts nostājas arī publiskās bibliotēkas, palīdzības un interešu biedrības.

Lai arī jēdziens „sabiedrība” jaunlatviešu apspriesto tēmu lokā ieņem papildinājuma vietu, tomēr sabiedrībai piemīt arī kāda stabila pozīcija, un tās atklāšana ir raksta 4. nodaļas uzdevums.

4. Jēdziens „sabiedrība” kā differences iezīmētājs

Lai arī cik liela būtu vēlme atrast izpētes materiālā to, kas iecerēts, ne vienmēr tas vainagojas panākumiem. Šajā pētījumā vilinājums saskaņā jaunlatviešu diskursā sistēmiskus sabiedrības izpratnes modeļus tomēr neņēma virsroku pār to, kas patiešām rodams viņu tekstos. Līdz ar to esam nonākuši līdz sabiedrības jēdziena spilgtāko tōņu iztirzāšanai.

Neļaujoties sarūgtinājumam, bet gan drīzāk pārsteigumam par atklājumu, jāteic, ka visiezīmīgākā tendence jaunlatviešu darbos sakarā ar nojēgumu „sabiedrība” ir tā lietojums sociālo un etnisko grupu nošķiršanā.

Jaunlatvieši, protams, runā par tādām pamatgrupām kā ģimene, draudze un cilts, turklāt piemin to, ka, vairākām ciltīm apvienojoties, rodas tauta³⁴. Šāds nošķirums uzrāda diskursa elementu funkcionēšanu gan mikrolīmenī, gan makrolīmenī.

Tomēr visiezīmīgāk jēdziena „sabiedrība” izmantojums atklājas tieši etniskās un sociālās nošķiršanas apzīmēšanā, proti – tas ir dalījums vāciešos, krievos, latviešos, kā arī ne mazāk svarīgs nošķirums – dalījums kārtās. Tā, piemēram, par atsevišķas grupas apzīmējumu uzskatāms izteikums „vietējā vāciešu sabiedrība”³⁵ un tādi izteicieni kā „vācu sabiedrība” un „latvietība”³⁶. Savukārt kategorijas „sabiedriskais stāvoklis”, „sabiedrības šķira” apzīmē noteiktu kārtu, arī pats vārds „sabiedrība” bieži vien apzīmē kārtu³⁷. Gadās arī, ka ar nojēgumu „sabiedrība” pat vienā rakstā tiek iezīmētas gan kārtas un

³⁰ Hannay 2005, 16f., 22; McKee 2005, 8.

³¹ Fraser 1990, 57.

³² Habermas 1989.

³³ Kronvalds 1935, 223. A. Kronvalda raksta *Izbraukums pa tēvuzemi* pirmpublicējums *Baltijas Vēstnesī* (1870), Nr. 30, 31, 33, 34.

³⁴ Alunāns 1933, 63–111.

³⁵ Alunāns 1929, 37.

³⁶ Turpat, 157.

³⁷ Alunāns 1931, 16; Kronvalds 1937, 39.

pilsoņu, gan etniskuma kategorijas³⁸. Sociālās stratifikācijas spektru veido kungi, saimnieki, kalpi, tirgotāji, amatnieki un zemnieki³⁹. Un, kad tiek runāts par sabiedriski un materiāli neatkarīga stāvokļa iegūšanu, tad ar to tiek domāta savas kārtas barjeras pārkāpšana un iekļūšana citā kārtā. Tas būtu uzskatāms par svarīgu instrumentu neatkarības iegūšanā – kultūras emancipācijā un varas iesavināšanā, un tieši tādā veidā norisinās jau iedibinātās sociālās kārtības noārdīšana, citiem vārdiem, notiek pastāvošās sociālās realitātes izmaiņas.

Kārtu jēdziena izcelsme saistās ar feodālisma laikizpratni⁴⁰. Tādēļ jaunlatviešu sniegtajā tā lietojums var šķist kā novecojušu formu izmantojums. Interesants ir fakts, ka jaunlatvieši izspēlēja centienus pārvarēt kārtas barjeru, lai gan diskursā šī barjera – jēdzieniskajā „kārtas” līmenī – vēl arvien pastāv. Šajā apstākļi varētu saskatīt jau iepriekš minēto diskursa spriedzi, kā arī uzdot jautājumu par apzinātā un neapzinātā lomu sociālā lauka apjēgsmē. Vēlme radīt ko jaunu kontrastē ar jau iedibinātām konstrukcijām, no kurām nebūt nav viegli tikt vaļā.

Visbiežāk par sociālā nošķiruma kritērijiem kalpo nodarbošanās, reliģiskā un etniskā piederība, ģeogrāfiski politiskās vienības: valsts, pilsēta, lauki⁴¹. Kārta nozīmē grupas interešu, tiesību un pienākumu kontekstu. Sabiedrības kā kārtas izpratne norāda uz iespēju skatīt to caur grupu konflikta prizmu⁴². Makss Vēbers (*Max Weber*) darbā *Šķiras, statusa grupas un partijas* norāda, ka sociālā stratifikācija ir paredzēta sociālās kārtības ieviešanai un uzturēšanai⁴³. Sociālās kārtības nepieciešamība pamatojas vajadzībā pēc droša, iepriekš paredzama pasaules izpratnes modeļa, kas palīdzētu uztvert un saprast (racionalizēt) esošo realitāti – gan savu, gan citu cilvēku uzvedības un rīcības veidus.

³⁸ Valdemārs 1937, 72, 81. Minētie K. Valdemāra raksti pirmo reizi publicēti *Maskavas Avīzē* (1865), Nr. 10.

³⁹ Valdemārs 1936, 23.

⁴⁰ Kerbo 1996, 54–55; Bloch 1961.

⁴¹ Burbank (ed.) et al. 2007.

⁴² Coser 1956, 155; Dahrendorf 1959.

⁴³ Weber 1978, 43.

Kārta un tās loma vienmēr saistīta ar noteikta statusa ieņemšanu. Pjērs Burdjē (*Pierre Bourdieu*) šajā sakarā runā par atšķirības stratēģijām, kuras lieto „statusa grupas”⁴⁴. Priekšstats, ko indivīdi veido par savu un citu novietojumu sociālajā telpā, ir uztveres un novērtēšanas shēmu produkts, kas balstās ne tikai uz kolektīvā sprieduma rādītājiem, bet arī uz objektīviem rādītājiem par reāli ieņemto pozīciju.

Jaunlatviešu vēlme **radīt** un **parādīt** iespēju pārkāpt robežu, kas gan ekonomiski, gan sociāli, gan kultūras jomā nošķir latviešus no vācbaltiešiem, nozīmē gatavību mainīt reāli ieņemamo pozīciju un sašķobīt pasaules veidolu. Der atcerēties, ka viņu pašu gadījumā šis robežpārkāpums jau bija noticis – ar vecāku ekonomiskā kapitāla starpniecību un izglītības un valodu apguvi. Ieņemot augstāku sociālo statusu, kļūst pieejams jaunu līdzekļu klāsts, un prasmes izmantot tos ir daudz plašākas (prese, biedrību un bibliotēku darbība, ierēdniecības amati).

5. Nobeigums

Sociālās apziņas problemātika jaunlatviešu tekstos ir pakārtota citām diskusiju tēmām. Bet tas nebūt netraucē 19. gadsimta nacionālistiem kopt un ietekmēt tā laika cilvēku uzskatus un veidot jaunu sociālās realitātes izpratni. Šīs izpratnes veidošana norit zem atšķirības un pretstata zīmes. Sabiedrības jēdziens tiek izspēlēts kā nošķiruma kārts – latvieši/vācieši/krievi; zemnieki/kungi; saimnieki/kalpi; pilsētnieki/laucinieki; pilsoņi/vienkāršie ļaudis. Jaunlatviešu diskursā ir visai niecīgas tās zīmes, kas liecina par ko citu nekā atšķirības iezīmēšanu. Nojēgums „sabiedrība” kā sociālā un etniskā nošķiruma (diferences) apzīmējums norāda uz jēdziena refleksijas robežām. Lauks, kurā jaunlatvieši jūtas pietiekami spēcīgi, ir lokāls. Kopā būšanu apzīmogo nevis cilvēce un sabiedrība, bet kārtas atšķirība.

Tā kā sabiedrības izpratnē dominē sociālās un etniskās diferences aspekti, vietā ir jautājums – kā skaidrojams tas konteksts, kas saistībā ar jēdzienu „sabiedrība” ir rodams

⁴⁴ Burdjē 2004, 187.

pārspriedumos par kultūru, valodu un vēsturi? Vai jaunlatviešiem ir nepieciešams nojēgums „sabiedrība”, vai arī tā lietojums ir vairāk vai mazāk nomināls?

Jaunlatviešu diskursa pētījumi parāda, ka dominējošie jēdzieni ir „tauta”, „valstība”, „cilts”, „valoda”, „tēvzeme”, „nācija”, „vēsture”. Šo nojēgumu lietojuma konteksts pārsvarā ir ekonomiski politisks, vēsturisks un tiesisks. Līdz ar to sociālās realitātes dimensija ir klātesoša šajos tekstos. Bet pārsvaru sabiedrības izpratnē gūst sociālā un etniskā diference ar piebildi, ka reizumis „biedrošanās” aspekts tiek minēts tautsaimnieciskā, t. i., utilitārā nozīmē – dzīvot kopā ir izdevīgi, jo tas veicina kopēju izaugsmi un vairo solidaritāti. Savukārt reizumis minētie kultūras un valodas raksturlielumi uzrādīti kā kopapziņu veidojoši elementi.

Sabiedrība jaunlatviešu tekstos ieraugāma atsevišķās frāzēs, drīzāk retoriskā izmantojumā, ne tik daudz saturā. Redzams, ka jaunlatviešu tematikā sabiedrības nojēgums

ir izstrādes stadijā. Šā laika posma sabiedrības izpratne ir visai ierobežota, bet tas neliedz praksē īstenot noteiktas darbības, kas liecina par kopapziņu. Kā apliecinājums tam ir 19. gadsimta vidus un beigu posma rosīgums publiskās telpas attīstībā – bibliotēku, biedrību, preses izdevumu veidošanā, kā arī kultūras, valodas un nacionālās pašapjēgsmes uzplaukums.

Ja salīdzinām sabiedrības un kopienas raksturojumus, kas minēti raksta sākumā, jāsecina, ka jaunlatviešu darbība norit kopienas apstākļos, un, lai gan tiecas to pārāugt – tautas izveides centienos (tauta un sabiedrība tiek identificēta ar vēsturi, diahroniski) –, tomēr sabiedrības kā sinhroni funkcionējošas struktūras iedibināšanas jautājumi vēl atrodas aizmetnī, jo sabiedrības nojēguma refleksija nenorisinās. Savukārt intrigējošs ir apstāklis, ka sociālā realitāte tiek iezīmēta ar atšķirības un pretstatu spiedogu, kas norāda uz jaunlatviešu diskursa spriedzi – nesaskaņām un pretrunām vienas tēmas robežās.

VĒRES

- Alunāns, J. (1929) *Jura Alunāna kopoti raksti*, 1. red. Alfreds Goba. Rīga : Valters.
- Alunāns, J. (1931) *Jura Alunāna kopoti raksti*, 2. Rīga : Valters.
- Alunāns, J. (1933) *Jura Alunāna kopoti raksti*, 3. Rīga : Valters.
- Barons, K. (1928) *Krišjāņa Barona Raksti*, I. Rīga : Krišjāņa Barona Biedrība.
- Bloch, M. (1961) *Feudal Society*. London : Routledge and Kegan Paul.
- Burbank, J. (ed.), et al. (2007) *Russian Empire: Space, People, Power, 1700–1930*. Bloomington, Indianapolis : Indiana University Press.
- Burdjē, P. (2004) *Praktiskā jēga*. Rīga : Omnia mea.
- Collin, F. (1997) *Social reality*. London, New York : Routledge.
- Coser, L. (1956) *The Function of Social Conflict*. Glencoe, Il. : The Free Press.
- Dahrendorf, R. (1959) *Class and Conflict in Industrial Society*. Stanford University Press.
- Fraser, N. (1990) Rethinking the public sphere: a contribution to the critique of actually existing democracy. *Social Text*, 25/26.
- Gidenss, E. (1999) *Sabiedrības veidošanās*. Rīga : AGB.
- Habermas, J. (1989) *The Structural Transformation of the Public Sphere: an inquiry into a category of bourgeois society*. Cambridge : MIT Press.
- Hannay, A. (2005) *On the Public*. London, New York : Routledge.
- Kerbo, H. R. (1996) *Social Stratification and Inequality: Class Conflict in Historical and Comparative Perspective*. 3rd ed. New York, St. Louis, San Francisco : McGraw-Hill.
- Kronvalds, A. (1935) *Tautiskie centieni*. Rīga: Valters un Rapa.
- Kronvalds, A. (1937) *Kronvalda Rakstu izlase*. Alfrēda Gobas sakārtojumā. Rīga : Militārās literatūras apgādes fonds.

- Kronvalds, A. (1987) *Tagadnei*. Rīga : Liesma.
- McKee, A. (2005) *The Public Sphere: An Introduction*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Rītausmas raksti: *Latviešu literatūras darbinieki 19. gs. 40.–70. gados*. (1984) Rīga : Zvaigzne.
- Sennett, R. (2002) *The Fall of Public Man*. Harmondsworth, Middlesex : Penguin Books.
- Valdemārs, K. (1984 (1865)) Rīgas vēstules. *Rītausmas raksti: Latviešu literatūras darbinieki 19. gs. 40.–70. gados*. Rīga : Zvaigzne.
- Valdemārs, K. (1984 (1890)) Maskavas prēmija par vēsturiskiem rakstiem. *Rītausmas raksti: Latviešu literatūras darbinieki 19. gs. 40.–70. gados*. Rīga : Zvaigzne.
- Valdemārs, K. (1936) *Kr. Valdemāra raksti*, 1. Rīga : Latv. Univ. Studentu Padomes grāmatnīcas apgāds.
- Valdemārs, K. (1937) *Kr. Valdemāra raksti*, 2. Rīga: Latv. Univ. Studentu Padomes grāmatnīcas apgāds.
- Weber, M. (1978) *Classes, Status Groups and Parties*. Weber, Max. *Selections in Translation*. Cambridge : Cambridge University Press.

VADOŅA MĪTS LATVIJĀ: TIESISKĀ DIMENSIJA

Lauris Liepa (1971), *Mg. iur.*, ir lektors Latvijas Universitātē un vecākais lektors Rīgas Juridiskajā augstskolā. LU docē jurista ētikas un juridiskās metodes studiju kursus, kā arī vada seminārus lietu tiesību kursā. Publikācijas par jurista ētikas un komercietišību jautājumiem latviešu un angļu valodā. Praktizē kā zvērināts advokāts kopš 1998. gada. Kopš 2007. gada Latvijas Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas loceklis.

Raksturvārdi: autoritārisms, vadonisms, Valsts prezidents, Satversme, tiesiska valsts, konstitucionālās tiesas kontrole.

Ievads

Vadonisma¹ (autoritārisma) tendences mūsdienu Latvijas sabiedrībā ir īpašas intereses vērtā parādība. 20. gadsimta gaita ir piesātināta ar autoritāras varas pieredzi. Mainoties okupācijas varām, Latvija tika pakļauta Staļina vadītās PSRS un hitleriskās Vācijas

totalitārā režīma varai. Autoritāras pārvaldes elementi bija klātesoši arī pēdējās PSRS pastāvēšanas desmitgadēs, „attīstīta sociālisma” laikmetā ar Leonīda Brežņeva personības kultu. Autoritārisms raksturīgs Ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa īstenotajai pārvaldei neatkarīgās Latvijas pēdējā posmā, kas tomēr daudzu laikabiedru un pēcteču skatījumā atzīts par zelta laikmetu latviešu tautas vēsturē². Autoritārisma tendences latviešiem nav tikai vēsturisks fenomens. Pēc neatkarības atjaunošanas deviņdesmitajos gados spilgti izpaudās sabiedrības atbalsts atbildīga saimnieka abstraktajam tēlam un vienlaikus aizdomas un skepse par katru, kurš tiecās šo ideju iemiesot³. Šī pretruna arvien uzjunda diskusijas gan politiķu, gan tiesību speciālistu vidē. Vadonisma idejas atgriešanās arvien jaunās variācijās valsts attīstības un konstitucionālo tiesību diskusijās rosinājusi šo rindu autoru pievērsties vadonisma tēmas tiesiskajam aspektam. Tiesisku vērtējumu

¹ Šajā rakstā autors lieto pēdējos gados ieviesto terminu, ko savās publikācijās izmanto Satversmes tiesas tiesnese prof. Sanita Osipova (sk. Osipova 2010), pētniece Iveta Kažoka (sal. Kažoka 2009) un citi autori. Latviešu valodas vārdnīcās termins „vadonisms” nav izskaidrots, tam jēdzieniski tuvākais apzīmējums „vadonība” skaidrots kā ‘vadība, vadības realizācija, parasti ar plašu, spēcīgu ietekmi sabiedrībā’, sniedzot piemēru no 1991. gada laikraksta publikācijas: „1934. gada 15. maijā, likvidējot parlamentārismu, Ulmanis gan rūpējās par vadonības principu stiprināšanu.” Avots: Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv/> (15.08.2011.)

² Ģermanis 2009, 286–287; Butulis 2004.

³ Sk., piem., Alberta Kaula un Andra Šķēles vēlēšanu kampaņu novērtējumu sabiedrībā: Lapsa, Metuzāls 2011.

pelna autoritāras iekārtas un autoritāru iekārtu īstenošanai. Vienlaikus arī autoritārisms kā valsts pārvaldes organizācijas ideja un tās realizācijas iespējamība prasa tiesisku analīzi. Valsts tiesībās vadoņa tēma attiecas uz izpildvaras funkciju līdzsvarojumu starp valdību un prezidentu (pagātnē – monarhu). Debates koncentrējas uz diviem jautājumiem: valsts galvas pilnvaru apjoms un ievēlēšanas kārtība. Latvijas pieredze ir paradoksāla. Kopš prezidenta kā valsts augstākās amatpersonas statusa ieviešanas Latvijas politiskajā sistēmā pirms 90 gadiem nerimstas diskusija par prezidenta lomas pieaugumu un ievēlēšanas kārtību – Saeimā vai tiešās tautas vēlēšanās, taču tā nav novedusi pie prezidenta ievēlēšanas un funkciju tiesiskā regulējuma izmaiņām Satversmē. Turpretī praksē prezidenta funkcijas iegūst jaunu piepildījumu atkarībā no katra Valsts prezidenta prioritātēm.

Tiesiskais ietvars

Latvijā ir parlamentāra demokrātija, kurā Saeima ir apveltīta ar plašām likumdošanas pilnvarām, izpildvaru īsteno Ministru kabinets, savukārt Valsts prezidents kā valsts galva pilda valsts reprezentācijas funkcijas⁴. Jau apspriežot prezidenta institūta izveidi, Satversmes sapulces deputāti nebija vienprātīgi par prezidenta nepieciešamību jaunajai Latvijas valstij, kā arī par pilnvaru sadalījumu starp prezidentu un valdību. Sociāldemokrātu pārstāvji atbalstīja valsts reprezentācijas funkciju nodošanu Saeimas – likumdevējas iestādes – priekšsēdētājam, līdzīgi kā tas tika praktizēts Satversmes sapulces darbības laikā pirms Satversmes spēkā stāšanās⁵. Satversmes sapulces 1922. gadā pieņemtais un joprojām pastāvošais modelis ir tipisks parlamentāras demokrātijas valstīs, kur prezidenta lomu ierobežo precīzs valsts galvas funkciju izklāsts konstitūcijas tekstā un prezidentam atvēlētās pilnvaras sašaurina tā sauktais *kontrasignācijas* (vai līdzparaksta) institūts⁶. Šo

kārtību, kad prezidenta izdoti rīkojumi jāparaksta arī valdības amatpersonām, pavada prezidenta atbrīvojums no politiskās atbildības. Juridiskajā literatūrā atzīts, ka Satversmē nostiprinātā tēze „prezidents nenes politisko atbildību” ir fikcija, tā ignorē tās prezidenta funkcijas, kur prezidenta atbildību par prezidenta lēmumu uz valdības pleciem nepārceļ līdzparaksta institūts⁷. Piemēram, lēmums par Saeimas atlaišanu pakļauts tautas vērtējumam, kas var būt arī prezidentam nelabvēlīgs – ja tautas nobalsošanās vairākums nepiekrīt prezidenta ierosinājumam atlaist Saeimu, tad Valsts prezidents uzskatāms par atlaistu⁸. Tāpēc atbildību par atsevišķo prezidenta pienākumu izpildi piedāvāts formulēt kā Valsts prezidenta konstitucionālo atbildību⁹. Prezidenta konstitucionālā atbildība nozīmē pienākumu pildīt Satversmē paredzētos uzdevumus atbilstoši pamatlikuma prasībām un garam. Tīša konstitucionāla pārkāpuma gadījumā, piemēram, ja prezidents apzināti un ilgstoši izvairās nominēt Ministru prezidenta kandidātu, ļautu Saeimai realizēt Satversmes 51. pantā paredzētās tiesības atlaist Valsts prezidentu.

Juristu diskusijas par Valsts prezidenta funkciju plūstošajām robežām un prezidenta atbildības lauku ar lielāku vai mazāku intensitāti norisinājušās gan Latvijas parlamentārisma pirmajā posmā, gan pēc neatkarības atgūšanas¹⁰. To iemesls ir Latvijas valsts galvas galvenokārt reprezentatīvās funkcijas un prezidenta ierobežotais varas apjoms, kas konfrontē ar frakcijās sašķeltās Saeimas vājumu un līdz ar to – īslaicīgām valdībām un ierobežotu spēju pienācīgi risināt sabiedrības aktuālās prasības. Priekšlikumi grozīt Satversmi un jau konkrēti konstitūcijas grozījumu

atbildību nenes. Visiem Valsts prezidenta rīkojumiem jābūt līdzparakstītiem no Ministru prezidenta vai attiecīgā ministra, kuri līdz ar to uzņemas visu atbildību par šiem rīkojumiem, izņemot četrdesmit astotā un piecdesmit sestā pantā paredzētos gadījumus.”

⁷ Pleps, Pastars, Plakane 2004, 290.

⁸ Latvijas Republikas Satversme, 48. un 50. pants.

⁹ Plašāk sk. Konstitucionālo tiesību komisijas Viedoklis 2011, 106. p.

¹⁰ Sīkāk sk. turpat, IV nod.

projekti sagatavoti un piedāvāti vairākas reizes neatkarīgās Latvijas parlamentārisma posmā, tie nodoti Saeimai vai tautas nobalsojumam, tomēr ne reizi nav apstiprināti, un Satversme šajā daļā palikusi tās oriģinālajā redakcijā¹¹. Zīmīgi, ka visi piedāvātie uzlabojumi ierosina paplašināt prezidenta varu salīdzinājumā ar valdību. Medijos, parlamentā un zinātniskajos forumos šos priekšlikumus pavada intensīva viedokļu apmaiņa par prezidenta varas ietekmes palielināšanu, arī par parlamentāras iekārtas maiņu uz prezidentālu republiku.

Pēdējās dekādes nopietnāko prezidenta funkciju paplašināšanas piedāvājumu Saeimas apstiprinājumam virzīja profesora Jura Bojāra vadītā sociāldemokrātiskā partija 2002. gadā. Juristu praktiķu un tiesību zinātnieku darba grupa izstrādāja grozījumus Latvijas Satversmē¹², faktiski formulējot Latvijas 1922. gada Konstitūciju jaunā redakcijā, pēc darba grupas vērtējuma, par 90% saglabājot spēkā esošo Satversmes normu. Jaunajā konstitūcijas projektā nozīmīgākās izmaiņas bija veltītas Valsts prezidenta institūta stiprināšanai. Satversmes projektā aprakstīts tautas vēlēts, ar lielāku varu apveltīts Valsts prezidents. Satversmes grozījumu izstrādes darba grupas loceklis, bijušais Latvijas Augstākās tiesas priekšsēdētājs, advokāts Gvido Zemribo nepieciešamību prezidenta ievēšanu uzticēt tautai un paplašināt valsts prezidenta pilnvaras pamatoja ar pašas tautas – suverēna – gribu: „Tautas aptaujas liecina, ka vairums Latvijas pilsoņu ir par tautas vēlēto prezidentu.”¹³ Arī pats projekta autors pauž atbalstu tautas tieši vēlētam prezidentam ar izteiksmīgu argumentu: tautu nevar piekukuļot¹⁴. Šajā projektā, kas tā arī palicis doktrināra piedāvājuma stadijā, ir vairākas tēzes, kas zīmīgi ietver mūsu vēsturiskās pieredzes refleksiju. Satversmes grozījumu projekta 49. panta noslēgumā autori brīdina: „Nekādi ārkārtējā stāvokļa apstākļi vai noteikumi nevar mainīt Satversmi vai apturēt tās darbību.

Šajā pantā minētās tiesības (izsludināt ārkārtas stāvokli valstī – aut.) Valsts prezidents nedrīkst izmantot ļaunprātīgi autoritāras varas vai diktatūras iedibināšanai.” Šīs deklarātīvās normas ir veltītas Latvijas pieredzētajai varas uzurpēšanai pirms 77 gadiem.

Vēsturiskā pieredze

Viens no plaši apspriestiem Latvijas vēstures paradoksiem ir sabiedrības pasīvi piekrišana demokrātiskas valsts iekārtas nomaiņai pret autoritāru iekārtu 15 gadus pēc neatkarīgas valsts izcīnīšanas. 1934. gada 15. maijā Ministru prezidents K. Ulmanis ieviesa kara stāvokli un pretrunā Satversmei apturēja Saeimas darbību. Juridiski notikušais vērtējams kā valsts apvērsums, krimināli sodāma darbība¹⁵, ko realizēja valdības vadītājs ar savu līdzgaitnieku, tai skaitā ministru un militārpersonu, atbalstu. Līdz ar to Latvijas demokrātiski veidotā valsts iekārta tika nomainīta pret autoritāru režīmu. Tomēr apvērsuma organizētāju noziedzīgā un antikonstitucionālā rīcība nesastapa tautas nosodījumu. Vēsturnieki norāda, ka lielākā tautas daļa pat nepamanīja notikušās izmaiņas 16. maija rītā¹⁶. Apvērsumu īstenoja ar nelielu iesaistīto personu skaitu, cilvēku ikdienas gaitas politiskās varas pārņemšana tikpat kā neietekmēja. Nesenā publikācijā pausts viedoklis, kas gan nav pamatots ar faktiem, ka K. Ulmanis saņēmis Valsts prezidenta Alberta Kvieša atbalstu apvērsumam¹⁷. Vienīgā pretošanās K. Ulmaņa valsts apvērsumam notika Saeimas priekšsēdētāja Paula Kalniņa Mežaparka savrupmājā. Apvērsuma naktī, politpārvaldes darbiniekiem ierodoties arestēt Latvijas sociāldemokrātijas vadītājus tēvu Paulu un dēlu Bruno Kalniņus, tēvs simboliski raidījis lodi dzīvokļa griestos, paužot savus iebildumus pret K. Ulmaņa apvērsumu¹⁸. Saeimas deputātu un politiķu Kalniņu dzīvesvietā atrada vairāk nekā 100 neregistrētus ieročus

¹¹ Konstitucionālo tiesību komisijas Viedoklis 2011, IV nod.

¹² Satversmes grozījumi.

¹³ Zemribo 2001.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Latvijas sodu likums par leģitīmo funkciju atņemšanu valsts augstākajām institūcijām paredzēja sodu 4 līdz 15 gadus vai mūža spaidu darbus.

¹⁶ Lēbers 2000, 261.

¹⁷ Jākobsone 2011, 21.

¹⁸ Turpat, 262.

un patronas, kas tā arī palika neizmantotas. Tēvu attaisnoja, dēlu notiesāja par neregistrētu ieroču glabāšanu. Valsts apvērsums notika bez asinsizliešanas. Apvērsuma organizētāji pilnībā neutralizēja politiskos oponentus, tika apcietināti 2000 cilvēki. Apmēram 400 līdz 1935. gada maijam bija apcietinājumā koncentrācijas nometnē Liepājā. Nostiprinoties autoritārajam režīmam, tika slēgtas visas 103 politiskās partijas, ieskaitot K. Ulmaņa lolojumu – Latviešu zemnieku savienību. Aizliegta ap 1000 dažādu biedrību darbība, slēgti daudzi laikraksti un žurnāli, ieviesta cenzūra un aizliegto grāmatu saraksts¹⁹. Tomēr kopumā vēsturnieki atzīst, ka, neraugoties uz autoritāro pārvaldes formu, Ulmaņa diktatūra neieguva vardarbīgu raksturu. Neskatoties uz nāves soda atjaunošanu sodu likumā, Ulmaņa autoritārās valdīšanas laikā netika izpildīts neviens nāves sods. Neraksturīgi vairumam autoritāro iekārtu Eiropā, Latvijā diktatūrai nebija vardarbīgu militāras varas izpausmju. Tam par iemeslu minēta Ulmaņa neuzticēšanās un nepatika pret militāristiem²⁰. 1936. gadā K. Ulmanis, sagaidījis Valsts prezidenta Alberta Kvieša prezidentūras termiņa noslēgumu, papildus valdības un likumdevēja funkciju vadībai pārņēma arī Valsts prezidenta titulu un pienākumus²¹ un pasludināja sevi par Latvijas Valsts un Ministru prezidentu. Latvijas valsts iekārta šajā laikā uzskatāma par autoritāru diktatūru – vienas personas nekontrolētu varu. Tās pēdējos gados pastiprinājās K. Ulmaņa personības slavinašana, ko mērķtiecīgi kultivēja viņa līdzgaitnieki. Demokrātiskā iekārtā neiedomājama situācija – vienai personai uzurpējot visu trīs nozīmīgāko valsts orgānu funkcijas – bija tiešā pretrunā Latvijas Satversmei, tāpēc to risināja nevis juridiski, bet literāri. K. Ulmanis tika dēvēts par Vadoni un apveltīts ar mitoloģiska varoņa pārcilvēciskām īpašībām – drosmi, viedumu un nemaldību. Vēsturnieks un literāts Uldis Ģērmanis atzīst, ka Latvijas neatkarības pēdējo gadu valsts iekārtas visbīstamākais trūkums ir apstākļi, ka tautu Ulmaņa laikmetā

¹⁹ Ģērmanis 2009, 284.

²⁰ Butulis 2004.

²¹ Ministru kabineta likums 1936. gada 11. aprīlī.

atradina patstāvīgi domāt un interesēties par valsts lietām²².

Tiesiski pamatots autoritārisms?

Apstākļos, kad likumdevēja un izpildu vara koncentrēta vienās rokās, nepārsteidz Latvijas autoritārā laika tieslietu ministra, K. Ulmaņa tuva līdzgaitnieka Hermaņa Apsīša²³ 1938. gadā izvirzītais apgalvojums: „Tiesas spriešana būs nacionālu ideju apgārots darbs tikai tad, ja tiesnesis tīši vai netīši nepalikis svešs 15. maija gara centieniem.”²⁴ Apvērsuma organizētāji pieprasa tiesu varai pakļauties autoritārisma un nacionālisma politikai. Neatkarīga tiesa pat tad, ja tai likumā nav piešķirta iniciatīva kontrolēt valsts pārvaldes orgānu darbības atbilstību konstitūcijai, ir bīstams drauds autoritārai iekārtai. Neatkarīga tiesa 15. maija apvērsumu nevarētu atzīt par tiesisku. Tāpēc tieslietu ministrs H. Apsītis pieprasa: „Tiesnesim nav un nevar būt tiesību uz domām un darbiem, kas būtu neatkarīgas no mūsu nacionāli politiskās kārtības.” Vēl vairāk, tiesnesis, „visu pats izpratis, būs īsts vadoņa domu un gribas tulks un palīdzētājs ievest dzīvē”²⁵. Acīmredzami, ka apvienotā likumdevēja un izpildu vara tiecas pakļaut savai ietekmei trešo varas zaru – tiesu varu. „Ja Monteskjē pie valsts kuģa stūres vēlējās redzēt darbojamies trīs spēkus – likumdošanas, izpildu un tiesu varu, tad mūsu dienās šos spēkus vēlamies redzēt nesaskaldītus.”²⁶ Lieki piebilst, ka konstitucionālā teorija noraida šādu absolūtu valsts varu sakausējumu. Valsts varas zaru sadalījums ir obligāts priekšnoteikums demokrātiskas un tiesiskas iekārtas pastāvēšanai. „Valsts varas dalījuma trijos varas atzarus mērķis un jēga ir samazināt valsts varas bīstamību indivīda brīvībai, panākt valsts

²² Ģērmanis 2009, 288.

²³ K. Ulmanis iecēla H. Apsīti par tieslietu ministru 1934. gada 19. maijā, viņš tieslietu ministra amatu pildījis visilgāk Latvijas vēsturē – sešus gadus līdz okupācijai 1940. gadā. Arestēts, miris izsūtījumā 1942. gadā. Sal. Es viņu pazīstu 1939, 37; Tieslietu ministri 1918–2008.

²⁴ Apsītis 1938, 956.

²⁵ Turpat, 954.

²⁶ Turpat, 942.

darbības mērenību, paaugstināt tās lēmumu racionalitātes līmeni. [...] Sadalot valsts varu trijos funkcionālos atzaros un piešķirot to īstenošanas kompetences dažādiem valsts orgāniem, kuri vēl papildus arī „horizontāli” viens otru kontrolē, katram no tiem „vertikālā” vara pār individu ir ierobežotāka nekā tad, ja visa vara būtu koncentrēta viena valsts varas orgāna rokās.”²⁷

Neskatoties uz autoritārās iekārtas acīmredzamo pretrunu ar demokrātijas pamatprincipiem, Latvijas tiesiskās domas virzītāji nesteidzās to kritizēt. 20. gadsimta trīsdesmito gadu nozīmīgākais tiesību periodikas izdevums, žurnāls *Jurists*, ko vadīja atzīta tiesību autoritāte, LU profesors Vasilijis Sinaiskis, visai mēreni reaģēja uz 1934. gada 15. maija notikumiem. Žurnāla slejās izklāstīts tolaik valdošais tiesiskais skaidrojums par K. Ulmaņa darbībām kā politisko un pilsonisko uzdrīkstēšanos – *quasi negotiorum gestio*²⁸. Šis latīņu termins civiltiesībās apzīmē personas rīcību tā sauktās neuzdotās lietvedības apstākļos, kad kāda persona rīkojas citas personas interesēs bez tieši dota uzdevuma, pieņemot, ka šādi rīkotos pats pārstāvētais, ja tam būtu bijusi iespēja²⁹. Tomēr šo privāttiesību instrumentu nevar automātiski piemērot publiskajās tiesībās, jo personu pilsoniskās tiesības, ieskaitot vēlēšanu tiesības vai tiesības uz tautas nobalsošanu, piemēram, par grozījumiem Satversmē, ir īstenojamas tiesiski noteiktā kārtībā atbilstoši valsts Satversmei un konstitucionālajai tradīcijai. Turklāt 1934. gada 15. maijā nepastāvēja šķēršļi tautai pieņemt lēmumu par Saeimas atlaišanu, izmantojot Satversmes 48. pantā paredzēto procedūru³⁰. Valsts

tiesību zinātnieks profesors Kārlis Dišlers (1878–1954), kura pētījumus, kas veikti pirms vairāk nekā 70 gadiem valsts un administratīvo tiesību jomā, plaši izmantojam studiju procesā un tiesu judikatūrā, atstājis kritisku pārdomu vērtus apsvērumus par autoritārās iekārtas tiesiskumu. „Modernā autoritārā valsts ir viens no tiesiskas valsts veidiem,” ceturtajā K. Ulmaņa diktatūras gadā monogrāfijā par administratīvajām tiesībām raksta K. Dišlers³¹. Var piekrist profesora monogrāfijā paustajai tēzei, ka „autoritārā valstī tiek labāk un lietderīgāk izmantots administratīvais aparāts”³², ar piebildi, ka autoritārā valstī, kas darbojas pretrunā Satversmei un kurā nedarbojas konstitucionālās uzraudzības mehānismi, nevar tikt nodrošināts valsts aparāta izmantošanas tiesiskums. Aprakstot autoritārās iekārtas pastāvēšanas nepieciešamību, K. Dišlers pamatoti norāda uz parlamentārās iekārtas trūkumiem – nestabilitāte, interešu sašķeltība, darbība īstermiņa politiskā interesēs. „Pavisam citādu ainu rāda autoritāra iekārta, kur valdība nostājas pāri grupām, partijām, šķirām, par savu galveno uzdevumu stāda valsts patieso interešu ieviešanu un tiesām ir spējīga no tautas savākt tos spēkus, spējas un līdzekļus koncentrēt, apvienot un pareizi izlietot patieso valsts vajadzību apmierināšanai.”³³ Profesors norāda, ka autoritārā valstī „pilsonis bauda savas tiesības ne tik daudz kā atsevišķs indivīds, bet vispirms kā tautas loceklis, [...] autoritārā valstī pirmajā vietā tiek nostādīts pilsoņa pienākums pret valsti, un otrajā vietā tiesības”³⁴. Strīdīgo tēzi par personas tiesību un pilsonisko brīvību pakārtotību kopības interesēm profesors pamato ar jau norādīto teoriju par K. Ulmaņa rīcību tautas interesēs, *neuzdotās lietvedības* robežās. Tam kā pierādījums kalpo pieņēmums par tautas atbalstu 15. maija

²⁷ Konstitucionālo tiesību komisijas Viedoklis 2011, 18., 19. p.

²⁸ Sk. Kovaļčuka, Eļtazarova 2009.

²⁹ Sk. Civillikuma 2325. pantu: „Ja kāds neaicināts uzņemas vest citas personas lietas saskaņā ar viņas patiesām interesēm un tādus apstākļos, kuros varētu pieņemt, ka šī persona, ja viņai būtu bijusi izdevība izteikt savu gribu, būtu piekritusi šādai vietniecībai, tad ar tādu lietvedību nodibinās starp lietvedi un pārstāvamo līgumam līdzīga tiesiska attiecība.”

³⁰ Satversmes 48. pants: „Valsts prezidentam ir tiesība ierosināt Saeimas atlaišanu. Pēc tam izdarāma tautas nobalsošana. Ja tautas nobal-

sošanā vairāk nekā puse balsotāju izsakās par Saeimas atlaišanu, tad Saeima uzskatāma par atlaistu un izsludināmas jaunas vēlēšanas, kurām jānotiek ne vēlāk kā divus mēnešus pēc Saeimas atlaišanas.” Sīkāk sk. Pleps, Pastars 2009.

³¹ Dišlers 1938, 57.

³² Turpat.

³³ Dišlers 1937.

³⁴ Turpat.

apvērsumam, jo pret notikušo Saeimas atlaišanu un politiķu represijām Latvijā nav vērojami būtiski protesti. Tāpēc pieņemams, ka šāda varas īstenošana atbilst tautas vairākuma interesēm. „*Salus publica* tas ir vispārības labums, tautas augstākais labums, tas, lūk, ir autoritāras valsts un autoritāras valsts iekārtas īstais attaisnojums un pamatojums,” secina K. Dišlers³⁵. Autoritārisma un vadona rīcības pamatojums jāvērtē tā laika vēsturiskajā kontekstā: 20. gadsimta trīsdesmito gadu beigās Eiropā nostiprinās totalitāras lielvaras – Vācija un Padomju Savienība ar izteismīgu vadonisma propagandu. Eiropā autoritārisma uzskata par modernu valsts iekārtu. Latvijā nepastāv konstitucionālās kontroles instrumentu, kas vērtētu K. Ulmaņa apvērsuma *satversmību*, ko mūsdienās veiktu Satversmes tiesa. Šeit vietā piebilst, ka, neskatoties uz vispārējo autoritārisma ideoloģijas piesātinājumu sabiedriskajā laukā un arī tiesu iekārtas veidošanā³⁶, ir atzīts, ka arī *vadonisma* laikā Latvijas tiesas saglabāja savu neatkarību no politiskās varas ietekmes. Augstākās tiesas Senāta priekšsēdētājs Kristaps Valters (1861–1944) 1934. gada 15. maijā atteicās sūtīt apsveikumu K. Ulmanim, norādot, ka apsveikumu var sūtīt, bet atzīt apvērsuma likumību nav iespējams³⁷. Profesors Dītrihs Andrejs Lēbers, kurš veicis nozīmīgus pētījumus *inter alia* par Latvijas tiesu darbību pirms okupācijas, norāda, ka nav atradis nevienu Senāta spriedumu, kurā būtu saskatāmas nodevas 15. maija idejām, kā to bija prasījis tieslietu ministrs. Profesors D. A. Lēbers atzīst, ka Latvijas tiesas saglabāja neatkarību arī autoritārās iekārtas laikā atšķirībā no Vācijas tiesām, kas pakļāvās Ā. Hitlera un nacionālsociālistu ietekmei un „ļāvās izmantoties kā režīma instruments”³⁸. Konstitucionālo tiesību pētnieks Jānis Pleps secina, ka „Latvijas Senāts bija viena no retajām iestādēm, no kā K. Ulmanis baidījās”³⁹.

Vadonisms mūsdienās

No mūsdienu perspektīvas daudz uzmanīgāk izsveram piedāvājumus par valsts galvas pilnvaru paplašināšanu un krietni kritiskāk vērtējam jebkādas autoritāras tendences, kas parādās politiskajā retorikā. Neskatoties uz negatīvo vēsturisko pieredzi, arī tagad tiek nopietni apsvērti un piedāvāti dažādi *vadonisma* modeļi. Diskusijā par valsts attīstības perspektīvām un pārvaldes efektivitātes paaugstināšanu autoritāras varas elements galvenokārt izpaužas piedāvājumos paplašināt prezidenta lomu. Nesenākā diskusija par šo tēmu raisījās 2009. gadā ekonomiskās krīzes iespaidā. Politiskās varas nespēja operatīvi reaģēt uz vietējiem un globālajiem satricinājumiem, kas ietekmēja katru Latvijas mājsaimniecību, iedragāja iedzīvotāju uzticību politiķiem, partijām un valsts pārvaldes procesiem kopumā. Jurists, bijušais politiķis Valdis Birkavs puda uzskatu, ka ekonomiskās krīzes efektīvai pārvarēšanai prezidentam piešķiramas plašākas pilnvaras; LU profesors Ringolds Balodis aicināja papildināt prezidenta kreatīvo funkciju, norādot, ka tā būtu „iespēja uzlabot sistēmas institucionālo līdzsvaru un stabilizēt varu, padarot varu par efektīvu tautvaldības instrumentu”⁴⁰. Pētniece I. Kažoka, oponējot autoritārisma ideju pautējiem, konstatēja, ka Latvijas sliktā ekonomiskā situācija ir augsne autoritārisma idejām. Vienlaikus pētniece atzina, ka nav iespējama 1934. gada 15. maija atkārtošāns: „Atšķirība, ko vēlos īpaši uzsvērt: 20. gadsimta trīsdesmitajos gados vadonisma ideja varēja būt pārliecības jautājums intelligentam cilvēkam, kamēr mūsdienu Eiropas Savienībā tā vecajā formā var funkcionēt tikai kā manipulācijas instruments.”⁴¹ Viens no varas koncentrēšanas piedāvājumu iemesliem ir sarežģītā ekonomiskā situācija. Būtiskāki faktori ir izpildvaras vājums un iedzīvotāju dziļā vilšanās politisko procesu godīgumā. Kritiski zemā pilsoņu uzticība politiķiem, Saeimai u. c. varas iestādēm norāda uz bīstamu līdzību ar 1934. gada 15. maija apvērsuma priekšnoteikumiem: vēsturnieks un

³⁵ Dišlers 1937.

³⁶ Sk., piem.: Tieslietu ministrijas un tiesu vēsture 1918–1938, 53ff.

³⁷ Latvijas Senāts 1918–1940, 40.

³⁸ Lēbers 1998.

³⁹ Pleps 2010.

⁴⁰ Balodis 2009.

⁴¹ Kažoka 2009.

literāts U. Gērmanis norāda, ka „Saeimas un politisko partiju cieņa bija stipri mazinājusies. [...] stiprāku valsts varu toreiz vēlējās daudzi latvieši”⁴². Tomēr šeit svarīgi piebilst, ka vēlēšanu aktivitāte bija augsta gan pirmo Saeimu vēlēšanās, gan arī šajā tūkstošgadē. 2. Saeimas vēlēšanās piedalījās 74,9% balsstiesīgo, 3. Saeimas – 79,3%, 4. Saeimas – 80%. Latvijas iedzīvotāju aktivitāte bija viena no augstākajām Eiropā, iedzīvotāju interese par politiskajiem procesiem pieauga, un varam pieņemt, ka uzticība parlamentārai iekārtai nevarēja pēkšņi pazust 1934. gada vasarā. Pēdējo desmit gadu statistiskā līdzdalības radītāji ir zemāki – 8. Saeimas vēlēšanās piedalījās 71,51% vēlētoju, 9. Saeimas vēlēšanās – 60,98% balsstiesīgo, 10. Saeimas vēlēšanās – 63,12%⁴³. Salīdzinoši aktīvi vēlētoji reaģēja uz 2011. gada 28. maija Valsts prezidenta Valda Zatlera rīkojumā Nr. 2 „Par Saeimas atļaušanas ierosināšanu”⁴⁴ piešķirto iespēju paust attieksmi pret Saeimas atļaušanu. Tautas nobalsošanā piedalījās 44% balsstiesīgo, un par Saeimas atļaušanu balsoja 94% referendumā dalībnieku⁴⁵. Rezultātā pirmo reizi Latvijas vēsturē pēc tautas nobalsošanas nepilnu gadu strādājuši Saeima ir atlaista, un 2011. gada 17. septembrī notiek jaunās ārkārtas vēlēšanas. Valsts prezidents V. Zatlers iedarbināja spēcīgāko no prezidentu arsenālā esošajiem tiesiskajiem instrumentiem, demonstrējot, ka arī mērenām pilnvarām apveltīts valsts galva spēj būtiski mainīt politisko līdzsvaru, ļaujot vēlētajiem tieši iespaidot likumdevēja darbību. Šis iemesls dēļ prezidenta rīkojums Nr. 2 vērtējams ne tikai kā iniciatīva konkrētās politiskās situācijas risinājumam, bet arī kā svarīgs precedents konstitucionālo tiesību tālākveidošanā.

⁴² Gērmanis 2009, 288.

⁴³ Centrālās vēlēšanu komisijas dati, pieejami: <http://web.cvk.lv/pub/public/27427.html> (15.08.2011.).

⁴⁴ 28.05.2011. Valsts prezidenta rīkojums Nr. 2 „Par Saeimas atļaušanas ierosināšanu”. *Latvijas Vēstnesis* (29.05.2011.) [stājas spēkā 28.05.2011.].

⁴⁵ Centrālās vēlēšanu komisijas dati, pieejami: <http://www.tn2011.cvk.lv/results.html> (15.08.2011.).

Profesors K. Dišlers raksta: „Demokrātiskas valsts iekārtas loģika un Latvijas tautas apzinība un aktivitāte ir tie lielie faktori, kuri veidos mūsu konstitūciju pareizā virzienā un novedīs viņu saskaņā ar Latvijas tautas patiesajām vajadzībām.”⁴⁶ Neapšaubāmi, vēlētoju aktivitāte ir nozīmīgs demokrātiskās iekārtas pamats, tomēr, kā rāda 1934. gada pieredze, nepieciešams institucionāls mehānisms pret vadonisma recidīvu. Mūsdienās spēcīga tiesu vara ir tiesiskuma garants ne tikai atsevišķu administratīvu lēmumu vai faktiskās rīcības vērtēšanā. Projicējot 1934. gada 15. maija darbības tagadējā vidē, varam diezgan nepārprotami secināt, ka Satversmes tiesa nevarētu atzīt apvērsuma organizētāju radīto valsts pārvaldes modeli par atbilstošu Latvijas Satversmei un konstitucionālajai tradīcijai. Uz to norāda bagātīgā Satversmes tiesas judikatūra, skaidrojot Satversmes pirmā panta nozīmi, un modernā Latvijas konstitucionālo tiesību doktrīna⁴⁷. Latvijas Republikas Satversmes tiesas tiesnese, LU profesore S. Osipova norāda: „Vēlme pēc vadoņa sakņojas idejā, ka kādam citam, nevis man pašam, ir gan jāgarantē manas tiesības, gan jāuzņemas manā vietā atbildība gadījumos, kad es, izmantojot savas tiesības, „iebraucu auzās”. Vēlme pēc vadoņa ir vēlme pēc aizbildnības politiskā režīma, jo vadonis gluži kā *pater familias* uzņemas aizbildnību pār savu tautu. [...] Taču jāapzinās, ka tas nozīmē atteikšanos no Satversmes un tautvaldības, jo vadoņa režīms balstās uz citu uzstādījumu, pilnīgi pretēju nekā mūsu Satversme un tautvaldība. Aizbildnības režīms balstās uz ideju, ka tauta ir nesaprātīga, tāpēc nav lietderīgi tai dot tiesības lemt, jo lēmums būs nesaprātīgs. [...] Saprātīgam cilvēkam nevajag aizbildni, jo viņš pats ir spējīgs atbildēt par savu rīcību.”⁴⁸ Vadonisma ideoloģijas pamattēze ietver loģisku pretrunu: stiprs vadonis tautas vārdā un it kā tautas interesēs pārņem aizvien plašākas tautas pilnvaras, atsvabinot to no „apgrūtinājuma lemt sarežģītus jautājumus”. Šis paradokss nemulsina vadonisma aizstāvjus uzskatīt piedāvāto varas modeli

⁴⁶ Dišlers 1921.

⁴⁷ Sk., piem.: Levits 1997, 63.

⁴⁸ Osipova 2010.

par patiesu demokrātiju tās vispilnīgākajā izpausmē. Autoritāras iekārtas lielākā nepilnība un apdraudējums sabiedrībai – varas aizvien lielāka koncentrēšanās vienās rokās – neizbēgami noved pie varas kontroles erozijas un tautas interešu pakārtošanas varas mehānisma pastāvēšanai kā mērķim par sevi. Tomēr jāatzīst arī autoritārisma ideju labvēlīgais iespaids. Vadonisma ideju labvēlīgs devums ir centieni padarīt izpildvaru efektīvāku, paātrinot lēmumu pieņemšanu un vienkāršojot varas vertikāli. Autoritārisma idejas ietekme un tās atbalsts tautā disciplinē birokrātiju un stimulē izpildvaru pierādīt, ka sapratīgu un efektīvu pārvaldi var realizēt arī kolektīvs orgāns. Vadonisma ietekme politiskajā un tiesiskajā diskusijā

Latvijā, visticamāk, saglabāsies kā nezūdošs elements Valsts prezidenta un valdības funkciju līdzsvarojuma meklējumos. Tiesiskā valstī, kurā neatkarīga tiesa spēj nodrošināt konstitucionālās kontroles funkciju, vadonisma idejas nav bīstamas, zināmā mērā tās ir politiskās un tiesiskās diskusijas normāla un nepieciešama sastāvdaļa.

Raksta pamatā ir uzstāšanās akadēmiskās vienības *Austrums* rīkotā atklātā sabiedriskā diskusijā *Pilsoniskā demokrātija – ceļš uz Latvijas atdzimšanu?*, kopā ar studentu korporāciju *Fraternitas Lettica* godinot Maskavas Latviešu vakaru 140. gadskārtu 2010. gada 21. oktobrī Rīgā, Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā.

VĒRES

- Apsītis, H. (1938) *Tiesnesis (Dažas pārdomas)*. Rīga.
- Balodis, R. (2009) Par Latvijas Satversmes reformas nepieciešamību. 21. gadsmīts. *Latvijas Vēstnesis*. (21.04.2009.)
- Butulis, I. (2011) Ulmaņa apvērsumam – 70. *Lauku Avīze*. (15.05.2004.) Pieejams: <http://www.apollo.lv/portal/news/articles/20117> (15.08.2011.)
- Dišlers, K. (1921) Dažas piezīmes pie Latvijas Republikas Satversmes projekta. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 4–6.
- Dišlers, K. (1938) *Ievads administratīvo tiesību zinātnē: Administratīvo tiesību kursa vispārīgā daļa*. Rīga.
- Dišlers, K. (1937) *Autoritāras valsts iekārtas pamatprincipi*. Lekcija LU 1937. gada 25. janvārī.
- Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca* (1939) Rīga : Biogrāfiskā arhīva apgāds.
- Ģermanis, U. (2009) *Latviešu tautas piedzīvojumi*. Rīga : Atēna.
- Jākobsons, E. (2011) Ulmaņa apvērsuma juridiskā analīze: 1934. gada 15. maijs. *Jurista Vārds*, 35 (682). (30.08.2011.)
- Kažoka, I. (2009) Vadonisms kā farss un simptoms. *Politika.lv* (22.11.2009.)
- Konstitucionālo tiesību komisijas Viedoklis par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros (2011. gada 10. maijs). Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/Viedoklis_10maijs.pdf (15.08.2011.)
- Kovaļčuka, S.; Eltazarova, K. (2009) Bez kultūras nav tiesību, bez tiesībām nav īstas dzīves. *Jurista Vārds*, 39 (582). (29.09.2009.)
- Lapsa, L.; Metuzāls, S. (2011) Vadoni (vadoņus) gaidot. (11.06.2011.) Pieejams: http://www.pietiek.com/raksti/vadoni_vadonus_gaidot (15.08.2011.)
- Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas*, IV sesijas 17. sēde. 1921. gada 2. novembris.
- Latvijas Senāts 1918–1940* (2008) Rīga : Latvijas Republikas Augstākā tiesa.
- Lēbers, D. A. (1998) Latvijas Senāts viņdienās un mūsdienās. *Latvijas Vēstnesis*. (29.12.1998.)
- Lēbers, D. A. (red.) (2000) *Latvijas tiesību vēsture 1914–2000*. Rīga.

- Levits, E. (1997) Tiesību normu interpretācija un Satversmes 1. panta demokrātijas jēdziens. *Cīlvēktiesību Žurnāls*, 4.
- Osipova, S. (2010) Vadonisma atdzimšana Latvijā. *Jurista Vārds*, 1 (596). (05.01.2010.)
- Pleps, J. (2010) Latvijas Senāta izaicinājumi mūsdienām. *Jurista Vārds*, 44 (639). (02.11.2010.)
- Pleps, J.; Pastars, E. (2009) *Saeimas atlaišana*. Rīga : Latvijas Vēstnesis.
- Pleps, J.; Pastars, E.; Plakane, I. (2004) *Konstitucionālās tiesības*. Rīga : Latvijas Vēstneša bibliotēka.
- Satversmes grozījumi*. Darba grupa: Juris Bojārs, Valdis Cielavs, Gvido Zemribo. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_process/3503/ (15.08.2011.)
- Tieslietu ministri 1918–2008*. Latvijas Vēstnesis. Pieejams: http://lv.lv/index.php?menu=fotorepo_rtazas&fid=278&pid=5600&offset=14#foto (15.08.2011.)
- Tieslietu ministrijas un tiesu vēsture 1918–1938*. Rīga : Tieslietu ministrija.
- Zemribo, G. (2001) Vai Latvijai vajadzīga jauna Satversme. *Latvijas Vēstnesis*. (22.05.2001.)
Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_process/3431/ (15.08.2011.)

LATVIJAS GLOBĀLĀS ĀRPOLITIKAS NĀKOTNE. VAI SPĒJAM DOMĀT PLAŠI?

Doktora grādu politikas zinātnē (*Dr. sc. pol.*) ar specializāciju starptautiskajā politikā **Gunda Reire** ieguvusi Latvijas Universitātē (LU). Studējusi politikas zinātni LU, Berlīnes Humbolta universitātē (Vācija) un Freiburgas Alberta Ludviga universitātē (Vācija). Bijusi Latvijas Valsts prezidenta Stratēģiskās analīzes komisijas (SAK) priekšsēdētāja vietniece un SAK Jauno zinātnieku foruma vadītāja. Lasa lekcijas LU un Rīgas Juridiskajā augstskolā. Vairāku zinātnisko rakstu krājumu zinātniskā redaktore un autore zinātniskām publikācijām par ANO nozīmi starptautiskā miera un drošības uzturēšanā. Pētnieciskās intereses saistītas ar daudzpusējo starptautisko sadarbību un ANO globālajām politikām.

Raksturvārdi: Latvija, ārpolitika, ANO, stratēģija, prioritātes.

Latvijas līdzšinējā ārpolitika pamatā ir tikusi koncentrēta uz iestāšanās procesu reģionālajās starptautiskajās organizācijās – Eiropas Savienībā (ES) un NATO. Šis solis ir labi sperts, tomēr ieildzis ir nākamais. Proti, tagad būtu nepieciešams definēt savu vietu globālajā vidē, uz tā pamata īstenot mērķtiecīgu un proaktīvu darbību starptautiskajās organizācijās un veidot savu ārpolitiku ciešā saiknē ar nacionālajām interesēm. Šo procesu ir apgrūtinājuši dažādi faktori. Piemēram, Latvijas nacionālo interešu definīcijas trūkums – par tām daudz runājam, tomēr pavisam precīzi nevaram pateikt, kādas tad tās globālajā vidē ir. Tāpat traucēklis ir bijusi globālā ekonomiskā krīze, ko Latvija neapdomīgas nacionālās ekonomiskās politikas dēļ pārdzīvoja īpaši smagi¹. Tomēr pat

globālā ekonomiskā krīze nav un nevar būt attaisnojums skaidras Latvijas ārpolitikas vīzijas un virzienu trūkumam – lai arī šādā periodā pieejamo finanšu resursu apjoms dažādu politikas virzienu īstenošanai krietni samazinās, zīmēt nākotni un domāt plaši krīze tomēr netraucē.

Runājot par Latvijas globālo ārpolitiku, pamatā ir jāuzdod jautājums par Latvijas globālās ārpolitikas stratēģijas esamību, savukārt institucionalizācijas kontekstā jāpievēršas valsts aktivitātei Apvienoto Nāciju Organizācijā (ANO). Proti, runa ir nevis par reģionālo vai sektorālo ārpolitikas vīziju, bet gan – kā mēs redzam Latviju pasaulē un kāda ir mūsu misija, mērķi un uzdevumi ANO. Latvija ir ANO dalībvalsts jau kopš 1991. gada, tomēr šai starptautiskajai organizācijai Latvijā gan politiskajā, gan akadēmiskajā vidē patiešām ir ticis pievērstas nepiedodami maz uzmanības.

Atrast savu vietu globālajos procesos

Dokumentā, kas vēl līdz pagājušajam gadam iezīmēja Latvijas ārpolitikas

¹ Par Latvijas ekonomiskās krīzes iekšpolitiskajiem iemesliem vairāk sk. Aslund, Dombrovskis 2011.

vadlīnijas – Latvijas ārpolitikas pamatnostādņēs 2006.–2010. gadam² –, ir precīzi uzsvērts: „Lai spētu stāvēt pretī jaunajiem izaicinājumiem, arvien lielāku nozīmi pasaulē iegūst globālās un reģionālās organizācijas, kurās valstis piedalās neatkarīgi no to lieluma un ietekmes. Darbība tajās Latvijai ir izdevīga, jo ļauj sniegt savu ieguldījumu konkrētu problēmu risināšanā un aizstāvēt savas nacionālās intereses pasaules politikā. [...] Tomēr ir jārēķinās, ka starptautiskās organizācijas dažkārt var pieņemt lēmumus, kas neatbilst Latvijas nacionālajām interesēm. Tādēļ svarīgi, lai Latvijas valsts jau iepriekš būtu veikusi nepieciešamos priekšdarbus un ieguvusi konkrētus un ietekmīgus sabiedrotos labvēlīgākam situācijas risinājumam arī ārpus formālā institucionālā ietvara.”³ Pēc šī dokumenta termiņa beigām ir ticis atzīts, ka Latvijas ārpolitikas vadlīniju noteikšanā „lietderīgāka ir regulāra saruna ārpolitikas veidotāju un īstenotāju, Saeimas un valdības starpā. Tā sniegs lielāku pārliecību par vienotas valsts ārpolitikas esamību, tās kopēju nospraušanu”⁴. Tādēļ 2011. gada sākumā Saeimā notika ārpolitikas debātes, kurās ārlietu ministrs Ģirts Valdis Kristovskis izteicās, ka „Latvijas ārpolitikas galvenais uzdevums ir globālās pasaules iespēju pielāgošana, atbalsts Latvijas iedzīvotājiem, valsts nacionālo interešu pārstāvēšana un brīdināšana par iespējamiem riskiem”⁵. Arī Saeimas Ārlietu komisijas vadītājs Ojārs Ēriks Kalniņš šajās debatēs ir skaidri norādījis: „Pasaule, kurā dzīvojam, ir pakļauta neatgriezeniskam globalizācijas procesam, tāpēc veiksmīga valsts pozicionēšana un tās suverenitātes nodrošināšana šajā starptautiskajā vidē ir tik svarīga. Lai to panāktu, mums ir jābūt prātīgiem, gudriem un tālredzīgiem.”⁶

Gan ārpolitikas pamatnostādņēs, gan ārlietu ministra ziņojumā un Saeimas Ārlietu

komisijas vadītāja sacītajā ietvertajai vispārējai situācijas analīzei var piekrist, tomēr visos trīs gadījumos trūkst galvenā – bez skaidri definētiem mērķiem, uzdevumiem un ārpolitiskās profilēšanās jomām Latvijas mēģinājumi palielināt ietekmi pasaulē un plašajā ANO būs bez rezultāta.

Taisnības labad jāpiemetina, ka pamata runāt par Latvijas darbības vīziju ANO nav vispār. Lai arī jau 20 gadus esam šīs globālās starptautiskās organizācijas dalībvalsts, ANO piedāvātās iespējas un instrumentus politikas veidotāji joprojām nav novērtējuši, un šī starptautiskā organizācija nav atrodama ne iepriekš minētajās Latvijas ārpolitikas pamatnostādņēs 2006.–2010. gadam⁷ un Ārlietu ministrijas darbības stratēģijā 2007.–2009. gadam⁸, ne arī tā tika analizēta 2011. gada ārpolitikas debatēs Saeimā⁹. Lai veiksmīgi darbotos globālā līmenī, Latvijai tomēr būtu ne tikai jādomā par ES un NATO reģionāli, bet arī jāraugās uz šīm organizācijām kā atbalsta punktu plašākas politikas veidošanai, kā arī jāizstrādā sava globālā vīzija, skaidri mērķi un darbības stratēģija ANO.

20. gadsimta 90. gadu sākumā Latvija uzņēma cilvēktiesību kursu, un to diktēja gan Latvijas vēsturiskā pieredze, gan Krievijas īstenotā nomelnošanas kampaņa¹⁰. 21. gadsimta sākumā Latvija iestājās ES un NATO, pievērsās attīstības sadarbības politikai tuvākajā reģionā un kļuva no saņēmējvalsts par donorvalsti. Tomēr patlaban starptautiskajās organizācijās dominē arī citi globālie jautājumi – terorisms, režīma maiņa arābu pasaulē, pilsoņu kari, globālā sasīšana, nabadzība u.c. Jau šobrīd ir skaidrs, ka Latvijai ANO vistuvākajā laikā būs jāpaplašina līdzšinējās tradicionālās kompetences, jāatrod sava vieta globālajos notikumos un aktīvi jādarbojas:

⁷ Latvijas ārpolitikas pamatnostādnes 2006.–2010. gadam.

⁸ Ārlietu ministrijas darbības stratēģija 2007.–2009. gadam.

⁹ 2011. gada 27. janvāra ārpolitikas debašu transkriptu sk. Latvijas Republikas Saeimas mājaslapā. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/41> (24.07.2011.)

¹⁰ Par Krievijas īstenoto nomelnošanas kampaņu pret Latviju cilvēktiesību jautājumos ANO vairāk sk. Ignatāne 2007.

„Ārpolitika jau nav zibensnovēdējs mūsu sentimentam, cerībām vai sašutumam. Tās mērķis ir nodarboties ar īstiem notikumiem īstā pasaulē: kur mēs atrodamies, kur vēlamies nonākt, ko vēlamies panākt un kāpēc mūsu partneriem tas varētu interesēt.”¹¹

Vai globālā ārpolitika jāveido ANO ietvaros?

Ne tikai Latvijā, bet arī citur pasaulē pastāvīgi tiek vaicāts, vai ANO sistēma¹² ir efektīvs un pietiekami darboties spējīgs institucionālais ietvars globālās politikas veidošanai. Proti, lai arī ANO joprojām ir uzskatāma par unikālu daudzpusēju institūciju, par milzu forumu, kurā suverēnas valstis var sanākt kopā, lai uzrunātu kopīgas problēmas un izmantotu kopīgas iespējas¹³, organizācijai tiek arī pārņemts, ka tās darbību raksturo tikai runas, nevis rīcība, ka tā ir arēna, kur valdības liekulīgi deklarē vienas vērtības, praksē vienlaikus īstenojot citas; tā ir instruments maskētai spēka politikas īstenošanai¹⁴. Šie argumenti nereti tiek lietoti, lai apšaubītu ANO lietderību Latvijas ārpolitikas veidošanā. Īpaši tas attiecas uz tādām jomām kā cilvēktiesības un starptautiskais miers un drošība.

Tomēr, veicot visaptverošu, strukturētu un sistēmiski funkcionālu analīzi, jāsecina, ka ANO efektivitāte dažādos indikatoros gradējas no ļoti zemas līdz pat ļoti augstai¹⁵. Tādējādi ir atspēkojami bieži izskanošie apgalvojumi par ANO vispārēju neefektivitāti. Par dažādu – gan pozitīvu, gan negatīvu – faktoru nemitīgu klātbūtni ANO darbībā liecina pat 2011. gadā ANO īstenotā interence

Lībijā. No vienas puses, šis bija viens no ārkārtīgi retajiem gadījumiem, kad ANO Drošības padome spēja operatīvi pieņemt lēmumu par spēka lietošanu, turklāt Lībijas gadījumā, autorizējot misiju, pirmo reizi ANO vēsturē tika ļoti precīzi lietots 2005. gadā radītais princips „pienākums aizsargāt”¹⁶. No otras puses, Lībijā pieaug valsts sašķelšanās risks, turpinās nemieri un bēgļu krīze, un šie argumenti atkal ļauj apšaubīt ANO darbības efektivitāti.

Par ANO efektivitāti veicinošiem faktoriem pamatā var uzskatīt tās universalitāti dalībnieku rekrutēšanā, darbību kā daudzpusējam valstu interešu apkopošanas un diskutēšanas forumam, starptautisku normu veidotājas lomu, sasniegto leģitimitāti starptautiskajā sistēmā un spēju mainīt starptautisko darba kārtību. Lai gan Drošības padomes sastāvs drīzāk atspoguļo 1945. gada, nevis 21. gadsimta politisko realitāti, neviena cita organizācija nav ieguvusi tādu leģitimitāti kā ANO. ANO efektivitāti spēcina tās kā institucionālā ietvara darbība lielākajās pārmaiņās starptautiskajā sistēmā, tā ir bijusi galvenā institūcija, kas daudzām jaunām valstīm dekolonizācijas procesā un beidzoties aukstajam karam ir palīdzējusi integrēties starptautiskajā sistēmā. ANO ir bijusi aktīva un augstākajā līmenī iesaistīta lielākajās un pretrunīgākajās starptautiskajās krīzēs, turklāt vairumā gadījumu tajās darbojušies efektīvi.

Neapšaubāmi, ANO darbībā ir vērojami arī efektivitātes trūkumi un kļūdas, tāpēc tiek apšaubīta šīs globālās starptautiskās organizācijas darbības lietderība. Galvenie efektivitātes trūkumi ANO darbībā ir saistīti ar varas pārdales un budžeta veidošanas aspektiem. ANO nepastāv sabalansēti varas mehānismi, jo ANO Statūti Drošības padomei piešķir neproporcionāli plašas pilnvaras un politisko ietekmi. Vienlaikus Drošības padomes spējas rīkoties ir ierobežotas – tās ir tieši tik lielas, cik to pieļauj piecas pastāvīgās dalībvalstis,

¹¹ Latvijas Republikas Saeimas priekšsēdētājas Solvitas Āboltiņas uzstāšanās ārpolitikas debatēs 2011.

¹² ANO sistēma aptver gan ANO ar tās galvenajām institūcijām, gan 15 specializētās aģentūras, dažādas programmas un citas saistītās organizācijas, ieskaitot Bretonvudas institūcijas – Pasaulē Banku un Starptautisko Valūtas fondu. Vairāk sk. ANO mājaslapā. Pieejams: <http://www.un.org/en/aboutun/structure/index.shtml> (24.07.2011.)

¹³ Tharoor 2003.

¹⁴ Roberts, Kingsbury 1988, 2.

¹⁵ Vairāk sk. Reire 2010.

¹⁶ Angliski – *responsibility to protect*. Šis princips būtiski maina citu starptautiskajās attiecībās nostiprinātu principu – neiejaukšanos valstu iekšējās lietās. Princips „pienākums aizsargāt” paredz, ka starptautiskie spēlētāji var veikt intervenci suverēnā valstī, ja tās valdība nespēj novērst tajā notiekošu vardarbību.

un, ja rīcība tiek pieļauta, tad tieši tik lielā apmērā, cik dalībvalstis ir gatavas piešķirt resursus. 2005. gadā, reformējot organizāciju, ANO Cilvēktiesību komisija tika pārveidota par Cilvēktiesību padomi, tomēr šis lēmums nekādi nemainīja ANO institucionāli neefektīvo darbu cilvēktiesību jomā, kad lēmumu pieņemšanā ir tieši iesaistītas valstis, kas pašas ir lielākās cilvēktiesību pārkāpējas. ANO efektivitāti būtiski pazemina finanšu krīzes, ar kurām tā ir saskārusies kopš pašiem miera uzturēšanas operāciju sākumiem. Turklāt ASV un citu dalībvalstu politika pierāda, ka ANO budžets ir ķīlnieks plašākām ģeopolitiskām un ģeostratēģiskām diskusijām par ANO lomu pasaulē kopumā.

Šo un daudzu citu ANO efektivitātes problēmu cēloņi ir sistēmiski, un šis secinājums ir patiešām būtisks Latvijas ārpolitikas veidošanā. Proti, daudzu ANO un citu starptautisko organizāciju problēmu saknes ir meklējamas no organizācijas tiešās darbības un uzbūves pamata principiem neatkarīgās, starptautiskās sistēmas diktētās iezīmēs. ANO efektivitātes sistēmiskie trūkumi pamatā meklējami mūsdienu starptautiskajā kārtībā, kas izveidojās, 1648. gadā noslēdzot Vestfālenes miera līgumu. Līdz šim atbilstoši Vestfālenes daudzpusējības modelim, kas uzsver konsensu un suverenitāti, balstoties uz zemāko kopsaucēju un drošības jautājumu ciešu pietuvinātību valstiskās suverenitātes un teritoriālās integritātes konceptiem, būtībā ir ticis akceptēts starptautiskās efektivitātes trūkums. Šāda modeļa graujošākie rezultāti ir ANO un starptautiskās sabiedrības nespēja atbildēt genocīdam un plašiem cilvēktiesību pārkāpumiem.

Daudzpusējās darbības un līdz ar to arī starptautisko organizāciju robežas mūsdienu starptautiskajā sistēmā ļoti tieši ir raksturojis Džons Ikenberijs (*G. John Ikenberry*): „Vestfālenes projekts ir fokusēts, lai risinātu „reālistu” problēmu – stabilu un uz sadarbību vērstu starpvalstu attiecību veidošanu anarhijas apstākļos, savukārt liberālās kārtības izveidošanas projekts ir bijis iespējams vienīgi situācijā, kad ir bijušas stabilizētas attiecības starp lielvarām. Vispirms ir bijis jāatrisina „Hobsa problēma”, tas ir, anarhijas un varas drošības problēma, lai vēlāk izmantotu „Loka

iespējas”, tas ir, atvērtu un uz noteikumiem balstītu attiecību veidošanu.”¹⁷ Šie sistēmiskie nosacījumi ir pirmie, kas jāņem vērā, raidot pārmetumus ANO virzienā un apšaubot šīs starptautiskās organizācijas piemērotību Latvijas globālās ārpolitikas veidošanā.

Bieži izskan aicinājumi uzlabot ANO darbību, organizāciju reformējot. Lai arī dažādi uzlabojumi tās darbībā patiešām būtu vēlama un pat iespējami, tomēr nevajadzētu lolot lielas cerības par tālejošām un pamatīgām reformām, tostarp par Drošības padomes paplašināšanu vai tās pastāvīgo locekļu veto tiesību likvidēšanu. Par katalizatoru ANO gatavībai mainīties tikpat strauji, cik strauji mainās pasaule, var uzskatīt ANO 2005. gada reformu. Diemžēl tās iznākums nav visai labvēlīgs šai starptautiskajai organizācijai – 2005. gada reformas tālejošās ieceres un tās ļoti pieticīgais iznākums¹⁸ patlaban ir uzskatāms par galveno atskaites punktu debatēm par ANO nākotni un lomu pasaulē. Kamēr starptautiskās sistēmas pamatiezīmes nav mainījušās, ANO var tikai tikties uz augstāku efektivitāti esošo sistēmisko nosacījumu ietvaros un, ANO ģenerālsekretāra Dāga Hammaršelda (*Dag Hammarskjöld*) vārdiem sakot: „Mums drīzāk būtu jāatzīst Apvienotās Nācijas tādas, kādas tās ir – pēc vispārēja atzinuma tās ir nepilnīgs, tomēr nepieciešams instruments nācijām, kuras strādā miera evolūcijai taisnīgākas un drošākas pasaules virzienā.”¹⁹

Latvijas ārpolitiskais profils

Latvija ir maza valsts, kurai, formulējot savu globālās ārpolitikas stratēģiju, vitāli svarīgi ir profilēties un izvirzīt skaidras prioritātes. Uz to ir norādījis arī bijušais vēstnieks ANO Ženēvā Jānis Kārklīņš: „Apvienotās Nācijas runā par pilnīgi visu. Un viennozīmīgi, ka Latvijai nekad nebūs interese par

¹⁷ Ikenberry 2011, 59.

¹⁸ Par ANO 2005. gada reformām vairāk sk. Ignatāne 2006a.

¹⁹ ANO ģenerālsekretāra Dāga Hammaršelda (*Dag Hammarskjöld*) teiktais, ievadot savu ikgadējo ziņojumu ANO Ģenerālajai asamblejai 1956./1957. gada sesijā. Sk. Falkman 2005, 69.

pilnīgi visu. Mums ne vien droši ir jānosaka prioritātes, bet ir jāprioritizē savas prioritātes. Tas ir vienīgais veids, kā ar divarpus cilvēkiem Apvienotajās Nācijās Ženēvā var sekot, ja es neklūdos, kaut kur apmēram 15 000 sanāksmēm gadā, kurām vēl klāt nāk apmēram 2000 Eiropas Savienības koordinācijas sanāksmju pusgadā.”²⁰

Par pašreizējām Latvijas ārpolitikas prioritātēm ārlietu ministrs Ģ. V. Kristovskis ir nosaucis šādus darbības virzienus: „Pirmkārt, Latvijas kā uzticama Eiropas Savienības un Eiroatlantiskās telpas sadarbības partnera tēla uzturēšana. Otrkārt, kvalitatīva atbalsta sniegšana Latvijas valsts piederīgajiem pasaulē. Treškārt, mūsdienu Latvijas vajadzībām atbilstošas uzņēmēju ārējās ekonomiskās darbības atbalsta sistēmas pilnveidošana. Ceturtkārt, aktīva Baltijas jūras reģiona un kaimiņattiecību politika.”²¹ Šiem nosauktajiem virzieniem gan ir viena kopēja problēma – tie ir labi izvēlēti reģionālai un sektorālai ārpolitikas veidošanai, taču ar tiem nav iespējams veidot globālu politiku.

Kur vēl bez darbības Eiropas Savienībā un NATO ir koncentrētas Latvijas ārpolitiskās intereses? Pamatā tās ir attiecības ar Krieviju, kam raksturīgs pēdējā gada laikā jaunu aktualitāti ieguvušais abu valstu robežlīgums un cīņa pret Krievijas īstenoto Latvijas nomelnošanas kampaņu cilvēktiesību jomā ANO un citās starptautiskajās organizācijās un institūcijās.

Ja Latvija turpinās koncentrēties uz attiecībām ar Krieviju kā vienu no ārpolitikas prioritātēm – un šķiet, ka tuvākajā laikā patiešām šajā jomā lieli pāvērsieni nav gaidāmi –, pirmkārt, daudz lielāka vērība būtu pievēršama faktam, ka Krievijas loma starptautiskajās organizācijās ir īpatna. Otrkārt, daudz lielāka uzmanība būtu pievēršama tam, ka Krievijas īstenotā Latvijas nomelnošanas kampaņa ir vērsta uz to, lai Latvija nespētu sekmīgi attīstīties un tiktu apšaubīta kā līdzvērtīgs starptautiskās sadarbības partneris. Nespēdams ietekmēt iekšpolitisko attīstību, Kremļis tā vietā ir mēģinājis izolēt

trīs Baltijas valstis starptautiski²². Treškārt, attiecības ar Krieviju Eiropas Savienībai joprojām ir samērā nedefinēts lauks. Tā var arī izrādīties iespēja Latvijai: „Ir skaidrs, ka ES–Krievijas attiecības attīstīsies neatkarīgi no Latvijas līdzdalības tajās, tāpēc Latvijai būtu jāmeklē veidi, kā savas attiecības ar Krieviju padarīt par daļu no ES–Krievijas attiecībām,”²³ un tad šo politiku īstenot globālā mērogā, ieskaitot ANO.

Otra joma, kurā Latvija līdz šim centusies ārpolitiski profilēties, ir cilvēktiesības. Šai izvēlei par labu runā gan Latvijas vēsturiskais mantojums un vieta reģionā, gan īpašā pieredze, integrējoties Rietumu struktūrās. „Latvija [...] ir uzkrājusi zināšanas, kas nepieciešamas valstīm pārejas periodā no sociālisma uz demokrātisku sabiedrību un tirgus ekonomiku. Bieži vien šī pāreja radīja ļoti specifiskas cilvēktiesību, demokrātizācijas un labas pārvaldības problēmas, kas globālajai kopienai arī bija jaunatklājums. Papildus tam Latvijai ir pieredze daudz nacionālas sabiedrības veidošanā un integrācijas veicināšanā.”²⁴ Tomēr cilvēktiesību jomā Latvijai ir mērķtiecīgi jāpalielina ekspertīze, lai stiprinātu sevi gan iekšpolitiski, gan ārpolitiski. Lai attīstītu šo jomu kā savu ārpolitisko prioritāti, jāveido sava starptautiskā reputācija, jāizvirza prioritātes, jāveido spēcīga institucionālā struktūra.

Trešā joma, kurā Latvija, neskatoties uz niecīgo pieejamo finanšu apjomu, pēdējos gados sākusi profilēties un kura ieņēmusi samērā stabilu vietu Latvijas ārpolitikā, ir attīstības sadarbība²⁵. Tā starptautiskajā politikā ir īpaša joma, kurā Latvija ir spērusi pirmos soļus, eksportējot pieredzi un dažādus pārvaldes modeļus. Tomēr attīstības sadarbība Latvijā pagaidām ir orientēta Dienvidkaukāza un Balkānu virzienā, turklāt vērsot uzmanību uz divpusējo, nevis daudzpusējo ietvaru. „Latvijas potenciāls vēl nebūt nav izsmelts, un, izmantojot starptautisko organizāciju sadarbības formātus, tā spēj potenciāli sasniegt

²⁰ Kārklis 2008, 30.

²¹ Latvijas Republikas ārlietu ministra Ģirta Valda Kristovska ziņojums parlamentam 2011.

²² Bugajski 2004, 111.

²³ Rostoks 2007, 105.

²⁴ Krūma 2006, 142.

²⁵ Par Latvijas īstenoto attīstības sadarbības politiku vairāk sk. Ignatāne 2006b.

ietekmīgākus ilgtermiņa rezultātus. Tanī pašā laikā, lai spētu kvalitatīvi izmantot daudzpusējos institucionālos sadarbības ietvarus, nepieciešama gan ārpolitiska pacietība, gan ieguldījums citās šo starptautisko organizāciju prioritārās politikas jomās.”²⁶

Lai kādu profilēšanās jomu Latvija izvēlētos, būtiski, lai tā būtu piemērota dažādiem starptautiskās sadarbības līmeņiem – gan dažādos reģionālos formātos, tai skaitā ES un transatlantiskajā sadarbībā, gan ANO. Visneefektīvākais ceļš būtu prioritāro darbības jomu noteikšana katram formātam atsevišķi. Viena no jomām, kurā Latvija jau ir izveidojusi ekspertīzi un kura būtu piemērota dažādiem starptautiskās sadarbības līmeņiem, ir cilvēkdrošība. Latvijas pētnieku komandas 2002.–2003. gadā veidotais *Pārskats par tautas attīstību*, kurā cilvēkdrošība tika izvēsta kā priekšnoteikums tautas attīstībai un cilvēkdrošības operacionalizēšanai tika ieviests termins „drošumspēja”, 2004. gadā tika apbalvots ar ANO balvu par inovāciju. 2011. gadā Latvijā, sadarbojoties nevalstiskajam sektoram, Ārlietu ministrijai un iekšzemes un ārvalstu ekspertiem, notika konference *Par cilvēkdrošību un attīstību*, kuras mērķis bija diskutēt par cilvēkdrošības koncepta kā jaunās attīstības sadarbības paradigmas potenciālu. Konferencē dalībnieki izveidoja neformālu cilvēkdrošības iniciatīvas grupu *Human Security Initiative 2015*. Pašlaik grupas galvenie uzdevumi ir turpināt darbu pie cilvēkdrošības jēdziena attīstības un sekot līdzi diskusijām par globālās attīstības sadarbības politikas paradigmas maiņu. Aktīvi turpinot darbu pie cilvēkdrošības koncepta attīstīšanas, tas var tikt izveidots par pamatu jaunas rīcībpolitikas īstenošanai. Tas ir aktuāli, gan tuvojoties ANO Tūkstošgades attīstības mērķu izpildes termiņam, gan Latvijas gaidāmajai ES prezidentūrai 2015. gadā.

Latvijai izvēloties globālās profilēšanās jomu, svarīgi ir uzdot jautājumu – ko valsts vēlas ar to pasaulē sasniegt? Izvēloties ārpolitiskās prioritātes, būs jāpanāk sabiedriska vienošanās, jāveicina izpratne par to nozīmi un būtību. Tas vienlaikus ir arī jautājums par pašu valsti – kā rast līdzsvaru starp pastāvošo

ekonomisko trauslumu un objektīvo nepieciešamību domāt globāli.

Kādas varētu būt Latvijas intereses ANO?

Latvijai, veidojot savu globālās ārpolitikas stratēģiju un nosakot prioritātes ANO, būtu pastiprināti jāpēta Zviedrijas, Dānijas, Austrijas, Somijas un citu mazu Rietumvalstu pieredze, kā darboties starptautiskā organizācijā, izvēloties konkrētus mērķus un uzdevumus un tos arī īstenojot.

Tā, piemēram, Dānija 2005.–2006. gadā bija ANO Drošības padomes dalībvalsts, bijusi aktīva ANO preterorisma aktivitāšu veicinātāja un ieņēmusi Preterorisma komitejas priekšsēdētāja vietu, 2007. gadā darbojusies kā ANO Attīstības programmas (UNDP) prezidējošā valsts, tā ir uzņēmusies aktīvu lomu ANO Miera veidošanas komisijas izveidē un 2006. gadā tika ievēlēta par vienu no septiņām šīs komisijas dalībniecēm. Tieši mazajā Dānijā 2009. gadā notika ANO Klimata pārmaiņu samits, kurā valstis mēģināja nonākt pie globālas vienošanās klimata pārmaiņu jautājumos²⁷. Somija savukārt ir īpaši pievēršusies miera uzturēšanai – ap 800 somu uzturētāju strādā zem ANO karoga dažādās operācijās un vairāk nekā 500 – ANO stabilizācijas spēkos Bosnijā un Hercegovinā.

Latvijai kā mazai valstij ANO ir piemērots forums arī divpusēju attiecību dibināšanai ar attālām valstīm, kurās netiek plānots atvērt Latvijas vēstniecības. Runa galvenokārt ir par Āfriku, Āziju un Dienvidameriku. Šajā starptautiskajā organizācijā ir plašas iespējas veicināt ES ietekmi un aktīvi iesaistīties ES globālās politikas veidošanā. Piemēram, Latvija, kopā ar ES uzņemoties atbildību par Kopējo ārējo un drošības politiku, var padarīt to par globāla mēroga politiku.

Latvijas ārpolitiskās nozīmes spēcīnāšanai nozīmīga ir savas kandidatūras izvirzīšana dalībai dažādās ANO institūcijās, ekspertu virzīšana institūcijās, konferencēs un sanāksmēs. Spilgtākais piemērs valsts

²⁶ Rudzīte 2007, 225.

²⁷ Vairāk sk. ANO mājaslapā. Pieejams: <http://www.un.org/wcm/content/site/climatechange/pages/2009summit/> (24.07.2011.)

kandidātam augstiem vēlētiem amatam ANO ir bijušās Latvijas Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas oficiālā kandidatūra ANO ģenerālsekretāra amatam 2006. gada vēlēšanās, lai gan nenoliedzami ir arī citi labi piemēri. Toreiz ātri kļuva skaidrs, ka prezidentes izredzes ieņemt šo augsto amatu ir niecīgas, tomēr augsta pievienotā vērtība bija pašam procesam. Proti, šī kandidēšana apvienoja sevī ļoti daudzus elementus – gan valsts un kandidātes tēla spodrināšanu, gan spraigu diskusiju starptautiskā mērogā par dažādiem principiem, kas ANO darbībā ir nepilnīgi. Starptautisko attiecību profesore Žaneta Ozoliņa atzinusi: „Svarīgi, ka valsts, kas tikai pirms sešpadsmit gadiem atgriezusies starptautiskajās attiecībās, jau novērtēta tik augstu. Un ļoti būtiski, ka pasaules līmenī tika ierosināta diskusija par rotācijas principa demokrātiskumu un lietderību.”²⁸ V. Vīķe-Freiberga arī izraisīja diskusiju par dzimumu līdztiesību augstajā politikā un pieteica Austrumeiropas grupas pretenzijas uz vietu rotācijas procesā.

Ļoti svarīga un tālredzīga toreiz izrādījās trīs Baltijas valstu spēja vienoties un startēt ar vienotu kandidātu – V. Vīķe-Freiberga 2006. gadā tika oficiāli pieteikta ANO Drošības padomē kā trīs Baltijas valstu kandidāte ANO ģenerālsekretāra postenim. Šis piemērs liecina par Baltijas valstu spēju atsevišķos momentos veidot kopīgu globālo ārpolitiku. Vienlaikus gan jāatzīmē, ka vienota Baltijas pozīcija nebija novērojama cita svarīga un pavisam nesena notikuma dēļ – kad Austrija atbrīvoja aizturēto Krievijas pilsoni Mihailu Golovatovu, kurš ir apsūdzēts par dalību 1991. gada 13. janvāra asiņainajos notikumos Viļņā. Šis būtu bijis viens no spilgtākajiem un pēdējā laika emocionāli spēcīgākajiem Baltijas kopīgās ārpolitiskās pozīcijas paušanas gadījumiem, kurš diemžēl nenotika. Tas būtu bijis arī apliecinājums reģionālās sadarbības iespējām plašākā mērogā.

Noslēgums

Latvija veido politiku globālajā starptautiskajā vidē. Tādēļ mūsu valsts attīstības

²⁸ Ūdris 2006.

veiksmīgums daudzējādā ziņā ir atkarīgs gan no pašu spējas sekmīgi izvērtēt ārējā vidē notiekošo un uz to atbilstoši reaģēt, gan būt ārpolitiski radošiem un spēt rīkoties proaktīvi.

Neskatoties uz šajā rakstā minētajiem globālās ārpolitikas veidošanas trūkumiem, Latvijai ir lielas izredzes atrast savu unikālo vietu un ieņemt aktīvu pozīciju. Jau pēc pāris gadiem – 2015. gadā – sakrīt gan ANO Tūkstošgades attīstības mērķu izpildes termiņš, gan Latvijas prezidentūra ES.

Mūsu valsts, gatavojoties šim nozīmīgajam gadam, jau var sākt apsvērt, vai 2015. gads pieliks punktu cerībām par ANO nozīmi plašajā attīstības laukā, vai tas tomēr būs komats, kam var sekot jaunas iniciatīvas. Jau pašlaik var prognozēt, ka varētu tikt apstiprināta jauna globālās attīstības sadarbības paradigma, kas aizstās līdzšinējos Tūkstošgades attīstības mērķus. Latvijai jāformulē savas idejas un prioritātes, jāizstrādā sava stratēģija un taktika un spēcīgāk tā jāaizstāv ANO institūcijās.

Arī ES prezidentūra ir jāuzlūko kā vēl viena iespēja ar reģionālā ietvara palīdzību veidot savu globālo ārpolitiku. To ļoti skaidri 2011. gada ārpolitikas debatēs ir paudis ārlietu ministrs Ģ. V. Kristovskis: „Prezidentūra Eiropas Savienībā ir vienlaikus iespēja un atbildība. 2015. gadā sešus mēnešus Latvija būs atbildīga par Eiropas Savienības darbu, tas ir jauns izaicinājums, kā apliecināt mūsu valsti. Tā būs mūsu iespēja veicināt noteiktu jautājumu virzību kopējās Eiropas interesēs, likt skanēt Latvijas vārdam ne vien Eiropas, bet arī plašākā mērogā.”²⁹

Gan ANO Tūkstošgades attīstības mērķu termiņa beigas, gan gaidāmā ES prezidentūra pastiprina Latvijas interesi par profilēšanos cilvēkdrošības jomā reģionālā un globālā līmenī. Taču, lai cilvēkdrošība kļūtu par vienu no Latvijas prioritātēm ES prezidentūras laikā, vēl ir daudz jāstrādā gan pie jēdziena operacionalizācijas, gan praktiskās lietojamības izpētes, un tas prasa ciešu sadarbību starp valsts institūciju pārstāvjiem, nevalstisko sektoru un pētniekiem. Iespējas ir lielas;

²⁹ Latvijas Republikas ārlietu ministra Ģirta Valda Kristovska ziņojums parlamentam 2011.

tas, vai šī ideja gūs ārpolitisku piepildījumu, ir pašu rokās.

Visbeidzot, domājot par Latvijas globālo ārpolitisko stratēģiju, būtisks ir jautājums par iekšpolitiskajām debatēm un politisko atbalstu. Pilnīgi droši par iekšpolitisko atbalstu varējām runāt tikai vienā ar nacionālajām interesēm tieši saistītā gadījumā – tā bija Krievijas karaspēka izvešana. 90. gadu vidū, beigās un

21. gadsimta sākumā Latvijas ārpolitikas un iekšpolitikas prioritāte bija iestāšanās NATO un ES. Tagad, kad šie mērķi sasniegti, ir vērts pārskatīt politiskā atbalsta jautājumu un vērst to plašāku – gan uz aktivitātēm ANO, gan citās starptautiskajās organizācijās. Latvijas ārpolitiskajai izaugsmei nepieciešama politiskā drošība, spēcīgi spēlētāji, iekšpolitiskā stabilitāte un plaša, radoša domāšana.

VĒRES

- Aslund A., Dombrovskis V. (2011) *How Latvia Came Through the Financial Crisis*. Washington, DC : Peterson Institute for International Economics.
- Ārlietu ministrijas darbības stratēģija 2007.–2009. gadam. Pieejams: http://www.mfa.gov.lv/data/file/amstrategija_300307.pdf (24.07.2011.)
- Bugajski, J. (2004) *Cold Peace. Russia's New Imperialism*. Published in cooperation with the Center for Strategic and International Studies. Washington, D. C. : Praeger.
- Falkman, K. (2005) *To Speak for the World: Speeches and Statements by Dag Hammarskjöld*. Stockholm : Atlantis.
- Ikenberry, G. J. (2011) The Future of the Liberal World Order. *Internationalism After America. Foreign Affairs*, May / June.
- Ignatāne, G. (2006a) ANO 2005. gada reforma: skats no Latvijas. Ozoliņa, Ž. (red.) *Latvijas ārpolitika un „robežu paplašināšana”*. Rīga : Zinātne, 24–51.
- Ignatāne, G. (red.) (2006b) *Latvija un attīstības sadarbība: Stratēģiskās analīzes komisijas zinātniski pētnieciskie raksti*, 4 (10). Rīga : Zinātne.
- Ignatāne, G. (2007) Latvija un Krievija Apvienotajās Nācijās. Cilvēktiesību kārts. Sk. Ozoliņa, Ž. (red.) *Latvija – Krievija – X: Stratēģiskās analīzes komisijas zinātniski pētnieciskie raksti*, 1 (12). Rīga : Zinātne, 55–83.
- Kārklīšs, J. (2008) Jaunās iespējas ANO institūcijās. *Latvijas iespējas starptautiskajās organizācijās: Konferences materiāli*. Rīga, 2007. gada 20. decembris. Rīga : Zinātne.
- Krūma, K. (2006) Cilvēktiesības un attīstības sadarbība. Ignatāne, G. (red.) *Latvija un attīstības sadarbība: Stratēģiskās analīzes komisijas zinātniski pētnieciskie raksti*, 4 (10). Rīga : Zinātne.
- Latvijas Republikas ārlietu ministra Ģirta Valda Kristovska ziņojums parlamentam par valsts ārpolitiku un Eiropas Savienības jautājumiem* (2011) Latvijas Republikas 10. Saeimas ziemas sesijas ceturrtā sēde 2011. gada 27. janvārī. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/41> (24.07.2011.)
- Latvijas ārpolitikas pamatnostādnes 2006.–2010. gadam*. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/lv/Arpolitika/pamatnostadnes/?print=on> (24.07.2011.)
- Latvijas Republikas Saeimas Ārlietu komisijas vadītāja Ojāra Ērika Kalniņa uzstāšanās ārpolitikas debatēs* (2011) Latvijas Republikas 10. Saeimas ziemas sesijas ceturrtā sēde 2011. gada 27. janvārī. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/41> (24.07.2011.)
- Latvijas Republikas Saeimas priekšsēdētājas Solvitas Āboltiņas uzstāšanās ārpolitikas debatēs* (2011) Latvijas Republikas 10. Saeimas ziemas sesijas ceturrtā sēde 2011. gada 27. janvārī. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/41> (24.07.2011.)
- Reire, G. (2010) *Apvienoto Nāciju Organizācijas nozīme starptautiskā miera un drošības uzturēšanā: Promocijas darbs*. Rīga. Pieejams: http://szf.lu.lv/files/petnieciba/promocijas_darbi/Reire_DD_FINAL.pdf (24.07.2011.)
- Roberts, A.; Kingsbury, B. (eds.) (1988) *United Nations, Divided World: The UN's Roles in International Relations*. Oxford : Clarendon Press.

- Rostoks, T. (2007) Latvijas un ES attiecības ar Krieviju: atšķirīgās dienaskārtības. Ozoliņa Ž. (red.) *Latvija – Krievija – X: Stratēģiskās analīzes komisijas zinātniski pētnieciskie raksti*, 1 (12). Rīga : Zinātne.
- Rudzīte, K. (2007) Latvijas un Krievijas interešu krustošanās Dienvidkaukāzā. Ozoliņa, Ž. (red.) *Latvija – Krievija – X: Stratēģiskās analīzes komisijas zinātniski pētnieciskie raksti*, 1 (12). Rīga : Zinātne.
- Tharoor, S. (2003) Why America Still Needs the United Nations. *Foreign Affairs*, September / October. Pieejams: <http://www.foreignaffairs.com/articles/59184/shashi-tharoor/why-america-still-needs-the-united-nations> (24.07.2011.)
- Ūdris, J. (2006) Vērtē prezidentes izredzes. *Latvijas Vēstnesis Plus* (04.10.2006.)

APSKATI

PASAULES LATVIEŠU ZINĀTNIIEKI PULCĒSIES III KONGRESĀ

Tālav Jundzis, kongresa Rīcības komitejas priekšsēdētājs

Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress notiks Rīgā 2011. gada 24.–27. oktobrī. Latviešu un Latvijas izcelsmes zinātnieki, kā arī visi tie zinātnieki, kas pēta Latvijas problemātiku, aicināti pulcēties kopā no visas pasaules, dalīties savā pieredzē, dibināt jaunus kontaktus un meklēt jaunus sadarbības partnerus saviem pētījumiem.

Kongresā īpaša loma ierādīta nacionālās identitātes tematikai un zinātnieku saiknei ar sabiedrību. Ne velti šis būs Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress, kura tēma: „Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte”. Kongresa mērķis ir apkopot sasniegto zinātnē aizvadīto 10 gadu laikā kopš Pasaules latviešu zinātnieku otrā kongresa (pirmais kongress notika 1991. gada jūnijā) un sešu gadu laikā kopš Letonikas pirmā kongresa.

Kongresa laikā notiks vairākas plenārsēdes. Paredzēts, ka tajās uzrunas teiks un ziņojumus sniegs ne tikai oficiālās personas no Latvijas un Eiropas Savienības, kā arī vairāku valstu vēstnieki, bet arī labi pazīstami zinātnieki – Vaira Vīķe-Freiberga, Jānis Stradiņš, Egils Levits un citi.

Kongresā darbosies 45 dažādu zinātņu nozaru sekcijas, kurās risinās kultūras un nacionālās identitātes, literatūras un valodniecības, vēstures, tehnisko zinātņu, lauksaimniecības, medicīnas un daudzus citus jautājumus.

Norisināsies diskusijas par prioritārajiem pētījumu virzieniem, jaunatnes iesaisti zinātnē, globālā un nacionālā saikni zinātnē, zinātnes popularizēšanu sabiedrībā. Vienā no diskusijām runās par latvisko identitāti un tās izpausmēm, un to vadīt uzņēmies režisors un LZA Goda loceklis Jānis Streičs.

Kongresā paredzēts pievērst līdz šim nebijušu uzmanību latviešu trimdas lomai Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā padomju okupācijas laikā un Latvijas neatkarības atgūšanas un atjaunošanas procesā. Šim jautājumam veltīta viena no sekcijām, kurā diskutēs par latviešu trimdas organizācijām, to svarīgākajām politiskajām akcijām un trimdas arhīvu stāvokli. Sekcijā ziņojumus sniegs Valters Nollendorfs un Uldis Grava (Latvija), Ēriks Ingevcis (Austrālija), Daina Gūtmane (Brazīlija), Anita Tērauds (ASV), Valdis Pavlovskis (ASV) un citi.

Kongresa laikā atklāsim vairākas jaunas izstādes. Viena no tām – „Četras svarīgākās latviešu trimdas politiskās akcijas ārzemēs padomju okupācijas laikā”, kura pirmo reizi pievērsīs Latvijas sabiedrības uzmanību un bagātīgi atspoguļos trimdas organizāciju politiskās aktivitātes un to lomu Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanā. Izstāde „Valsts pētījumu programmu pirmie rezultāti” iepazīstinās ar paveikto enerģētiskā, materiālzinātnēs, vietējo resursu izmantošanas iespējās, veselības aizsardzības problēmu risināšanā un nacionālās identitātes pētījumos. Būs arī

izstādes, kas veltītas Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas vēsturei un žurnālam *Akadēmiskā Dzīve*, kurš no trimdas atgriezies neatkarīgajā Latvijā.

Šo kongresu organizē Latvijas Zinātņu akadēmija, Latvijas Universitāte, Rīgas Tehniskā universitāte, Rīgas Latviešu biedrība sadarbībā ar Latvijas universitātēm, akadēmijām, augstskolām un zinātniskajām institūcijām. To atbalsta Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija.

Laikā no 2011. gada 15. jūlija līdz 15. oktobrim notiek dalībnieku reģistrācija kongresa mājaslapā www.plzk.lv. Gaidīti ne tikai zinātnieki, pētnieki un augstskolu mācītājspēki, bet arī politiķi, ierēdņi, studenti un faktiski jebkurš interesents.

Sabiedrības un politiķu izpratne par zinātņi un tās attīstības problēmām ir ļoti svarīga, lai zinātne spētu attīstīties straujāk un sekmīgāk un lai tā tiešām kalpotu sabiedrības labklājībai un augšupejai.

VISAS STUDĒJOŠO MŪŽORGANIZĀCIJAS LATVIJĀ ZEM VIENA JUMTA

Jānis Stradiņš, Dr. h. c. hist.

Nav noliedzams, ka studējošo mūžorganizācijas – studentu un studenšu korporācijas, akadēmiskās vienības, konkordijas, filistru biedrības – Latvijā joprojām ir sabiedriski nozīmīgs faktors un bauda popularitāti kā akadēmisko tradīciju nesējas un sargātājas, kā savstarpējās draudzības, solidaritātes un vērtību glabātājas. Vēl vairāk – šīs organizācijas ir studentu, augstskolu un pat valsts vēstures būtisks elements, kas kopš 19. gadsimta pirmajiem gadiem vismaz Latvijas un Igaunijas vēsturē ir saglabājušas unikālu, Baltijai raksturīgu subkultūru, tās saistību ar Vakareiropas, pirmām kārtām Vācijas, universitāšu studentu dzīves organizācijām.

Korporāciju ģenēze Vācijā saistīta ar viduslaikiem, bet vēl vairāk ar apgaismības laikmetu un Napoleona karu laikmetu, kad Jēnas Universitātē bija pirmā kurzemnieku novadniecība (korporācija) *Curonia*, kas atsāka darbību 1802. gadā atjaunotajā Tērbatas Universitātē. Ar laiku tai pievienojās *Livonia*, *Fraternitas Rigensis* un pirmā Tērbatas latviešu korporācija *Lettonia*. Korporācijas veidojās arī 1862. gadā dibinātajā Rīgas Politehnikumā – bez vāciskajām *Concordia Rigensis* u. c. arī latviskās *Selonija*

un *Talavija*. Arī latviešu korporācijas daudzējādā ziņā pārņēma vācu vai Baltijas vācu korporāciju rituālus, reglamentus, iekšējās dzīves izkārtojumus. Gandrīz vienlaikus ar Baltijā tapušajām organizācijām Iekšķrievijas universitātēs Maskavā un Sanktpēterburgā veidojās t. s. Latviešu studentu vakari, kas bija organizēti pēc nedaudz citādiem principiem. Ievērojamākā no tām bija vēlākā Latvijas Valsts prezidenta Jāņa Čakstes iedibinātā studentu organizācija (vēlāk – *Austrums*, kas savu vēsturi sāk ar 1883. gadu), kas veidojusies kā „antiburšikoza” akadēmiska vienība (līdzīgi igauņu *EŪS* Tērbatas universitātē), kamēr 1896. gadā dibinātā *Fraternitas Petropolitana* (tagad – *Fraternitas Metropolitana*) Pēterpilī savā iekšējā dzīvē daļēji ievēroja vācisko korporāciju principus, bet uz āru bieži prezentējās kā novadniecība. Šīm organizācijām bija liela nozīme latviešu inteliģences veidošanā, nacionālās pašapziņas celšanā, zināmu principu un vērtību ieaudzināšanā.

Visas korporācijas un vienības pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas turpināja funkcionēt 1919. gadā dibinātajā Latvijas Augstskolā (Latvijas Universitātē), un, kas izceļams īpaši, neatkarīgajā Latvijā un Igaunijā

radās arī studenšu (sieviešu) korporācijas, kas ir tikai Baltijai raksturīgs fenomens. Latvijas laikā (1919–1940) ļoti prāva studējošo daļa (1938. gadā – 38% visu studējošo) bija korporāciju biedri, mazāk, bet tomēr samērā daudz bija arī akadēmisko vienību dalībnieku; attiecības šo organizāciju biedru starpā gan nebija harmoniskas (atgādināšu LU karoga „lietu” 1938. gadā). 1940. gadā tika slēgtas gan korporācijas, gan citas akadēmiskās mūžorganizācijas. Pēc 1948. gada tās atsāka darbību Rietumos latviešu trimdā, bet kopš 1989. gada viena pēc otras tika atjaunotas arī neatkarību atguvušajā Latvijā. Latvijā darbību uzsāka arī tās studentu/studenšu korporācijas, kas bija dibinātas trimdā Vācijā. Studentu mūžorganizācijas atguva arī savus īpašumus un pašreiz ir pietiekami nozīmīgs faktors Latvijas studējošo dzīvē, kaut gan nevar apgalvot, ka tās aptvertu studējošo vairākumu pat LU un RTU un ka to loma būtu tikpat liela, kāda tā bija pirmskara Latvijas Republikā vai latviešu politiskajā trimdā, teiksim, 60. vai 70. gados. Taču joprojām tās ir vēsturiski nozīmīgas, ja Baltiju salīdzina, piemēram, ar korporāciju dzimteni Vāciju, kur to loma studentu dzīvē kļuvusi zināmā mērā margināla.

Šis konspektīvais, taču pagarais ieskats man likās nepieciešams, lai novērtētu *Dr. hist.* Valtera Ščerbinska grāmatas (Ščerbinskis, V. (sast.) *Uzticīgi draugam: Latvijas studējošo slēgtās mūža organizācijas*. Rīga : Prezidija Konvents, 2010. 199 lpp.) unikālo raksturu. Jā, turpina iznākt studentu korporāciju žurnāls *Universitas* (šogad nāca klajā tā 100. numurs), akadēmiskās vienības kopš 1958. gada izdod arī jau tradīcijas guvušo gada izdevumu *Akadēmiskā Dzīve*, lielākās korporācijas izdevušas savus internus korporāciju jubilejas albumus. A. Lerhis nobeidzis veidot plašu *Austruma* vēsturi, kura, cerams, iznāks šoruden, taču vienots un pietiekami izsmelošs informācijas avots par visām Latvijas studējošo mūžorganizācijām līdz šim nav bijis pieejams. Tiesa, 2007. gadā nācis klajā *Fraternitas Lettica* filistra profesora P. Bolšaita sastādīts krājums *Vivat Academia... Atmiņas un stāsti par buršu valsti* (Rīga : Antava, 2007. 398 lpp.), taču tas aptver tikai studentu korporāciju vēsturi.

V. Ščerbinskis ar korporāciju Prezidiju Konventa ierosinājumu un atbalstu veidojis savu grāmatu par visām dažāda veida Latvijas studējošo mūžorganizācijām, sniedzot nepieciešamās izziņas par iespējami pilnīgu organizāciju skaitu (kopskaitā grāmatā iekļauta 151 organizācija, organizāciju apvienības). Saraksts aptver ne tikai tās organizācijas, kas akreditētas pie universitātēm (kādreizējā RPI, LU, RTU, LLU), bet arī kādreizējo komercinstitūtu un Latvijas Tautas universitāšu studējošo biedrības, dažādu minoritāšu (vācbaltiešu, poļu, igauņu, ebreju mūžorganizācijas) dažādas, arī īslai-cīgi pastāvējušas akadēmiskās mūžorganizācijas latviešu politiskajā trimdā. Par šādu vienotu skatienu autoram jāizsaka dziļa pateicība, īpaši ievērojot apstākli, ka vēsturē diemžēl ir bijušas dziļas plaisas dažāda tipa organizāciju starpā, pamatota (vai vairāk gan nepamatota) šķelšanās un savstarpēja apkarošanās. Tagad nu V. Ščerbinskis savā grāmatā visas tās „saved kopā” un dod kaut arī bieži samērā konspektīvu un formālu, taču pietiekamu un pārbaudītu informāciju par šīm mūžorganizācijām, to tipoloģiju, darbošanās hronoloģiju. Ne allaž gan ir rodamas ziņas, kad organizācija pārstājusi pastāvēt (piem., *Ziemeļis* trimdā). Būtu labi, ja vēl dzīvie šo lietu zinātāji dotu autoram kādas papildziņas pēc arhīviem vai atmiņām.

Grāmatā varam kaut vai konspektīvi atrast ziņas gan par vecāko latviešu korporāciju *Lettonia* un *Selonija* tapšanu un darbību, gan par tām korporācijām, kas radušās trimdā un pēc neatkarības atgūšanas darbojas arī Latvijā, pat par krasi politizēto studentu biedrību *Zemgalija*, kura pastāvēja no 1895. līdz 1940. gadam un kurai savulaik bija liela ietekme kā sociāldemokrātisko un arī komunistisko ideju nesējai Latvijas studentu vidū (varbūt būtu pieminami neveiksmīgie mēģinājumi to reanimēt 1990.–1991. gadā un dažas tolaik presē izskanējušās tās akcijas). Varam uzzināt, ka pati pirmā igauņu korporācija *Vironia* dibināta Rīgā un kopš 1920. gada darbojas Tartu (arī tagad), ka Vācijā joprojām pastāv *Concordia Rigensis* (dib. 1869) un Getingenā kā Baltijas korporāciju oficiālo tradīciju turpinātāja darbojas Baltijas tradīciju korporācija *Curonia Goettingensis*: abas

tās ir vecākās studentu (vācbaltiešu) korporācijas Baltijā – viena dibināta Tērbatas Universitātē 1808. gadā, otra Rīgā 1869. gadā. Vērtīgs lasītājs grāmatā atradis daudz līdzīgu ļoti vērtīgu ziņu.

Uzskaitīti arī daudzi pazīstamākie atsevišķu mūžorganizāciju dalībnieku uzvārdi. Šo uzvārdu izvēle, protams, ir subjektīva, dažreiz to noteic attiecīgo biedru popularitāte pašā organizācijā, citreiz tā šķiet samērā subjektīva. Recenzentam liekas, ka biežāk minētas politikā, finanšu un sabiedriskā dzīvē pazīstamas personas, mazāk – zinātnieki un izglītības darbinieki. Tā, runājot par *Fraternitas Metropolitana*, diemžēl nav pieminēts izcilais inženierzinātnieks, LU profesors un prorektors Alfrēds Vītols (vispār bija jāpiemin, ka līdz 1940. gadam šī korporācija tradicionāli apvienoja ne tikai mediķus un tautsaimniekus, bet drīzāk gan arī inženierus, kas nāk līdz kā tradīcija vēl no Pēterpils laikiem). Docentam Kārlim Ērikam Aronam nepareizi minēti vārdi un arī uzvārds – Arons (ar Īso A, ko ievērojamais medicīnas vēsturnieks allaž mēdza uzsvērt) (56. lpp.), viņam līdzās būtu minams arī rakstnieks Miervaldis Birze. Rihards Siksnā bija fiziķis, ne matemātiķis, Valdemārs Ģinters – arheologs, ne filologs (bija gan laikam *Dr. phil.* Kēnigsbergas Universitātē?) (54. lpp.). Mediķis Pauls Stradiņš nebija *Austruma* Goda biedrs (124. lpp.), savukārt Kārlis Dolietis nebija medicīnas profesors, kaut arī ļoti veiksmīgs ķirurgs praktiķis. *Talavijas* biedru skaitā nav pieminēts izcilais ķīmiķis Augusts Ķešāns. Šādi un citi šie neuzskaitīti sīkumi būtu labojami grāmatas 2. izdevumā.

Domāju, ka *Zemgalijas* biedru skaitā būtu minams ne tikai Augusts Kirhenšteins, bet arī pazīstamais agroķīmiķis Kārlis Bambergs (runāja 1919. gada 28. septembrī Universitātes atklāšanas svētkos) un „Tautas valdības” zemkopības ministrs Jānis Vanags (vēlākais LLA rektors), tāpat purvu

zinātnieks Pēteris Nomals un vīndarības pionieris profesors Pēteris Delle. Par *Zemgalijas* filistriem skaitījās ne tikai autora pieminētie cilvēki, bet arī Rainis, P. Stučka, P. Dauge, P. Kalniņš, B. Kalniņš, K. Dziļleja (Rainis ziedojs šai organizācijai, piedalījies tās sarīkojumos, rakstījis tās izdevumos u.tml.) (159.–160. lpp.). Laikam būtu bijis lietderīgi, ja 10. lpp. autors būtu uzsvēris ne tikai to, ka 1902. gadā Maskavā izveidojās studentu sabiedrība *Fraternitas Moscoviensis*, bet latviešu studentu dzīvei vēl svarīgāku momentu, proti, ka 1883. gada 31. oktobrī Jāņa Čakstes vadībā darbību sāka Maskavas Latviešu studentu vakari, piedaloties K. Valdemāram, K. Baronam, J. Velmem – šo momentu tagadējā akadēmiskā vienība simboliski uzskata par savu darbības sākumu. Vēl varētu jautāt valodniekiem, vai ir īsti korekti veikt locījumus latinizētos vārdos, piem., rakstīt *Letoniā*, *Lacuānias*, ar *Patriu*? Bet tas jau skar ne tikai šo grāmatu vien.

Taču tās ir nelielas detaļas, kas, kā mēdz sacīt, nemazina V. Ščerbinska paveiktā vērtību. Grāmata tomēr dod ne tikai atbildes, bet arī rosinājumus – autoram varbūt jāsāk domāt par plašāku grāmatu, kur būtu sniegti ne tikai *aprakstoši* dati par studentu mūžorganizācijām, bet arī par to lomu Latvijas izglītībā, kultūrā un politikā. Jā, arī politikā, – kaut arī korporācijas formāli ir deklarējušas norobežošanos no politikas, tām bijusi ļoti liela nozīme pirmskara Latvijas politikā, valstiskuma ideju uzturēšanā trimdas apstākļos pēc Otrā pasaules kara, tāpat kā *Austrums* daudzējādā ziņā bija „motors” visās LCP aktivitātēs 1943.–1945. gadā.

Kāda būs studentu mūžorganizāciju loma nākotnē, to rādīs laiks. Bet šīs V. Ščerbinska grāmatas nepieciešamība ir nepārprotama, žēl, ka tā ir samērā grūti pieejama plašākai sabiedrībai. Ieinteresētu lasītāju auditorija varētu būt daudz plašāka nekā slēgto mūžorganizāciju locekļi vien.

PATSTĀVĪGS UN KRITISKS LĪDZŠINĒJĀ IZTIRZĀJUMA CAURLŪKOJUMS

Ainārs Lerhis, *Dr. hist.*, LU Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks, Austrumeiropas politikas pētījumu centra valdes priekšsēdētājs

2010. gadā dienas gaismu ieraudzīja *Dr. habil. hist.* Riharda Treija grāmata (Treijs, R. *Vilhelms Munters*. Rīga : Jumava, 2010. 343 lpp.). Profesors turpina pētījumus ievērojamu Latvijas valsts darbinieku dzīves un sabiedriski politiskās darbības izziņāšanā. Pēdējos gados viņš pievērsies Latvijas diplomātijas vēstures pētījumiem. 2005. gadā viņš publicēja monogrāfiju *Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)*. Autora iepriekšējā, 2007. gadā iznākusi grāmata bija veltīta Latvijas diplomātijas pamatlicējam ārlietu ministram Z. Meierovicam, jaunākā grāmata – K. Ulmaņa autoritārisma perioda ārlietu ministram, kurš piedzīvoja Latvijas valstiskās neatkarības sabrukumu 1940. gadā. Jaunā grāmata veltīta vienam no ievērojamākiem, bet arī pretrunīgāk vērtētiem Latvijas pirmā neatkarības laikmeta ārlietu ministriem – V. Munteram.

Grāmatas priekšvārdā *Dr. iur.* prof. Latvijas Republikas ārlietu ministrs (1994–1999) Valdis Birkavs licis zīmīgu virsrakstu: „Vilhelms Munters – *persona suspecta in aeternum*” (aizdomīga persona mūžīgi mūžos – latīņu val.) un norāda: „Valsts neatkarības zaudēšana. Nekas nevar būt briesmīgāks valsts ārlietu ministram, kura tiešais uzdevums ir diplomātiskiem līdzekļiem sargāt valsts neatkarību. Tikai nāve. Un tieši tas, ka Vilhelms Munters pārdzīvo valsts *de facto* eksistenci un mēģina attaisnot savu rīcību vēlākajos gados, pēc kara, pēc savas gribas vai piespiesti, pat sadarbojas ar PSRS Valsts drošības komiteju, met mūžīgu ēnu uz viņa rīcību arī pirmskara periodā un padara viņu par *persona suspecta in aeternum*.” (6. lpp.)

Ievadā pats autors pamato tēmas izvēli un ievada lasītāju galvenajās vēstures avotu un literatūras vienībās par V. Muntera dzīvi un darbību. Autors plaši izmantojis un

citējis Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabātās V. Muntera dienasgrāmatas, kā arī Latvijas Republikas periodiskās preses izdevumus. Jaunums izmantoto vēstures avotu klāstā ir Krievijas Federācijas Ārējās politikas arhīva, PSRS Ārlietu tautas komisariāta Latvijas referentūras fonda dokumenti, PSRS diplomāta B. Stomoņakova dienasgrāmatas u. c. dokumenti.

Grāmatas 1. nodaļā *Ilgais ceļš līdz ministra amatam* autors ataino V. Muntera dzīvi un diplomāta karjeras augšupeju no 1920. gada līdz 1933. gadam, plaši izmantojot viņa ĀM personāllietā lasāmo informāciju un atstāstot viņa publikācijas Latvijas presē par ekonomikas, ārējās tirdzniecības (muitas tarifu u. c.) un politikas jautājumiem, kā arī hronoloģiskā secībā izklāstot V. Muntera svarīgākās vizītes un komandējumus ārlietu resorā.

Līdzīgi kā grāmatas 1. nodaļā, arī 2. nodaļā *Ģenerālsekretāra krēslā* R. Treijs izklāsta V. Muntera ārpolitiskās darbības attīstību no 1933. gada līdz 1936. gadam, kad V. Munters bija otrā amatpersona ārlietu resorā, kamēr ārlietu ministrs un reizē Ministru prezidents bija K. Ulmanis (pēdējās parlamentārā perioda valdības laikā un pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma). Autors pievērsis uzmanību V. Muntera darbībai autoritārā režīma likumīguma skaidrošanā Rietumu demokrātisko valstu pārstāvjiem, kur autors vairākkārt fiksējis Latvijas diplomāta pateiktas neatbilstības patiesajai situācijai un tālākās darbības plāniem. Profesors R. Treijs iztirzā ne tikai personiski V. Muntera darbību, bet sniedz tai plašāku kontekstu – izklāsta attiecīgajos brīžos pastāvējušo Latvijas starptautisko situāciju un ārpolitikas jautājumus, ar kuriem V. Munters nodarbojās. Plaša uzmanība veltīta ĀM ģenerālsekretāra V. Muntera dalībai Baltijas valstu ārlietu ministru sanāksmēs (kur V. Munters

darbojās kā pilntiesīgs Latvijas valdības pārstāvis Latvijas ārlietu ministra K. Ulmaņa vietā), tajās apspriestajiem jautājumiem un pieņemto lēmumu īstenošanas problēmām.

Monogrāfijas 3. nodaļā *Beidzot ministra amatā* vēstīts par V. Muntera nonākšanu šajā amatā, dažu Rīgā strādājošo Rietumu diplomātu viedokļiem par viņu, ministra programmatiskiem (konceptuāliem) publiskajiem izteikumiem un pozīciju skaidrojumiem Latvijas ārpolitikas jautājumos, kādus mērķus un uzdevumus vēlāk ne vienmēr izdevās konsekventi īstenot. Joprojām hronoloģiskā secībā aplūkotas ministra galvenās diplomātiskās aktivitātes kalendāros gados. Plašāk apskatīta V. Muntera darbība Tautu Savienībā, arī lielvalstu ietekme uz viņa nostāju vairāku starptautisko problēmu risināšanā. Sniegti atsevišķi pārskati par Latvijas attiecībām ar Lielbritāniju (pievēršot lielāku uzmanību Latvijas preses pārstāvju aktivitātēm, lai informatīvi nodrošinātu V. Muntera vizītes Londonā), Franciju, ASV, Skandināvijas valstīm, Somiju, Poliju, Vāciju, PSRS (t.sk. 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības paktu un tā konfidenciālo protokolu, Rietumvalstu bažām par Latvijas kā „protektorāta” stāvokli, „bāzu līguma” slēgšanas nepieciešamības iekšpolitiskiem skaidrojumiem), kā arī M. Valtera polemiku ar V. Munteru un K. Ulmani, 1940. gada 17. maija ārkārtas pilnvaru jautājumu u.c. Prof. R. Treijs visumā pievienojas līdz šim vēstures literatūrā pārstāvētajām atziņām par pamattendencēm Latvijas attiecībās ar minētajām valstīm, piemēram, kā Latvijas ārpolitisko kļūdu viņš kritiski novērtē Polijas sūtniecības slēgšanas prasību 1939. gada septembrī. Atzinīgi vērtējams autora uzmanības pievērsums un akcentējums interesantām niansēm un detaļām, kas dažkārt citiem autoriem, domājams, nav bijušas nezināmas, tomēr nav šķitušas pietiekamas uzmanības vērtas (piemēram, 86. lpp. uzskaitījums, kādas valstis Latvija apsteidza Tautu Savienības Padomes nepastāvīgā locekļa vēlēšanās 1936. gadā).

Izdevuma 4. nodaļā *Golgātas ceļš un mūža nogale dzimtenē* R. Treijs ataino vēstures literatūrā sastopamo pamatinformāciju par V. Muntera izsūtījuma laiku un viņa publikācijām padomju presē, domājams,

Valsts drošības komitejas uzdevumā, pēc atgriešanās no izsūtījuma. Novitāte ir vairāku personu sniegtu atmiņu par V. Munteru publicējums.

Turpinot sekot savu agrāku grāmatu tradīcijai, R. Treijs pēdējā, 5. nodaļā sniedzis plašu vēstures avotu un literatūras (trimdā, padomju periodā un atjaunotajā Latvijas valstī veikto pētījumu) apskatu (nosaukums – *Par V. Munteru vēl var izlasīt*) ieinteresēta lasītāja motivēšanai turpināt izziņas procesu, tostarp atainojot vēstures literatūrā un diplomāta laikabiedru atmiņās pastāvošos pretrunīgos viedokļus par V. Munteru.

Autors raksta, ka savu darbu neuzskata par akadēmisku izdevumu (305. lpp.). Grāmata uzrakstīta raitā, labi uztveramā, varētu teikt – „populārā” vai „populārzinātniskā” stilā. Iespējams, tas zināmā mērā izskaidro dažas nepilnības vai atkāpes no strikti akadēmisku vēstures pētījumu normām.

Tādējādi prof. R. Treija grāmatā apkopotas līdz šim vēstures literatūrā paustās svarīgākās atziņas un vērtējumi par V. Muntera politisko un diplomātisko darbību, ko autors papildina ar saviem atzinumiem. R. Treijs grāmatā vairākkārt uzsver V. Muntera īstenoto neprecīzas (varētu arī sacīt – propagandistiskas) informācijas sniegšanu savās publikācijās vai intervijās autoritārā režīma apstākļos. R. Treijs polemizē ar vēstures avotiem, nereti iekavās īsi vērtējot, izsakot replikas vai lasītājiem uzdodot jautājumus. Atzinīgi vērtējams tas, ka daudzām grāmatā minētajām personām (turklāt dažām, kuras vēstures literatūrā nav nosauktas pārāk bieži) norādīta papildu uzziņa – viņu dzīves gadi. Plaši atstāstīti dažādi diplomātiskie dokumenti – īpaši gadījums, kad tie jau pieminēti agrāk izdotos dokumentu krājumos vai vēstures literatūrā, tomēr plašāku atreferējumu pētnieciskās monogrāfijās nav atraduši. V. Muntera darbība iztirzāta uz plašāka starptautisko notikumu atreferējuma fona. Par spīti V. Muntera pretrunīgajai rīcībai pēc 1940. gada 17. jūnija, līdzīgi daudziem profesionāliem vēsturniekiem arī R. Treijs nepiešķir V. Munteram „valsts nodevēja” vērtējumu, bet gan savu grāmatu noslēdz ar apgalvojumu, ka „ši pētījuma galvenais

varonis nebija ne rusofils, ne anglofils vai ģermanofils. V. Munters bija latofils, kas, brīžam kļūdīdamies un maldīdamies, savā dziļākajā būtībā palika Latvijas patriots”.

Grāmatas pamattektu papildina V. Muntera dienesta gaitas apraksts no Ārlietu ministrijā sastādītās viņa personāllietas, viņa 1920. gada iesniegums ārlietu ministram Z. Meierovicam ar lūgumu pieņemt viņu darbā ministrijā, kā arī kopsavilkums angļu valodā un bibliogrāfiskais saraksts (publikācijas sagrupētas vairākās apakšgrupās).

Kā grāmatas trūkumus varētu minēt atsauču (norāžu) neesamību visai daudzās vietās, piemēram, Rietumvalstu arhīvu dokumentu, kā arī vairāku Latvijas arhīvos glabātu dokumentu pārstāstu vai citējumu gadījumos (piemēram, par K. Zariņa teikto par ārkārtas pilnvaru nozīmi viņa darbībā; 183. lpp.). Rodas neskaidrība arī par V. Muntera dienasgrāmatas pierakstu izmantojumu, piemēram: „Pēc pusnakts sāku stingri dzert konjaku?” – vai tas bija V. Muntera dienasgrāmatas pieraksts 1932. g. 12. decembrī (20. lpp.) vai 12. oktobrī (33. lpp.). Recenzents neņemas izšķirt jautājumu par termina „latgāliešu valoda” lietojuma pareizību (48. lpp.). 234. lappusē atkārtojas visai līdzīgs atreferējums jau 119. lappusē atstāstītajām V. Muntera un K. Ulmaņa intervijām ASV žurnālistam. 189. lappusē zemsvītras norādē neprecīzi sniegts grāmatas nosaukums „Kārlis Ulmanis cietumā un trimdā” (lai gan citos pieminējumos minēts

pareizi – „Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā”). Dažas neprecizitātes un nepilnības ieviesušās bibliogrāfiskajā sarakstā: piemēram, 319. lpp. pieminētais latviešu diplomāts bija Langins, nevis Longins, u. c.

Kopumā R. Treija monogrāfiju varētu uzskatīt par līdz šim galvenokārt Latvijas vēstures literatūrā publicētu atziņu un viedokļu iztirzājumu (ar autora patstāvīgu un kritisku caurlūkojumu) par vienu no ievērojamākajiem, talantīgākajiem, bet arī pretunīgāk vērtētajiem diplomātiem Latvijas pirmajā neatkarības laikmetā. Šāda veida grāmatu nepieciešamības aktualitāte pieaug, ja par vēstures publikāciju galveno mērķi uzskata grāmatu publicēšanu plašākam lasītāju lokam, vēstures interesentiem par Latvijas valstsvīriem un viņu likteņiem, lai popularizētu viņu ieguldījumu Latvijas labā un atainotu viņu dzīves un darbības pretrunīgumu Latvijas apstākļos lielvalstu dominētajā starptautiskajā situācijā. Nepieciešamību pievērsties personu lomai Latvijas valsts vēsturē un aprakstīt viņu dzīvi un darbību apliecina arī autors R. Treijs, īsā „Pēcvārda vietā” aicinot citus vēsturniekus – Latvijas diplomātijas pētniekus – gan izstrādāt pētījumus par citiem Latvijas ārlietu ministriem un ievērojamiem diplomātiem, kuri pārstāv gan Latvijas valsts pirmo neatkarības laikmetu, gan sākt apkopot ziņas par diplomātiskām aktivitātēm pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas.

STARPTAUTISKAJAM ĶĪMIJAS GADAM VELTĪTA GRĀMATA LATVIJĀ

Larisa Baumane, Latvijas Organiskās sintēzes institūta vadošā pētniece, *Dr. chem.*

2011. gadu ANO un tās izglītības, kultūras un zinātnes nodaļa *UNESCO* ir izsludinājusi par Starptautisko ķīmijas gadu. Tas seko Starptautiskajam fizikas gadam (2005) un Starptautiskajam astronomijas gadam (2009). Pēdējā laikā šādu gadu atzīmēšana ir kļuvusi par *UNESCO* tradīciju un tiek saistīta arī ar

izcilām jubilejām attiecīgajos gados (piem., A. Einšteina globālo atklājumu simtgade, G. Galileja atklājumu četrsimtgade). Ķīmijas gads ir piesaistīts 100 gadiem, kopš M. Kirī kā pirmā sieviete saņēmusi Nobela prēmiju ķīmijā, un 100 gadiem, kopš dibināta Starptautiskā ķīmiķu apvienība (kas gan reāli sāka

funkcionēt pēc Pirmā pasaules kara); turklāt apņēmis 200 gadu, kopš itālis A. Avogadro diferencēja atoma un molekulas jēdzienu, un 350 gadu, kopš britu ķīmiķa R. Boila grāmatas *Skeptiskais ķīmiķis* iznākšanas 1661. gadā, ar ko zināmā mērā likts pamats zinātniskajai ķīmijai. Saprotams, daudz nozīmīgāk nekā vēsturiskās reminiscences ir ķīmijas izšķirīgā loma mūsdienu civilizācijā jaunu materiālu, medikamentu radīšanā, lauksaimniecības veicināšanā, kas ļauj kaut cik atrisināt pārtikas problēmu, piemēram, Āfrikas kontinentā. Ne velti Ķīmijas gada izsludināšanas iniciatori bija Etiopijas zinātnieki ķīmiķi un šis gads iezīmējies ar žurnāla *African Journal of the Chemical Education* dibināšanu.

Ķīmijas zinātnei Latvijā izsenis ir ļoti spēcīgas tradīcijas un arī lieli sasniegumi, īpaši organiskās, fizikālās un medicīniskās ķīmijas jomā. Vienīgais Nobela prēmijas laureāts, ko devusi Rīga, ir fizikālās ķīmijas pamatlicējs Vilhelms Ostvalds (1853–1932), bet līdz šim pasaulē visvairāk ievērotais latviešu izcelsmes zinātnieks ir Pauls Valdens (1863–1957), viens no organisko vielu stereokīmijas un fizikāli organiskās ķīmijas pamatlicējiem pasaules zinātnē. Viņš septiņas reizes virzīts Nobela prēmijai ķīmijā, un šo prestižo balvu iegūt aizkavēja Pirmā pasaules kara sākšanās un ar to saistītie konflikti.

Pašlaik skaitliski lielākais un starptautiski pazīstamākais ķīmijas centrs Latvijā ir Organiskās sintēzes institūts, kura sintezētos oriģinālos preparātus remantadīnu, ftorafūru (tegefūru), mildronātu, diludīnu (dietonu) un citus plaši pazīst un lieto. Zāļu radīšanā Latvijai ir lieli panākumi, institūta pamatlicējs ir akadēmiķis Solomons Hillers, un pašreizējais direktors ir akadēmiķis Ivars Kalviņš. Tādēļ nav nejaušība, ka tieši Organiskās sintēzes institūts ir izdevis plašu un greznu grāmatu, kas veltīta tieši Starptautiskajam ķīmijas gadam (Stradiņš, J.; Liepiņš, E. (sast.) *Fizikāli organiskā ķīmija Organiskās sintēzes institūtā: Laboratorijas pusgadsimta ceļš 1961–2011*. Rīga : Zinātne, 2011. 407 + 24 lpp.). Grāmata gan neaptver visus ķīmijas sasniegumus Latvijā un pat ne visas Organiskās sintēzes institūta darbības jomas, bet ir veltīta vienam no institūta (un varētu sacīt – Latvijas ķīmijas) efektīvākajiem virzieniem – fizikāli

organiskajai ķīmijai. Tā ir organisko un vēl jo vairāk bioorganisko molekulu struktūras un reaģētspējas pētniecība ar fizikālām (spektrālām, masspektrometriskām, rentgenstruktūranalīzes, elektroanalīzes u. c.) metodēm, jaunu metožu un atziņu radīšana šai jomā. Latvijā šie pētījumi galvenokārt tiek attīstīti Organiskās sintēzes institūtā, kur kopš 1961. gada 6. jūlija sākusi darboties īpaša Fizikāli organiskās ķīmijas laboratorija vēlākā akadēmiķa profesora Jāņa Stradiņa vadībā. Kopš 2006. gada laboratoriju vada cits izcils šīs jomas lietpratējs – akadēmiķis un profesors Edvards Liepiņš, Nobela prēmijas laureāta Kurta Vītriha (*Wüttrich*) tiešs skolnieks un ilggadējs līdzstrādnieks Šveicē, pašreiz viens no starptautiski pazīstamākajiem un visvairāk citētajiem Latvijas zinātniekiem.

Būtībā aplūkojamā grāmata ir izvērsts stāstījums par laboratorijas 50 gadiem (1961–2011), tās zinātniskajiem sasniegumiem, dienām un nedienām. Un šī apjomīgā grāmata ar UNESCO Latvijas nacionālās komisijas atbalstu ir kļuvusi par **visas Latvijas ķīmiķu veltījumu** Starptautiskajam ķīmijas gadam tāpēc, ka pati laboratorija un daudzi tās zinātnieki ir sasnieguši augstas virsotnes zinātnē arī Eiropā un pasaulē. Jau pirms Latvijas neatkarības atgūšanas laboratorija kādreizējā Padomju Savienībā skaitījās viena no labāk organizētajām un nostādītajām šāda veida laboratorijām, kas speciālistu aprindās bija pazīstama tālu ārpus Latvijas robežām toreizējā lielvalstī un arī citās Austrumu bloka zemēs – Polijā, Čehoslovākijā, VDR, Kubā, Dienvidslāvijā – un kam bija plaši starptautiskie kontakti. To pirmām kārtām noteica laboratorijas pētniecisko darbu zinātniskais līmenis un tās darbinieku augstā kvalifikācija, vadošo līdzstrādnieku zinātniskais devums. 1972. gadā laboratorijā veikts un oficiāli reģistrēts **vienīgais** Padomju Latvijas zinātniskais atklājums *Trīsvērtīgā slāpekļa atoma konfigurācijas stabilitāte netilpina struktūrās* (S. Hillers, M. Līdaka, V. Pestunovičs u. c.), pēc tam bijuši arī citi ievērojami sasniegumi kodolmagnētiskās rezonanses (NMR), elektronu paramagnētiskās rezonanses (EPR), molekulārās elektroķīmijas, masspektrometrijas un rentgenstruktūranalīzes jomā, un tie visi sīki apcerēti grāmatā.

Līdzās zinātniskiem pārskata rakstiem, kas vairāk domāti speciālistiem (ar samērā plašu bibliogrāfiju), grāmatā sakopotas ļoti kolorītas darbinieku un kolēģu atmiņas par dažādām aktivitātēm, arī sadzīvīskām. Daļa materiālu (it sevišķi atmiņas) būs interesantāki tiešajiem notikumu līdzdalībniekiem, taču liela daļa materiālu dod ieskatu par to laiku, kādā zinātnieki strādājuši pēdējos piecdesmit gados. Grāmata ir mēģinājums raksturot zinātnisku kolektīvu laikmetā un darbībā dažādos apstākļos. Padomju okupācijas gados daudz kas no iepriekšējo laikmetu tradicionālajām vērtībām bija zaudēts, daudzās jomās bija regress. Taču nevar noliegt, ka tieši dabas un eksaktajās zinātnēs iezīmējās strauja augšupeja, īpaši ķīmijā, saīsu veidošanā ar vietējo ražošanu, tāpēc šis laikmets Latvijas ķīmijā nodēvēts par sudraba laikmetu (396. lpp.). Lai arī nav izdevies pārspēt V. Ostvalda, P. Valdena starptautiski atzīto veikumu Rīgas Politehniskajā institūtā 19.–20. gadsimta mijā, tomēr gūtie rezultāti bija vismaz līdzvērtīgi tam ieguldījumam, ko neatkarīgās Latvijas laikā bija devuši profesori M. E. Straumanis, J. Auškāps, G. Vanags, E. Iegrīve, B. Jirgenšons. Akadēmiķa S. Hillera dibinātais institūts un pēc viņa ierosmes izveidotā laboratorija devusi lielu ieguldījumu jaunu medikamentu tapšanā. Pretgripas preparāts remantadīns, kardioprotektors mildronāts un citi institūtā radītie preparāti ir Latvijas eksporta preces un ļāvuši turpināt darbību tādiem mūsu uzņēmumiem kā *Grindeks* un *Olainfarm*.

Rakstu autoru vidū ir pazīstamie Latvijas ķīmiķi un biologi akadēmiķi Ivars Kalviņš, Elmārs Grēns, Raimonds Valters, Gunārs Duburs, Andris Strakovs, Valdis Kampars, Osvalds Pugovičs, Regīna Žuka (tagad Izraēlā), neilgā aizgājušais izcilākais Latvijas izgudrotājs Jānis Polis, rakstniece un sabiedriskā darbiniece Marina Kostņecka (kas pati strādājusi šajā laboratorijā, kur sākusi arī rakstīt). Rakstus devuši Nobela prēmijas laureāti Kurts Vītrihs (Šveice/ASV), Dānijas ZA loceklis Hennings Lunds, Austrālijas Nacionālās universitātes profesors Gotfrīds Ottings, starptautiskās firmas *Intel* analītiskās laboratorijas vadītājs Viktors Glēzers, Zviedrijas kosmosa aģentūras sekretāre Kristīne Dannenberga – abi pēdējie arī bijušie

laboratorijas darbinieki, tāpat ļoti daudzi laboratorijas bijušie un tagadējie darbinieki, kuri raksta aizrautīgi un dzīvi un kuru stāstījums var ieinteresēt arī nespeciālistus. Grāmata ļauj izjust atšķirīgo, laikmetam raksturīgo elpu, kādā dzīvojuši un strādājuši zinātnieki Padomju Savienībā un ārzemēs.

Jānis Stradiņš sabiedrībā vairāk pazīstams kā zinātnu un kultūras vēsturnieks, bet grāmatā daudzos rakstos un arī akadēmiķa paša divos būtiskos sacerējumos tiek atklāts tas, ko īsti viņš paveicis tieši savā pamatspecialitātē – fizikāli organiskajā ķīmijā un cik grūts, pretrunīgs bijis laboratorijas noietais ceļš, īpaši pārejas gados. Akadēmiķis Edvards Liepiņš vairākos rakstos pastāsta, kā viņš 14 gadus pēc neatkarības atgūšanas strādājis ārzemēs – Kubā, Šveicē un Stokholmas Karolinskas institūtā (*Karolinska Institutet*) – un kāpēc izšķīries 2004. gadā atgriezties dzimtenē, lai te veidotu jaunu Eiropas ekselences centru kodolmagnētiskās rezonanses jomā. Lielbritānijā pasaulslavenajā firmā *Agilent* (agrāk – *Varian*) kā galvenais speciālists joprojām strādā kādreizējais mūsu laboratorijas kolēģis Ēriks Kupče, kas lauz gluži jaunus ceļus savā nozarē (metode *PANACEA*) un kam būtībā arī ir Nobela prēmijai atbilstoši sasniegumi (kopā ar savu skolotāju R. Frīmenu Oksfordas Universitātē). E. Liepiņa, Ē. Kupčes un K. Jaudzema raksti dod konkrētu materiālu par latviešu zinātnieku darbošanās iespējām ārzemēs jau neatkarīgās Latvijas laikā. Plaši pazīstama ir arī R. Gavara izstrādātā brīvo radikāļu ģenerēšanas elektroķīmiskā metode, joprojām tiek uzturēti kontakti ar Kazaņas fiziķiem (akadēmiķi A. Iljasovu), ar kuriem kādreiz kopējs pētījumu cikls 1990. gadā ticis virzīts PSRS Valsts prēmijai. Tagad EPR metodi izmanto vairāk NO radikāļu identificēšanai bioķīmiskajās sistēmās, par ko arī runāts grāmatā.

Grāmatas tonis ir optimistisks, atbilde uz jautājumu, vai laboratorija ir „kādreizējās padomju impērijas atlūza vai Eiropas Savienības jauna ekselences centra asns” pamatoti nosliecas uz nākotnes versiju, lai gan kopā ar Kipru Latvija pašreiz daļa pēdējo vietu starp ES valstīm zinātnes nacionālā finansējuma ziņā.

Pateicoties izdevniecībai *Zinātne*, redaktorei Ievai Jansonei, māksliniekam Mārim Sīmansonam, grāmata ir ļoti kvalitatīva, ar 407 teksta lappusēm un krāsainu ilustrāciju bloku. Uz vāka lieliski attēloti EPR un NMR metodei raksturīgā spēcīgā magnēta poli, kas ne tikai simbolizē fizikāli

organisko ķīmiju un tās metodes, bet arī cilvēkus, kurus ķīmija joprojām turpina valdzināt arī Latvijā. To aplicina arī šis veltījums Starptautiskajam ķīmijas gadam. Grāmata ir vērtīgs ieguldījums Latvijas ķīmijas vēsturē, tajā vērts ieskatīties arī tiem lasītājiem, kas nav ķīmiķi.

ESEJAS, VERSIJAS, VĪZIJAS ARĪ MEDIJU PRAKTIĶIEM

Ainārs Dimants, *Dr. phil.*

Par spīti plašai mediju iedarbībai uz patērētāju prātiem un sirdīm, komunikācijas zinātnes oriģinālliteratūra latviski iznāk tikai pāris reižu gadā. Tāds gada notikums bija Sandras Veinbergas nelielā monogrāfija (Veinberga, S. *Mediju misija: Preses attīstības tendences Latvijā pēc valsts neatkarības atjaunošanas (1990–2010)*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2010, 160 lpp., no kurām 29 lpp. kopsavilkums angļu valodā). Turklāt grāmatas pamatā ir pētījums, ko Latvijas Preses izdevēju asociācija autorei pasūtījusi pirms pieciem gadiem.

Stīprās puses

Darba apjoms un stils atgādina zinātniskas esejas žanru, kurā nereti trūkst bibliogrāfisko atsauču, un tās pašas, kas ir, šoreiz vēl mēdz būt neprecīzas (sal., piem., 74 – šeit un turpmāk ar ciparu iekavās atzīmēta aplūkojamās grāmatas lappuse –, arī izmantotās literatūras sarakstu kaut vai attiecībā uz šo rindu autora publikācijām). Rezultātā iznākusi publicistiska brošūra plašai publikai ar lielākoties trāpīgām un konceptuālām, taču nereti nepierādītām atziņām. Eksaktāka pieeja būtu devusi precīzāku rezultātu, tomēr arī pašreizējais ļauj runāt par vērā ņemamiem pētnieciskiem sasniegumiem, kuri būs noderīgi arī mediju praktiķiem.

Viens no tādiem ir norādes uz Latvijas mediju sistēmas tuvību Ziemeļeiropai un Viduseiropai, nevis anglosakšu pasaulei, kas gan vēsturiski, gan mūsdienās patiešām pārstāv dažādus mediju sistēmu konceptus (sal. 15, 63, 68–69). S. Veinberga pierāda, ka mēģinājumi ignorēt atšķirīgas kultūras, mehāniski pārstādot anglosakšu divpartiju modeli Latvijā, ir nesuši nepilnīgus mediju panākumus, pārmērīgu un partejisku to politisko angažētību, kā arī radījuši saprātīgas valsts mediju politikas trūkumu. Šo apgalvojumu nevar noliegt, lai gan tas netiek pierādīts: „„Dienas” vadītāji bremsēja vienotas organizācijas, standartu un mediju regulācijas sistēmas izveidošanu Latvijā.” (71) Autorei derētu mazāk antiliberāla patosa, vairāk – dziļāka sistēmteoriju izmantojuma, it īpaši Daniela Hallina un Paolo Mančīni grāmata (Hallin, Daniel C.; Mancini, Paolo (2004) *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*), jo abi autori Baltijas valstu mediju sistēmas nepārprotami pieskaita Ziemeļeiropas un Viduseiropas demokrātiski korporatīvajam, nevis anglosakšu liberālajam mediju sistēmas modelim. No šāda viedokļa S. Veinbergas komunikācijas zinātnes grāmatas, kas lielā mērā balstās uz zviedru literatūru, ir šejienes kultūras videi atbilstīgs devums (starp citu, tāpat kā vācieša Stefana Rusa-Mola un šo rindu autora kopdarbs – mācību grāmata un rokasgrāmata *Žurnālistika* (2009)). Vienīgi

redzams, ka, ikdienā nenodarbojoties pamatā ar zinātni, cieš autores teorētiskā un vispār aktuālākās zinātniskās literatūras bāze.

Otrs sasniegums ir latviešu valodā pirmreizīgi izvērstais un konkretizētais padomju (faktiski vēl senākas – autoritārās) mediju sistēmas ietekmes izvērtējums uz nacionālo un žurnālistu profesionālo identitāti atjaunotās Latvijas valsts 20 gados, ieskaitot dažādas cenzūras izpausmes. Par pēdējo gan nopelni pienākas vēsturniekam Heinricham Strodam, uz kuru ir arī attiecīgas atsauces, izņemot viņa pēdējo, kapitālāko darbu par šo tēmu – *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940–1990* (2010, 2011; divās daļās). Autore konstatē, ka „Latvijas iedzīvotājiem pārejas brīdī bija dažādas kolektīvās vēstures izpratnes. Līdz ar to nacionālās (valstiskās) identitātes formēšana medijiem kļuva apgrūtināša”. (6) „... Krievijas finansējums krievvalodīgajiem medijiem Latvijā .. oficiāli, protams, tiek noliegts, taču ekonomiskā analīze liecina, ka subsīdijas, kas medijiem tiek nodrošinātas „no malas”, Latvijas mediālajā vidē patiešām eksistē.” (13) Arī šis apgalvojums diemžēl netiek tālāk pamatots, kaut gan grāmatai ir bijuši divi zinoši iekšējie recenzenti – komunikācijas zinātnieks Sergejs Kruks un pedagogs Oskars Ziņds.

Trešā grāmatas vērtība ir tajā iestrādātās pašas autores intervijas ar visjaunāko laiku Latvijas žurnālistiem, redaktoriem un izdevējiem, kas veido empīriskos pierādījumus vismaz daļai no autores apgalvojumiem.

Vajās puses

Toties iebildumus izraisa vispirms jau grāmatā aplūkojamā laika posma datējums, noslēdzot to ar 2010. gadu – šis gads, ieskaitot arī tādu pagrieziena notikumu kā informatīvi analītiskā nedēļas žurnāla *Ir* iznākšana, īstenībā nemaz nav aplūkots. Uz šī fona neiztur kritiku apgalvojums, ka „pagaidām Latvijā nav izveidojušies analītiski publicistiski izdevumi intelektuālajiem lasītājiem ar vērā ņemamu tirāžu” (89). Vēl vairāk, secinājums – „vietējā valodā šādu publikāciju nebūs” (91).

Kopumā grāmatai pietrūkst strukturētības vienā kopīgā teksta audumā – idealijuma

nodaļās un apakšnodaļās. Domas saskaldās atsevišķos, savstarpēji nesaistītos gabalos – esejās. Tāpat visai nekonsekvents un nepārskatāms ir preses statistikas lietojums, salīdzinājumam izmantojot dažādus gadus. Jāpiebilst, ka lielākais Latvijas vietējais laikraksts *Rēzeknes Vēstis* neiznāk tikai krievu valodā, turklāt krieviski tā nosaukums agrāk bija cits – *Panorama Rezekne* (77).

Visai izplūdusi, praktiski nelietojama ir sniegtā žurnālu tipoloģija (79 un tālāk). Vērojamas arī vairākas citas terminoloģijas un faktu neprecizitātes. Piemēram: „Internets .. nav masu medijs..” (97) – tāpat kā apdrukāts papīrs pats par sevi nav masu medijs, bet ir drukātie mediji, tāpat ir interneta mediji, no kuriem daļa pēc masu auditorijas, žurnālistiskā satura un funkcijām acīmredzot ir masu mediji.

Latvijas Televīzijas *Politisko diskusiju klubs* (29) – patiesībā *Globuss. Valdības Vēstnesis* (56) – patiesībā *Latvijas Vēstnesis. Ventbunkers* 2000. gadā esot iegādājies *Mediju namu* (89) – patiesībā akciju sabiedrību *Lauku Avīze*. Laikraksta *Diena* panāktā uzvara „Satversmes tiesā” (117) – patiesībā Eiropas Cilvēktiesību tiesā. „Niklāss Lūmens (*Niklas Luhman*)” (124) – pareizi: Niklāss Lūmans (*Niklas Luhmann*).

Un tādā garā: „... mazattīstītajās Tuvo Austrumu (? – A. D.) sociālistiskajās republikās, kuru pievienošana PSRS impērijai notika vienlaikus (? – A. D.) ar ekonomiski un politiski attīstītākajām Baltijas republikām” (22). Savukārt PSRS (nevis Borisa Jeļcina Krievijas Federācija) Latvijas neatkarību esot atzinusi 1991. gada 24. augustā (52). Iebildumus izraisa arī Latvijas pretestības pilnīga pielīdzināšana situācijai Polijā (22–23), kas nonāk krasā pretrunā ar reālistisku Latvijas inteliģences analīzi turpat tālāk (25–26). Nav saprotams, kas domāts ar šādu teikumu: „Kopš 20. gadsimta 80. gadu sākuma tieši avīžu sludinājumu lapās (? – A. D.) varēja izlasīt ziņas par opozīcijas aktivitātēm, citādi domājošo organizāciju dibināšanu, alternatīvajām mākslas un kultūras norisēm.” (29) Var tikai pieņemt, ka domātas ir ziņu slejas.

90. gadu sākumā Latvijā esot bijušas 16 (tiešām?!) valsts izplatības dienas avīzes un

54 reģionālie laikraksti (33), kaut gan ar pēdējiem acīmredzot domāti vietējie jeb lokālie, jo arī pašlaik Latvijā ir tikai viena reģionālā avīze – *Vietējā* Latgalē. Vienlaikus (sal. arī 68) lietojot atšķirīgus apzīmējumus – reģionālie un vietējie mediji –, tas jādara skaidri un konsekventi. Tā kā jēdziens „mediju sistēma” ir iegājies ar nacionālās mediju sistēmas nozīmi, nav zinātniski korekti runāt par veselās „mediju sistēmas uzbūvi” viena mediju koncerta gadījumā (55). Bez paskaidrojuma palicis arī cits svarīgs apgalvojums: „Rokošā žurnālistika nav tas pats, kas pētnieciskā žurnālistika.” (105)

Klāt nāk vietumis nevajadzīgi virspusēja, abstrakta, samākslota un līdz ar to galu galā pavirša izteiksme (tikai pirmie apakšvirsraksti vien: „Mediju ofensīva”, „Antropoloģija laika periodos”, „Mediju holisms”, „Mutāciju enzīmi” utt.), kas tikai tracina lasītāju. Piemēram, kā lai saprot: „Mediju darba uzlabotās kvalitātes sekvenču ģeometriskā progresija bija sākusies un turpinās joprojām.” (34) Tikpat aizplīvuroti: „„Dienas” pozīcija .. ir liberāls sociālekonomisms ar globalizācijas ietekmju nišu kā konkurences līdzekli.”

(72); „Lasot sovjetisma laiku izkristalizētu analītiku, kas caurausta ar nacionālromantisku pieeju dzīvei, ikdienas piedāvātie pārbaudījumi ieguva sedatīvu „Latvijas Avīzes” auru.” (76) „Jaunie īpašnieki vadošajiem laikraksta īpašniekiem nebija akceptējami.” (64) „... par centrālo izdevumu tika veidots mediju koncerts.” (73) „Latvijā nevienai avīzei nav pašai sava izdevuma.” (75) „... Saeimas tiesas sēdē.” (118)

Kopskats

Grāmatai noteikti būtu nācis par labu, ja tā neiznāktu tikai autores redakcijā. Ne-daudzajām lappusēm kļūdu un neprecizitāšu ir daudz par daudz. Bet jānorāda, ka turpat līdzās ir vērojams arī labs valodas lietojums un izdevušies trāpīgas valodas meklējumi, piemēram, jau minētās valsts izplatības avīzes. Diemžēl pašu pēdējo gadu latviešu grāmatniecībā stilistiska nenostādātība ir iegājusies (tāds piemērs ir arī jau pieminētā saturīgā H. Stroda grāmata par ne mazāk aktuālu tematu), ievērojami mazinot šo izdevumu lietošanas vērtību.

ALEKŠA DREIMAŅA PIEMIŅAI

Vitalijs Zelčs, *Dr. geol.*, Latvijas Kvartārpētniecības asociācijas priekšsēdis, akadēmiskās vienības *Līdums* vecdraugs

Vasaras pilnbriedā, ne-daudz vairāk kā mēnesi pirms savas 97. dzimšanas dienas, 2011. gada 8. jūlijā no rīta, otrā dienā pēc pārciestas operācijas iegrimstot miegā, mūžībā aizgāja profesors, ģeologs, trimdas latviešu sabiedriskais darbinieks un akadēmiskās vienības *Līdums* vecdraugs Aleksis Dreimanis. Vēsts par viņa aiziešanu Viņšaulē joprojām šķiet nepieņemama, jo

Aleksis vienmēr spēja mainīties līdzīkam un saskarsmē ar viņu parasti nebija manāms viņa ilgais mūža gājums. Viņš vienmēr dāsni dalījās savās zināšanās un pieredzē un lutināja visus ar cilvēcisko labestību, godprātību un uzticību. Dzīvē viņš visur un vienmēr ievēroja savas akadēmiskās mūža organizācijas *Līdums* piecus centienus: Zinātnei! Darbam! Skaidrībai! Brīvībai! Tēvzemei!

Alekša Dreimaņa raksturu un dzīves uzskatu vispilnīgāk atklāj Jāņa Jaunsudrabiņa dzejoļa rindas:

*Kā sniegi kalnu galotnēs,
Lai mūžam balti būtu mēs.
Pirms saules jau tie iedegas
Un sārtā zeltā blāzmojas.*

Aleksis dzimis 1914. gada 13. augustā Valmierā vēsturnieka Pētera Dreimaņa un skolotājas un mājsaimnieces Martas Eleonores (dzim. Leitis) ģimenē. Sakarā ar tēva darba vietas – Rīgas Aleksandra ģimnāzijas – evakuāciju uz Krievijas vidienu trīs bērnības gadus Aleksis nodzīvo Saranskā, kur iemācās arī lasīt un rakstīt krieviski. Ģimene atgriežas Latvijā 1920. gadā. Drīz viņš uzsāk skolas gaitas Rīgas pilsētas 1. ģimnāzijā. Pēc tās absolvēšanas 1932. gadā viņš iestājas Latvijas Universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes Dabaszinātņu nodaļā, kuru beidzot 1938. gadā iegūst *Mg. rer. nat.* grādu ģeoloģijā. Jau studiju laikā 21 gada vecumā Dreimanis publicē pirmo zinātnisko darbu par glaciotektonisko struktūru lietošanu leduslaikmetu stratigrāfijā, kas vispāri ir pirmā publikācija kinetostratigrāfijā pasaulē. Par šo pētījumu, kas veikts Daugavas stāvkrasta atsegumos augšpus Doles salas, tēva māju Tomēnu tuvumā Daugmalē, iegūta Krišjāņa Barona prēmija, bet gadu vēlāk Latvijas Universitātes studentu zinātnisko darbu konkursā 1936. gadā pētījums par atšķirību starp augšējo un apakšējo morēnu Latvijā godalgots ar zelta medaļu. Pētījums galvenokārt veikts, balstoties uz viņa paša izstrādātu mineraloģiski petrogrāfisku metodi, kas vēlāk zinātniskajā literatūrā tika saukta par Dreimaņa metodi. Studiju laikā A. Dreimanis darbojas LU Dabaszinātņu studentu biedrībā un tās žurnāla *Daba un Zinātne* redakcijā, kā arī raksta dzeju. Viņš iestājas studentu vienotnē *Lidums* 1932. gadā un ir tās vecākais 1935./1936. gadā. No 1937. līdz 1944. gadam viņš strādā Latvijas Universitātes Ģeoloģijas un paleontoloģijas institūtā par subasistentu, jaunāko asistentu, lektoru un privātdocentu. Tajā pašā laikā viņš darbojas arī Zemes bagātību pētīšanas institūtā, sākumā kartējot juras brūnogleis un baltās kvarca smiltis, bet

vēlāk kvartāra nogulumus Latvijas rietumu un centrālajā daļā. Obligāto karadienestu Latvijas armijā no 1939. līdz 1940. gadam A. Dreimanis nobeidz kā rezerves leitnants. Nozīmīgs ir 1942. gads, kad kopā ar Pēteri Liepiņu tiek uzrakstīta grāmata studentiem praktiskiem darbiem ģeoloģijā *Latvijas minerāli un ieži* un izieta arī habilitācijas procedūra Latvijas Universitātē.

Lielas pārmaiņas dzīvē nes 1944. gada pavasaris, kad A. Dreimani iesauc Latviešu leģionā, kur viņš leitnanta dienesta pakāpē lielāko tiesu darbojas kā kara ģeologs, izņemot trīs mēnešus pēc Rīgas krišanas, kad viņu norīko 19. divīzijas 43. pulkā dienestam Kurzemes cietoksnī. Tomēr Ziemsvētku kauju laikā ir pienākusi pavēle, ka viņam jāatgriežas kara ģeologu vienībā. Neņemot vērā A. Dreimaņa lūgumu atstāt viņu Kurzemes cietoksnī, viņš galu galā tiek aizsūtīts uz kara ģeologu štābu Itālijas Tirolē, kur uzsāk Po upes līdzenuma kartēšanu, lai izstrādātu militārās ģeoloģijas karti. Te pienāk arī kara beigas, kam turpinās 18 mēnešu ilga un smaga dzīvošana teltīs kara gūstekņu nometnē Itālijā. Nometnē viņš apzina visus latviešus, igauņus un lietuviešus, izveido baltiešu skolu un priekšlasījumu ciklu, kā arī panāk, ka baltiešu vārdus un piederīgo adreses Dzimtenē neizdod padomju aģentiem, kuri mēģina pierunāt karagūstekņus atgriezties. Pēc pusotra gada gūsta A. Dreimanis nokļūst DP (*Displaced Persons*) nometnē Gēsthahtā. Pēc atbrīvošanas no tās viņš māca ģeoloģiju Baltijas Universitātē Hamburgā un Pinebergā no 1946. līdz 1948. gadam.

Pēc darba piedāvājuma Rietumu Ontario universitātē (*University of Western Ontario*) Londonā (Kanāda) viņu pārbaudīja politiskā skrīninga komisija Londonā (Anglija). Rietumu Ontario universitātes Ģeoloģijas departamentā vispirms A. Dreimanis strādā par lektoru, vēlāk par docentu, asociēto profesoru, bet ar 1964. gadu par profesoru. Papildus augstskolas darbam vasarās viņš veic ģeoloģisko un gruntsūdeņu kartēšanu vairāku Kanādas valsts iestāžu uzdevumā, kā arī sniedz konsultācijas rūdu meklēšanā, inženierģeoloģijā un vides aizsardzībā Kanādā un arī ASV. Vaterlo Universitātē (*University of Waterloo*) 1969. gadā un

Rietumu Ontario universitātē Dreimanis iegūst *D. Sc. h. c.* grādu.

Paralēli akadēmiskajam darbam un plašajiem ledāja veidojumu pētījumiem Lielo ezeru rajonā, kas, viņa vārdiem runājot, „ļoti atgādina Latviju, bet par lielu nožēlu nav Dzimtene”, A. Dreimanis plaši iesaistās starptautiskās kvartārpētniecības organizācijās, sekmē šo organizāciju publicitātes un autoritātes palielināšanos, bet it īpaši sadarbību starp dažādu valstu zinātniekiem Lielā leduslaikmeta un mūsdienu ģeoloģiskās vides pētījumos. Sadarbojoties ar Kanādas un ASV kolēģiem, 50. gadu beigās viņš izveido jaunu pēdējā leduslaikmeta stratigrāfijas shēmu Amerikas Lielo ezeru austrumu daļai, kas kļūst par pamatu Kanādas pēdējā leduslaikmeta stratigrāfijai. No 1967. līdz 1972. gadam viņš ir Ģeoloģijas apakškomisijas priekšsēdis Kanādas Nacionālā padomdevēju komitejā ģeoloģijas pētniecībā. No 1973. līdz 1987. gadam A. Dreimanis ir Starptautiskās Kvartāra pētniecības savienības (*INQUA*) Kvartāra nogulumu ģenēzes un litoloģijas komisijas priekšsēdis, bet no 1977. līdz 1987. gadam šīs komisijas morēnas nogulumu (*till*) materiālu pētniecības darba grupas vadītājs, tanī iesaistot ap 150 pētnieku no 32 valstīm. Šai komisijā viņš iesaista visu trīs Dienvidaustrumbaltijas valstu (Latvijas, Lietuvas un Igaunijas) zinātniekus un panāk igauņa Anto Raukasa (*Raukas*) iecelšanu par komisijas vicepriekšsēdi. No 1974. līdz 1984. gadam viņš vada Kanādas darba grupu *UNESCO–IUGS* starptautiskās ģeoloģijas korelācijas programmas projektā *Kvartāra apledojumī Ziemeļu puslodē*. Viņš piedalās gandrīz visās nozīmīgākās starptautiskās konferencēs, vairākkārt kā Kanādas oficiālais pārstāvis, kā arī organizē reģionālās konferences minēto komisiju un projektu ietvaros. Kā vieslektors viņš tiek aicināts uzstāties vairākās universitātēs. Garākus lekciju ciklus viņš nolasa Oulu Universitātē (Somijā) 1975. gadā, Lundas Universitātē (Zviedrija) 1977. gadā, Upsalas Universitātē un Stokholmas Universitātē 1981. gadā. Paralēli tam visam no 1980. līdz 1982. gadam viņš uzņemas arī Amerikas kvartāra apvienības (*AMQUA*) prezidenta pienākumus. No 1981. gada līdz 1987. gadam viņš ir prestižā

žurnāla *Quaternary Science Reviews* līdzredaktors.

A. Dreimaņa atstātais zinātniskais mantojums aptver vairāk nekā 200 zinātnisku rakstu, kuri publicēti starptautiski citējamos periodiskos izdevumos un augstākā līmeņa konferenču rakstu krājumos, viņš arī sagatavojis ļoti daudzus rakstus izdevuma *Latvju enciklopēdija* (A. Švābes redakcijā) visiem trim sējumiem (1950–1956) un papildsējumam (1962). Savā garajā un fantastiski raženajā zinātnieka mūžā, kas mērāms vairāk nekā 75 gadu garumā, ir nolasīti vai ar viņa līdzdalību sagatavoti apmēram 400 referāti. Kopā ar Dr. Oļģertu Kārkliņu sastādīta ģeoloģisko terminu nodaļa *Latviešu tehniskās terminoloģijas vārdnīcā* (1986), kas ir ļoti nozīmīgs ieguldījums turpmākajam darbam latviešu zinātniskās terminoloģijas attīstībā ģeozinātnēs.

A. Dreimaņa zinātniskais sniegums ir augstu novērtēts un paliks pieminēts visā pasaulē, Kanādā un arī Latvijā. Viņš ievēlēts par Kanādas Zinātņu akadēmijas locekli (*F.R.S.C., Royal Society of Canada*, III) 1979. gadā. Pensionējoties 1980. gadā, Rietumu Ontario Universitāte viņu ievēlēja par emeritēto profesoru. Vēl 21. gadsimta sākumā Dreimanis turpina darbu ar doktorantiem un maģistrantiem, kā arī veic pētniecības darbus kvartārģeoloģijā, pēdējos gados it īpaši kopā ar Latvijas ģeologiem. Par Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju locekli viņu ievēlēja 1990. gadā, savukārt 1991. gadā Latvijas Universitāte viņam piešķir *Dr. h. c. geol.* grādu. A. Dreimanis ir *INQUA* Goda biedrs (1985), Kanādas Ģeologu asociācijas (1995) izcilais biedrs, Kanādas Karaliskās biedrības biedrs (1979) un Latvijas Ģeogrāfu biedrības (1990), Latvijas Ģeologu savienības (1991) un Latvijas Kvartārpētniecības asociācijas Goda biedrs (1998). Viņš ir apbalvots ar Helsinku Universitātes medaļu (1990), Kanādas Ģeologu asociācijas augstāko apbalvojumu – sera Viljama Edmonda Logana medaļu, Vācijas Kvartārģeologu asociācijas Albrehta Penka medaļu (1988), Kanādas Kvartāra asociācijas V. A. Džonstona medaļu (1987) un Triju Zvaigžņu ordeni (2003), un daudziem citiem apbalvojumiem.

Neņemot vērā lielo darba slodzi Rietumu Ontario universitātē, ļoti aktīvo zinātniskās pētniecības darbu un līdzdalību starptautisko zinātniski profesionālo apvienību vadīšanā, A. Dreimanis veic neticami plašu sabiedriski politisko darbu. Jau tūlīt pēc ieceļošanas Kanādā 1948. gada vasarā A. Dreimanis apzina Londonas latviešus un nodibina Londonas Latviešu kopu, un ir tās ilggadējs vadītājs. Paralēli tam viņš līdzdarbojas Latviešu nacionālās apvienības Kanādā (LNAK) dibināšanā un ir tās priekšsēdis no 1953. gada līdz 1971. gadam. Viņš daudz referē Kanādas organizācijās un radioraidījumos par Latviju un latviešu likteņiem padomju okupācijā, kā arī raksta par to kanādiešu avīzēs. Trimdas latviešu preseī tiek uzrakstīti ļoti daudzi ar sabiedriski politisko dzīvi saistīti un informatīvi raksti, aktīvi referēti latviešu sarīkojumos. No 1973. gada līdz 1976. gadam A. Dreimanis ir Latviešu Kultūras fonda tehnisko un dabas zinātņu komisijas priekšsēdis, bet no 1983. gada līdz 1986. gadam – Latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienības (LAMZA) priekšsēdis. Turklāt kopš 2006. gada viņš ir arī žurnāla *Akadēmiskā Dzīve* redkolēģijas loceklis, kopš 1979. gada ir ģeoloģijas nozares redaktors žurnālā *Technikas Apskats*. Līdz ar izdevuma *Latvijas Universitātes Raksti* atjaunošanu 2002. gadā A. Dreimanis kļūst par Zemes un vides zinātnes redkolēģijas loekli.

A. Dreimanis ir sekmējis latviešu mūža organizāciju sadarbību, bet nozīmīgākais ieguldījums ir akadēmiskās vienības *Līdums* Toronto kopas darbībā un *Līdums* darbības atjaunošanā Latvijā. Sākot ar 1970. gadu, viņš ir *Līduma* Toronto kopas žurnāla *Teicējs* redaktors. No 1990. gada līdz 1998. gadam viņš apzina ārpus Latvijas dzīvojošos ģeozinātņu darbiniekus, sastāda un izsūta viņiem apkārtrakstu *LATGEO* ar informāciju par ģeozinātnieku darbību Latvijā. Viņš aicina Rietumos dzīvojošos ģeozinātniekus sūtīt profesionālo literatūru uz Latviju. Ar Londonas Latviešu kopas atbalstu viņš ir nosūtījis vairākus desmitus saiņu ar grāmatām un citiem materiāliem Latvijas augstskolām, skolām un Valsts arhīvam. Viņš aicina 1994. gadā Latviešu nacionālās apvienības Kanādā padomi un citas trimdas latviešu organizācijas piešķirt

stipendijas studentiem Latvijā. Viņš izkārto, ka 90. gados Londonas Latviešu kopa ik gadu piešķir sešas līdz deviņas stipendijas 250–500 Kanādas dolāru apmērā studentiem, kuru vecāki nedzīvo studiju pilsētā.

Pagājušā gadsimta 60. gadu sākumā A. Dreimanis mēģina sazināties ar latviešu ģeologiem un ģeogrāfiem okupētajā Latvijā un uzsāk grāmatu, žurnālu un rakstu kopiju sūtīšanu un apmaiņu. Diemžēl viņš samērā ātri atskārst, ka politiskās situācijas dēļ, kas tajā laikā valda Latvijā, latviešu zinātniekus nevar uzaicināt pie sevis, lai viņiem nekaitētu. Tomēr, kad A. Dreimani ievēlē par Starptautiskās Kvartāra pētniecības savienības (*INQUA*) Kvartāra nogulumu ģenēzes un litoloģijas komisijas priekšsēdi, atbilstoši prasībai, ka priekšsēdētāja vietniekam ir jābūt zinātniekam no Padomju Savienības, viņš izmanto tiesības un par savu palīgu izvirza igauni Dr. Anto Raukasu no Tallinas, kam seko Maskavas delegāta protests, kurā norādīts, ka viņiem ir cits kandidāts. Šo protestu *INQUA* vadība atstāj bez ievērības. Vēl jo vairāk, tā kā atbilstoši reglamentam šajā komisijā katrai valstij jāpiedalās ar vismaz vienu pārstāvi, A. Dreimanis noteic, ka katrai Padomju Savienības republikai ir tiesības sūtīt savu pārstāvi.

1986. gadā viņš ir ļoti gandarīts, jo saņem pirmo uzaicinājumu no Latvijas referēt Latvijas Universitātē un, sākot ar 1989. gadu, iesaistās LU Ģeogrāfijas (no 1996. gada Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu) fakultātē zinātniskās pētniecības un doktorantu studiju darbā, piedalās vairāku doktora disertāciju vērtēšanā. Pēdējos gados īpaša vērība pievērsta latviešu valodas tīrībai un nevajadzīgu svešvārdu lietošanai kā ikdienā, tā arī zinātniskos un tehniskos rakstos. Daudz laika un enerģijas prasa uzsākto zinātnisko rakstu pabeigšana, no tiem daži publicēti pēdējos divos mūža gados, kā arī arhīva kārtošana un darbs dārzā, kur vienmēr ir interesanti, jo „ir ko vērot un domāt par dzīvības skaistumu un spēku”.

Neapšaubāmi, ka ar A. Dreimaņa aiziešanu Viņšaulē esam zaudējuši vienu no aizvadītā gadsimta izcilajiem latviešiem. Daudzšķautņainā darbība visa raženā un ilgā mūža garumā liecina par viņa izcilo personību un

patiesu Tēvzemes un tautas mīlestību, bet atstātais garīgais mantojums rada šķitumu, ka laika pulkstenis viņam katru diennakti sīta garākas stundas nekā citiem... Bet varbūt šis šķitums ir īstenība? Tas ir jautājums, ko varētu atbildēt tikai Aleksis pats. „Visu skaidru!” no akadēmiskās vienības *Līdums!*

Aleksis sekoja savai dzīvesbiedrei Anitai (dzim. Kana), kura šķīrās no šīs pasaules šī gada 23. aprīlī pēc abu kopējā ģimenes dzīvē aizvadītiem 69 gadiem. Par Aleksi sēro viņa meitas Aija un Māra un mazbērni Andrejs, Maija, Mārcis un Metjū Kanādā, daudzie kolēģi, skolnieki un draugi.

HRONIKA

AKADĒMISKĀ VIENĪBA AUSTRUMS

7. septembrī 2010./2011. akadēmiskā gada sākuma sarīkojums.

14. septembrī viesu vakarā Ilmāra Lejiņa priekšlasījums par karu Afganistānā.

21. septembrī priekšvēlēšanu diskusijā *Austrumā* piedalījās Andris Bērziņš (PLL), Einārs Cilinskis (VL–TB/LNNK), Aleksandrs Kiršteins (ZZS) un Ģirts Valdis Kristovskis (V). Moderators vb. Ainārs Dimants.

25. septembrī brauciens uz Jāņa Čakstes dzimtas mājām Auči. Ziedu nolikšana pie J. Čakstes pieminekļa Jelgavā.

28. septembrī viesu vakarā uzstājās SIA *Kolkasrags* izpilddirektors Jānis Dambītis. Dokumentālā filma par Krišjāni Valdemāru un Latvijas jūrniecības pirmsākumiem.

12. oktobrī viesojās studentu korporācija *Varavīksne*. Vb. Andra Anspoka priekšlasījums *Nanotehnoloģijas zinātnei un praksei*.

19. oktobrī *Austruma* biljarda turnīrs.

21. oktobrī *Austruma* sabiedriskā diskusija *Pilsoniskā sabiedrība – ceļš uz Latvijas atdzimšanu?* P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā (tuvāk sk. šajā *Akadēmiskās Dzīves* numurā). Diskusijā, kas notika jau astoto gadu, piedalījās zvērināts advokāts Lauris Liepa, profesore Brigita Zepa un Vēlēšanu reformas biedrības valdes priekšsēdētāja vietnieks Rolands Irklis. Diskusiju vadīja sav. Andžejs Kaševskis. Pēc tās kopā ar studentu korporāciju *Fraternitas Lettica* tika godināta Maskavas Latviešu vakaru 140. gadskārta.

26. oktobrī jaun. Jāņa Egliņa priekšlasījums *Naratīva loma identitātes veidošanā*.

30. oktobrī *Austruma* 127. gadasvētki. Svinīgais akts notika LU Mazajā aulā, saviesīgā daļa – *Austruma* namā Ģertrūdes ielā 123.

18. novembrī *Austrums* piedalījās akadēmisko mūža organizācijas gājienā uz Rīgas Brāļu kapiem.

23. novembrī viesu vakarā ar priekšlasījumu *Kristīgā meditācija* viesojās mācītājs Juris Rubenis.

30. novembrī viesu vakarā filma *Dažādā vēsture* kopā ar tās veidotājiem Ināru Kolmani un Uldi Neiburgu.

6. decembrī zoles turnīrs pie konkorācijas *Valdemārija*. Pirmās kārtas uzvarētājs sav. Kaspars Svilāns.

9. decembrī viesošanās pie studentu korporācijas *Selga*. Ar priekšlasījumu par jaunākām atziņām eksperimentālajā arheoloģijā uzstājās vb. Artūrs Tomsons.

14. decembrī *Austruma* gada sapulce. Ievēlēta jauna valde: vecākais sav. K. Svilāns, vecākā vietnieks vb. Aigars Reinis, kasieris vb. Viesturs Pauls Karnups, sekretārs sav. Rihards Urtāns, audzinātājs sav. Dainis Špeļs, ekonoms sav. Edgars Ķēniņš, biedrzinis sav. Agris Zihmanis, valdes loceklis kultūras jautājumos Gints Šīmanis, valdes loceklis saimnieciskajos jautājumos Ronalds Muižnieks.

20. decembrī austrumiešu un valdemāriešu zoles turnīra otrā kārta *Austruma* namā. Pēc otrās kārtas par kopvērtējuma līderi kļuva sav. K. Svilāns.

26. decembrī Ziemassvētki *Austrumā*.

18. janvārī filmu vakarā divas dokumentālās filmas: *Jāņa Čakstes dzīve* un *Jāņa Čakstes ciltskoks*.

25. janvārī Tatjanas dienas svinības kopā ar korporācijām *Fraternitas Lettica*, *Fraternitas Livonica* un *Sororitas Tatiana*. Klātesošie izbaudīja vb. A. Dimanta stāstījumu par *Austruma* dibināšanas vietas apciemojumu Maskavā – tagad restorāns *Vogue Café*

Kuzneckij most ielā 5/7, ieeja no Neglinnaja ielas.

31. janvārī zoles turnīra trešā kārta *Austruma* namā. Arī pēc trešās kārtas kopvērtējuma līderis bija sav. K. Svilāns.

5. februārī studentu biedrības *Šalkone* atjaunotā karoga iesvētīšanas ceremonijā Jelgavā, Latvijas Lauksaimniecības universitātes Meža fakultātē, piedalījās vb. A. Dimants, vb. Oskars Bērziņš un sav. A. Zihmanis.

7. februārī viesošanās pie studenšu korporācijas *Varavīksne*. Priekšlasījumu *Aristoteļa ētika mūsdienās* sniedza korporācijas meitene Līga Jansone.

8. februārī jaun. Riharda Plotkas priekšlasījums *Grēksūdzes tiesiskā aizsardzība*.

15. februārī viesu vakarā uzņēmēja Anša Līpeniša priekšlasījums *Mīli to, ko Tu dari!* par uzņēmējdarbības mērķi.

21. februārī Igaunų studentu biedrības (EŪS) priekšlasījums *Austrumā* par Igaunijas Neatkarības dienu.

26.–27. februārī zemledus makšķerēšana Usmas ezerā vb. Pētera Stradiņa 40. dzimšanas dienas zīmē kopā ar studentu biedrību *Šalkone*.

7. martā zoles turnīra ceturrtā kārta konkordijas *Valdemārija* namā. Zoles turnīra uzvarētājs – sav. K. Svilāns.

8. martā diskusijā *Vai Latvijā meži tiek pārmērīgi izcirsti?* runāja vecbiedri Jānis Barons, Ivars Pavasars un Jānis Vaitis.

10. martā viesošanās studenšu korporācijas *Staburadze* literārajā vakarā. Savu krāsu referātu *Jūgendstils – ne tikai arhitektūra* nolasīja korporācijas meitene Linda Zustrene.

15. martā dziesmu vakaru vadīja sav. R. Muižnieks.

22. martā jaun. Matīsa Lūciņa priekšlasījums *Alus cilvēkam un cilvēks alum*.

29. martā Latvijas Amatniecības kamearas prezidenta Viļņa Kazāka priekšlasījums *Amatniecības attīstība Latvijā*.

8.–10. aprīlī piedalīšanās EŪS gadāsvētkos Tartu.

12. aprīlī studentu biedrības *Šalkone* priekšlasījums par medībām. Ciemojās *Šalkone* un akadēmiskā vienība *Latvieta*.

19. aprīlī viesu vakarā ar priekšlasījumu *Latvijas ekonomikas perspektīvas* uzstājās analītiķis Pēteris Strautiņš.

26. aprīlī sav. Jānis Runguļa priekšlasījums *Vai Austrumam vajadzētu būt sociālos tīklos?* Dziesmu vakaru atkal vadīja sav. R. Muižnieks.

30. aprīlī Lielā talka *Austruma* namā un dārzā kopā ar akadēmisko vienību *Latvieta*.

10. maijā jaun. Mika Grīna priekšlasījums *Tulkošana no igauņu uz latviešu valodu*.

17. maijā vb. A. Dimanta priekšlasījums *Vācbaltiešu mantojums Latvijā*.

21.–22. maijā Darba svētki Vidusdaugavas dabas parkā – koku stādīšana Skrīveros pie Aizkraukles pilskalna kopā ar akadēmisko vienību *Latvieta* un studenšu korporāciju *Staburadze*.

31. maijā *Austruma* biljarda turnīrā uzvarēja vb. Jānis Baltiņš.

31. maijā akadēmiskā gada noslēguma vakars.

13.–14. jūlijā austrumiešu izziņas brauciens uz Roņu salu vb. G. Šīmaņa vadībā.

15. jūlijā I. Čakstes urnas nolikšana Lielajos Meža kapos.

2. augustā Dārza svētki *Austruma* dārzā.

12.–13. augustā Jauno austrumiešu salidojums (JAS) – laivu brauciens pa Mēmeles upi vb. J. Baltiņa vadībā.

sav. **Agris Zihmanis**,
akadēmiskās vienības *Austrums* biedrzinis

AKADĒMISKĀ VIENĪBA LATVIETE

31. jūlijā, turpinot ilggadēju tradīciju vasarā pēc oficiālā akadēmiskā gada noslēguma doties ceļojumā pa Latviju, to apvienojot ar viesošanās pie kādas no vienības draudzenēm un vakarā noskatoties kādu izrādi, devāmies ciemos pie sav. Kristīnes Zihmanes-Rītiņas Tukumā, apskatot viņas veidoto izstādi, kurā visi darbi tapuši no salmiem, kā arī radošo darbnīcu. Vakarā Durbes estrādē muzikālā izrādē *Tas trakais* Bellacord šovs.

7. oktobrī ar darba sagaitu aizsākās jaunais 2010./2011. akadēmiskais gads.

21. oktobrī piedalīšanās akadēmiskās vienības *Austrums* sabiedriskajā diskusijā (tuvāk sk. šajā *Akadēmiskās Dzīves* numurā).

1. novembrī izrādes *Benjamiņa – kā dzīvot modernam cilvēkam* apmeklējums Benjamiņu namā.

4. novembrī Sirmajā stundā Didža Kļaviņa lasījums *Diplomātijas draudi un ieguvumi*, pēc tam sarunas sveču gaismā atbilstoši senākajām vienību tradīcijām.

18. novembrī piedalīšanās akadēmisko mūža organizāciju gājienā uz Rīgas Brāļu kapiem, noliekot ziedus un aizdedzinot svečītes pie Mātes Latvijas tēla. Svinīgās brokastis.

2. decembrī Sirmajā stundā. Jauniešu kandidāte Odita Rubinska uzstājās ar referātu *Mākslas terapija*.

15. decembrī Žila Masnē operas *Verters* apmeklējums Latvijas Nacionālajā operā kopā ar citām akadēmiskajām mūža organizācijām.

17. februārī Sirmajā stundā jauniešu kandidāte Eva Stobe ar referātu *Latvijas Nacionālās bibliotēkas vēsture un nākotne*.

5. martā *Latvietes* 86. gadassvētki notika *Austruma* namā. Akadēmisko roku *Biocentriskās pieejas metode* teica Aija

Dudkina. Ar koncertu priecēja koklētāju ansamblis *Cantata* (vadītāja Anda Eglīte).

10. martā Starptautiskajai sieviešu dienai veltīts viesu vakars. Viesņa Gunta Zeile referēja par tēmu *Sieviešu integrācija darba tirgū pēc bērna piedzimšanas*.

24. martā Sirmajā stundā. Sav. Lindas Paikenas iespaidi, ceļojot ar kruīza kuģi pa Vidusjūru.

25. aprīlī svinīgajā sagaitā Lieldienu svinības pie vb. Renātes Mednes Bergos. Savietēs tika uzņemta Laura Dambekalna.

30. aprīlī piedalīšanās Lielajā talkā *Austruma* namā.

16. maijā viesu vakars *Pozitīvā domāšana – domu piepildījums rīcībā* pie studentu korporācijas *Daugaviete*.

21.–22. maijā līdzdalība *Austruma* rīkotajos Darba svētkos.

19. jūnijā svinīgā sagaitā Zemeņu ballē pie vb. Gundegas Dambes. Atskats uz aizvadīto akadēmisko gadu. Savietēs tika uzņemta Odita Rubinska.

Akadēmiskā gada laikā notikušas arī regulāras audzināšanas stundas. Darba sagaitās apspriesti dažādi vienības dzīves jautājumi.

Bakalaura grādu ieguva vienības vecākā Guna Jākobsone-Šnepste. Par jauno māmiņu kļuva sav. Ieva Oša, kurai piedzima dēliņš. Sveicām vb. Lienī Birkenšteini 80 gadu jubilejā. Bijām klāt svinīgajā brīdī, kad sav. Linda Paikena Mārtiņa baznīcā salaulājās ar Ivaru Romanovski. Tie ir lielākie notikumi personiskajā dzīvē, kas tomēr nav nodalāmi no vienības akadēmiskās dzīves.

Visu skaidru!

sav. Dagnija Ivanovska

KONKORDIJA VALDEMĀRIJA

Konkordijas *Valdemārija* 2010./2011. akadēmiskais gads iesākās tāpat kā daudzām citām akadēmiskām organizācijām – **5. septembrī** ar Aristoteļa svētkiem. Bija gan sanākšana Doma laukumā, gan gājiens uz *Alma Mater*, gan saviesīga pasēdēšana pie alus kausa.

Nākamās nedēļas ceturtdienā, **9. septembrī**, norisinājās atklāšanas svētku konvents, kas nu jau pavisam oficiāli atsāka valdemāriešu tradīciju ceturtdienās ierasties uz konventa pasākumiem.

Katru septembri tiek pārvēlētas *Valdemārijas* amatpersonas. Tā notika arī **16. septembrī**.

Kā jau katru gadu, nākamās trīs nedēļas bija junioru kandidātu viesošanās zīmē, lai jaunieši izprastu, kas ir *Valdemārija* un vai viņi vēlas būt *Valdemārijas* juniori. Tā pagāja **23. un 30. septembris** un **7. oktobris**. Tie jaunieši, kuriem bija vēlme saistīt savu dzīvi ar *Valdemāriju*, **14. oktobrī** tika uzņemti par junioriem.

Valdemāriešiem patīk dziedāt. Tas arī tika pierādīts 4. dziesmu festivālā **16. oktobrī**, izcīnot pirmo vietu. Tāpat arī neiztrūkst ciemošanās pie citām akadēmiskajām organizācijām. Piemēram, **18. oktobrī** valdemārieši devās ciemos pie studenšu korporācijas *Spīdola*.

Lai organizācija spētu pilnvērtīgi darboties, ir vajadzīgi darba konventi. Tāds norisinājās **21. oktobrī**.

28. oktobrī ciemos aicinājām studenšu korporāciju *Staburadze*.

Strīdos dzimst patiesība – diskusiju vakars **4. novembrī**.

Valdemārietis bez sacensību gara – tā ir reta parādība. **8. oktobrī** norisinājās *Valdemārijas* spēles, kad biedri sanāca uz boulinga turnīru.

Novembris ir viens no patriotiskākajiem mēnešiem akadēmiskajā gadā. Lāčplēša dienā, **11. novembrī**, svētku konventā valdemārieši pieminēja par Latviju kritušos.

15. novembrī ciemojamies pie studenšu korporācijas *Varavīksne*.

Kas var būt labāks par sajūtu, ka esi viens no pirmajiem, kas sveic Latviju tās dzimšanas dienā, būdams ierindā ar visu akadēmisko saimi! **18. novembrī** gājiens uz Brāļu kapiem ar tam sekojošo sildīšanos pie soļankas šķīvja, svētku konventu un dziesmām.

Nākamajā dienā pēc valsts svētkiem, **19. novembrī**, nedaudz netradicionāls „sporta veids” – pokers.

Bet ja jau patriotiski, tad patriotiski. Aptaujā par latviešu nacionālo sporta veidu daudzi noteikti minēs zolīti. **22. novembrī** zoles vakars ar akadēmisko vienību *Austrums*.

25. novembrī atkal spriešana un lemšana darba konventā.

Dziesmu tradīcijas ir spēcīga lieta. Bet vai katrs valdemārietis zina, kāda katram biedram ir krāsu dziesma? **2. decembrī** dziesmu vakars.

Lai gan Krišjānis Valdemārs nekad nav bijis konkordijā *Valdemārija*, konventā viņa idejām par godu tiek organizēti Valdemāra lasījumi. Šoreiz **4. decembrī** Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā.

Zoles turnīrs ar akadēmisko vienību *Austrums* norisinājās četrās kārtās. **6. decembrī** 2. kārtā.

Valdemārijas spēļu biljarda kārtā, sportiska niknuma pavadīta, notika **11. decembrī**.

Pirms svētkiem vajag arī spriest un lemt. Tā **16. decembrī** darba konvents.

Jau otro gadu valdemārieši apvienoja patīkamo ar lietderīgo, rīkojot labdarības spēļu vakaru. Tas notika zīmīgā laikā – pirms Ziemassvētkiem. Šoreiz **23. decembrī**.

Otrais semestris iesākās ar organizatorisko jautājumu konventu **13. janvārī**.

Tāpat kā pirmajā semestrī, norisinājās trīs viesu vakari, lai junioru kandidāti varētu iepazīt konkordiju *Valdemārija* – **20. un 27. janvārī** un **3. februārī**.

Starp diviem pēdējiem viesu vakariem, **31. janvārī**, valdemārieši un akadēmiskā vienība *Austrums* aizvadīja zolītes turnīra 3. kārtu.

Konkordijas *Valdemārija* 84. gada svētki izcili kuplā pulkā tika svinēti **10. februārī**.

Pēc svinēšanas ir laiks kam nopietnākam. **17. februārī** darba konvents.

Literārās aktivitātes *Valdemārijā* ir ne tikai viesu vakaros, bet arī pašiem savā lokā. Tā **24. februārī** notika literārais vakars, pārcilājot interesantas tēmas.

Pasaules hokeja čempionāta gaidās **27. februārī** valdemārieši sanāca uzspēlēt galda hokeju.

Liekas, viss ir izrunāts. Bet nē! Vienmēr atrodas kas nepateikts. **3. martā** diskusiju vakars.

Noslēdzošā 4. zolītes kārtā **7. martā**. Valdemārieši jau sāka ar nepacietību gaidīt mačošanas nākamajā gadā.

Izglītoties nekad nevar par daudz. Literārais vakars **10. martā**.

Svarīgi ir zināt, nevis pret ko tu cīnies, bet par ko. Leģionāru piemiņas diena **16. martā**.

Katrs valdemārietis ir izslāpis pēc zināšanām, tāpēc arī **17. martā** bija literārais vakars.

24. martā darba konvents.

28. martā bijām lūgti pie studenšu korporācijas *Dzintra* klausīties referātu par Jāni Streiču.

Jokus pie malas! Joku konvents **1. aprīlī** ar karnevāla elementiem. Kaut kas nebijis valdemāriešu konventa dzīvoklī!

Ir brīži, kad gribas vienkārši atpūsties. **7. aprīlis** – alus vakars.

Ja esi atpūties, tad ir jāpastrādā, lai radītu mākslu, un apskaties arī, ko citi ir izveidojuši. Konkordija *Valdemārija* startēja 10. korporāciju teātra festivālā **9. aprīlī**.

Ja jau mākslas darbi rodas mokās, tad pēc radīšanas un rādīšanas noteikti ir jāuzdzied un jāiedzer alus. Dziesmu un alus vakars norisinājās **14. aprīlī**.

15. aprīlī valdemārieši sēdās vilcienā uz Jelgavu un brauca ciemos pie studentu korporācijas *Ventonia*.

21. aprīlī izglītošanās literārajā vakarā.

Pavasaris nu jau sācies, tādēļ **23. aprīlī** valdemārieši talkoja konventa telpās un apkārtnē, lai notraustu putekļus no malu malām.

Pēdējā spriešana pirms akadēmiskā gada beigām norisinājās **28. aprīlī**.

Ir vēl viens klasisks latviešu sporta veids. Priekšpēdējā *Valdemārijas* spēļu kārtā **30. aprīlī** tika rīkots novusa turnīrs.

5. maijā nāca ciemos draugi no citām akadēmiskajām organizācijām.

Lai arī valdemāriešu ģimenēs būtu izpratne, kur ceturtdienu vakaros paliek vīrs, draugs vai dzīvesbiedrs, **7. maijā** notika dāmu pēcpusdiens.

Pēdējā spēļu kārtā – šautriņu turnīrs **8. maijā**.

Alus vakars **12. maijā**.

Komeršs **14. maijā**, un tad jau uz tikšanos atkal septembrī!

kr! Jānis Ļahs, KV sen!

STUDENTU BIEDRĪBA *FRATERNITAS RUSTICANA*

2009. gada novembrī filistru un goda filistru kapu vietu sakopšana Meža kapos. Līdzdalība akadēmisko mūža organizāciju 18. novembra svētku gājienā. Pēc gājiena apmeklējām Meža kapus un nolikām ziedus mūsu biedru atdusas vietās. Noslēgumā pasēdēšana kafejnīcā.

Saietā stāsti par aizvadīto vasaru, arī par kopējo braucienu uz Demeni Daugavpils novadā Latvijas–Lietuvas pierobežā. Šeit apglabāts Latvijas aizstāvēšanās cīņās 1944. gada jūlijā kritušais *Fraternitas Rusticana* filistrs Pauls Pētersons un vairāki viņa cīņu biedri. Paula līgava Aina Hovels par saviem

līdzekļiem finansēja pieminekļa izgatavošanu un uzstādīšanu. Jau gandrīz divdesmit vasaras galvenais organizācijas pasākums ir brauciens uz Demeni, lai godinātu karos kritušos biedrus, kā arī lai izteiktu atzinību Ainai un cieņu viņas jaunības dienu mīlestībai visa mūža gājumā.

Decembrī saietā F! Aivara Berķa priekšlasījums par represētajiem meža darbiniekiem, demonstrējot daļu no informācijas avotu oriģināliem.

Ziemassvētki kopā ar ilgu gadu, jau no pirmskara laikiem, draudzīgo akadēmisko vienību *Latviete*. Svinējām kopīgi ar ģimenēm.

2010. gada janvārī saietā F! Elmāra Pelkausa priekšlasījums ar diskusijām par tēmu *Dvēseļu ceļošana Austrumos un Rietumos*.

Marta saietā turpinājās minētais F! E. Pelkausa priekšlasījums ar diskusijām. Šajā reizē plašāks stāstījums par dvēseļu reinkarnāciju Austrumtautu reliģijās.

Aprīlī saietā tika pārrunāti organizatoriski jautājumi par pavasara komeršu, arī iespējamā kultūras programma. Turpinājumā F! E. Pelkausa priekšlasījums ar diskusijām *Kad vergi kļūst par ķeizaru* par Haiti un Libēriju, to iedzīvotājiem, abu šo valstu kopīgajām un atšķirīgajām vēstures gaitām. Šis literārais lasījums bija pirmais trīs studentu organizāciju kopējais pasākums.

Maijā pavasara komeršs A. Berķa vasarnīcā Pabažos. Kultūras programmā Minhauzena muzeja apmeklējums un ekskursija pa tuvāko apkārtni – mežs, pļavas, Pēterupīte.

Darbu beidza Globālais prezidijs. Tas apvienoja un vadīja pasaulē izkaisīto rustikāņu dzīvi visos pēckara gados. No šī brīža visa organizācijas darbība tiek vadīta no Latvijas.

Novembra saietā biedru stāstījumi par aizgājušās vasaras iespaidiem. Noslēgumā F! A. Berķa vēstījums par politiskām cīņām starp partijām, arī aizkulišu darbībām 10. Saeimas priekšvēlēšanu laikā.

2011. gada februārī saietā F! E. Pelkausa literārais priekšlasījums *Kas ir „pasaules valdnieks”?* – stāstījums par mūsdienu pasaules „pārvaldes sistēmu” (Bildenbergas grupa, Trīspusējā komisija). Informācija, ko rosinājusi Otto Ozola nesen iznākušī grāmata *Latvieši ir visur*.

Viesošanās korporācijā *Fraternitas Lettica*.

Marta un aprīļa saietos F! A. Berķa literārais priekšlasījums *Par privatizāciju laiku lokos*.

Maijā saietā – par pavasara komerša organizēšanu.

Jūnijā komeršs pie F! A. Berķa Pabažos.

Pāvels Romislovs,
Fraternitas Rusticana sekretārs

STUDENTU BIEDRĪBA

ŠALKONE

2010. gada 10. februārī Valentīndienas sarīkojums *Mežu sirdis* Tonusā.

18. februārī līdzdarbība LLU Studentu pašpārvaldes vēlēšanās.

24. februārī *Šalkones* zemledus makšķerēšanas sacensības Ānes karjerā, Jelgavas novadā.

3.–6. martā Meža fakultātes pārstāvēšana izstādē *Skola 2010*.

22. aprīlī Atvērto durvju diena Meža fakultātē.

26.–27. aprīlī līdzdalība *Mežu dienās '10* Meža fakultātē.

28. aprīlī Kriša Meldera grāmatas *Meža vakari* prezentācija, piedaloties *Šalkones* pārstāvjiem.

5. maijā *Šalkones* darbības prezentācija Muzeju naktī.

22. maijā meža stādīšana Auces novadā.

25. maijā *Šalkones* kā biedrības prezentēšana Jelgavas pilsētas svētku gājienā.

15. oktobrī sporta spēļu *Cross country – Zelta rudens* rīkošana.

13. novembrī zoodārza sakopšanas talka.

15. novembrī referātu vakars, ko vadīja Meža fakultātes dekāns D. Dubrovskis.

27. novembrī *Šalkones* Karaliskās medības.

3. decembrī Meža fakultātes medības.

2011. gada 1. februārī balvas *Zelta čiekurs* pasniegšana un *Šalkones* līdzdarbība šī pasākuma organizēšanā.

2. februārī *Šalkones* zemledus makšķerēšanas sacensības Ānes karjerā.

5. februārī *Šalkones* karoga iesvētīšana.

6. martā līdzdalība piemiņas pasākumā O. Kalpaka dzimtajās mājās Airītēs.

14. martā referātu vakars *Īles nacionālo partizānu bunkurs*.

19. martā piemiņas pasākums Īles nacionālo partizānu bunkurā, Auces novadā.

8. aprīlī Atvērto durvju diena LLU.

12. aprīlī sadraudzības vakars ar akadēmisko vienību *Austrums*.

26.–27. aprīlī *Mežu dienas '11* Meža fakultātē.

27. aprīlī zoodārza sakopšanas talka.

4. maijā ozolu stādīšana Dobeles novadā.

7. maijā meža stādīšana Vecaucē.

21. maijā *Meža dienas Mežaparkā*.

27. maijā *Šalkones* prezentācija Jelgavas pilsētas svētku gājienā.

2.–3. jūlijā Latvijas kokapstrādes uzņēmumu 36. sporta svētki Engures pagastā.

3. septembrī *Šalkones* sporta spēles.

Lāsma Bumbiere,
studentu biedrības *Šalkone* seniore

AKADĒMISKĀ DZĪVE IN THIS ISSUE

Dace Dzenovska

„The Dane” in the Latvian Countryside: Myths and Critique of Post-Soviet Agrarian Capitalism

During a conversation on rural depopulation, Aina, a staff member of a local museum of history, told me that „nature does not like empty space.” Her brother, like many other residents of this municipality, has sold his land to „the Danes”: „The Danes are coming in and the locals are leaving. Land prices are falling. Danes are the only ones with financial resources. It is the colonization of this century!”

Aina’s view is shared by many residents and government officials in Latvia’s rural municipalities. Many question the motives behind Danish foreign investment in agriculture, especially pig farming, suggesting that the investors are not looking to work and to take care of the land, but rather to make a quick profit from agricultural subsidies. More than that, Latvia’s residents suspect that Danish farmers are receiving additional benefits from their government, which enable them to take their often environmentally unfriendly business elsewhere. Danish farmers themselves, as well as those who consider that intensive farming is the only way to revive the Latvian countryside, consider that local residents produce such myths due to the prevailing sentiment of economic nationalism, as well as out of ignorance, envy, and even ethnic discrimination.

In this article, I suggest that the stories Latvia’s residents tell about „the Danes” should not only be viewed as products of ignorance and/or irrational prejudice, but also—or rather—as a form of critique of post-Soviet agrarian capitalism and EU integration. In the narratives of Latvia’s rural residents,

„the Dane” has become a metaphorical figure that helps to personify processes that Latvia’s residents find obscure, but which, in their view, perpetuate the unequal conditions in which they find themselves in relation to the foreign farmers. I suggest that the conspiracy theories produced by Latvia’s residents are useful to consider when undertaking critical analysis of the economic practices that have shaped life in rural Latvia during the last twenty years.

Ivars Pavasars

Globalcentric Position in Discourse of Biological Diversity and Latvia

It has been observed in the environmental impact assessment debates that „right” or seemingly widely accepted environmental arguments are much more powerful than other types of argument.. A position in favour of protecting biological diversity is an example of such a „righteous” argument. The aim of this article is to try to clarify these arguments for “righteous” biological diversity and to examine their relevance in the Latvian context.

According to a renowned anthropologist Arturo Escobar who analyses the global discourse of biodiversity, four main discourse positions can be distinguished. According to several formal parameters the situation in Latvia corresponds to his globalcentric discourse position, where the central role is played by the Convention of Biological Diversity accepted by Latvia

This article shows however that data on the land cover both quantitatively and qualitatively indicate a substantially higher degree of naturalness of agricultural and forest landscapes in Latvia (also in the rest of Eastern

Europe) as compared to Western European countries, countries in which the discourse of globalocentric biodiversity originated and is sustained. Also a study based on interviews in the Latvian countryside strongly indicates that the degree of naturalness and problems related to it are considerably different from those corresponding to the globalocentric discourse position. In conclusion adopting this position uncritically and ignoring the local Latvian context, by simply importing the concepts based on the globalocentric biodiversity discourse position into Latvian legislation and environmental assessments may in fact harm balanced countryside development in Latvia by giving too much emphasis to this position.

Ieva Raubiško

What is „Well-being” and why „Well-being”? A Look into What is Meant by the Good Life by Rural People in Latvia

This article proposes to introduce ‘well-being’ as a new concept in Latvian social sciences and humanities research. Despite the wide international use of ‘well-being’ in the academic and applied studies focusing on human development in the last two decades, no equivalent has so far been created in the Latvian language, preferring such terms as ‘individual/social welfare’ and ‘quality of life’ instead.

The article discusses some of the most influential theories underlying the human development and well-being research, focusing mostly on Amartya Sen’s and Martha Nussbaum’s capabilities approach and Len Doyal and Ian Gough’s theory of human need. Having reviewed some of the diverse well-being studies abroad and in Latvia, the author suggests a new definition of well-being for usage in Latvian academic and applied research. The definition takes after one offered by the Wellbeing in Developing Countries group at the University of Bath (2002–2008), which looks at well-being as a social state

and process whereby one’s human needs are met, and one can pursue meaningful goals and achieve a satisfactory quality of life.

Finally, the article discusses how the proposed concept of well-being is applied in the research project on changing development strategies and cultural spaces of Latvia’s rural inhabitants. Providing a short analysis of people’s ideas about their place/ space in the Latvian countryside, the author shows how a social anthropological look at the ideas, meanings, and practices might contribute to a productive study of well-being in Latvia.

Agnese Cimdina

The Rationality of Rural Life and its Cultural and Social Basis

The purpose of this article is to challenge the view that economic activity based on economic efficiency as set out in economic development guidelines to modernise rural areas, enhance productivity and introduce common standards for agricultural production, more often than not have to deal with complex relationships embedded in local cultural context and social environment. The article examines this concept of embeddedness and argues that the relationships in which agricultural economic practices and decisions are embedded have culturally derived meanings. Several rural activities (such as, for instance, bath-house services, home beer-brewing and organic farming) are not primarily guided by economic considerations but rather by culturally derived awareness of one's own identity and that of others, of certain values, of social and of natural environment (including that of one's home), and of continuity together amounting to a certain vision of what constitutes a good life. Thus a study of rural economic practices and agricultural activities should take into account culturally derived values, social ties, as well as human relations with nature and the meanings attached to them. The presented theoretical considerations on the embeddedness of agricultural activities in

local cultural context and social environment is supplemented by empirical examples from five farms in Vidzeme (one of the regions of Latvia). These practices were studied during a long-term field research in 2010 and 2011.
Aija Priedīte

Aija Priedīte

„One’s Own Teeny Tiny Piece of Land” from an Interdisciplinary Perspective

The group of researchers ESF Project „One’s Own Teeny Tiny Piece of Land – Developmental Strategies of Latvian Rural Population and Change in the Cultural Environment” have chosen the title of a story by Jānis Purapuķe, very popular in the context of Latvian culture, as the heading of their interdisciplinary research work. It is not only the title of the story by Purapuķe that has grown into a meaningful and widely used phrase in Latvia but the story itself is also a rich source of information about the life of the rural population in Latvia in the 19th century. In this analysis, I have attempted to examine the story by Purapuķe through a „question grid” that has been created for specific purposes of a wider research topic (concerning the life of the rural population in Latvia as reflected in the novels of Latvian authors); this grid includes the fundamental questions asked by my other colleagues from various fields (socio-anthropologists, political scientists, culture-anthropologists, environmentalists and sociolinguists). From analysis of the story from these different perspectives, the reader understands the reasons why our group of scientists chose this title for their research.

With the help of „in-depth interviewing” a method that is widely practiced in other branches of science (and incorporated in the „question grid”, mentioned above) but up till now has been virtually unused in the analysis of literature, interesting vistas open: first, it is a new analytical method that can be applied to literary analysis; second, this

method enables us to discover a wealth of information in a literary text that would have been lost upon the reader if the text were simply read as an aesthetic piece of fiction; third, this method enables the researcher to link various subject areas within a literary work, thereby attaining an interdisciplinary perspective.

With the help of such an approach, we rediscover the life of rural people in Latvia in the second half of the 19th century. We learn about their social and legal status, their mutual relations and cooperation, the role of the landlord, of the farm and his wife and their relations with the farm-hands, about their attitude to work, their ethical ideas and visions of a meaningful life, about their attitude to the environment, nature and animals, their views on „otherness” as well as the sociolinguistic aspects that may create conflicts and the conflict resolution methods that are available. Considering this information in the present day context (2011) the question arises whether Pēteris Zelmenis, the protagonist of the story, would develop the same strategies and stamina today as he did then or, putting it in other words, would the 2011 replica of Pēteris Zelmenis only consider the the land he inherited from his father and grandfathers by its market value?

Klāvs Sedlenieks

Was Cibins a Nice Fellow?

The article analyses a classic Latvian short story *The Battle near Knipska* by Jānis Poruks. The story has been included in the lists of compulsory (or recommended) readings for students in primary and secondary schools during most of the time since 1920s. The main character Cibins is often perceived and presented to the pupils as the symbol of peacefulness and non-aggression. By that Cibins is often used in popular discourse as an example of the peaceful aspirations in Latvian culture. While the story is fictional, it has two links to the Latvian reality – first

it depicts quite well the realities of schools in Latvia both in late 19th century and now and, second, as a role setting example it has influenced generations of Latvians. This article uses the story as an ethnographic text and sets out to ask how peaceful in fact is Cibins and the environment in which he lives. By comparing cross-cultural anthropological data about peaceful societies, the article argues that in fact neither Cibins nor the environment in which he lives are peaceful or capable of peaceful life. On the contrary – the whole structure of the society and its institutions are characteristic of societies that are oriented more towards education of violent and individualistic characters. By the way of extrapolating the conclusions to contemporary Latvia, the article also argues that contemporary Latvian society is similarly geared to violence and individualism which may obstruct developmental efforts of the society.

**Edmunds Trumpa,
Anna Stepiņa**

Some Remarks about the Latest Research on Latgalian Identity

Today, great attention is paid to the research of Latgalistics, many publications have been devoted to the ethnic and linguistic identity problem of Latgale region. In recent years this problem has acquired a new turn, an issue of Latgalian as the third Baltic language has been brought forward. The aim of this article is to briefly evaluate the ideas expressed in the recent studies and to engage into discussions with the authors.

There are arguments for agreeing with those who want to see Latgalian speech/writing as a full-fledged language: the status of language provides more benefits in terms of viability, development of Latgalian writing traditions, and results of sociolinguistic studies suggest that it would be beneficial to the Latgalian identity. There are also a number of counter-arguments mentioned in this article: advocates of Latgalian language

are poorly supported by linguistic reasons, and ignore many previous studies in the field of linguistics. Moreover, the research data of sociolinguists themselves are taken out of time and space context, and sometimes are incomplete and misleading. Data from areal linguistics (Latgalian dialects that are spread beyond the historical boundaries of Latgale) raises a question that is very difficult to answer – where are the boundaries of this hypothetical language?

The hypothesis of micro-identity is also raised in this article. The administrative boundaries and boundaries of parishes existing for a very long time may influence micro-identity – the old generation still consider themselves to be the inhabitants of the old parishes, even though they haven't been living in them for many years (because the boundaries of the parishes have changed). They have both micro-local Latgalian and Latvian identity, and they do not speak or write proper Latgalian language. On the other hand, the representatives of the newer generations are unfamiliar with the association with the old parishes. Currently their identity space has also expanded because of migration. It can also be cautiously argued that the extinction of micro-identity promotes the strengthening of a wider regional (whole Latgale) identity.

Rasma Kārklīņa

An Interdisciplinary View of Latvia's Rural Development

The three-year research project „Cultural Change and Life Strategies of Latvian Rural Populations” takes on the challenge of working in an interdisciplinary way. Ten scholars representing the fields of social anthropology, political science, environmental science, literature, and linguistics work together as a research team analyzing socio-economic, political, and cultural trends in Latvia's rural areas. Each researcher works on an individual sub-project, but parallel work takes place to foster a joint interdisciplinary view of the topic at hand.

The article outlines how the project team understands the value and practice of interdisciplinarity. First of all, team members take as an axiom that broad issues such as developmental trends in rural society can only be analyzed by using a multipronged approach that brings together several disciplinary perspectives. Secondly, interdisciplinary research is understood as evolving in a step by step process, where a variety of scholars engage in continued discourse, contrasting their approaches and insights gained by them. The joint perspective taken is that a pluralism of paradigms, concepts, and methods enriches our understanding by highlighting the contribution of each discipline, yet interdisciplinarity also means a degree of conceptual and methodological integration. In our case the joint emphasis is on examining rural society from a „perspective from below,” e.g., an in-depth look at the subjective understandings and daily life practices of individuals and small communities. This means that the team emphasizes in-depth personal interviews, participant observation, and other methods of micro-level research. The project is to be concluded by the end of 2012.

Ieva Plūme

Understanding of the Concept of Society in the Discourse of New Latvians Movement

The middle of the 19th century was the turning point in the development of cultural life in Latvia. The New Latvians movement with such authors as K. Valdemārs, K. Barons, J. Alunāns, A. Kronvalds called upon Latvians to create an intellectual life without German and Russian influence and develop ideas for a national culture. They started the process of historical and cultural self-identification and promoted the use of Latvian language as a tool for intellectual communication. Since the 60^s of the 19th century New Latvians use the concept „society”. The goal of this paper is to provide an insight into their understanding of

this concept by analysing the distinguishing features of community and society.

The research on the discourse of the New Latvians reveals several dominant concepts, for example, *nation, state, tribe, language, fatherland, and history*. Usually these concepts are used in economical, political, historical and judicial contexts. In contrast the concept of society is used for social and ethnic differentiation. Comparison of the characterizations of the society with those of the community shows that activities of the New Latvians take place in the community, whereas the concepts of nation and society are identified with history (its diachronic aspect), and thus the two are not models that function synchronously. Thus the social reality distinguishes between these concepts of community and society. The article also draws attention to the contradictions within the framework of this theme.

Lauris Liepa

Authoritarian Legacy in Latvia: Legal Aspect

Latvia's historic experience provides fertile ground for examination of impact of authoritarian ideas on society. Foreign occupation by Hitler's Germany and Stalin's Russia as well as Breznev's personality cult had been forcefully imposed long-standing models of authoritarian power. Latvian nation had also experienced its own authoritarian leader, when Prime Minister Karlis Ulmanis assumed the legislative power in May 15, 1934. Although Ulmanis had acquired the powers of the government, the parliament Saeima and had assumed President's title (in 1936), thus creating a somewhat unique absolute dictatorship, his regime has been described as relatively mild. Despite widespread repression of his political opposition and bans of all political parties, including his own Farmers Union none of the victims lost their lives neither on the night Ulmanis seized power, nor during Ulmanis' authoritarian rule until Soviet occupation in 1940. His rule coincided

with what is considered by many Latvians to be the golden age of Latvian independence.

Historical sentiment in combination with apparent weakness of present day parliament and often-changing governments has caused dissatisfaction with the current political situation. Calls for a stronger leader and more concentration of executive power are popular not only in public discussions but also in professional debates, including those among experts of constitutional law. Several proposals to amend the Latvian constitution – Satversme – have been proposed, such as the direct election of the president by voters and extension of the executive powers of the president. These proposals had never passed and incorporated in the text of constitution, despite widespread debate on the balance of powers between the president and the government. Even if authoritarian ideas carry certain risks of illegitimate amalgamation of powers, these discussions in open forums is certainly a positive feature. They stimulate politicians to improve the efficiency of the political processes and streamline the work of governments. In the modern state, governed by the rule of law, strong and independent judiciary is a guarantor of democratic status of the government. As a result extreme and mistaken authoritarian ideas will be prevented from being implemented by the Constitutional Court of Latvia.

Gunda Reire

The Future of Latvia's Global Foreign Policy. Can We See It from a Broader Perspective?

Until now Latvia's foreign policy has been concentrated on the process of joining international organizations – the European Union (EU) and NATO. This was a wise move; nevertheless the next move is uncertain. Now it is crucial for Latvia to define its place in the global environment, to develop proactive and goal-oriented international policy, and to create a close link between Latvia's foreign policy and its national interests.

Latvia lacks its own global foreign policy strategy and clear priorities; they should be shaped by taking into account our national interests and analyzing the examples of Sweden, Denmark, Austria, Finland and other small Western countries. The experience of these countries can help us increase the effectiveness of our performance in international organizations – how to set specific goals and how to achieve them. The experience of small countries shows that global politics requires the setting of priorities, focusing on them and being ready to pay for them.

In spite of different imperfections in developing its global foreign policy, Latvia still has a great opportunity to find its unique place in the global environment and to play an active role. The year 2015 will be notable because of two important events. Firstly, it is the target date for achieving Millennium Development Goals. Secondly, it is the year of Latvia's EU presidency. Latvia must formulate ideas and priorities, develop its strategy and tactics, and defend them more enthusiastically in the UN institutions.

Despite the specialization we choose, the most important point is Latvia's expertise and its suitability for different levels of international cooperation. Human security is one such area of possible specialization. Nevertheless, much work still has to be done to develop this area as one of Latvia's priorities during the EU presidency. The term human security has to be operationalized, and serious research on its practical application has to be carried out. This process demands close cooperation among state institutions, non-governmental organizations and researchers.

Domestic political debates and political support are crucial for Latvia's global foreign policy strategy. It is worthwhile to steer the political support wider – both towards Latvia's activities in the UN, and other international organizations. Political courage, strong players, a stable domestic policy and creative thinking are essential for Latvia's foreign policy growth.

LATVIJAS ORGANISKĀS SINTĒZES INSTITŪTS

Latvijas Organiskās sintēzes institūts (OSI) ir neatkarīgs valsts pētniecības centrs. Kaut arī tam nav tiešas saistības ne ar vienu no Latvijas augstskolām, OSI sadarbojas ar abām lielākajām universitātēm, piedaloties studentu izglītības procesos no bakalaura līmeņa līdz pat doktorantūras studijām. Institūta vēsture jau ir iesniegusies vairāk nekā pusgadsimtu ilgā pagātnē.

Latvijas Organiskās sintēzes institūts ir dibināts 1957. gada 1. janvārī kā viens no tālaika Zinātņu akadēmijas pētniecības institūtiem. Institūta dibinātājs akadēmiķis Solomons Hillers izveidoja OSI pēc līdzības ar Rietumu farmaceitiskām firmām, un tā uzdevums bija radīt jaunus ārstniecības līdzekļus, lai padarītu padomju tirgu mazāk atkarīgu no importētiem medikamentiem. Šādam uzdevumam bija nepieciešama cieša sadarbība ar industriju, orientācija uz pētījumu rezultātu praktisko lietojamību un pētījumu interdisciplināritāte, kas tolaik nebija tipiski akadēmiskiem pētniecības institūtiem. Tomēr modelis izrādījās veiksmīgs un institūts, kas sevī apvienoja organiskās ķīmijas pētniecības centru, farmakoloģijas un bioloģijas pētniekus, pilot-ražošanas iecirkni un pat zāļu reģistrācijas

speciālistus, spēja radīt 17 oriģinālus ārstniecības līdzekļus un izstrādāja vairāk nekā 70 jaunu tehnoloģiju zināmu aktīvo farmaceitisko vielu ražošanai. Šāda līmeņa praktisko rezultātu sasniegšana prasīja arī atbilstošas kvalitātes akadēmiskos pētījumus, kas OSI vienmēr ir tikuši veikti.

Pagrieziena punkts OSI attīstībā bija PSRS sabrukums un Latvijas Republikas neatkarības atgūšana 1990. gadā. Institūts saglabāja valsts pētniecības institūta statusu un spēja izturēt 90. gadu sākuma periodu, kad valsts finansiālais atbalsts zinātnei bija praktiski vienāds ar nulli. Iepriekšējos gados uzkrātā zāļu vielu konstruēšanas un izpētes pieredze bija labs pamats sadarbībai ar Rietumu farmaceitiskām kompānijām, vēlāk arī Latvijas ražotājiem – *A/S Grindeks* un *A/S Olainfarm*. OSI akadēmiskā kompetence institūtam ļāva iesaistīties ļoti augsta zinātniska līmeņa līgumdarbos un sadarboties ar pasūtītājiem Rietumu pasaulē uz līdzvērtīgas partnerības nosacījumiem.

Pēdējo desmit gadu laikā OSI ir spējis piesaistīt ievērojamu nacionālā zinātnes finansējuma daļu un arī Eiropas Savienības finansiālo atbalstu. Rezultātā ir izveidota

respekta zinatniskā infrastruktūra, kas ļauj veikt visaugstākā līmeņa pētījumus organiskajā un medicīnas ķīmijā, farmakoloģijā un analītiskajā ķīmijā. Tā, piemēram, OSI ir izveidojies lielākais Baltijas Kodolmagnētiskās rezonanses spektroskopijas centrs, ir iespējas veikt mūdienīgus pētījumus molekulārajā farmakoloģijā u. tml.

Šobrīd OSI ir darbavieta gandrīz 300 cilvēkiem, no tiem 115 ir ieguvuši doktora grādu ķīmijā, farmakoloģijā vai citās saistītās zinātņu nozarēs. Aptuveni 90 SI darbinieku ir dažāda līmeņa studenti – bakalaura programmu apguvēji un doktoranti. Jaunieši institūtā apgūst praktiska pētnieciskā darba pieredzi, izstrādā savus kvalifikācijas darbus, vairāki OSI darbinieki ir arī atsevišķu kursu vadītāji augstskolās.

Latvijas Organiskās sintēzes institūta zinātnieki gadā rada aptuveni 100 dažādu publikāciju un patentu. Pēdējo 5 gadu laikā OSI kopā ar sadarbības partneriem ir saņēmuši apmēram 250 patentu medicīnas ķīmijas un procesu ķīmijas jomā. Kopā ar partneriem Lielbritānijā un Dānijā ir radīta viela, kuras pretvēža aktivitāte patlaban

tiek pārbaudīta klīnisko pētījumu otrajā fāzē.

Institūta zinātnieku rezultāti jau vairākus gadus pēc kārtas ir nominēti Latvijas Zinātņu akadēmijas publicētajā gada nozīmīgāko zinātnes sasniegumu sarakstā. Par efektīvu sadarbību ar ražotājiem OSI 2009. gadā saņēma Starptautiskās intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) balvu kā inovatīvākais uzņēmums.

Līdztekus pētniecības aktivitātēm OSI izdod arī heterociklisko savienojumu ķīmijas problēmām veltītu žurnālu *ХИМИЯ гетероциклических соединений*, kuru ASV izdevniecība *Springer* tulko un publicē ar nosaukumu *Chemistry of Heterocyclic Compounds*.

Rezumējot teikto, var apgalvot, ka Latvijas Organiskās sintēzes institūts ir sekmīgi izveidojis t.s. zināšanu trijstūri – pētniecības, izglītības un inovāciju kombināciju, kļūstot par galveno zāļu radīšanas centru Baltijas valstīs. Akadēmiskās kompetences savienojums ar mērķorientētiem pētījumiem ļaus OSI arī turpmāk atrast savu nišu Eiropas pētnieciskajā telpā, sniedzot būtisku ieguldījumu augsta līmeņa zinātnes attīstībai Baltijā un Eiropā kopumā.

AKADĒMISKĀ DZĪVE. 48. RAKSTU KRĀJUMS 2011/2012

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīgā, LV-1010
Tālrunis 67034535

Iespiests SIA «Latgales druka»